

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

74

Laste- ja noortekultuur

(vaata ka: <http://folklore.ee/tagused>)

Toimetajad

Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

Külalistotoimetaja

Reet Hiimäe

EKM Teaduskirjastus

Tartu 2019

Toimetajad: Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

Külastajad: Reet Hiimäe

Tegevtoimetaja: Asta Niinemets

Uudised: Asta Niinemets & Piret Voolaid

Ingliskeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo

Kaaneühendus: Andres Kuperjanov

Külendus: Diana Kahre

Toimetuskolleegium 2015–2020: Juri Berezkin (Peterburi Etnograafiasstituut, Venemaa), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool, Eesti), Pauliina Latvala (Helsingi Ülikool, Soome), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Tatiana Minniyakhmetova (Innsbrucki Ülikool, Austria), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Tiiu Salasoo (Estonian Learning Materials, Sydney, Austraalia), Urmas Sutrop (Eesti Kirjandusmuuseum), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Piret Voolaid (Eesti Kirjandusmuuseum)

Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel. Väljaande valmimine on seotud Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondi (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT 22-5.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, Scopus, DOAJ

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu

tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706

e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2019.74

© Eesti Kirjandusmuuseum

MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Autorid

Kaas Andres Kuperjanov

Vastab Creative Commons BY-NC-ND 4.0 tingimustele

Sisukord

Sissejuhatus: lastekultuur, noorte subkultuurid ja õpilaspärimus <i>Reet Hiimäe</i>	5
Eristuvad lapsed 18. sajandi alguses. Herrnhuti lasteäratuse 1727. aastal ja laste palveaktsioonid Sileesias 1707.–1708. aastal <i>Pia Schmid</i>	11
Vaimud, tulnukad ja Slenderman: üleloomulikud kogemused tänapäeva õpilaspärimuses <i>Reet Hiimäe</i>	31
Meenutused nukkudest ja nendega mängimisest 1940.–1950. aastate Eestis <i>Astrid Tuisk</i>	51
Jututamise meetodist laste rändelugude uurimisel <i>Pihla Maria Siim</i>	77
Minu lapsepõlve 'õnn' ja 'õnnetus' seoses hariduse ja õppimisega: üliõpilaste mälestusi kooliajast <i>Kadri Soo, Dagmar Kutsar</i>	99
Eesti õpilaste haavatavuse aspekte 6. klassi õpilaste fookusgruppide põhjal <i>Andrus Tins</i>	125
Koolielu kajastamine õpilaste omaloodud meemilehtedel kolmes Tartu piirkonna koolis <i>Mare Kalda, Astrid Tuisk</i>	151
Kas on alust rääkida rahvuslikest subkultuuridest? <i>Aimar Ventsel</i>	175

Sõimuväljendid: saatmine olematusse

Saša Babič, Piret Voolaid

191

MEIST ENDIST

**Mütoloogia pakub vastuseid migratsiooniküsimuse
lahendamiseks**

Henri Zeigo

209

IN MEMORIAM

Peter Grzybek

Mare Kõiva

215

UUDISED

**Berliinis mõtiskleti Eesti hargmaise kultuurilise
identiteedi ja pärandi üle**

Kristi Grünberg

217

Kroonika

220

Kaastööst

231

Sissejuhatus: lastekultuur, noorte subkultuurid ja õpilaspärimus

Käesolev ajakirja *Mäetagused* interdistsiplinaarne erinumber on pühendatud laste ja noorte pärimus-, taju- ja mõttemaailmadele. Erinumbri koostamist ajendasid nii 2017. aasta lõpus ja 2018. aastal Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna eestvõttel toimunud koolipärimuse kogumisaktsioon “Koolipärimus 2018” kui ka 2018. aasta novembris siinkirjutaja korraldatud humanitaarvaldkonna kraadiõppuritele suunatud sügiskool “Dialogid laste ja noortega”, milles laste- ja noortekultuuri mitmesuguseid tahke avasid etnoloogid, folkloristid, keeleteadlased, semiootikud ning meedia- ja religiooniuurijad. Esitatud ettekannetest mõnedki (Babič ja Voolaid, Hiimäe, Kalda ja Tuisk, Ventsel) vormusid käesoleva erinumbri artikliteks. Siinne uurimuste valik pakub seega lisaks folkloristide uurimustele käsitlusi teistegi humanitaar- ja sotsiaalvaldkondade esindajatelt, samuti tuuakse Eesti kontekstile paralleelse väljastpoolt Eestit: iseloomulikke näiteid Sloveenia sõimuvormelitest ning Saksa ja Vene subkultuursetest eripärasustest.

Osa artikleid said toetavat materjali värskest kogumisaktsioonist “Koolipärimus 2018”, mis oli mõtteliseks jätkuks varasematele õpilaspärimuse suurskogumistele 1992. ja 2007. aastal. Seekordses kogumisprojektiis kaasa löönud õpilaste arv ületas ootused – kokku laekus õpilaste vahendusel rekordilised 3717 täidetud vastusankeeti. Kõige altimad olid õpilased vastama küsimustele nimede (iseenda hüüdnimed, lemmikloomanimed), vaba aja veetmise ja fännluse, samuti hirmude ja usundiliste kaitseviiside kohta. Nimetatud kogumisprojekt võimaldas talletada unikaalse materjali, mille alusel on võimalik jälgida ühiskonnas toimuvaid arenguid ja teha võrdlevaid uuringuid veel paljude aastate jooksul. Näiteks pakuvad laekunud vastuseankeedid rikkaliku võrdlusmaterjali õpilaste üleloomulike kogemuste, nendes figureerivate olendite ning vastavate uskumuste mõjutajate ja allikate kohta, millele keskendub **Reet Hiimäe** artikkel. Uurimusest nähtub, et lisaks nähtavatele ja objektiivselt võrreldavatele heaolu kriteeriumitele nagu turvaline kodu, hoolivad vanemad ja eakaaslased, mängib paljude õpilaste heaolu- ja turvatunde puhul olulist rolli üleloomulik komponent – seda võivad mõjutada nii hirm pahatahtlike uskumusolendite ees kui ka usk talismanidesse, kaitsvatesse esivanemate vaimudesse või hingeloomadesse.

III noortepärimuse kogumisaktsioon üle Eesti:

“KOOLIPÄRIMUS 2018”

KUI ARNO ISAGA KOOLIMAJJA JÕUDIS, ...

...OLID TEISED JUBA VASTANUD.

Saada oma vastused:
folklore.ee/kp/vasta

Vastama on oodatud õpilased 4.–12. klassidest

Auhinnad ja eripreemiad
aktiivsetele ja sisukatele vastajatele

Lisainfo:
folklore.ee/kp
f /kooliparimus
teematreidid: #KP2018

Kaas Eesti Filmikultuuri 100. aastapäevaks "Koolipärimus" 2018
Pildid: Gertis Armatill, Katrika Kati, Kati Jaagi

2018. aastal kutsuti koolipärimust koguma ka meemivormis.

Värsket ja aktuaalset õpilaspärimuslikku materjali vaadeldakse samuti **Mare Kalda** ja **Astrid Tuisu** kirjutises koolimeemide, nende peamiste temade, esitusviiside, kuid ka nende pinnal sündinud põlvkondade ja gruppide vaheliste konfliktide kohta. Meemid sisaldavad sageli teavet väga kontsentreeritud, mitmekihilisel ja mitmetimõistetaval moel ning nende loojad ja kõrvalseisjad võivad neile omistada diametraalselt erinevaid tähendusi. Autorid näitavad, kuidas meemide retseptsiooni baasil nii eakaaslaste ringis kui ka täiskasvanute perspektiivist üleskerkinud eetilised konfliktid jätavad meemidega seotud tähendusloomesse omakorda jälje ning on osalised meemide kaudu vahendatavate hoiakute kinnistumisel või korrigeerimisel ja ka juba järgmiste meemide tekkes.

Uurimisteoreetilises mõttes olulisi küsimusi tõstatab **Aimar Ventseli** käsitlus noorte subkultuuride rahvuslikust mõõtmest globaliseeruvast ja üha suureneva mobiilsusega maailmas. Autor nendib eelkõige muusikaliste subkultuuride näitel, et mõningate muusikaharrastajate puhul ei viita justkui miski nende rahvuslikule taustale, kuna jälgendatakse – muusikaliselt, keeleliselt, riietuse osas – perfektselt mõnest teisest kultuurist pärit muusikastiili, ent on siiski aspekte (nt maailmavaatelised hoiakud), mille puhul rahvuslik mõõde esile tõuseb. Autor märgib, et senistes uurimustes kiputakse liialt rõhku panema subkultuuride välisele stiilile ja muusika analüüsile, jättes tähelepanuta need jooned, mis ühendavad subkultuuri oma emaühiskonnaga, mitte ei lahuta teda sellest.

Asjakohase terminoloogilise raami laste- ja noortekultuuri temaatikale pakub **Pia Schmid** arutelu termini “lastekultuur” ning selle kasutusvõimaluste üle ajaloolises lapsepõlveuurimises. Autor osutab, et 1980. aastatel esilekerkinud lastekultuuri kaksikliigitus *lastele mõeldud kultuuriks* ja *laste omakultuuriks* võib olla mõningates kontekstides analüütilises mõttes otstarbekas, kuid üldjuhul on need kaks liiki – samamoodi nagu täiskasvanute kultuur ja lastekultuur või laste- ja noortekultuur – omavahel tihedalt läbi põimunud. Artiklis võrreldakse ajaloos täheldatud lapsnõidade ja erakordselt vagade laste tegutsemist kui tavapärasest eristuvat käitumist, mis täitis omas ajas teatud eesmärgid ning ärgitas selle mälus püsimist rohkete kirjalike tekstiversioonide ja rahvajuttude näol. Autor näitlikustab 18. sajandi laste vagadusliikumise juhtude valguses, kuivõrd on siinkohal põhjust rääkida vagade laste kultuurist ja kuidas see paigutub üldisemalt lapsepõlve ja lastekultuuri uurimise diskursusesse. Schmid osutab näidete põhjal laste vagaduskultuurist nendega seotud hoiakutele täiskasvanute (eriti vaimulike) seas ning võimalikele eeskujudele täiskasvanute religioosses käitumises, mis võisid vastavaid vagaduse vorme ajendada. Märkimist väärib, et vaatamata eeskujudele on laste vagadusväljendustel täheldatavad siiski teatavad unikaalsed, eelkõige ühiskonnas alaealistele omistatud rollidest ja nende piiride ületamisest tingitud jooned. Samuti ajas tagasivaatav, kuid mõnevõrra hilisemale perioodile keskenduv on **Astrid Tuisu** artikkel täiskasvanute mälestustest Teise maailmasõja järgse aja mänguasjade, täpsemalt nukkudega mängimise kohta. Artiklis kirjeldatakse nii sõjajärgseid olusid, uute materjalide leiutamisega kaasnevaid muudatusi mänguasjaturul kui ka mälestustes kajastuvaid subjektiivseid hinnanguid lapsea mänguvõimaluste kohta.

Kaks uurimust on sotsioloogia taustaga uurijatelt. **Dagmar Kutsar** ja **Kadri Soo** keskenduvad üliõpilastelt kogutud koolimälestustele ning toovad välja nendes esinevad korduvad ja iseloomulikud jooned. Autorid osutavad tähelepanu vääriva aspektina sellele, et üliõpilased ei kirjeldanud oma koolimälestustes kooli füüsilist keskkonda ega koolitundides õpitud ainet. Meenutamist

väärivad emotsioonid ja isiklikud tähendused seostusid hoopis rõõmu ja muret valmistanud sotsiaalsete suhetega – õpetajate, vanemate ja kaasõpilastega. See- ga esines vaadeldud valimi üliõpilaste endi hinnangutes oma koolikogemusele lahknevusi täiskasvanute seatud eesmärkidest ja väärtustest, nagu edukus ja õppekava korrektne täitmine. Teisalt tuli esile läbielatud sündmustele antava- te subjektiivsete hinnangute muutumine aja jooksul – kooli ajal negatiivsena tajutud sündmustes võidi tagasivaates tajuda ka õpetlikku või edasiviivat iva. **Andrus Tins** vaatleb õpilastega tehtud fookusgrupiintervjuude põhjal laste omasõnalisi hinnanguid haavatavusele ja heaolule. Artiklist nähtub, et mate- riaalsed väärtused on haavatavust vähendava tegurina lastele olulised, kuid ei domineeri võrreldes turvalise kodu, heade inimsuhete ja eneseteostusvõi- malustega näiteks spordi ja muude huvialade kaudu. Intervjuudest selgus, et lastele valmistavad enim muret igapäevakohustuste rohkus, veebiturvalisuse küsimused, globaalsed keskkonnaprobleemid ning rahvusvahelised konfliktid, samuti hierarhilised suhted õpetajatega ja meedia vahendatud negatiivsed sõnumid. Niisiis ilmneb ka sellest artiklist, et õpilaste subjektiivne heaolu põ- hineb palju laiemal spektril kui seda on mõõdetavad ja objektiivseks loetavad kriteeriumid, mida on tavatsetud heaolustatistikates üldiselt esile tuua.

Uudse uurimismeetodi – jututamise – üle arutleb **Pihla Siim**, kes rakendas seda fantaasialugusid ja joonistamist kaasavat materjali kogumise viisi laste rändekogemuse uurimisel. Autor järeldab, et kirjeldatud meetod sobib laste rändekogemuste uurimiseks, võimaldades saada lastelt unikaalset ja sisukat teavet rändekogemustega seotud maailmanägemise, unistuste, tunnete, mure- de, hirmude ja nende väljendumise viiside kohta. Kiirest elutempost ja meediast sageli tulvavatest negatiivsetest infovoogudest tuleneva frustratsiooni välja- elamiseks võivad nii noored kui ka täiskasvanud tuge saada ropendamise ja maagilistest kaitseviisidest, kuid söimuväljendeid pole seni kuigi sageli peetud teaduslikku uurimist väärivaks aineks. **Saša Babič** ja **Piret Voolaid** kesken- duvad söimusõnade ja loitsude leksikaalsetele ja struktuurilistele sarnasustele/ erinevustele võrdlevalt eesti ja sloveeni keeles. Autorid järeldavad, et söim või vandumine pole ainult tabusõnaline väljendusviis, vaid toimib funktsionaalselt sarnaselt usundiliste loitsudega ning see otstarve ei ole kadunud ka vande- vormelite puhul, mida nüüdisaja noored pruugivad näiteks virtuaalruumis. Artiklist järeldub, et võrreldud materjalis esines nii universaalseid jooni kui ka kultuurispetsiifilisi piirkondlikke erinevusi.

Loodetavasti aitab käesolevasse numbrisse koondatud artiklite valik (koos juba varasematel kümnenditel ilmunud teemakogumikega, nagu Kõiva 1995; Kalmre 2010) saada parema ülevaate tänapäeva laste- ja noortekultuurist ning selle mõjutajatest (sotsiaal- jm virtuaalmeedia, filmid, kirjandus jne), õpilaste hoiakutest, pärimusest ja läbielatud kogemuste sõnastamise viisidest, samuti

päriselu hirmude, toimetulekuviiside ja fantaasiamaaailma vastastikustest suhetest. Käsitlustes kajastuvad laste- ja noortekultuuri uurimise nii diakroonne kui ka sünkroonne mõõde ning pakutakse välja teoreetilisi abivahendeid seniste uurimiskitsaskohtade ületamiseks. Siinsed artiklid on kokku võetavad tõdemusega, et pole otstarbekas üritada dünaamilist ja mitmepalgelist laste- ja noortekultuuri või -pärimust mingi ühe universaalse definitsiooni abil ammendavalt määratleda, kuigi seda on ikka ja jälle teha püütud (vrd nt Sutton *et al.* 1999; Vissel 2004: 13–14). Laste- ja noortekultuuri avaldumisvormid on konteksti- ja situatsioonisidusad, sõltuvad uuritavate eest, huvidest ja subjektiivsetest hinnangutest, haakuvad vahel kehtivate normidega, kuid vahel põrkuvad nendega, ning teatava filtri lisavad omalt poolt ka konkreetse uurija vaade ja käibivas teadustraditsioonis kehtivad lapsepõlvekäsitlused (vrd uurija mõju kohta Geertz 1988). Seega tundub asjakohane lasta uurimustes võimalikult palju kõlada uuritavate endi häälel, mida *Mäetaguste* käesoleva numbriga autorid ongi üldjuhul teinud, püüdes osutada laste- ja noortekultuuri nähtustele kui ühiskondlik-kultuurilisele mitmikmõjulisele protsessile, mille kirjeldamisel lähtutakse lapsest kui aktiivsest ja loovast, kuigi täiskasvanutest sõltuvast ja neist väiksema elukogemusega isiksusest (vrd Saarikoski 2005; Garvis 2015: 1). Olen tänulik kõikidele autoritele, kes käesolevat ajakirjanumbrit oma juhtumiuuringute ja teoreetiliste arutlustega rikastasid, varustades huvilisi mitmekülgselt ja sisukate uurimustega, mille baasilt saavad jätkata juba järgmised haakuvate teemade uurijad.

Reet Hiimäe

Kirjandus

Garvis, Susanne 2015. Contemporary Early Childhood Education. Garvis, Susanne & Elin Ødegaard, Eriksen & Lemon, Narelle (toim). *Beyond Observations. Narratives and Young Children*. Rotterdam: Sense Publishers, lk 1–16.

Geertz, Clifford 1988. *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Stanford: Stanford University Press.

Kalmre, Eda (toim) 2010. *Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi laste- ja noortepärimusest*. Tänapäeva folkloorist, VIII. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Kõiva, Mare (toim) 1995. *Lipitud-lapitud*. Tänapäeva folkloorist 1. Tartu: EKM Teaduskirjastus (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/cf/lipitud/> – 4. juuli 2019).

Saarikoski, Helena 2005. Finnish Folkloristic Research on Children's Lore. Palmenfeldt, Ulf (toim). *Proceedings of the BIN-Norden conference Children and Culture – in theory and methods? (Copenhagen, Denmark, 15–17 December 2005)*. Copenhagen, lk 1–9.

Sutton-Smith, Brian & Mechling, Jay (toim) 1999. *Children's Folklore: A Source Book*. Logan: Utah State University Press.

Vissel, Anu 2004. *Lastepärimus muutuvast ühiskonnas*. Ars Musicae Popularis 15. Toim: Mare Kõiva, Martin Boiko, Eda Kalmre, Tõnu Seilenthal. Tartu: EKM etnomusikoloogia osakond.

Eristuvad lapsed 18. sajandi alguses

Herrnhuti lasteäratust 1727. aastal ja laste palveaktsioonid Sileesias 1707.–1708. aastal

Pia Schmid

Martin Lutheri nimeline Halle ülikool Wittenbergis,
filosoofiateaduskonna emeriitprofessor
pia.schmid@paedagogik.uni-halle.de

Teesid: Artiklis võrreldakse ajaloos täheldatud lapsnõidade ja vagade laste tegutsemist kui tavapärasest eristuvat käitumist, mis täitis oma ajas teatud eesmärgi ning ärgitas selle mälu püsivust rohkete kirjalike tekstiversioonide ja rahvajuttudena. Autor näitlikustab 18. sajandi laste vagadusliikumise juhtude valguses, kuivõrd on siinkohal põhjust rääkida vagade laste kultuurist ja kuidas see paigutub üldisemalt lapsepõlve ja lastekultuuri uurimise diskursusesse.

Märksõnad: ajalooline lapsepõlve uurimine, laste agentsus, lastekultuur

Herrnhuti lasteäratust ja laste palveaktsioonid Sileesias jäid ajaliselt küllaltki lapsnõidade üle peetud kohtuprotsesside perioodi lähedusse, täpsemalt nende hääbumisfaasi või nende lõppemise järgsesse aega. Esmapilgul on need kaks valdkonda täiesti erinevad: lapsnõiad otsisid kontakti kuradiga, palvetavad või usulise äratuse saanud lapsed pöördusid jumala või Jeesuse poole. Ühed olid käibe väljendit kasutades “pahad”, teised “head” lapsed. Võib ka öelda, et vagad lapsed kujutasid endast lapsnõidade vastandit. Sellegipoolest esineb nende kahe rühma vahel ka märkimisväärsed sarnasusi. Mõlemad – nii “pahad” kui ka “head” lapsed – olid ühiskonnas tugevalt eristuvad. Nad äratasid suurt tähelepanu ning teod, millega nad selle pälvisid, leidsid tee suulisse ja kirjalikku pärimusse (lapsnõidade üle peetud kohtuprotsesside kohta vt artikleid kogumikus Behringer & Opitz-Belakhal 2016). Lugusid herrnhuutlaste lasteäratusest anti edasi vennasteliikumise ajalookäsitluste kaudu (vrd Schmid 2006a) ning seda perioodi on meenutatud iga-aastase 17. augustil toimuva laste koorilaulupeoga.¹ Jääb mulje, et laste palveaktsioone, mida mainitakse arvukates tolaaegsetes kirjutistes üksteisele vasturääkivate hinnangute valguses, toimus Sileesias veel 18. sajandi lõpus, nagu osutab ka üks sissekanne teoses “Deutsche Encyclopädie” (Köster & Roos 1799).

Veel üks sarnasus seisneb selles, et nii nagu lapsnõidasid, tajus ümbritsev keskkond ka vagasid lapsi teatava eristuva lastegrupina. Ajaloolise antropoloogia sõnavara kasutades saab öelda, et nad moodustasid teatavaid käitumisviise praktiseeriva eristuva rühma, omistades nimetatud käitumisviisidele omalt poolt teatava tähenduse. Sellisena käsitletuna on võimalik vagasid lapsi – ja ehk ka lapsnõidu – vaadelda teatavate lastekultuuride esindajatena. Selles raamistikus ma käesolevas artiklis kõnesolevaid Herrnhuti ja Sileesia lapsi ka analüüsin – nimelt kui ühe laste vagaduskultuuri liikmeid.

Pärast üldisi tähelepanekuid lastekultuuri kui uurimiskonstruktsiooni kohta (1) tuleb lähemalt juttu Herrnhuti lasteäratusest 1727. aastal (2) ja seejärel laste palveaktsioonidest Sileesias 1707.–1708. aastal (3), paigutades need sündmused kokkuvõttes lapsepõlveajaloo-uurimuslikku perspektiivi (4).²

1. Uurimiskonstruktsioon lastekultuur

Lastekultuur ei kujuta endast kindlasti mingit ühetähenduslikku terminit ega markeeri uurimiskontseptsiooni, mille osas valitseks teadlaste hulgas üksmeel, vaid seda kasutatakse lapsepõlveuuringutes kui mitmesuguseid erinevaid tähendusi kandvat konstruktsiooni (vrd sellel teemal pikemalt Schmid 2006b). Kõige sagedamini kohtab lastekultuuri käsitlusi meediakasutust puudutavates sotsiaalteaduslikes lapsepõlveuuringutes, aga ka meediauuringutes endis. *Lastekultuuri* vaadeldakse neis kui meediakultuuri, tarbimiskultuuri või popkultuuri. Sealjuures võivad vaatenurgad märkimisväärselt erineda, nagu nähtub järgnevast kahest näitest: kui Heinz Hengst räägib “samaealistele lastele orienteeritud tarbimiskultuurist” (vrd Hengst 1994), siis Shirley R. Steinberg ja Joe L. Kincheloe (1997) mõistavad lastekultuuri all – lähtuvalt analoogiast, mille põhjal on moodustatud sõna “lasteae” – eelkõige lastele mõeldud popkultuuri. Arengupsühholoogilises lapsepõlveuurimises mõistetakse *lastekultuuri* all laste sotsiaalset maailma kui samaealiste indiviidide endi määratletud suhtluskoosluste areaali, milles lapsed arendavad oma autonoomsust ja oskusi. Näiteks Lothar Krappmanni (1993) järgi kujutab lastekultuur endast “institutionaliseeritud arenguülesannet”, tema sõnul vajavad lapsed oma kasvueas teatavat samaealiste kultuuri. Kirjandusteadustes viidatakse *lastekultuurile* siis, kui uuritakse laste- ja noortekirjandust, samuti lastele suunatud uut meediat selle laiemas kontekstis.³ Empiirilistes kultuuriteadustes mõtestati termin “lastekultuur”, mis oli 1985. aasta folkloristikakongressi katusteema, lahti Hermann Bausingeri teedrajavas ettekandes, mis lahkas ühelt poolt *lastele mõeldud kultuuri* [Kultur für Kinder], mida Bausinger tõlgendas kui täiskasvanute “katset fikseerida lapsed piiratud hulka kohtadesse” (Bausinger 1987:

15), ja teisalt *laste omakultuuri* [Kultur der Kinder], mida lapsed kujundavad ise eraldiseisvalt täiskasvanute maailmast kui *lastelt lastele* suunatud kultuuri.

Kaksikjaotust *lastele mõeldud kultuuriks* ja *laste omakultuuriks* hakati aga ajapikku üha enam kahtluse alla seadma.⁴ Lapsepõlveuurijatel näib siiski olevat põhjust ühel meel el olla selles osas, et lastele mõeldud kultuuri ja laste omakultuuri eristamine võib olla iseenesest analüütilises mõttes otstarbekas, kuid selle puhul on siiski teretulnud teatav ettevaatus, kuna *lastele mõeldud kultuur* ja *laste omakultuur* on – samamoodi nagu täiskasvanute kultuur ja lastekultuur – omavahel tihedalt läbi põimunud.

Nii palju, kui terminit “lastekultuur” ajaloolises lapsepõlveuurimises üldse kasutatakse, tehakse seda topelttäheenduses, mõeldes sellega nii *lastele mõeldud kultuuri* kui ka *laste omakultuuri*. Egle Becchi on üks väheseid, kes on ajaloolise lapsepõlveuurimise puhul rakendanud terminit *lastekultuur*. Becchi sõnul tuleb selle termini all mõista “valdavalt lapse käsutuses olevaid tingimusi ja asjaolusid, tänu millele saab võimalikuks tema täiskasvamine”. Palju vähem on uuritud lastekultuuri ühte teist aspekti, nimelt seda osa, mille laps on ise esile kutsunud, teisisõnu “lapsepõlvele omast teadmust” (Becchi 1999: 81). Sellise laste omakultuuri puhul seab Becchi keskmesse lapse kui indiviidi ning tema kirjaliku pärandi.⁵ Kanada ajaloolane Neil Sutherland on uurinud Vancouveris 1920.–1960. aastatel tooni andnud lastekultuuri. Tema fookus oli lastel kui rühmal. Termin “culture of childhood” all mõistab ta ühelt poolt – paralleelselt *lastele mõeldud kultuuri* tähendusega – institutsioone, milles selle ajastu lapsed viibisid ja mis olid endale esmaülesandeks võtnud lapse sotsialiseerimise tervesse hulka eluviisidesse ning millel oli omakorda kujundav roll suuremate kultuuride juures. Ühtlasi aga – ja sellega osutab ta oma arusaamale *laste omakultuurist* – pidid lapsed sealjuures õppima ka laps olemist. Seega oli Sutherlandil luubi all “culture of childhood” suunaga selle sotsiaalsele mõõtmele ehk sellele, mida lapsed tegid koos oma sõprade, eakaaslaste, ümbruskonna noortega ja mida nad üksteiselt õppisid (Sutherland 2000).

Terminikonstruktsioon *laste omakultuur* nihutab keskmesse lapse kui tegutseja: ükskõik, kas antud laps tegeleb üksi näiteks palvetamise, päeviku kirjutamise või tänapäevasemas vormis arvutis navigeerimisega või tegutseb teistest samaealistest, sõpradest, kaasõpilastest või kogudusekaaslastest koosnevas rühmas; ükskõik, kas sündmustik rullub lahti kooliõuel või – peagi lähemalt vaadeldava näite puhul – vabaõhu palvetundide käigus või ehk ka kujutlustes nõiana ringiratsutamisest. Lapsed joonistuvad siin välja aktiivsete tegutsejatena ning lasterühmade kontekstis lisaks sotsiaalsete toimijatenä – see on vaateviis, millele ajaloolises lapsepõlveuurimises on palju vähem rõhku pandud kui lapsepõlve konstrueerimisele või lastele mõeldud institutsioonidele.

Nagu ilmnes, on “lastekultuur” lapsepõlveuurimisel küll kasutatav, kuid kaugeltki mitte ühemõtteline termin. Lapsepõlveuurimises on seni aluseks olnud eelkõige kaks vaatenurka: *struktureaalne vaatenurk*, mis keskendub kasvukeskkonna välistele tingimustele, eriti nendele, mille täiskasvanud inimesed lapse käsutusse annavad, ning *auktoriaalne* ehk lapse *agentsuse vaatenurk*, mille puhul mõistetakse lapsi nende endi üleskasvamise protsessis aktiivsete tegutsejatena. Neid kahte vaatenurka kasutatakse üldjuhul üksteise alternatiivina: lähtutakse kas struktureaalsest või agentsuse vaatenurgast. Minu hinnangul võiks uurimiskonstruktsiooni “lastekultuur” kasutuspotentsiaal seisneda mõlema vaatenurga toomises ühele viljakale pingeväljale. Sel juhul oleks võimalik ühendada lapsepõlve struktureaalsete oludega seotud teemad küsimustega lapsealiste toimijate tegevusruumide ja -praktikate kohta – selle asemel et käsitleda neid valdkondi lahus. Metodoloogiliselt seisneb auktoriaalse vaatenurga kaasamise tähendus selles, et lapsepõlve vaadeldakse – nii hästi kui võimalik – ka laste perspektiivist.

2. Herrnhuti lasteäratuse 1727. aastal

Herrnhuti vennastekogudus, kus lasteäratuse 1727. aastal toimus, oli religioosne kogukond. See tekkis 1722. aastal vaga pietistliku krahvi Nikolaus Ludwig von Zinzendorfi (1700–1760) eestvõttel ja toetusel. Zinzendorf andis eelkõige Habsburgide võimu all olevatest piirkondadest pärit usupõgenikele loa asuda elama tema maa-alale saksi Ülem-Lausitzis.⁶

Herrnhuti lasteäratuse kohta on andmeid säilinud erinevates allikates, ühelt poolt vennastekoguduse enda ajalookäsitlustes,⁷ teisalt nende isikute elulugudes, keda seoses lasteäratusega mainitakse; niisugused elulood, mida hernhuutlased 1740. aastatest peale koostasid ja mille lugemine kuulus kindla komponendina koguduseliikmete matusetseremoonia juurde, on kättesaadavad eelkõige jätkuvalt vennastekogudusega seotud isikutele.

Vanim sellelaadne kirjeldus pärineb kirjutisest *Gemein-Diarium* [Koguduse päevik], mis pandi kirja 1730. aastate alguses vahetute pealtnägijate tunnistuste põhjal:

Pärast kolm päeva kestnud palvevõitlust tuli sellel ööl [6. august 1727] üheteistaastasele tüdrukule Susanna Kühnelinile äkki elu sisse, ja nii tuliselt, et ta sütitas kõik teisedki tüdrukud, olles nii kogu päeva kui ka sellele eelnenud öö veetnud palves ja kaeblemises, mistõttu ta ei võtnud toidupalukestki suu sisse, et vaid oma päästja voorustest kuulutada. Selleks andis põhjust tema ema, kes, nagu eespool märgitud, oli 2. mail

suure rõõmuga naasnud Kristuse ehk õigluse päikese juurde, millest ta juba maa peal osa sai; see rõõmustav kojupöördumine ja kõik kaasnevad asjaolud jäid tüdrukul silme ette, nii et ta jõudis lõpuks selleni välja, et veetis kolm päeva peaaegu ainult palvetamise ja nutmisega; eriti aga viimasel ööl palvetas ta ägedalt kuni umbes kella üheni. Seda, kuidas ta jumala poole püüdis, kuulis tema isa oma toas lamades tema teadmata pealt, kuni tüdrukut tabas umbes kella ühe ajal ülim rõõm, ta äratas enda arvates oma isa unest ja ütles: Isa! Nüüd on minust saanud Jumala laps ja ma tean, kuidas minu emagi seda oli ja veel edaspidigi on; isa tegi näo, nagu ei teaks ta midagi. Isa ei tahtnud seda uskuda, tüdruk aga veenis teda väga põhjalikult (Gemein-Diarium 1727: lõik 7, 24–25).

Lasteäratuse alguspunktiks oli seega ühe konkreetse lapse klassikaline äratuskogemus, millega käis kaasas palvevõitlus. Kõnesolev tüdruk oli sattunud pärast oma ema surma eksistentsiaalsesse kriisi. Sellest ühest tüdrukust kandusid religioossed äratused edasi järgmistele tüdrukutele ja hiljem ka poistele. Lastega arutati nendega toimunut ning nad pälvisid suurt tähelepanu. Nende tüdrukute ja poiste väga äratusmeeleolu paigutub ajaloos samaaegselt ja samas kohas toimunud üldisema religioosse liikumise konteksti.⁸ Jääb mulje, et täiskasvanud jälgisid laste “palvekihusid” (Gemein-Diarium 1727: lõik 32–33; 23. august 1727) suure liigutustundega. Teksti kirjapanija kirjeldab lasteäratuste perioodi kui erilist.

Kõige põhjalikumalt kirjeldatakse lasteäratuse fenomeni juba mainitud Susanna Kühneli, pärast abiellumist Hennigi (1716–1785) eluloos.⁹ Selles märgitakse, et samal ööl ja isegi samal tunnil kui Susanna Kühnel said äratuskogemuse veel kolm tüdrukut – Anna Nitschmann (1715–1760),¹⁰ Rosina Fischer (1714–1772) ja Julie Quitt (?–1729).¹¹ Lasteäratuse edasise kulgemise käigus sai nendest tüdrukutest teatav juhtrühm. Võib kindlalt väita, et need neli tüdrukut tundsid üksteist juba varasemast ajast. Kõik peale Susanna Kühneli olid pärit Määrimaal asuvast Kunewaldest; neid kõiki oli puudutanud usuline tagakiusamine ja nad kõik olid osalenud põgenemises Herrnhuti; Anna Nitschmann oli pealt näinud Määrimaal Zauchentalis 1724. aastal lahti rullunud äratusliikumist, mille raames kogunes tema isakoju palvekoosolekutele kuni kaks tuhat inimest.¹² Susanna Kühnel kirjeldab lasteäratuste edasist arengut:

Seeläbi toimus Herrnhutis ka teiste tüdrukute seas ärkamine [---] Nii päeval kui ööl nähti neid Huthbergi mäel nutmas ja palvetamas [---]. Kui õhtul üks seltskond Hutbergilt tuli, käidi ümber majade ringi ja lauldi. Rosel Fischeri ema tahtis teda ükskord selle eest karistada ja ütles: lapsed peaksid suu pidama ning mitte niimoodi laulma ja karjuma, et nad kogu ümbruskonna jalule ajavad (sest Strawaldes oli see kõik kuulda). Neid

karistavat ainult härra krahv, samamoodi nagu Jeesus ühes sarnases olukorras varisere karistas. [...] Mõnikord läksid sealsed ja siinsed lapsed [st naaberkülalt Berthelsdorfist ning Herrnhutist] koos Hutbergile ning saatsid üksteist kordamööda ülistuslaulude helide saatel taas koju. Siis jõudis äratus ka poiste hulka. Ja üldse toimus toona pärast 13. ja 17. augustit selline liikumine terves koguduses, nii et võsa ei jäänud enam öösel ega päeval vendadest ja õdedest ja lastest tühjaks, kellest siin ühed või teised koos ja seal omakorda järgmised põlvitasid, palvetasid, nutsid ja laulsid.¹³

Hiljem lasteäratuse nime all tuntuks saanud sündmuse algtõukeks oli üheainsa tüdruku äratuskogemus ehk täpsemalt raskesse elusituatsiooni sattunud Susanna Kühneli palvevõitlus. See äratus kandus kiirelt üle teistele lastele. Ühine on kõigi sündmuse kirjelduste puhul asjaolu, et lasteäratust kujutatakse nii koguduse kui ka üksikisiku seisukohast ülimalt tähenduslikuna.

Äratujsuhtumeid kirjeldatakse kui seikasid, mis toimusid ühelt poolt täielikus vaikuses ja üksinduses – konkreetne laps lausa otsis üksindust, nagu seda võis täheldada ka Susanna Kühneli puhul. Teisalt aga otsisid lapsed üksteise seltsi, ja äratust kujutati rühmakogemusena. Torkab silma, kuivõrd tugevat tõmmet tundsid äratatud lapsed kodunt välja, avalikku ruumi ning et see toimus ka õhtuti ja isegi öösiti. Äratatud lapsed olid liikumises lapsed.

Äratuse läbinutel kerkisid esile teatavad käitumistavad: nad ei maganud öösiti, mõned unustasid söömise või siis paastusid. Nad nutsid, kaeblesid, karjusid, palvetasid, laulsid, põlvitasid ja viskusid isegi kogu kehaga maapinnale. Need tüdrukud ja poisid väljendasid oma vagadust ekspressiivselt. Vaimne ja religioosne läbielamine sai väljenduse kehalisel tasandil ning see muutus oma erilise tõttu jutustamisväärsaks.

Oluline detail on see, et lapsed eristusid koguduses tugevalt eristuvad ning tegid end järjekindlalt märgatavaks. Näiteks räägitakse ühest söimavast emast, kelle arvates lapsed olid liiga valjuhäälsed, ning kogukond tervikuna suhtus neisse kui eristuvasse omaette rühma. Nad oleksid iseenesest saanud nendel usulises mõttes liikvele raputatud aegadel liituda ka täiskasvanute liikumisega, seda nad aga ei teinud, vaid tegutsesid omaette, täpsemalt öeldes esmalt tüdrukute rühmana ja seejärel poiste rühmana. Kokku umbes kolm nädalat kestnud lasteäratust kujutas endast teatavat vaimset, kuid kehalisel tasandil jälgitavat erandlikku seisundit, millele lapsed leidsid oma eriomased väljendusvormid ehk käitumispraktikad, mis on minu silmis mõistetavad omaette religioosse lastekultuurina. Selle lastekultuuri puhul avaldusid erinevad nüansid, mille puhul segunesid *lastele mõeldud kultuuri* ja *laste omakultuuri* elemendid. Lapsed noppisid üles oma religioosses, sotsiaalses ja kultuurilises ümbruses

olemasoleva ning varieerisid seda. Ühelt poolt olid neile juba tuttavad mitmesugused vagaduse praktikad, eelkõige palvetamine ja laulmine, aga ka ühisvestlused vagast elust, usulistest kõhklustest ja usuveendumustest.¹⁴ Teisalt elasid need lapsed teatavas religioosses keskkonnas, vagaduse kultuuris, millest oli võimalik leida eeskujusid nende endi vagaduspraktikatele; mõned neist, kes olid põgenenud Määrimaalt, olid ise olnud religioossete äratuste tunnistajaks.

3. Laste palveaktsioonid Sileesias 1707. ja 1708. aastal

Selliste varasemast perioodist pärit eeskujude hulka kuuluvad ka Sileesia palvetavad lapsed, kellest Herrnhuti lapsed olid kuulnud ja kelle vagaduspraktikaid võib lugeda nende implitsiitse teadmistepagasi hulka kuuluvaks.

See, mis toimus Herrnhutis 1727. aastal ja mis oli toimunud Sileesias kaks aastakümnet varem, oli osa suuremast, aastakümneid hõlmanud religioosset liikumisest, mis leidis aset Euroopa protestantliku kristluse baasil ning eriti piirkondades, kus protestante vastureformatsiooni raames taga kiusati, näiteks Prantsusmaal pärast Nantesi edikti tühistamist (1685) või uuesti katoliku usu tagasi võtnud Määrimaal või Sileesias (vrd Ward 1994). Mõlemas viimatini metatud regioonis oli toimunud ka lasteäratusi, täpsemalt olid esile kerkinud mõned konkreetset äratuse läbinud lapsed: kamisardide (hugenottide) juures täheldatud lapsprohvetid või mõned kollektiivse lasteäratuse läbinud, näiteks ärkamised, mis leidsid aset juba eespool mainitud Zauchenthali Määrimaal – piirkonnas, kust paljud inimesed olid Herrnhuti välja rännanud.

Laste palveaktsioonid said Sileesias alguse 1707. aasta suvel Riesengebirges ning levisid sealt järjest rohkematesse küladesse ja väikelinnadesse, pälvimata siiski laiemat tähelepanu. See olukord muutus alles 1707. aasta lõpupoolel.

Antud seoses mainitakse 28. detsembrit, Herodese käe läbi Betlemmas hukkunud lastele pühendatud süütalastepäeva, mil laste palveaktsioonide laine jõudis arvukate teadete järgi Alam-Sileesia linnadesse ja lõpuks Breslausse. Asjaolu, et juba kuid kestnud laste palveaktsioonide laine siis avalikkuse teadvusesse jõudis, tulenes tõenäoliselt evangeelsete sileesialaste religioonipoliitilise olukorra leevenemisest tingitud “kõrgendatud meeleoludest” (Conrads 1971: 69). Laste palveaktsioonid olid seotud Sileesia langemisega Põhjasõja käigus rootslaste kätte, mis omakorda tõi 1700. aasta septembris kaasa Altranstädti konventsiooni sõlmimise Karl XII ja keiser Joseph I vahel. Selles sätestati, et evangeelsetelt sileeslastelt pärast Westfaali rahulepingut äravõetud 1200 kirikust tuleb 125 tagastada¹⁵ ja anda neile luba kuue nn armukiriku ehitamiseks. Rahvastikust üheksa kümnendikku moodustavate evangeelsete sileeslaste

(vrd Swensson 2008: 33) usulise olukorra puhul andis seni – väheste eranditega – tooni allasurumine ja tagakiusamine. Jumalateenistused olid keelatud, koduste jumalateenistuste pidajaid kiusati üha enam taga.¹⁶

Selles olukorras olid välja kujunenud teatud salajased religioossed praktikad nagu hugenottidel: palvekogunemised ehk nn palvetunnid, mida juhatasid kirikust ametlikult väljaatud kirikuõpetajad (võsapreestrid) või koguduse lihtliikmed, samuti regulaarsed metsade kaitsevarjus toimuvad jumalateenistused. 1707. ja 1708. aastal esile tõusnud Sileesia palvetavatele lastele olid need vabas õhus toimuvad salapraktikad kas isiklikult pealtnähtuna või pereliikmetelt või eakaaslastelt jutuvormis kuulnud teabe kujul tuntud (vrd Eberlein 1899: 36, 62). Lisandus tõik, et Rootsi sõdurid pidasid hommikuti ja õhtuti vabas õhus väljumalateenistusi (palvetunde) ning moodustasid kooskäivaid rühmi. Ka neid võisid lapsed olla näinud või neist kuulnud.¹⁷

Erinevatest ülestähendustest koosnevas tekstikogus “Gründliche[n] Nachricht Von derer Evangelischen Schlesier Kinder-Andacht” [Põhjalik teade evangelistest laste palvetest Sileesias] (1708), millele oli lisatud eksperthinnang ja mis on dateeritud kuupäevaga 2. jaanuar 1708. aasta, leidub kirjeldus, et Oderi jõe ääres asuvas Beuthenis kogunesid üle 200 poisi vanuses viiest kuni neljateistkümne eluaastani kaks korda päevas vabaõhu palvetunde pidama. Edasi märgitakse järgmist:

Ametnik on neid juba kolm korda sealt / kus nad oma palvetunde peavad / ära ajanud / nemad aga läksid kohe nii-nimetatud Fiscal=Bergi mäele / võtsid endale sellise vabaduse / nagu poleks ametnikul midagi käskida. Sellesse kohta on teibad maasse löödud / et igapäevaselt sinna tulevad inimehulgad neile otsa ei tungleks / sest seal on kokku loetud juba 3000 kuni 4000 inimest / kes sinna kogunevad / et niisugusest haruldasest laste pühendumusest osa saada; Lapsed põlvitavad kogu palvetundide aja maas / on valinud enda seast lugeja / kes mitte ainult laule / mida nad laulavad / alustab / vaid ka palveid täiesti kombekohaselt maha loeb. Nad laulavad järjest 7 laulu / ja loevad igaühe vahele ühe palve / ühe patukahetsus-psalmi / ja ühe peatüki piiblist; Lõpuks tõstavad kõik lapsed korraga ristatud käed üles / ja laulavad: Oo, suur jumal, võta kuulda / jne ja lõpetavad lauluga: Kiitkem jumalat, see on täide viidud. On uskumatu / millist erilist vaimset hingestatust need poisid üles näitavad / ja et kõik täiesti korralikult toimuks / tavatsevad nad sinna- ja äraminekul kahekaupa käest kinni käia. Ümberringi seisvad inimesed ei suuda seda pisaraid poetamata pealt vaadata / ja laulavad kaasa / mis tekitab niisuguse kõla / et seda võib peaaegu veerand miili eemal Oderi ääres kuulda. Neil on lisaks teistele palvetele üks / milles

nad paluvad / et armas jumal ometi neile nende kiriku tagasi annaks. Sarnaseid palvetunde peavad lapsed igapäevaselt ka Freystadtis ja Spretaus (= Sprotaus).

(Gross-Glogau, den 2. Januar 1708. *Gründliche Nachricht Von derer Evangelischen Schlesier Kinder* = Andacht 4, tsiteeritud Benrath & Hutter-Wolandt & Meyer & Petry & Weigelt 1708, München 1992: 167.)

Jääb mulje, et neil poistel oli sedavõrd suur tung koos palvetada, et nad leppisid kokku kindlad ajad vabas õhus rühmana kokkutulemiseks. Kui nad kohtasid sealjuures kohaliku ametniku vastuseisu, said nad seda eirata sel moel, et leppisid kokku kohtumise selle ametniku haldusalast väljapoole jäävas kohas ning jätkasid oma palvekogunemisi seal. Toonitatakse, et lapsed pidasid end “täiesti korralikult” üleval.¹⁸ Nad tulid ja läksid paarikaupa linna ümbrusesse, astudes sellega üle või pigem hiilides mööda ametvõimude keelust. Ent muudest lubamatutest tegevustest teateid ei ole või kui ongi, siis ainult osutus, et need lapsed olid elavalt valjuhäälsed, mis on laste puhul ootuspärane. Pigem oli olukord vastupidi: palvetavad lapsed tundusid järgivat ranget grupisest korda nii palvekohta minekul kui ka palvetamisel. Neil olid ilmselgelt kindlad arusaamad, kuidas tuleks vabaõhu palvetunde organiseerida, ja need põhinesid kas isiklikel kogemustel või salajaste palvekogunemiste kohta kuulnud juttudel. Nii Beuthenis kui ka teistes kohtades põlvitasid lapsed teenistuse ajal ringis. Juhul, kui poisid ja tüdrukud palvetasid koos, moodustati kaks eraldi ringi. Lapsed valisid enda hulgast lugeja, kes palvetunde juhatas ning laulude, palvete, patukahetsus-psalmide ja piiblike peatükkide järjekorra paika pani. Seega ei palvetanud lapsed “vabas vormis”, vaid järgisid “liturgilisi ettekirjutusi, palveraamatuid või katekismust” (Meyer 2008: 97). Ühes palves palusid nad jumalalt oma kiriku tagasiandmist. Ühtlasi mainitakse, et palvetavad lapsed tõmbasid ligi hulgaliselt pealtvaatajaid – räägitakse 3000–4000 inimesest,¹⁹ kes neid näha tahtsid, nende vaga tegevuse pärast pisarateni liigutatud olid ja nendega kaasa laulsid.²⁰ Vaieldamatult äratasid palvetavad lapsed rohkelt täiskasvanute tähelepanu, kusjuures täiskasvanud ei vaadanud nende tegevust ainult pealt, vaid lasksid end nende vagadusest ka kaasa tõmmata.

Ühest teisest palvetavate laste suhtes positiivselt meelestatud kirjutisest selgub, et laste pilgud olid järjepidevalt suunatud maapinnale, olgugi et neid ümbritsesid pealtvaatajad (Extract eines Schreibens aus Schlesien 1899: 168), ning seda tõlgendatakse vaikimisi tõendina nende vagadusest. See, kuivõrd tõsiselt lapsed oma palvetundidesse suhtusid, nähtub selle kirjutise järgi ka asjaolust, et paljud osalevad lapsed tegid seda oma vanemate keelust hoolimata. Sellest on juttu järgmises lõigus:

Paljusid on nende vanemad juba karmide löökidega karistanud; nad ei lase end aga kõigutada / samuti ei aitavat luku taha panemine / sest nad on akendest välja hüpanud / ja ahju kaudu välja roninud / seega ei ole ei ametkondlik ähvardamine / vanemate kõige karmimad karistused / vaimulike kõige raevukam hukkamõist / ega ka väevõimuga luku taha panemine neid sellest vagast ohvrast eemale hirmutanud. Ilmselgelt / on jumal midagi erilist ette võtnud / paistab / nagu hakkaks õhtupimedusse valgust tulema. (Samas.)

Jääb mulje, et kinnipanemine hoidis lapsi vabas õhus palvetamisest sama vähe eemal kui ametkondade keelud; nad ronisid välja akendest ja korstnatest, et oma kogunemistele jõuda. Pangem siiski tähele, et Sileesia palvetavad lapsed reageerisid ametkondlikule ja lapsevanemate vastuseisule teistmoodi kui Herrnhuti lasteäratustes osalejad, ning ka seda, et – nagu teisest kirjutisest selgub – kirjeldatud laste tegutsemist tõlgendati siin jumaliku märguandena.

Kolmandas, samuti allikas “Gründliche[n] Nachricht von Derer Evangelischen Schlesier Kinder=Andachten” leiduvast tekstist, mille puhul pole tegemist mitte sündmuse kajastuse vaid eksperthinnanguga, leidub palvetavate laste kohta täiendavat teavet ja lisaks põhjalik hinnang nende tegevusele. Teksti autorit Caspar Neumanni (1648–1715), kes on protestantlik pastor ja Breslaus tegutsev kiriku- ja kooliinspektor ning Berliini Teaduste Akadeemia liige, võib pidada varase valgustusajastu esindajaks (vrd Zimmermann 1969) ning tema kriitilise hoiaku tõttu pietismi suhtes, eriti aga radikaalse pietismi taunimise tõttu ühtlasi luteri ortodoksia esindajaks. Neumann omistab lastele

sedavõrd tavatut armastust palvetamise suhtes / et nad loobuvad unest ja söögist / ja nii mõnedki isegi õhtuni välja söömata jäävad / et palvetamisel seda tublimad olla [...] ja isegi kõige hullemate ilmastikuolude puhul jätkub kõigiti muutumatu visadus: enamiku poolt palvetundides au sees hoitav vähenõudlikkus ja kord.

Hiljem mainib autor

kõige selle käigus vahel vallanduvat innukust / pisaraid / hirmu ja pelgust / mis kasvab mõningate puhul täielikuks teadvuse kaotuseks / kui neid väevõimuga palvetunnist eemale hoitakse, ja järeldab: “Need on samuti noorte inimeste juures ebatavalised / ning ka minu silmis täiesti võõrad asjad.” (Neumann 1708: 11–13, tsit Guellenbuch 1708: 169.)

Oleks ootuspärane, et sellised vagaduse märgid nagu kirjeldatud paastumine ja järjekindel soov koos palvetada, mille tõttu mõned lapsed endast välja läksid, kui neil ei õnnestunud seda teha, oleksid pärinud vaimulike heakskiidu. Seda

aga ei juhtunud. Laste palvetamine oli Neumanni silmis pigem “tavatu jumala küljes rippumine” ja “üks veider ja arusaamatu asi”, kuna “muidu tuleb kõiki lapsi / suure vaevaga palvetama ajada” (Neumann 1708: 168). Näib, et autor teadvustas endale, et laste palvetundide taunimisega²¹ seadis ta end teatava dilemma ette – lõppude lõpuks tegid need lapsed ju omal algatusel midagi, mille puhul oleks olnud eelduspärane üldine heakskiit ja milleni jõudmiseks, nagu pastor omast käest teadis, olid tavajuhul vajalikud täiendavad jõupingutused. Seetõttu täpsustas ta oma kriitikat:

Palvetamine iseenesest on muidugi väga hea; aga neljandast käsust palvetamise nimel / ilma vaevata / üle astuda / ja oma vanemate ja koolmeistrite / õpetajate ja jutlustajate / isegi ametivõimude tahte ja isegi keelu vastaselt / omavolilisel viisil avalikke palvetunde korraldada / ja nendel oma mängukaaslasi rohkem kuulata kui kõiki nimetatuid / heldeke! kes saab väita / et see õige on? (Neumann 1708).

Neumann põhjendab oma mitteaktsepteerivat suhtumist ja palvetundide ebaõigeks pidamist ühelt poolt neid pidavate laste allumatusega ja teisalt palvetundide avaliku iseloomuga. Need asjaolud on tema silmis kaalukamad kui muidu kiiduväärne vagadus. Tema argumentatsiooni kohaselt muutub muidu positiivset suhtumist vääriv palvetamine õigustamatuks, kuna see toimub keeldudest hoolimata. Ametivõimude, vaimulikkonna ja vanemate nõuetest üle astudes lähevad lapsed tema silmis vastuollu neljanda käsuga, mistõttu nende palvetamine muutub kokkuvõttes patuks. Lisaks peab Neumann hukkamõistu väärivaks laste palvetundide läbiviimist avalikkuses, see tähendab vabas õhus, mitte kirikus, ning oma äranägemist mööda. Seega võtsid lapsed üle muidu ainult vaimulike pärusmaaks peetavad tegevused. Kokkuvõttes peab Neumann niisiis häirivaks eelkõige laste tegutsemist aktiivsete toimijatena väljaspool kiriku etteantud raami.²² Caspar Neumanni *Unvorgreifliches Gutachten* [Mittespekulatiivne eksperthinnang] on vaadeldav ortodoksia ja pietismi vahelise “suure pietistliku tüli” (Hossbach 1861: 168) kontekstis. Palvetavad lapsed esindavad siin pietistlikest meeleoludest inspireeritud ilmikvagadust, mille praktikad – olgu need salajaselt läbiviidavad või, nagu antud juhul, avalikud palvetunnid – osutavad ortodoksia esindajate silmis mitteaktsepteeritavale kriitilisele distantstile ametliku luteri kiriku ortodoksia suhtes.²³ Omaaegne debatt Sileesia palvetavate laste teemal oli üks pinnaseid, millel pietism ja ortodoksia selle nähtuse suhtes pörkusid kas heakskiitja või hukkamõistja rolli asudes. 1708. aastal vaibusid palvetavate laste kooskäimised, kuid teateid nende toimumise kohta – küll üksikjuhtudena toimunud palveaktsioonide näol Sileesias – võib kohata kuni 1741. aastani (vrd Eberlein 1899: 75–76).

Sileesia palvetavate laste puhul on täheldatavad arvukad sarnasused Herrnhuti äratatud lastega. Sileesia lapsed väljendasid oma vagadust samuti avalikes kohtades ja nähtaval moel palvetades ning koondusid teatavasse rühma või täpsemalt poiste ja tüdrukute rühmadesse. See on vaadeldav teatava vaga lastekultuurina, mis laste endi hulgast võrsunud kultuurina põhines nende ümbruskonnast adapteeritud religioossetel praktikatel. Need lapsed palvetasid, laulsid ja järgisid piiblitõikude ettelugemisel teatud kindlat skeemi. Sealjuures põlvitasid nad kogu koosviibimiste aja maapinnal. Nad tegelesid oma ettevõtmisega keskendunult, mõned neist paastasid, et suuta paremini palvetada. Silma torkab nende ilmselge soov praktiseerida oma vagadust just vabas õhus – sellest asjaolust tuleb hiljem veel lähemalt juttu.

4. Palvetavad lapsed ja lasteäratust lapsepõlve- ajaloolisest vaatenurgast

Herrnhuti 1727. aasta lasteäratust ning Sileesia laste 1707. ja 1708. aasta palvetamisaktsioone on kirjeldatud kui laste eestvõttel ja korraldamisel toimunud sündmusi. Lapsed esinevad siin aktiivsete toimijatena ning neid käsitleti täiskasvanutest eraldiseisva rühmana, neid tajuti üksusena *lapsed*.²⁴ Viis, kuidas mõlemat juhtumit allikates kirjeldatakse, ehk teisisõnu: kuidas neid tajuti, annab tunnistust sellest, et lapsepõlve mõisteti siinkohal ajaloolises mõttes juba varakult ehk 18. sajandi alguses omaette elufaasina ning seega tõusis päevakorraale protsess, mida ajalookäsitlustes nimetatakse lapsepõlve avastamiseks (vrd Ariès 1975; Snyders 1971; Arièsi retseptsiooni kohta vrd Julia & Becchi 1998: 12–24).

Lisaks näib, et nii Herrnhuti kui ka Sileesia juhtumite puhul – viimase puhul küll teatavate piirangutega – esines põhimõtteline valmidus suhtuda laste vagasse tegevusse heatahtlikult. Sellist hoiakut ei saa kindlasti pidada enesestmõistetavaks. Lapsed muutsid end kirjeldatud juhtudel selgelt nähtavaks, kasutades selleks rühmana ringiliikumist, palvetamist, kaeblemist, nutmist või väljaspool kodu palvetamist ja laulmist. Neid võis ainult möödustega pidada kombekateks lasteks, kui meenutada ametivõimude keeldude eiramist Sileesias ning väljendusrikkaid ja valjuhäälseid vagaduse väljendusi Herrnhutis. Neist ei olnud võimalik mööda vaadata ega neid kuulmata jätta ning jääb mulje, et see asjaolu oli neile ka oluline. Olgugi et religioossetes kontekstides, milles mõlemad sündmused aset leidsid – st Herrnhuti vennastekoguduses ja evangeelses Sileesias –, ei loobunud nende põhimõttelisest seostamisest pärispatuga, võib aduda heatahtlikku suhtumist nendesse laste omavoliliselt territooriume

hõivavatesse ja kohati ekspressiivsetesse vagaduseväljendustesse – asjaolu, mis viitab positiivsele hoiakule lapsepõlve suhtes (vrd Jacobi 1997). Lapsepõlve ajaloo ja ajaloolise pedagoogika perspektiivist on see märkimisväärne leid, kuna üldjuhul on positiivne suhtumine lapsepõlvesse omane sekulaarsele mõtlemismallile ehk valgustusajastu maailmanägemisele, mille mõjulepääsemiseks oli vajalik religioossete veendumuste ületamine. Nii Herrnhuti lasteäratust kui ka Sileesias toimunud laste palveaktsioonid näitavad, et positiivne suhtumine lapsepõlvesse sai sel perioodil koos käia vagadusega ning vagadusega seotud kontekstid löid selleks eriomaseid, eelkõige religioossete vorme. Seega said lapsed genereerida oma aktiivseid viise ühiskonnaelus osalemiseks ning ilmselgelt ka tegid seda: aktiivsete toimijatena vennastekoguduses ehk siis teatavas religioonipoliitilises murrangusituatsioonis ning samas ka teatava vaga lastekultuuri raames. Herrnhuti lasteäratust ja laste palveaktsioonid Sileesias on vaadeldavad sündmustena, milles *hea laps* ajaloo löikes vähehaaval kuju omandas. Sealjuures tuleb endale teadvustada, et tolleaegses ühiskonnas olid palju rohkem levinud kujutelmad pahadest lastest, kuna need olid 18. sajandi alguse mõttemaailmas elavamad ja tugevamalt esindatud kui kujutelmad headest lastest. Selle põhjuseks oli kristlik antropolooogia ja ning selles vaikimisi tooni andev, seni veel täielikult kahtluse alla seadmata pärispatuteoloogia, aga ka teatavad ajaloolised, alles üks-kaks põlvkonda tagasi aset leidnud sündmused – nimelt lapsnõidade protsessid.²⁵

Lasteäratuse ja laste palveaktsioonidega seotud heade laste ning nõia-protsesside pahade laste puhul võib täheldada märkimisväärseid sarnasusi. Mõlemad olid aktiivsed ning tõusid selle kaudu esile (see kehtib lapsnõidade puhul siiski vaid mõõndustega). Vagade laste puhul ei ole see üllatav, küll aga lapsnõidade puhul, kes osalt ise nõidussüüdistused enda peale võtsid, mis, nagu nad oleksid võinud teada, võis kaasa tuua tagakiusamise, mõningatel juhtudel aga isegi hukkamise. Teiseks suhtus ühiskond nii headesse kui ka pahadesse lastesse kui teatavatesse lasterühmadesse, kellel on eriomased “head” või “pahad” praktikad ja kes ka ise tajuvad end grupina – ükskõik kas see väljendub avaliku ühise palvetamise ja laulmisena või kujuteldavate ühiste õiste demonlike ringilendamiste või nõiasabatitena. Mõlemale lastekultuurile oli lisaks omane märkimisväärne lembus avalike kohtade vastu vabas õhus. Sileesia palvetavate laste vastu esitatud süüdistustes tundus see olevat üks keskseid punkte. Need lapsed osutusid, nagu Caspar Neumanni kirjutisest *Unvorgreifliches Gutachten* nähtub, häirivaks eelkõige aktiivsete toimijatena väljaspool kiriku seatud raame. Kui mõelda, et lisaks sellele, et need lapsed tegutsesid oma palvetundides endi seast valitud juhataja näpunäidete järgi, toimus see kõik ikka ja jälle vabas õhus ja avalikus kohas, tekib küsimus, kumb

asjaolu rohkem nende kahjuks rääkis. Lageda taeva all palvetamine tähendas ju paganlikus ruumis tegutsemist, mis oli enamiku tolleaegsete inimeste kujutluses asustatud vaimude ja demonitega. Protestantismis aga puudus teadmus vagaduspraktikate kohta, millesse oleks kaasatud ka paganlikud ruumiüksused (mida oleks olnud võimalik seeläbi nende demoniseeritud kuvandist vabastada), nagu seda on tehtud katoliku protsessioonide puhul. Kuid see oleks juba järgmine teema.

Tõlkinud Reet Hiiemäe

Artikkel on originaalis ilmunud saksa keeles: Schmid, Pia 2016. Auffallende Kinder im beginnenden 18. Jahrhundert. Die Herrnhuter Kindererweckung 1727 und das schlesische Kinderbeten 1707/08. Behringer, Wolfgang & Opitz-Belakhal, Claudia (toim). *Hexenkinder – Kinderbanden – Strassenkinder*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, lk 349–364.

Kommentaariid

- ¹ Algselt peeti sellel päeval “väikeste tüdrukute kooripidu”, 1820. aastast alates ühitati see seni eraldi peetud “väikeste poiste kooripeoga” (24. juunil) (vrd Peucker 2000). Kui mõelda, et kooripidudel mälestati koguduse võtmesündmusi, siis viitab laste kooripeo kuupäev lasteäratuse suurele kogudusesisesele tähendusele.
- ² Artikli alaosad (1), (2) ja (4) kujutavad endast lühendatud ja ümbertöötatud versioone vastavatest lõikudest artiklites Schmid 2006a ja Schmid 2006b.
- ³ Vrd publikatsioonid, mille on välja andnud Centre des ressources. Littérature et culture d'enfance et de jeunesse, Institut International Charles Perrault, Paris.
- ⁴ Meediateoreetilises sotsiaalteaduslikus lapsepõlveuurimises on osutatud sellele, et lastele mõeldud kultuur ja laste omakultuur on omavahel segunenud ning laste- ja täiskasvanukultuur on ühtviisi meediast mõjutatud (vrd Hengst 1994; 2001).
- ⁵ Becchit huvitavad küsimused, mida mingi konkreetne laps luua suutis, mida ta mõtles ja tundis, kuidas ta oma maailma tõlgendas, mida ta pidas mäletamisväärseks, kuidas meil on võimalik tema tolleaegseid tekste nüüdisajas mõista (vrd Becchi 1999).
- ⁶ Hernhuuti vennastekogudus juhindus Jan Husist alguse saanud böömi vendade liikumise traditsioonist, mille tuntuim piiskop oli Jan Amos Comenius (1592–1670). Herrnhut tõmbas lisaks nn eksiili saadetutele (Exulant) ligi ka mitmeid muid vagadusest innustunuid. Juba varakult hakati otsima ja edendama kontakte teiste omasugustega; 1732. aastal saadeti teele esimesed misjonärid ja 1737. aastast hakkasid tekkima Saksamaal, Hollandis, Šveitsis, Inglismaal, Taanis, Venemaal, Kariibi riikides ja Põhja-Ameerikas erinevad piirkondlikud hernhuutlaste kogukonnad, nende omaette asulad, kus koos elati ja põldu hariti. Vennastekoguduse liikmeks olemine tähendas elamist mõnes piirkondlikus kogukonnas või misjonikohas, diasporaas või mõnes muus vennastekoguduse huve teenivas olemisvormis. Kogudused organiseerusid nn

koorideks ehk rühmadeks, kus elati lisaks laste- ja abieluliste isikute kooridele sugude ja perekonnaseisu põhjal moodustatud koorides. Kooride süsteem polnud aga 1727. aastal veel juurutatud.

- ⁷ Selliseid juhtumikirjeldusi, milles on kirjas olulised aktuaalsed sündmused, kogusid ja säilitasid vennastekoguduse kroonikud ja Zinzendorfi elulookirjutajad.
- ⁸ Näiteks on andmeid ka 77 täiskasvanust (vrd Wollstadt 1966: 230), kes kogunesid kord tunnis palvetama. See on märkimisväärne arv, kui mõelda, et see käib 1727. aasta aprilli kohta, mil Herrnhutis elas kokku üldse 220 inimest, neist 87 last (vrd Hahn & Reichel 1977: 93).
- ⁹ 1727. aastaks oli tüdruk juba kaks aastat Herrnhutis elanud. Tema isa oli esimene sinna ümberasuja lähemast ümbruskonnast ning mehe sellealast otsust oli kindlasti mõjutanud ka tema vagameelne abikaasa. Susanna Kühnel ei ole oma elulugu ise kirja pannud, David Cranz oli selle 1770. aastal sealse vennastekoguduse ajalugu uurides Susanna jutustuste põhjal üles tähendanud.
- ¹⁰ Zinzendorfi teisest abikaasast Anna Nitschmannist sai 1730. aastal "kogu naissoost vennastekoguduse vanem", st ta valiti Herrnhuti hierarhias tähtsaimale naissoost liikmetele kättesaadavale ametipostile. Zinzendorfi esimest abikaasat Erdmuth Dorothea von Zinzendorfi, sündinud kui krahvinna Reuß von Ebersdorf (1700–1756) saab nimetada Zinzendorfi surma perioodi vennastekoguduse mõjukaimaks naissoost liikmeks.
- ¹¹ Vrd Susanna Hennig, geb. Kühnel, Lebenslauf, in: 1786. 1. Beil. 4 Wo. I, 2, 11–35, siin 15–16.
- ¹² Vrd Anna Nitschmann, Lebenslauf, von ihr bis 1737 in ihrem 22sten Jahr eigenhändig verfasst. *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1844/ I, 575–579, siin 575–576.
- ¹³ Susanna Hennig, geb. Kühnel, Lebenslauf, 17–19.
- ¹⁴ Vennastekoguduse vanuselises tegevusekorralduses, mis hiljem sai konkreetsema organiseeritud vormi kooridena, olid lastele ette nähtud spetsiaalsed palvetunnid, mille puhul lapsed olid omapäi – kui jätta kõrvale nende hingehoiu eest vastutavad täiskasvanud. Lisaks on teada, et Zinzendorf korraldas härrastemaja eeskambris tüdrukutele ja poistele mõeldud omaette palvetunde.
- ¹⁵ "Muidugi viidati 125 kiriku tagastamise ja katoliku presidendi juhtimisel kolme konsistooriumi rajamise osas Piastist põlvnevatele vürstkondadele", mis kõik asusid Alam-Sileesias (Meyer 2008: 88–107, siin 89).
- ¹⁶ "Alates 1672. aastast pidid evangeelsed usklikud kogu Sileesias tähistama katoliiklike tähtpäevi. Kiirelt suleti evangeelsed ladinakoolid ja gümnaasiumid või allutati need jesuiitide ordudele. [...] Kui lisada veel pidevad manipulatsioonid, millega evangeelsed usklikud oma kodukohast kaugemale jäävates piiri-, asendus- või rahu-kirikutes pühapäevastel jumalateenistustel käies kokku puutusid, kõrvalejätmissed avalikele ametipostidele valimisel, raskused erinevatesse konfessioonidesse kuuluvate partnerite abielust sündinud lastele religioosse hariduse andmisel, lapsendamisel, üleminekul evangeelsesse usku, pärimisõiguse küsimustes, ristimisel, laulatamisel ja matusetalituste juures, siis on mõistetav, et nad tundsid end Habsburgi monarhia ajal teisejärguliste inimestena, kelle hingelised kannatused olid harukordselt suured [...]." (Schott 2007: 182–183).

- ¹⁷ Arvamus, mille järgi laste palveaktsioonid kujutasid endast Rootsi sõdurite matkimist, ei saa tõele vastata vähemasti esimeste palvekogunemiste puhul Riesengebirges, kuna Rootsi sõdurid ei olnud sinna jõudnudki. Lapsed ei matkinud Rootsi sõdureid, vaid võtsid pigem eeskuju neile teadaolevatest salajastest religioossetest praktikatest. Vrd Eberleid 1899: 62–63. Lisaks tuleb arvesse võtta asjaolu, et Rootsi sõdurite läbimarss kestis vaid lühikest aega, jäädes ajavahemikku 14.–19. september 1707.
- ¹⁸ Ühes teises, samuti allikas „Gründliche Nachricht von derer Evangelischen Schlesier Kinder=Andacht“ leiduvas kirjelduses märgitakse, et lapsed Sileesias „tulevad kõige vaiksemal endassetõmbunumal moel kokku ja peavad palvetunde“ (Extract eines Schreibens aus Schlesien, in: Gründliche Nachricht Von derer Evangelischen Schlesier Kinder=Andacht, 1708: 6, tsiteeritud samast allikast lk 167).
- ¹⁹ Eberlein peab seda arvu liialdatuks (vrd Eberlein 1899: 58).
- ²⁰ Märkimist väärib veel üks detail: ala, kus poisid palvetasid, oli teivastega piiritletud, et kaitsta palvetajaid pealtvaatajate hordide eest, kuid pole teada, kes sellise abinõu rakendamise algatas. Igal juhul pidi see ellu viidama väga lühikese aja jooksul. Kirjelduse järgi toimusid esimesed laste palvetunnid Beuthenis 28. detsembril, seega kuus päeva enne selle teksti kirjapanekut.
- ²¹ Neumann (1708) nimetab neid teisel ärritavaks ja üleastuvaks ning oletab palvetunde juhatanud laste kohta, et nood tahavad end tähtsaks teha, lähtudes seega mitte-religioossetest motiividest: “Muuhulgas võivad noored palvelugejad eelkõige ka seda tähtsaks pidada / et nad võtavad endale au / justkui poolpastorid olla / ja väikest kirikut valitseda.”
- ²² Caspar Neumann seisis järjekindlalt selle eest, et Breslaus antaks üks kirik laste käsutusse, mis võimaldaks nad vabas õhus olevatest avalikest kohtadest minema saada; 1708. aasta aprillis lõppesid Breslaus laste välipalvetunnid.
- ²³ Antud kontekstis on näha, et August Hermann Francke lähedase kaastöötaja ja hili-sema väimehe Anastius Freylinghauseni (1670–1739) näol oli tegemist tuntud Halle koolkonna pietismi esindajaga, kes Neumanni kirjutise ümber kirjutas. Freylinghauseni kritiseeris Neumanni halvustavates toonides esitatud kirjeldust palvetavate laste kohta ning visandas nende kohta omalt poolt heatahtliku positiivse hinnangu. Radikaalse pietismi esindaja Johann Wilhelm Petersen (1649–1727) oli juba 1707. aastal väljendanud oma seisukohta laste palveaktsioonide kohta, mida ta pidas viimse kohtupäeva apokalüptiliseks märgiks. Vrd Freylinghausen (dateerimata); Petersen 1707. Selle debati kohta lähemalt vrd Meyer (2008: 98–105).
- ²⁴ Suhtumist, et Herrnhuti kontekstis tuleks palveaktsioonides osalenud lastesse suhtuda kui omaette rühma, toetab fakt, et nagu juba mainitud, jagati lapsed vennastekoguduses vanuse järgi rühmadesse – esmalt organiseeritud üksustesse, hiljem eraldi laste kooridesse ning olemas oli ka eraldi lastele mõeldud hingehoid (vrd Uttendörfer 1912; Faull 2006).
- ²⁵ Württembergis või ka Rootsis saavutasid lapsnõidade protsessid haripunkti 17. sajandi viimases kolmandikus (vrd Julia 1998: 301–312; Weber & Bartlin & Ulrich 1999).

Kirjandus

Ariès, Philipp 1975. *Die Geschichte der Kindheit*. München [Esmatrükk 1960. *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Paris].

Bausinger, Hermann 1987. Kultur für Kinder – Kultur der Kinder. Köstlin, Konrad & Pohl-Weber, Rosemarie & Alsheimer, Rainer (toim). *Kinderkultur*. 25. *Deutscher Volkskundekongress in Bremen vom 7.–12. Oktober 1985*. Hefte des Focke-Museums 73. Bremen, lk 11–18.

Becchi, Egle 1999. Kinder, die schreiben und Kinder, über die man schreibt. Honig, Michael-Sebastian & Lange, Andreas & Leu, Hans Rudolf (toim). *Aus der Perspektive von Kindern? Zur Methodologie der Kindheitsforschung*. München: Juventa Verlag Weinheim, lk 81–96.

Behringer, Wolfgang & Opitz-Belakhal, Claudia (toim) 2016. *Hexenkinder – Kinderbanden – Strassenkinder*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.

Benrath, Gustav Adolf & Hutter-Wolandt, Ulrich & Meyer, Dietrich & Petry, Ludwig & Weigelt, Horst (toim) 1708. *Quellenbuch zur Geschichte der evangelischen Kirche in Schlesien*. Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 1. München 1992: De Gruyter Oldenbourg.

Conrads, Norbert 1971. *Die Durchführung der Altranstädter Konvention in Schlesien 1707–1709. Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands*. Köln & Wien: Böhlau.

Eberlein, Gerhard 1899. Die schlesischen Betekinder vom Jahre 1707/8. *Evangelisches Kirchenblatt für Schlesien*. Zweiter Jahrgang. Liegnitz: Druck von Oscar Heintze, lk 52–53, 62–63, 74–76.

Faull, Katherine 2006. “Girl’s talk” – das “Sprechen” von Kindern. Herrnhutische Seelsorge an den großen Mädchen im 18. Jahrhundert. *Unitas Fratrum. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwartsfragen der Brüdergemeine* 57/58, lk 183–196.

Freylinghausen, Johann Anastasius (dateerimata). *Bescheidene Prüfungen* (N.B., gedruckt 1. mai 1708). Väljaandmiskohata.

Gemein-Diarium = GemeinDiarium 20. April – 21. Oct. 1727. Unitätsarchiv Herrnhut R 6.

Gross-Glogau, den 2. Januar 1708. *Gründliche Nachricht Von derer Evangelischen Schlesier Kinder-Andacht, oder Denen, von denen Kindern in Schlesien, unter freyem Himmel, auf offenem Felde gehaltenen Bet-Stunden: Nebst Herrn M. Caspar Neumanns, Inspectoris bey der Evangelischen Kirchen und Schulen zu St. Elisabeth in Breßlau Unvorgreifliches Gutachten über die in Schlesien öffentlich Betende Kinder. So den 29. Februar 1708. in einer damahligen Abend-Predigt seiner Gemeinde fürgetragen*. Bresslau.

Hahn, Hans-Christoph & Reichel, Hellmut 1977. *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüder. Quellen zur Geschichte der Brüder-Unität von 1722 bis 1760*. Hamburg: Friedrich Wittig Verlag.

Hengst, Heinz 1994. Richtung Gegenwelt? Kinderkultur als gleichaltrigenorientierte Konsumkultur. Deutsches Jugendinstitut (toim). *Handbuch Medienerziehung im Kindergarten. Teil 1: Pädagogische Grundlagen*. Opladen: Leske und Budrich, lk 134–153.

Hengst, Heinz 2001. Kinderkultur und -konsum in biographischer Perspektive. Behnken, Imbke & Zinnecker, Jürgen (toim). *Kinder. Kindheit. Lebensgeschichte. Ein Handbuch*. Opladen: Kallmeyer, lk 855–869.

Hossbach, Wilhelm 1861. *Philipp Jakob Spener und seine Zeit. Eine kirchengeschichtliche Darstellung*. Bd. 2. Berlin: Dümmler [esmatrükk 1828].

Jacobi, Juliane 1997. Das Bild vom Kind in der Pädagogik August Hermann Franckes. Kinderbilder und Kindheit. *Schulen machen Geschichte. 300 Jahre Erziehung in den Franckeschen Stiftungen zu Halle*. Halle: Verl. der Franckeschen Stiftungen, lk 29–42.

Julia, Dominique 1998. L'enfance aux débuts de l'époque moderne. Julia, Dominique & Becchi, Egle (toim). *L'histoire de l'enfance en occident. Tome 1*. Paris: Seuil, lk 286–373.

Julia, Dominique & Becchi, Egle 1998. Histoire de l'enfance, histoire sans paroles? Julia, Dominique & Becchi, Egle (toim). *Histoire de l'enfance en occident. Tome 1*. Paris: Seuil, lk 7–39.

Krappmann, Lothar 1993. Kinderkultur als institutionalisierte Entwicklungsaufgabe. Markefka, Manfred & Nauck, Bernhard (toim). *Handbuch Kindheitsforschung*. Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag, lk 365–376.

Köster, Heinrich Martin Gottfried & Roos, Johann Friedrich 1799. Lemma: Kinder, betende (hist.). *Deutsche Encyclopädie oder Allgemeines Realwörterbuch aller Künste und Wissenschaften*, 23 köidet. Frankfurt a.M. 1778–1807, köide 20, veerg 356.

Meyer, Dietrich 2008. Die Auswirkungen der Altranstädter Konvention auf die evangelische Kirche Schlesiens und die Bewegung der betenden Kinder. Wolf, Jürgen Rainer (toim). *1707–2007 Altranstädter Konvention. Ein Meilenstein religiöser Toleranz in Europa* (Veröffentlichungen des Sächsischen Staatsarchivs, Reihe A: Archivverzeichnisse, Editionen und Fachbeiträge, Bd. 10). Halle, lk 88–107.

Neumann, Caspar 1708 = Herrn M. Caspar Neumanns, *Inspectoris bey der Evangelischen Kirchen und Schulen zu St. Elisabeth in Breßlau Unvorgreifliches Gutachten über die in Schlesien öffentlich Betende Kinder. So den 29. Februar 1708. In einer damahligen Abend-Predigt seiner Gemeinde fürgetragen, Breßlau 1708. Gründliche Nachricht von derer Evangelischen Schlesier Kinder=Andacht*.

Petersen, Johann Wilhelm 1707. *Die Macht der Kinder in der Letzten Zeit: Auf Veranlassung Der kleinen Prediger, Oder der betenden Kinder in Schlesien, aus der Heiligen Schrift vorgestellt von Johann Wilhelm Petersen, der H. Schrift D. Franckfurt und Leipzig. In Verlegung Samuel Heil und Joh. Gottfr. Liebezeits*.

Peucker, Paul 2000. *Kleines Herrnhuter Wörterbuch. Kleines Lexikon Brüderischer Begriffe*. Herrnhut: Herrnhut Unitätsarchiv.

Quellenbuch 1708 = Benrath, Gustav Adolf & Hutter-Wolandt, Ulrich & Meyer, Dietrich & Petry, Ludwig & Weigelt, Horst (toim). *Quellenbuch zur Geschichte der evangelischen Kirche in Schlesien*.

- Schmid, Pia 2006a. Die Kindererweckung in Herrnhut, 1727. Brecht, Martin & Peucker, Paul (toim). *Neue Aspekte der Zinzendorf-Forschung*. Arbeiten zur Geschichte des Pietismus 47. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, lk 115–133.
- Schmid, Pia 2006b. Kinderkultur als Forschungskonstrukt. Ein Ereignis aus dem Jahr 1727. *Zeitschrift für Pädagogik* 52. Heft 1, lk 127–148.
- Schott, Christian-Erdmann 2007. Kinderbeten und Gnadenkirchen. Zu den frömmigkeitsgeschichtlichen Folgen der Altranstädter Konvention (1707–1709) in Schlesien. *Schweden und die deutschen Landeskirchen. Achtes Symposium der deutschen Territorialkirchengeschichtsvereine Breslau / Wrocław 5.–8. Dezember* (Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte N.F. 87, 2008), Würzburg 2010, lk 181–201.
- Snyders, Georges 1971. *Die große Wende der Pädagogik. Die Entdeckung des Kindes und die Revolution der Erziehung im 17. und 18. Jahrhundert*. Paderborn: Schöning (=La Pédagogie en France aux XVIIe et XVIIIe siècles, Paris 1965).
- Steinberg, Shirley R. & Kincheloe, Joe L. 1997. No more Secrets – Kinderculture, Information Saturation, and the Postmodern Childhood. Steinberg, Shirley R. & Kincheloe, Joe L. (toim). *Kinderculture. The Corporate Construction of Childhood*. Colorado: Avalon Publishing, lk 1–30.
- Sutherland, Neil 2000. “Everyone seemed happy in those days”. The culture of childhood in Vancouver between the 1920s and 1960s. Lowe, Roy (toim). *History of Education. Major Themes. Vol. III. Studies in learning and teaching*. London & New York: Routledge, lk 343–362.
- Swensson, Eric 2008. *Kinderbeten: The origin, unfolding and interpretations of the Silesian Children’s Prayer revival*. A thesis in partial fulfilment of Master of Arts degree in church doctrine and history. Virginia Beach: Regent University.
- Zimmermann, Hildegard 1969. *Caspar Neumann und die Entstehung der Frühaufklärung*. Witten, Ruhr: Luther-Verl.
- Uttendörfer, Otto 1912. *Das Erziehungswesen Zinzendorfs und der Brüdergemeinde in seinen Anfängen*. Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. 51. Berlin: Weidmann.
- Ward, William Reginald 1994. *The Protestant Evangelical Awakening*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, Hartwig & Bartlin, Hans & Ulrich, Elisabeth 1999. Über Hexenprozesse gegen Kinder. Schmölders, Claudia (toim). *Deutsche Kinder. Siebzehn biographische Portäts*. Reinbek: Rowohlt, lk 21–47.
- Wollstadt, Hanns-Joachim 1966. *Geordnetes Dienen in der christlichen Gemeinde dargestellt an den Lebensformen der Herrnhuter Brüdergemeinde in ihren Anfängen*. Arbeiten zur Pastoraltheologie 4. Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.

Summary

Distinctive children at the beginning of the 18th century

**Awakening of children at Herrnhut in 1727 and children's prayer actions in Silesia
in 1707–1708**

Pia Schmid

Professor Emeritus

Faculty of Philosophy, Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany

pia.schmid@paedagogik.uni-halle.de

Keywords: children's agency, children's culture, historical childhood studies

The article compares the activities of child witches and pious children as a behaviour distinct from everyday customary conduct, which fulfilled certain goals and was memorized in the form of numerous written records and oral accounts. The author exemplifies in the light of some cases of religious awakening of the children from the 18th century to what extent it is justified to talk about child agency and a culture of pious children and where this culture is located in the discourse of research on children's culture.

Vaimud, tulnukad ja Slenderman: üleloomulikud kogemused tänapäeva õpilaspärimuses

Reet Hiimäe

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur
reet@folklore.ee

Teesid: Artikkel keskendub järjepidevuse ja muutuste kaardistamisele õpilaste üleloomulikke kogemusi käsitlevas pärimuses: tuuakse välja levinumad tegelaskujud, üleloomulike uskumustega seotud hirmud ja emotsioonid ning nende tasakaalustamiseks kasutatavad üleloomulikul alusel põhinevad kaitsemehhanismid. Üks artikli fookusteemasid on kultuurilised ja keelelised laenud (nt rahvusvahelise levikuga uustulnukad nagu Slenderman) ning nende allikad (nt filmid, arvutimängud, narratiivne folkloor). Juttu tuleb ka õpilaste memoraatides avalduva fantaasia ja tegeliku elu juhtumite, uskumise ja mitteuskumise vahetorkadest. Artikkel põhineb alates 1992. aastast õpilastelt kogutud materjalidel, kuid paralleelsele tõmmatakse ka traditsioonilise vanema pärimusega.

Märksõnad: hirmud, laste folkloor, rahvausund, tänapäeva folkloor, uskumusolendid

Sissejuhatus¹

Viimastel kümnenditel on folkloristid traditsioonilise arhiivipärimuse kõrval järjest enam uurinud olevikunähtusi, näiteks hiljuti formeerunud ja elavas käibes uskumusi ja nende dünaamikaid. Laste ja noorte üleloomulike uskumuste ja kogemuste kohta pole aga ilmunud kuigi palju uurimusi (nt Kõiva 1995). Eesti ajalooliste rahvaluule suurokogumiste ajal 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi esimesel poolel pöörati laste usundilisele pärimusele vähe tähelepanu ja ka nüüdisuurimustes on olnud rõhk pigem teistel aspektidel. Samas on nüüdseks kogunenud rohkelt värvikat ja mitmekülgset temaatilist materjali, mis väärib põhjalikumat käsitlemist. Käesoleva artikli fookuses on tänapäeva õpilaste üleloomulikud kogemused, eelkõige kokkupuudetest uskumusolenditega rääkivad isikukogemuslood (memoraadid või sekundaarsed memoraadid), nendes ilmnevad muutused ja järjepidevad jooned. Mare Kõiva eeldas juba oma 1995. aasta lastepärimuse artiklis, et laste isikuelamustel peaks moodsas ühiskonnas olema oma nišš, kuna üleloomulikke elamusi ja nende suulisi realiseerimise

aktsepteerib osa tänapäevaseid pärimusekandjaid ning soosib massimeedia. Näib, et hilisemates koolipärimuse korjandustes on üleloomuliku kallakuga isikukogemuslugude roll üha suurenenud.

Seoses nutiseadmete ja interneti laialdase ligipääsetavusega on lapsed ja noored globaalse massikultuuri nähtuste mõjuväljas (nt Youtube'i vaimuvideod jm üleloomulikkusega haakuv sisu, Harry Potteri raamatud ja filmid jm sarnased meediatooted, populaarsed esoteerikavoolud), mis loob tugiraamistiku teadlikkuseks vastavatest karakteritest ja süžeeleiniidest, samuti eeldused nende ülevõtmiseks ja adapteerimiseks (vrd Garvis 2015: 1). Sellega seoses on üleloomulikud uskumused käesoleval sajandil tuntavalt mitmekesistunud – perepärimusena edasikantavatele kujutelmadele on lisandunud eklektiline kombinatsioon paralleele teistest kultuuridest, mida ammutatakse meediast või interaktsioonist eakaaslastega. Seega on käesoleva uurimuse üks eesmärk õpilaste üleloomulike kogemustega seotud pärimuse hetkeseisu kaardistamine, olulisemate joonte ja eeskujude väljatoomine ning analüüsimine.

Uurimuse aluseks on kolme koolipärimuse kogumisaktsiooni (1992, 2007 ja 2017–2018) käigus laekunud õpilaste omakäelised kirjeldused, millest kõige põhjalikumalt töötasin läbi viimase aktsiooni teemakohased tekstid, samuti olid toeks mõned 2017. aastal 9–14aastaste õpilastega tehtud fookusgrupi intervjuud ja vähesel määral täiskasvanute lapsepõlvemälestused. Kolme koolipärimuse kogumisaktsiooni käigus laekunud üleloomulike kogemuste kirjelduste hulk ulatub sadadesse, nende esitajate vanus jääb valdavalt vahemikku 10–18 eluaastat (ehk siis 4.–12. klassini).

Usundiliste kujutelmade ealisest aspektist

Erinevate earühmade materjali kõrvutamine võimaldab teha järeldusi usundiliste kujutelmade ja nendega seotud isikukogemuste muutumise kohta seoses kogeja vanusega. Mihail Lurie räägib õpilashuumori kontekstis “parim enne kuupäevast” ehk siis teatavate vanuserühmade hulgas populaarsetest naljadest, mis laste vanemaks saades kaotavad aktuaalsuse ja atraktiivsuse. Sama kehtib ka usundiliste kujutelmade (näiteks teatavate hirmutusolendite) kohta, millesse uskumisest sageli hilisemas eas loobutakse (vrd sarnane tähelepanek Kõiva 1995: 322). Paljudes vastusetekstides kirjeldavad vanemate klasside õpilased oma varasemaid hirmuuskumusi ja nendest järkjärgulist väljakasvamist. Merle Taimalu uurimus laste hirmudest (2010) pakub samuti teavet kujutelmade vanuselise mõõtmekohta: hirmu kummituste ja koletiste (monstrumite) ees esines tema uurimuse põhjal 75 protsendil lasteaialastest, 50 protsendil 2. klassi lastest ja vaid 5 protsendil 6. klassi lastest. Koolipärimuse

aktsioonide pärimusmaterjali põhjal tundub selle hirmu esinemus vanemate klasside õpilastel isegi suurem, kuid teatud olenditesse uskumine ja sellega seonduv hirm võivad avalduda mitte pidevalt, vaid situatiivselt, näiteks pimedas ruumis või pärast õudusfilmide vaatamist.

Ent ka hirmuuskumused, millest ollakse välja kasvanud, võivad sellegipoolest pakkuda aruteluainest või suhestumisplatvormi, näiteks kommenteeris üks 12aastane poiss tänaval valget kaubikut parkimas nähes oma 9aastasele sõbrale naerdes: “Ahhaa, see on see valge mikrobuss, millega lapsi röövitakse” (2016). Kommentaar näitab teadlikkust aktuaalsetest valge kaubikuga seoses rahvusvaheliselt käibivatest usundilistest motiividest ning et lasterööviga seotud pärimuse referentstähendust kandev objekt oli rääkijate seas teadvustatud, kuid ühtlasi ka soovi väljendada nendest üleolekut (vrd Hiimäe 2016a: 55). Õpilaste kokkupuuted heterogeensete rühmadega – sõbrad, pere, kool, treeningukaaslased – ja nendes rühmades tekkivad jutustamisvõimalused on üks mooduseid pärimusmotiivide transmissiooniks ja eluspüsimiseks.

Üheks üleloomulike hirmude oluliseks allikaks on jätkuvalt olendid, kellega lapsevanemad hirmutavad lapsi, et neid kuulekusele sundida (nt vältida laste minekut keelatud kohtadesse või neid õigel ajal magama saada). Kuigi lastehirmutiste grotesksus on aja jooksul vähenenud ja osa tegelasi on asendunud uutega, on nii 1992., 2007. kui 2017.–2018. aasta materjalis lastehirmutiste kohta rohkelt teateid; lisaks klassikalistele kotionule, kollile ja koletisele kohtab nimelist individuaalloomingut, nagu Kaevu-Ella, Mekelmüts. Huvitav transformatsioon on täheldatav ühes 2007. aasta tekstis, milles traditsiooniline hirmuolend kotionu on asendunud ufoga:

Mind on küll täiskasvanud hirmutanud: ufo tuleb viib mu minema, kui ma hea laps ei ole. See oli aastaid tagasi minuga (KP 2007 < Väike-Maarja < tüdruk, 5. kl, 2007).

On ka mõnevõrra ootuspärane, et iganenud tegelaskujud asendatakse millegi antud kultuurikontekstis ja perioodis arusaadavam ja intrigeerivamaga ning ehk ka lapsele enam resonantsi pakkuvaga. Olgugi et hilisemas eas hirm lastehirmutiste ees enamasti taandub, olid neid ja nendega seonduvaid emotsioone retrospektiivis kirjeldavad tekstid jätkuvalt värvikad ning mälestused kogetud hirmust elavad.

Üldise kontekstina on vaja kogemusjuttude sõnastus- ja esitusviiside analüüsil arvesse võtta ka lapse staatuse muutumist ühiskonnas viimastel kümnenditel. Laste õiguste rõhutamine ja laste kohtlemine üha võrdväärsemal tasandil täiskasvanutega on kaasa aidanud laste kontrolli- ja võimutunnetuse tugevnemisele ning ka isikukogemuslugudes võib täheldada pigem jutustaja esinemist aktiivse sekkuja ja olukorra kontrollija, mitte passiivse vaatleja või

ohvrina. Näiteks järgmises näitetekstis kirjeldab üks tüdruk, kuidas ta hirmutajad läbi nägi, mistõttu nende hirmumeetod ei andnud oodatud efekti:

Mind hirmutasid vanemad ühe koletisega, kes pidi nutvad lapsed ära sööma, kuna ma olin väiksenä pÄris jonnakas laps. Aga ma olen aru saanud, et sellist koletist pole olemas ja et ma võin rahulikult nutta, ilma et keegi mind ära sööks (ID3412, tüdruk, sünd 2004, Rõuge, 2018).

Teisalt osutab erinevas vanuses laste narratiivide struktuuri uurinud Brian Sutton-Smith (1981) Elli Kõngäs-Maranda ja Pierre Maranda 1970. aastal esitatud neljaastmelist mudelit kasutades, et vanuse kasvades hakkavad lapsed end oma narratiivides rohkem kirjeldama otsustaja ja probleemide lahendaja positsioonilt, näiteks kümneaastased jutustajad teevad seda olulisemalt sagedamini kui viieaastased (Sutton-Smith 1981: 20–24). Eesti koolipärimuse korjandustes osalenud õpilaste eä alampiir jääb enamasti 4. klassi (umbes kümnenda eluaasta) juurde. Samas on kirjelduste puhul siiski täheldatav teatav juhtumipõhisus – väga traumeeriva ja hirmutavana kirjeldatud olukordade puhul võivad ka vanemad õpilased end vahel kirjeldada abitu ohvri rollis.

Rühmapärimuse ja rühmakogemuste vastastikmõjud

Koolipärimuses tuleb tihti esile rühmadimensioon – palju tegutsetakse sõpradega koos ja ka üleloomulikeks liigitatud kogemustel on nii mõnelgi korral rohkem kui üks tunnistaja. Eriti kehtib see õpilaste tahtliku rühmaviisilise põnevuse otsimise juhtudel, milleks võivad olla kas ühine vaimude väljakutsumine, öises surnuaias käimine või mahajäetud majades uitamine, kuna nimetatud tegevusi sooritatakse vaid väga harvadel juhtudel üksinda. Enamasti on need juba ette laetud negatiivsete ja ohtlike üleloomulikkusega seotud konnotatsioonidega, mistõttu ollakse alati kogetut tõlgendama üleloomulikus võtmes või mõnikord tegevust juba ennetavalt katkestama, kuna kardetakse, et selle üleloomulik osa või isiklikud hirmuaistingud võivad kontrolli alt väljuda, nagu kirjeldatakse ka järgmises tekstis:

Valge daam on õuduste kuninganna. Kui olla küünlavalgel, seista peegli ees ja öelda nõiasõnad, siis hakkab kõik helendama ning peeglist võib näha, et su seljataga on naine valgetes rõivastes ja õuduste kuninganna ise on poole kehaga. Kui hakkad naerma, sirutab valge daam oma käed sinu kõrile ja kÄgistab su ära. Oleme proovinud, aga alati põgenen ma enne ära, ei julge. Tean, et see on kõik vale, kuid ikkagi kardan (EKRK I 97, 271 (15) < Tartu, tüdruk, 12 a, 1992).

Tahtlik kontaktivõtt vaimumaaailmaga või teadlik liikumine kohtades, kus nende kohalviibimist peetakse ootuspäraseks, võib luua võimsa psühholoogilise elamuse, aga ka neurootilise hirmukogemuse, ehk nagu märgib Mare Kõiva (1995: 310): “Mängust eluks ajaks mällusööbiva hirmuelamuseni on väike vahemaa, sealt edasi situatiivse jutuni, mida olukorrale kohandatakse, on tee veel lühem.” Õeldu kehtib näiteks meelelahutusena läbiviidud vaimu väljakutsumise rituaalide puhul, mille kirjeldustest selgus korduvalt, et kuigi rituaali eesmärk oligi vaimu välja kutsumine, oli vaimu tegelik ilmumine siiski ootamatu ja hirmutav, paisates segi senised kujutelmad reaalsusest, kusjuures kaaslaste reaktsioonide jälgimine suurendab jutustaja ehmatust pigem veelgi.

Rühmakogemuseks võib anda alust ka mittetaotluslik spontaanne kogemus – näiteks koolikummituse ilmumine, kui on olemas eelteadmine kummitamise võimalikkusest ning teatavaid märke (nt uste iseeneslik avanemine või sulgumine, kriuksatused, sammud) tõlgendatakse selle kinnituseks. Samuti oli ühes kirjelduses surnuaias kohatud tundmatu mehe puhul esimene assotsiatsioon, et tegemist on üles ärganud surnuga (ID2333, poiss, snd 2001, Jõhvi, 2018). Seega võib mingi üksik akustiline detail või muu mitteverbaalne signaal saada terve jutu süžee ja sellega seonduva tõlgenduste seeria aluseks (vrd Hiie-mäe 2016b: 40). Õelduga haakub narratiivipsühholoogiat uurinud Daniel Hutto märkus: “Narratiivid toimivad normaliseerivate seletustena ja võimaldavad toime tulla ebatavaliste või ekstsentriliste olukordadega, asetades need – kui võimalik – konteksti, milles need muutuvad mõistetavaks” (Hutto 2008: 7).

Nii võib näiteks ühe piirkonna koosmängivate laste või ühes koolis käivate laste seas üleskerkiv üleloomulik tõlgendus vallandada terve rea järgmisi kogemusjuhtumeid, mida interpreteeritakse samal viisil. Sageli seostuvad sellised sarinarratiivid mingis kindlas kohas kogetud kummitusfenomenidega, aga ka mitte nii üheselt üleloomulike tunnustega juhtumitega, näiteks ühe Tartumaa asula laste meeli köitis kuude kaupa pidevalt helendava ekraaniga seadet kasutatav tume kogu pargis. On iseloomulik, et nagu muugi elu, võivad ka tänapäeva üleloomulikud olendid olla kujutatud tehnologiseerituna, ent see omadus võib sujuvalt ühte sulada ülivõimete ja üleloomulikkuse kirjeldamisega ning sellega seotud ähvardavusega. Näiteks iseloomustatakse järgmises tekstis juba eespool mainitud tumedat kogu mitte lihtsalt seisvana, vaid varitsevana:

9aastane poiss: *Talvel oli küll tume kogu, kes seisis ja varitses pargis ja vaatas kogu aeg telefoni helendavat ekraani. [---] Kusjuures ta on ainult pimedal alal – öues pargis ja prügikonteinerite juures – ja ta on seal ainult sügisel, talvel ja kevadel.*

Intervjueerija: *Aga kas kuidagi ennast tema vastu kaitsta saab?*

11aastane poiss: *Lihtsalt ei lähe sinna.*

9aastane poiss: *Kui mul oleks pussnuga ja püstol ja sõbrad kaasas, siis ma julgeks minna küll* (intervjuu kahe poisiga, Tartumaa, 2016).

Kirjeldatud hirmuolend ise paigutus kuhugi inimliku ja üleloomuliku piirialale, näiteks küsimusele, kas pargis nähtud olend on pigem inimene või mitte, vastas 11aastane poiss:

Ma ei tea, aga pigem on ta inimene. Aga ta on küürakas, ülelinimsuurune ja tal on vahepeal palk käes – nagu pesapallikurikas, aga palgisuurune. [...] Ta on umbes nagu Slenderman, aga ta ise pole Slenderman (intervjuu kahe poisiga, Tartumaa, 2016).

Võrdlus Slendermaniga – eelkõige just lapsi jälitava, rööviva ja traumeerivana kujutatud rahvusvaheliselt tuntud hirmuolendiga – osutab, et esimesena meenus jutustajale võrdluses nimelt tänapäevane meediamõjuline n-ö moeolend, mitte mõni vana traditsioonilise pärimuse vaimolend. Kirjeldatud olendi puhul on aga inimkuju kombineeritud hiulike omadustega (ülelinimsuurune kogu kandmas palgisuurust kurikat), lisaks on aimatavad muud meediamõjud, näiteks viide pesapallikurikale, millest on saanud meedias seoses viimasel kümnendil toimunud raskete õigusrikkumistega üks vägivallakuritegude koondmetafoore. Muuhulgas joonistub eelkirjeldatud olendiga seoses välja teatav kohasidusus, n-ö mentaalne ohukaart: tema liikumine on konkreetset piiritletud pimedate aladega ja lisaks ka ajalise raamiga – oht püsib ainult sügisest kevadeni. Samuti kirjeldatakse kahte võimalikku subjektiivset turvatunnet tagavat käitumisalternatiivi: vältimist ja kujutlusvõime tasandil agressiooni. Antud juhtum küll kaotas lõpuks oma üleloomuliku mõõtme ja sellega seonduva hirmutava kvaliteedi ning ühes sellega kadusid ka vastavad jutud kiiresti käibelt, kuna selgus, et pargis käis õhtuti üks kohalik noormees oma sõbrannaga kohtumas ja ekraani helendamine oli tingitud kohtumise kokkuleppimisest mobiilisõnumite vahetamisest.

Mis puudutab tänapäeva tehniliste võimaluste kajastumist üleloomulikke kogemusi käsitlevates lugudes, siis 2018. aasta materjalis leiduvate kirjelduste põhjal võib üleloomulike olendite kogemine saada võimalikuks just moodsa tehnika kaasabil, näiteks mainitakse vaimude väljakutsumiseks kasutatavat mobiiltelefoni appi, Youtube'ist vaadatavaid videoid, mille põhjal õpilased vaimudega suhtlemist õpivad, vaimolendite ülesvõtmist telefonikaamera fotodele või videosse või vastupidi, videopildi häirumist, mida tõlgendatakse kui teispoolse olendi kohalolekust tingitud.

Vahel püütakse välja kutsuda ka muidu positiivse konnotatsiooniga tegelasi, kuid olukorra liminaalsuse tajumine seob ka nemad ohutundega. Suhteliselt väheesinev, kuid narratiivselt mõjus on järgnevas näitetekstis esinev hea olendi ootamatu demoniseerumine. Ka tänapäeva muinasjutufilmides kujutatakse

sageli heaks maskeeritud pahasid tegelasi ja nende paljastamist, aga selline skript ei ole pärimuse tasandil eriti kasutust leidnud:

Me kutsusime tüdrukutega päkapikku välja. Me panime vett kausi sisse ja maasika, siis ootasime ja väike päkapikk tuligi. Aga järsku see päkapikk hakkas kasvama ja koledaks minema. Me tõime ruttu taskulambi ja panime põlema. Päkapikk kadus ära ja ka maasikas kadus ära (RKM, KP 1, 128 (15) < Narva, tüdruk, 4. kl, 1992)

Paaril juhul lisandus üleloomulikule kogemusele seksuaalsuse aspekt ehk veel teine mitte-eakohase temaatikaga ja sellega seonduva liminaalsusega seotud valdkond. Järgnevas tekstis, mille sisuks on pornopäkapiku väljakutsumine, väljendub ühtaegu nii tegutsejate huumoritaju kui ka toimunu seletamatus.

Ükskord läksime koos ema, õe ja vanaemaga surnuaeda, me koristasime hauaplatse. Ühel hetkel ma vaatasin natuke eemale puu juurde ja nägin seal sedasama sugulast, kelle hauda me parasjagu koristasime. Ma hakkasin nutma, aga ma teadsin, et ma kujutan ette, sest ma kujutan igasugu asju endale ette. Ja mu õde kutsus ükskord koos oma sõpradega vaimu välja. Nad otsustasid, et võiks kutsuda pornopäkapiku vaimu, seda nad tegid. Ja me ei tea kuidas, aga lõpus tõmmati ühel püksid alla, aga keegi ei puutunud neid pükse (ID2912, tüdruk, snd 2003, 2018).

Surnuaedade ja mahajäetud majadega seotud eelhoiakud ja usundiline etteantus võimaldavad puänteeritud, tihtilugu humoristlikult lõppevaid lugusid, mille käigus grupiviisiliselt kogetud ja algselt üleloomulikuks ohuks peetud nähtus saab reaalpõhjusel põhineva seletuse, milleks on näiteks loodushelid, inimeste tekitatud müra, mõne grupiliikme tahtlik hirmutamispüüe. Järgneva näiteteksti puhul on sündmuskohaks vana (küll mitte mahajäetud) maja:

Kui minu ema oli väike laps, ööbis ta ükskord koos emaga ühes vanas majas Hiiumaal maja teisel korrusel. Oli pime ja tuul puhus kõvasti. Äkki kuulis ta samme ja raksuvat heli, mis pidevalt lähenes, kuni oli tunda, et keegi istus voodi peale ja mälumise moodi raksumine jätkus. Emaema pani äkki tule põlema ja selgus, et see oli tuttav, kes oli kuutõbine ja ööbis alakorrusel, oli ajanud toad sassi ja sõi värsket kurki (ID470, poiss, snd 2006, Pärnu).

Materjalist jäi mulje, et konkureerivate (sh skeptiliste) seletusvõimaluste paljusus tänapäeva pärimuses on tinginud muuhulgas ka selliste naljaks pööratud lugude osakaalu kasvamise. Järgmisest, juba 1992. aastal kirjutatud jutust ilmneb samuti, et mitmekesise usundilise pärimuse ja kultuurilaenude mõjuväljas olemine võib tingida mitme paralleelse seletusversiooni olemasolu, mis

jutu käigus toodud argumentatsiooni tulemusena taandub enamasti siiski ühele antud hetkel rahuldavale seletusele. Näitetekstis tõusevad esile kolme lapse kolm erinevat üleloomulikku tõlgendust, kui püütakse leida seletust kuulnud müra ja sammude põhjusele, kuni jõutakse täiskasvanu pakutud reaalpõhjuseni, mis näib rahuldavat kõiki osapooli – igatahes lõpeb jututekst tuulest tingitult vastu katust kraapinud okste kindlas kõneviisis kirjeldamisega:

Suvel tegime neljakesi heinalakka põhupallidest onni ning otsustasime, et jääme üheks ööks sinna magama. Öösel ärkasime üles, sest oli külm. Kui me natuke juttu olime ajanud, siis kuulsime katusel mingit müdinat, justnagu oleks keegi edasi-tagasi jooksnud. Kuna hirmul on suured silmad, siis mõtlesime kõige jubedamaid asju. Arvasin, et need on UFO-d. Sõbratar, kellega olin, arvas, et vaimud, mu õde mõtles, et kodukäijad. Me kartsime ja ei julgenud midagi teha. Aga mõne aja pärast müdin lakkas ning me jäime uuesti magama. Hommikul arutasime seda asja, kuid selgusele ei jõudnudki.

Meie maja nurgas kasvab üks suur kuusk, mille oksad ulatuvad katusele. Kui ma emale öisest juhtumist rääkisin, siis ütles tema, et kuuseoksad olidki need müdina tekitajad. Kui tuli tuul, siis oksad liikusid ja olid vastu katust (RKM, KP 40, 220/1 (16) < Järvamaa, tüdruk, 8. kl, 1992).

Meediamõju ja laiem kultuslik-spirituaalne miljöö ühiskonnas

Laste ligipääs täiskasvanute maailmale interneti ja meedia vahendusel on viimastel kümnenditel hüppeliselt suurenenud, täiskasvanu kommenteerija-roll seevastu vähenenud. 2007. ja 2018. aasta koolipärimuse vastustest ilmnes, et ülekaalukas osa lastest vaatab lausa igapäevaselt mitte-eakohaseid õudus- ja põnevussarju ja -filme, tehes seda kas koos perega, sõpradega või üksi. Uurijad on osutanud, et isegi ilmselgelt fiktsionaalsel meediasisul on mõju selle tarbijate vaadetele ning see võib suurendada usku üleloomulikkusesse (vrd Koski 2016: 18). Merle Taimalu doktoritööst laste hirmude kohta (2010) selgus, et laste televisiooniga seotud hirmud ja kujuteldavate olendite hirm olid muutunud 21. sajandi esimese kümnekonna aasta jooksul oluliselt sagedasemaks, kusjuures koolieelikute seas oli olendihirm hirmude skaalal kolmandal kohal (Taimalu 2010: 38). Väga palju kirjeldati ka koolipärimuse vastusankeetides konkreetsete ekraanil nähtud tegelastega seotud hirme, uskumusi ja õudusunenägusid.

Teisalt on esoteerilised ja paranormaalised teemad viimase kümnekonna aastaga meedia- ja meelelahutussfääris sujuvalt muutunud järjest nähtavamaks ja kohati kombineerunud sekulaarse peavoolumõtlemisega – sotsiaal- ja kultuuriteadlased on osutanud selles kontekstis lausa nn paranormaalsete pöördete Lääne ühiskonnas (vrd Koski 2016: 18). Õpilaste vastustest selgus, et nii õpilased kui ka nende vanemad jälgivad sageli otseselt paranormaalsete võimete ja üleloomulikkusega seotud teleformaate (nt “Selgeltnägijate tuleproov”). Mare Kõiva märkis juba 1995. aastal, et “paljud õpilased tunnistasid, et loevad huviga igasuguseid ulme- ja hirmujutte, huvituvad “Paradoks B-s” [1991–2005 ilmunud parateaduslik ajakiri] ilmuvatest lugudest ning peavad tõeväärseteks hingede rändamist ja reinkarnatsiooni, poltergeisti ning meediumitesse puutuvat informatsiooni. Küllalt paljud olid koos vanematega külastanud imearste või kaartidega ennustajaid” (1995: 316). Mõned psühholoogia valdkonna uurijad on üleloomulike kogemuste avaldumise seaduspärasusi otsides osutanud tugevale seosele indiviidi üleloomulike uskumuste ja empiiriliste üleloomulike kogemuste vahel (nt Pechey & Halligan 2012), kuid koolipärimuse materjali põhjal ei olnud küll võimalik selgelt eristada, kus lõpevad personaalsed üleloomulikud uskumused ja algab lihtsalt viibimine ühiskonnas prevaleeriva kultuslik-spirituaalse miljöö mõjuväljas, mis ei ole veel aktualiseerunud personaalsete uskumuste või kogemustena. Antropoloog Kirsten Maria Raahauge märgib täiskasvanute vaimupärimuse kontekstis, et enamik tema intervjuueeritud, kes enda sõnul ei uskunud vaimudesse, kasutasid iseenda seletamatuid kogemusi kirjeldades sellegipoolest terminit “vaim” või “kummitamine” (Raahauge 2016: 97). Samas sugenevad tänapäevane üleloomulikkusega seotud sõnavara ja rõhuasetused ka klassikalistesse vaimukujutelmadesse ja põimuvad vanemate kujutelmadega, näiteks järgmises tekstis räägib üks õpilane, et vaimudetunnil tõusevad surnud üles “nagu zombid”, tuues võrdluse eesti usundis 20. sajandi lõpus uustulnukana juurdunud olendiga:

Mulle väiksena öeldi, et surnuaias, kui kell lööb 00.00 öösel, siis tõusevad surnud inimesed nagu zombid üles ja käivad ringi (KP 2007 < Väike-Maarja < tüdruk, snd 1993, 2007).

Mare Kõiva märgib õpilaste uskumustes avalduvat meediamõju, eriti ekraanimedia mõju kommenteerides: “Visualiseeritud mütoloogia, mis on tihti adapteeritud ning autoriseeritud, ühtlustab rahvapärimust maal ja linnas” (1995: 321). Samas võis teatavast ühtlustumisest hoolimata täheldada 2018. aasta koolipärimuses rohkelt ka nn klassikalisi lokaalseid kummitusjutte ja nendega seotud kollektiivseid kummituskogemusi (vrd sama tähelepanek 2007. aasta kogumisaktsiooniga seoses Voolaid 2007: 160). Seega on paralleelselt jätkuvalt olemas piirkondliku varasema pärimuse mõju – koolikummituslood, koolideks

ümberehitatud vanade haiglate ja mõisahoonetega seonduvad müstilise kal-lakuga süžeed. Vahel seostatakse traditsioonilistele muistenditele omaseid rändmotive konkreetsete isikutega, näiteks surnud koolidirektoriga, keda usutakse oma kunagisel tööterritooriumil kummitavat. Mõnikord võivad pa-ralleelselt käibel olla reaalpõhjuslikud ja üleloomulikud tõlgendused, näiteks koolis kostvat müra võidakse seletada ventilatsioonitorudes liikuva õhu või ka kummituse tegevusega. Seega põhinevad paljud üleloomulikke kogemusi kirjeldavad jutud tegeliku elu kogemustel, mida verbaliseeritakse olemasoleva folklooritraditsiooni vaimus, järgides väljakujunenud tõlgendamis- ja kirjelda-misviise (vrd sarnane tähelepanek Hufford 1989).

2018. aasta koolipärimuse vastustest tuli välja, et paljude õpilaste vanemad (eelkõige emad, aga ka mõned isad) huvituvad esoteerikast, neil on lastega selleteemalisi arutelusid, mõned lapsevanemad kingivad oma järeltulijatele amulette või soovivad maagilisi kaitseviise. Seega võib ka lapsevanemate vastuvõtlikkus müstikale ja usundilistele elamustele mõjutada lapsi üleloomu-likkuse võimalikkust aktsepteerima. Üleloomuliku ainekliku nähtavalolek nii eravestluses kui ka meedias näitab, et üleloomulik pärimus on üldkultuurilise teadmuse osa, ent kui narratiivi või uskumusena internaliseeritud motiivid ja seletusversioonid avalduvad isiklike reaalelukogemuste tõlgendamise pinnal, ei käsitata neid enam lihtsalt kuuldud teabena, vaid faktilise tõestisündinud juhtumina.

Hea ja halva stereotüübid

Õpilaste kirjeldustes on tavaline must-valgelt polariseeritud hea ja halva kuju-tamine nii tavaelu ohtude kirjeldamisel kui ka olendimaailmas ning siin võib täheldada teatavat vanemates muinasjuttudes ja uuemates muinasjutufilmides läbivate skriptide kordumist. Eriti just kogejale kummalisena tunduvates mit-teverbaalsetes olukordades võetakse olukordade mõtestamisel appi üleloomulik-kuse ja ohuga seotud stereotüübid, kohandades neid teatud määral ajastuomase traditsiooni järgi – näiteks see, mida sada aastat tagasi peeti ehk vaimuks, võib nüüd pälvida tõlgendamist ka näiteks tulnukana. Koos tähendusnüanssidega uueneb meediasidus sõnakasutus: muukeelse meedia kaudu jõuavad õpilasteni uued nimetused – näiteks saavad inglise keele mõjutusel koletistest kohati monsterid ja tulnukatest eilienid. Sealjuures võib mõne tegelaskuju ja nime-tuse populaarsus olla väga lühiajaline. Näiteks leidis 2018. aasta materjalis uue nähtusena korduvalt märkimist pikk ja kõhn hägusate näojoontega olend Slenderman (otsetõlkes: *slender man* – kõhn mees), kellega seotud uskumused said agluse 2009. aastal ühest fotofiktsioonist. Seevastu 1970. aastatel kirjel-

datud ja Slendermaniga sarnasel moel just lapsi ja noori ohustavaks peetud spetsiifilise välimusega olendit nimega Cropsey (vt pikemalt Haring & Slenderman 1977) eesti materjalis ei esine, õudusfilmist pärit ja 1990. aastate eesti koolipärimuse materjalis korduvalt mainitud deemonlik surnu Krüger, keda kujutati noorte üle võimust võtvana (vt pikemalt Kõiva 1997), tuli 2018. aasta materjalis jutuks vaid korra.

Olendit, kelle filmi- või muu meedia on täitnud negatiivse sisuga, on raske sellest kuvandist rehabiliteerida. Üks korduvalt mainitud hirmuolendeid 2018. aasta materjalis oli filmimaailma algupäraga tapjakloun, kes omandab kirjeldustes kohati üleloomulikke omadusi. Nii nagu teisegi meediamõjulise uustulnuka – Slendermani – nägemised, lokaliseeritakse tapjaklouni nägemine Eesti õpilaste kirjeldustes koduümbruse tuttavlikku miljöösse ning olgu gi et kummagi olendi käitumises ei ilmne väidetavate pealtnägijakirjelduste järgi otseselt agressiivseid jooni, annavad nägijate reaktsioonid tooni hirm ja ettevaatusabinõud. Järgnevas loos on kirjeldus läbinud juba pikema folkloriseerumisprotsessi, kuna refereeritakse tuttavat, kelle sõbranna kodu juures hirmutav vahejuhtum olevat toimunud:

Kunagi ammu – vist 2016 – oli teema killerklounide kohta ja üks mu tuttav on rääkinud sellest, kuidas ta sõbranna akna alla (ta elab teisel korrusel) seisis vist kirvega inimene ja oli riietunud nagu kloun. See kloun tükk aega vaatas ta koduakent ning ta vanemad olid see aeg tööl (see kõik oli öösel ning ta vanemad olid öövahetuses). Tüdruk kutsus politsei, kuid selleks ajaks oli see inimene läinud (ID1185, tüdruk, snd 2003, Aegviidu, 2018).

Jututegelase identiteedi hägusust kajastab sedastus, et nähtu oli “vist kirvega inimene”, kuid tema kavatsusi tajutakse piisavalt ohtlikuna, et kutsuda politsei. Järgneva teksti jutustaja kirjeldab värvikalt oma hirmu Slendermani ees ning ka esialgu seletamatu öine mehekuju viiakse automaatselt seosesse Slendermaniga (“peaaegu nagu Slenderman”). Hiljem suudab jutustaja siiski tuvastada ilmutiseks peetud fenomeni tegeliku olemuse:

Ma kardan tegelikult pimedust, mul on lihtsalt nii hea fantaasia, et suudan ühest varjust mingisuguse vaimu kohe teha. Kõige õudsem olend, keda ma tean, on Slenderman, ta näeb lihtsalt nii õudne välja, vaata seda valget nägu ja tema pikkust, ta sõrmed on eriti pikad! Kohe, kui ma keset ööd tema peale mõtlen, ei saa ma lihtsalt enam magama jääda. Vaimud on ka jubedad, isegi kui ma pole neid kunagi näinud. Mul on siiski juhtunud, et korraga ilmub silme ette mingisugune vaim. Näiteks öösel tahtsin minna vett võtma, aga ma vaatasin aknast välja ja seal oli mingisugune mehe kujutis, nägi välja peaaegu nagu Slenderman. Hiljem ma ei saanud enam magama jääda, aga sellele juhtumile oli ka seletus.

See "mees" oli minu enda käe vari, mis peegeldus aknast ja see kujutis oli nagu inimese keha pimeduses (ID3218, tüdruk, snd 2002, Lehtse, 2018).

Seega kui ei osata seisukohta võtta, kelle või millega on tegemist, haaratakse esmajoones pärimuslike (kohati meediast kinnitust saanud) stereotüüpide järele. Otsused kohatud isiku seotuse kohta üleloomulikkusega ja sellest tulenevate ohtude kohta tehakse stereotüüpsete väliste tunnuste järgi – järgneva näite puhul annavad isiku mustade riiete, vanuse ja ea kombinatsioon alust liigitada ta nõiaks, ja sellesse valgusesse asetatuna tunduvad jutustajale kahtlustäratavad ka naise pilk ja naer. Sarnaselt klassikalistele muistenditele toimub sündmustik õhtuhämaruses. Kogemuse verbaliseerimise (kirjapaneku) hetkeks on jutustaja juba kohatud isiku identiteedis veendunud, rõhutades tema nõiaks määratlemist pealkirjas hüüumärgiga, teksti lõpus tituleeritakse kohatud naine lisaks veel imelikuks:

Nõid!

Ma olin siis 11-aastane, kui me olime sõbrannaga õues. Õues hakkas juba pimedale kiskuma. [...] Võtsime keldud ja hakkasime mäe poole sammuma, kui äkki nägime mäe otsas mustas riides vanamoori. Vanamoor vaatas meile otsa ja naeris. Meie jooksisime kohe minema. Maja ees seisis [sõbranna] Ave ja rääkisime temale, keda me nägime. Ave tahtis samuti teda näha ja me otsustasime, et läheme mäele tagasi. Kui me sinna jõudsime, siis seda imelikku enam ei olnud. (RKM, KP 90, 272 (2) < Rakvere, tüdruk, 6. kl, 1992)

Üks mõnevõrra ambivalentsemaid hoiakuid esilekutsuvaid nähtusi oli ufod ja tulnukad, kellesse suhtumine ei seostunud tingimata alati hirmuga. Kümnetes koolipärimuse tekstides mainisid õpilased, et ei pea tulnukaid agressiivseks ega ohtlikuks, ja nendega kohtumine tunduks pigem huvitav. Siiski tajuti tegelike tulnukakontaktidena tõlgendatud juhtumeid nende tavavälisuse ja ootamatuse tõttu hirmutavana. Mare Kõiva (1995: 310) sõnul võib laste ufoloori pidada improvisatsioonide ja memoraatide piirialale kuuluvaks. 2018. aasta materjalis oli vastava materjali improvisatoorsus siiski napp, kirjeldati isiklikke kogemusi, mille isiklik läbielatus muutis jutustajate silmis faktiliseks (vrd Partridge 2005: 75–76 isikliku kogemuse pidamisest eksimatult tõeseks ja usaldusväärseks).

Uskumise, kogemuse, emotsiooni ja nende verbaliseerimise vahekordi

Koolipärimuse materjalis esinevate üleloomulike kogemuste mõju intensiivsus ei avaldu alati tingimata nende kirjeldustes. On lakoonilisi üleskirjutusi, milles ei selgu kogeja reaktsioon ega emotsioonid, näiteks:

Kui ma olin voodis, siis ma nägin, et minu tuba hakkas valgeks minema, siis ma läksin akna juurde ja nägin seal suurt muna (RKM, KP 1, 128 (15) < Narva, tüdruk, 3. kl, 1992)

Napisõnalisuse põhjuseks võib olla ootamatust kogemusest saadud šokk, oskamatus või soovimatus läbielatud sõnastada, kirjaliku esituse korral ka viitsimatus (mõned õpilased kommenteerisid vabandades, et nad lihtsalt ei viitsi pikalt kirjutada).

Sagedamini kohtab isikukogemuslugudes siiski ülimalt ilmekaid hirmuaitingute ja ehmatuselukordade kirjeldusi. Näiteks järgmises näitetekstis kirjeldab jutustaja, kuidas vanaema rääkis talle oma sõja-aegsest kohtumisest huntidega ning see avaldas talle sügavat mõju – väidetavalt terve öö kestnud ärvel- ja üksioleku käigus tiivustunud kujutlusvõime loob huntidest demoniseeritud pildi, milles signaalmotiivina on esindatud kujutelm verejoomisest. Olgugi et vanaema jutt puudutas juba aastakümneid tagasi toimunud sündmusi, millega lapsel endal puudus otsene kokkupuude, vallandus lapse tugev emotsionaalne reaktsioon jutu kuulmise järgsel hetkel.

Seda juttu rääkis mulle vanaema ühel talvisel õhtupoolikul. Vanaema rääkis nii, et ma ei saanud pärast terve öö enda silmi kinni lasta. Mulle tundus nii, nagu oleksid kõik need hundid minu juures ja kavatseksid nad minust vere ära juua ja minu ära süüa. Mulle räägiti seda, kui ma olin kuue- või seitsmeaastane (RKM, KP 1, 128 (15) < Narva, tüdruk, 4. kl, 1992).

Mõningate üleloomulike kujutelmade puhul võib rääkija või kogeja endale ratsionaalselt teadvustada, et vastavat olendit ei saa olemas olla, kuid olend tekitab tema sellegipoolest hirmu ja sellega seonduvaid muid tugevaid emotsioone. Lisaks mõjub visuaalses meedias (televisioon, kino) nähtu just visuaalsuse tõttu kohalolevalt, sööbib kujutluspildina mällu ja annab toitu fantaasiale. Üleloomulike uskumusolenditega seotud kujutelmad kipuvadki elavnema või visuaalselt manifesteeruma siis, kui laps on üksik, kui on pime või kui laps on juba mingil muul põhjusel ärevil (nt nähtud põnevast telesaatest või filmist, kuulnud vaimujutust). Seega võivad hoiakud ja emotsioonid olla olukorrapõhised – jututegelasel, kellest seltskonnas räägitakse naerdes, võivad üksik oma toas und ootavale lapsele meenudes osutuda talumatult hirmutavaks.

Mõnedki süzeeliinid tunduvad ajas universaalsed. Nagu klassikalistes muistendites, avaldub ka nüüdisaja õpilaste kogemustes süü/eksimuse ja karistuse vahelise põhjusliku seose tajumine, mis tingib ka vastavad süü- ja hirmuaitinguid. Näiteks järgmises intervjuulõigus ilmneb klassikaline süü ja karistuse motiivistik – lapsed peavad vaimolendi ilmumist tema rahulolematuse märgiks, hakates seejärel otsima võimalusi tema rahulolematuse põhjuste teadasaamiseks, et need kõrvaldada:

Poiss 9 a: *Vanas majas kummitab. Eile lubas isa meil seda uurima minna. Me hakkasime sealt majast juba ära minema, kustutasime tule ära, kui tuli läks iseenesest korraks uuesti põlema ja siis kustus ka iseenesest vähehaaval. Ja siis me ehmusime ja läksime välja ja tõmbasime ukse kinni ja siis kuulsime kahte sellist valju sammu majas nagu tümp-tümp. Tahtsime ukse lukku panna ja keegi nagu oleks tõmmanud võtit sissepoole. Ja siis me vaatasime aknast sisse ja seal oli inimkogu. Arvasin algul, et see on minu vari, aga see kogu liikus lihtsalt minema.*

Intervjueerija: *Mis te arvate, mis see siis oli?*

Poiss (9 a): *Kummitus. Jaan. See vanaperemees.*

Intervjueerija: *Miks ta siis ilmub?*

Poiss (13 a): *Pole rahul millegagi, noh. Sellepärast tuleb.*

Intervjueerija: *Mida siis ette võtta saaks?*

Poiss (13 a): *Peaks temalt uurima, mida ta tahab.*

Intervjueerija: *Kuidas seda teha saab?*

Poiss (13 a): *Peaks temalt küsima.*

Poiss (9 a): *A me ei julge.*

Intervjueerija: *Aga mis te arvate, millega ta rahul pole?*

Poiss (13 a): *Võib-olla sellega, et me majast raha võtsime.*

Antud juhul lahendas laste jaoks olukorra see, kui täiskasvanud rääkisid neile traditsioonilisi muistendeid, milles vaimolendite aktiivsuse tingisid positiivsemad põhjused. Seega langes laste silmis ära ühene seos süü ja karistusega ning vaimu kohalolu tajumine ei seostunud enam hirmu, vaid majavaimu funktsioonist lähtuva kaitsega.

Lapseea üleloomulikud kogemused jätavad sageli kustumatu jälje ja kantakse mälus kaasa täiskasvanuikka. Koolipärimuse puhul on retrospektiivis jutustamise iseloomulikke jooni võimalik jälgida vaid piiratult, kuna ajaline distants kogetu ja rääkimise vahel oli lühike, kuid mõningate täiskasvanute jutustatud lapseea kogemuste põhjal torkab silma põhjalik, nüansirikas sõnastus – osalt ehk seetõttu, et vanemal inimesel on üldse rohkem sõnastamisoskust ja elukogemust, osalt aga jutusüžee kristalliseerumise tõttu aja jooksul. Näiteks on järgmine kirjeldus kohtumisest tulnukalaadsete olenditega filmilikult

detailne, ka emotsionaalsete reaktsioonide kirjeldus on väga ehe (nutt, südame pekslemine, paanika):

Ja vaimude kohta ütlen niipalju, et olen ka neid näinud. [...] olin 7 aastane laps kui ma oma vanematega ühes talumajas elasin. ühel päeval kui liivakastis mängisin, märkasin, et minu poole tuleb üks mees, naerul näoga. tõusin püsti, et kodu poole joosta. äkki ilmus nagu õhust minu ette teine mees. Sattusin paanikasse ja jooksin tagasi liivakasti poole. seal oli juba kolmas mees. Jäin seisma ja nad moodustasid minu ümber ringi. seisin nende keskel, ja hakkasin nutma. nad vahtisid mind vaikides. mina nutsin ja mäletan et mõtlesin et kes te olete, mis te tahate, omal süda pekslemas rinnus. äkki nad läksid minust natuke eemale seisma, ise samal ajal mind vahtides. lõpetasin nutu ja tahtsin kodu poole joosta, kuid ei saanud, sest jalad olid nagu halvatud ja üks nendest meestest lähenes mulle imeliku näoga. hakkasin uuesti nutma ja siis see mees ütles, et tydruk, ära nuta, me ei tee sulle midagi. siis läks ta tagasi meeste juurde ja haihtusid. järgmisel päeval, kui läksin naabrinaisega karjamaale lehmi vaatama, nägime MÕLEMA kolme meest karjamaal istumas, nende kõrval oli mingi sõiduk. tundsin need mehed ära. naabrinaine ütles neile et miks te võõral karjamaal olete. mehed tõusid vaikides, ja läksid oma sõidukisse, mis vaikselt ära sõitis. Rohi oli sõiduki alt põlenud. Sõiduk ise oli halli värvi ja väike. Naabrinaine oli nii paanikas, ja kutsus mingid tegelinskid kohale. Minu vanemad ei lubanud mul nendele midagi rääkida, öeldes et muidu mind pannakse hullumajja ja sealt ma välja ei saa. oli ju sügav vene aeg siis (<http://naistekas.delfi.ee/foorum>, naine, 7.11.2009).

Usundilised kaitseviisid

Õpilaspärimuse materjalis leidus hulgaliselt maagiliste või muude üleloomulikkusel põhinevate kaitseviiside kirjeldusi (selle kohta oli viimase kogumisaktiooni küsitluskavas ka eraldi küsimus). Võis täheldada, et turvalisuse taasloomise vahendid õpitakse üldjuhul samadest allikatest, kust on pärit hirmud – meediast, kuulnud pärimusest. Sealjuures võisid lapsed kasutada usundilisi kaitsemehhanisme lisaks usundiliste hirmuolendite (näiteks kollid, tulnukad, vampiirid) ka mitte otseselt üleloomulikkusega seotud hirmude pareerimiseks (nt kaitsvate amulettide, buddha- ja kaitseinglikujude või unenäopüüdjate kasutamine halbade unenägude või halva tuju ärahoidmiseks). Sageli olid esindatud pöördumised surnud esivanemate poole või nende kaitsva läheduse tajumine. Väga levinud olid mitmesugused amuletid (eelkõige poolvääriskivid,

kaitseinglid, tähtkujuamuletid, käepaelad), kirjeldati ka meieisapalve ja loitsude kasutamist ning kaitserituaale (nt ristimärgi või kaitseringi tegemine).

Nii nagu vanemas täiskasvanupärimuses, kus pahatahtlike üleloomulike olendite vastu aitab kavalus ja nutikus, jätkub see tänapäeva õpilaspärimuses, lisandub vältiv käitumine (paljud õpilased enda sõnul ohtlikuks peetud kohtadesse ei lähe ja hoiduvad üleloomulikkusega seotud rituaalides osalemast). Järgnevas tekstis on selgelt näha erinevate olendite kategoriseerimine halbadeks-ohtlikeks ja headeks-kaitsvateks ning loetletud moodsed, kuidas end halbade vastu kaitsta.

Tüdruk (7 a): *Pahad on kummitused, kollid, ahjualused. Head on kaitseinglid ja haldjad. Appi kutsutakse niiviisi, et palud abi, ning pahade eest tuleb kappi pugeda.* Poiss (11 a): *Pahad on mutandid, head on kaisumõmmid ja ka kassid. Häid kutsutakse appi nende peale mõeldes ning pahasid saab mõtte jõul kontrollida.* Tüdruk (13 a): *Pahad on trollid ja sookollid. Head on kaitseinglid ja majavaimud. Häid saab appi kutsuda nende peale mõeldes ning halbu saab tõrjuda, kui mõtled ilusate asjade peale – see ei lase halba ligi* (intervjuu ühe pere lastega, Ida-Virumaa, 2016).

Nii nagu vanemates muistendites, on ka nüüdisaja isikukogemuslugudes tihti kirjeldatud mõlemad poolused: nii käitumine, mis viib kontrolli kadumiseni, kui ka teod, millega on võimalik saavutada kontrolli taastumine:

Ühes laagris tahtsid ühed tüdrukud valget daami kutsuda. Nad kastsid ühe kammi vee sisse ja kuivatasid küünlavalgel. Siis tuli valge daam. Ta hakkas neid taga ajama. Nad ei saanud enam teda ära ajada. Kuid siis murdis üks tüdrukutest selle kammi katki ja valge daam kadus. (EKRK I 97, 265 < Tartu, poiss, 11 a (1992))

Järgnevas intervjuukatkes avaldub kujutluse tasandil kaitsevariantide läbimängimine, milles huumor ja iseenda hirmude naeruvääristamine segunevad tõsimeelse kaitsestrateegiate üle arutamisega:

Poiss (13 a): *Meil koolis ka kummitab. Ükskord 2–3 aastat tagasi meil oli kontrolltöö ja äkki läks iseenesest samal ajal aken ja uks lahti. Kõik olid jumala ehmunud.* [---]

Intervjueeriija: *Aga millest seal siis see kummitamine võis olla?*

Poiss (13 a): *Ma olen kuulnud, et sõja ajal oli seal kooli keldris nagu haigla. Mitte päris haigla, aga selline koht, kuhu toodi haavatud ja raviti neid. Ja mõned siis surid ära ja need kummitavad.*

Intervjueeriija: *Mis siis teha saab, et need kummitused enam ei kummitaks?*

Poiss (13 a): *Kool õhku lasta (naerab).*

Poiss (9 a, pooltõsiselt): *Aga hinged ei sure ju kunagi. Seega kui kool õhku lasta, siis paisatakse need hinged lihtsalt teise kohta, aga nad jäävad alles* (intervjuu kahe poisiga, Tartumaa, 2016).

Kuna aga koolis viibitakse enamasti päevasel ajal ja hulgakesi, ei tajuta selliseid kummitusjuhtumeid üldjuhul probleemina, vaid pigem põnevust tekitavana, kuid siiski esineb mõttemänge teemal, mida keegi teeks, kui ta vaimuga kokku satuks.

Vanemas pärimuses peaaegu tundmatud on viimastel aastatel nii täiskasvanute kui laste usundilises pärimuses tugevalt esile tõusnud kaitsefunktsioonilised hinge- ja väeloomad ning üleloomuliku kaitsja rollis lemmikloomad. Mõningates tekstides astusid üleloomuliku kaitsja rollis üles ka kaisuloomad:

Paar aastat tagasi näitas sõbranna mulle ühte klippi ühest õudusfilmist. Mõtlesin, kui õudne see ikka saab olla, ja ootasin kuni ta selle üles leiab. Klippi vaadates tekkisid kõhinad ja juba poole peal ütlesin, et sõbranna selle kinni paneks, sest see polnud lihtsalt hirmus, kuid ka väga rõve vaatepilt. Hiljem kodus oli magama minna küll õudne. Pimedas toas laua kõrval olev tool meenutas olevuse kuju, laua ja kamina taga oli samuti pime nurk, kust olevus oleks välja võinud tulla, ning otsustasin teha barrikaadi oma kaisuloomadest ja patjadest. Muidugi ei jäänud ka tekk üle pea tõmbamata. Selline rutiin kestis üle nelja kuu (ID3554, tüdruk, snd 2003, Heimtali, 2018).

Kokkuvõtteks

Nagu eelnevast analüüsist selgus, avaldub õpilaste üleloomulikes uskumustes ja vastavate kogemuste tõlgendamisel tugev meediamõju – kujutelmad on muutunud heterogeensemaks ning nende kirjeldamisel kasutatavad nimetused ja muu sõnavara (nt Slenderman, eilienid) on meedia- ja kultuurilaenude toel uuenenud. Siiski püsivad ka traditsioonilise üleloomuliku pärimuse narratiivsed väljundid (nt lood mõisa- ja koolikummitustest) ning vastavad eelteadmised mõjutavad õpilasi oma kogemuste sõnastamisel ja tõlgendamisel. Meedia genereerib eelkõige just oma sugestiivse visuaalse iseloomu tõttu uusi hirme, kuid inspireerib ka kaitsemehhanisme, ning õpilased tajuvad end nendega opereerides valdavalt aktiivsete toimetulijatena ning usuvad, et hea võidab kurja.

Olendipärimusel, sellega seotud hirmudel ja toimetulekuviisidel on jätkuvalt oma osa sotsialiseerumise, maailma kirjeldamise ja hirmude läbitöötamise protsessis. On ju põhihirmud ajas püsivad: hirm surma ees, hirm pimeduse

ees, hirm tundmatu ja teistsuguse ees, hirm ootamatuse ees, lahutushirm. Arvamus, et seoses nutimaailma pealetungiga usundilised kujutelmad kaovad, pole paika pidanud, ning usundilised motiivid ja süžeeleelid mõjutavad ka tänapäeva õpilaste kogemus- ja kirjeldamismaailma. Seega on ka õpilaspärimuse kontekstis asjakohane Kurt Ranke (1967: 6) juba klassikaks saanud väide inimese kui *homo narransi* kohta ning Alasdair MacIntyre sedastus, et kogemused omandavad tihtipeale lugude vormi juba enne, kui need jõutakse verbaliseerida (MacIntyre 1981: 212).

Kommentaar

¹ Artikli valmimist toetasid uurimisgrant IUT 22-5 ja Eesti-uuringute Tippkeskus.

Käsitajalised allikad

EKRK – Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogu

KP 2007 – Koolipärimuse kogumise võistluse materjalid 2007 Eesti Kirjandusmuuseumis

RKM, KP – Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna rahvaluulekogu (koolipärimus)

Kirjandus

Haring, Lee & Breslerman, Mark 1977. The Cropsey Maniac. *New York Folklore* 3, lk 15–28.

Hiimäe, Reet 2016a. *Folkloor kui mentaalse enesekaitse vahend: usulise pärimuse pragmaatikast*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/54880> – 26. juuni 2019).

Hiimäe, Reet 2016b. Nonverbal event as part of belief narrative. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 65, lk 38–56 (doi: 10.7592/FEJF2016.65.hiimae).

Hufford, David J. 1989. *The Terror That Comes in the Night. An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Hutto, Daniel D. 2008. *Folk Psychological Narratives. The Sociocultural Basis of Understanding Reasons*. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology.

Garvis, Susanne 2015. Contemporary Early Childhood Education. Garvis, Susanne & Ødegaard, Elin Eriksen & Lemon, Narelle (toim). *Beyond Observations. Narratives and Young Children*. Rotterdam: Sense Publishers, lk 1–16.

Koski, Kaarina 2016. Discussing the Supernatural in Contemporary Finland: Discourses, Genres, and Forums. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 65, lk 11–36 (doi: 10.7592/FEJF2016.65.koski).

Kõiva, Mare 1995. Ja tegi ukse lahti. Isikuelamused lastepärimuses. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud*. Tänapäeva folkloorist 1. Tartu: Eesti Keele Instituut, lk 306–324.

Kõiva, Mare 1997. In a Big Black Town There Was a Big Black House. *Journal of the Baltic Institute of Folklore* 2 (1), lk 113–133 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/bif/bif2/sisu.html> – 26. juuni 2019).

Lurie, Mikhail 2009. Soviet children's humorous folklore: the techniques of the comic. Krikmann, Arvo & Laineste, Liisi (toim). *Permitted laughter: Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 333–368.

MacIntyre, Alasdair 1981. *After Virtue. A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Partridge, Christopher 2005. *The Re-Enchantment of the West: Volume 1: Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture and Occulture*. London, New York: Bloomsbury T&T Clark.

Pechey, Rachel & Halligan, Peter 2012. Prevalence and Correlates of Anomalous Experiences in a Large Non-Clinical Sample. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research & Practice* 85 (2), lk 150–162 (doi: 10.1111/j.2044-8341.2011.02024.x).

Raahauge, Kirsten Marie 2016. Ghosts, troubles, difficulties, and challenges: narratives about unexplainable phenomena in contemporary Denmark. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 65, lk 90–110 (doi: 10.7592/FEJF2016.65.raahauge).

Ranke, Kurt 1967. Kategorienprobleme der Volksprosa. *Fabula* 9 (1–3), lk 4–12 (doi: 10.1515/fabl.1967.9.1-3.4).

Sutton-Smith, Brian 1981. *The Folkstories of Children*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Taimalu, Merle 2010. Koolieelikute hirmudest Eesti taasiseseisvumise järel laste endi pilgu läbi. Kalmre, Eda (toim). *Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi laste- ja noortekultuurist*. Tänapäeva folkloorist 8. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 21–48.

Voolaid, Piret 2007. Koolipärimuse kogumisest Noarootsis ja Vormsis 2006. aasta kevadel. *Mäetagused* 35, lk 156–170 (doi: 10.7592/MT2007.35.kogumine).

Summary

Spirits, aliens, and Slenderman: Supernatural experiences in today's school lore

Reet Hiimäe

Senior Research Fellow

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum

reet@folklore.ee

Keywords: belief creatures, children's folklore, fears, folk belief, modern folklore

The article concentrates on mapping continuities and changes in the contemporary Estonian school lore about experiences with supernatural beings: main characters, fears, and emotions connected with such supernatural beliefs as well as supernatural protective mechanisms are highlighted. One of the central topics of the article is cultural and linguistic loans (e.g. international newcomers like the Slenderman) and their sources (e.g. films, computer games, narrative folklore). I also investigate the interactions of fantasy and real life, believing and non-believing in schoolchildren's memorates. The article is mainly based on materials that have been collected from schoolchildren since 1992, but I also draw parallels with traditional older folklore.

Meenutused nukkudest ja nendega mängimisest 1940.–1950. aastate Eestis¹

Astrid Tuisk

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur
astrid.tuisk@folklore.ee

Teesid: Artikkel põhineb 2013. aastal Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis korraldatud lastemängude kogumisvõistluse kaastööl. Need on kogutud teemakirjutuse ehk teemajutustusena, mis on üks allikaloomise viis. Nimetan teemakirjutusena kogutud mängude-teemalist ainet mängumälestusteks.

Tematiseerimise abil vaatlen 1940. aastatel sündinud mälestuste kirjutajate endi arvamusi nukkudest, nende omamisest ja nende arvust. Lastemängude uurijad on välja toonud, et tüdrukute silmis oli nukkudel 1950. aastatel eriline staatus – nukud olid neile armsad, nendega tegeleti ja neid hoiti. Nukkude kohta on vaadeldavates kaastöös erinevaid arvamusi, sageli seostub nukkudega mõni emotsionaalselt mõju avaldanud ere mälestus, “välkmälestus”. Kaastöös tuleb nähtavale mälestuste dialoogilisus: neis põimuvad isiklik ja rahvaluulekogu ja vaatepunkt, kui kujutletavatele lugejatele vahendatakse nii lapse emotsioone kui ka jagatakse teadmisi oma lapsepõlvest. Mänguasjade puudust kirjeldades annavad üks osa kirjutajaid ühtlasi edasi oma väärtushinnangud, osutades, et ilma mänguasjadeta sai areneda laste loovus ja kujutlusvõime. Kohati nähakse ennast mitte oludele allutatuna, vaid tegutsejatena, kes olude kiuste endale täisväärtusliku mängumaailma loovad.

1950. aastatel sai ühtlasi alguse Euroopa ja Ameerika mänguasjatööstuse kiire kasv – uute materjalide kasutuselevõtt viis hinnad alla, kasvav maksujõud tõi uusi tarbijaid. Eestis olid ühiskondlikud olud pärast Teist maailmasõda rahutud: sellises kontekstis on kõnesolevat igapäevaelu- ja lapse-kesket teemat huvipakkuv avada.

Märksõnad: 1940. aastad, 1950. aastad, lastefolkloor, lastemängud, mänguasjad, nukud, rahvaluule arhiiv, rahvaluule kogumine, teemajutustus, tematiseerimine

Laste mänguasjad, neisse suhtumine ja nende omamine, nende tegemine ja ostmine on viimase saja aasta jooksul oluliselt muutunud. Aeg pärast Teist maailmasõda on kogu Euroopas olnud periood, mil mänguasjatööstuse areng muutis mänguasju ning muutusid ka laste mängud. Lapsed, kes kasvasid üles isetehtud mänguasjadega, said aegamööda poemänguasjade omanikeks. Enne mänguasjade masstootmise algust peeti Euroopa lastekasvatuse põhimõtete

järgi mängu lapsepõlve (lapseaja) loomuliku vaimu väljenduseks ega seostatud neid tingimata mänguvahenditega, kindlate objektidega, silmas peeti rohkem sotsiaalset kui materiaalist poolust. See ei olnud iseenesestmõistetav, et lapsed vajasisid palju mänguasju (Ramšak 2009a: 208). Tänapäeval on mänguasjad saanud osaks laste identiteedist (laps on see, kes mängib mänguasjadega), nende abil sotsialiseeritakse, õpetatakse ja lõbustatakse lapsi (Tucker 2008: 141). Üks tuntumaid mänguteoreetikuid, Brian Sutton-Smith, on kindlaks teinud, et mänguasjade tähendus sõltub kontekstist, ümbrusest, milles neid kasutatakse (Sutton-Smith 1986, tsit Saar 1997: 160 kaudu).

Selle artikli eesmärk on jälgida, mida tähendasid mänguasjad, täpsemalt nukud 1940. aastatel Eestis sündinutele, kelle mänguaeg jäi 1940. aastate lõppu ja 1950. aastatesse. 1950. aastate nukumängud valisin vaatlusaluseks sooviga näitlikustavalt analüüsida, kuidas mäletatakse oma mängimist nukkudega konkreetsetes ajaloolises ja kultuurilises aegruumis ja keskkonnas.

Olud sõjajärgsetel kümnenditel

Mitmes uurimistöös on 1950. aastate laste elu käsitletud just mälestuste kaudu. (Sandberg & Vuorinen 2010; Akar-Vural *et al.* 2009; Brannen 2004 *et al.*). Uurimustes Teise maailmasõja ajal kasvanud laste elust tuginetakse samuti tänaste täiskasvanute mälestustele (Paksuniemi *et al.* 2015; Moshenska 2019). Neis tuuakse välja, et vaatamata rohketele kohustustele ja vaesusele leidsid lapsed ikkagi aega mängimiseks. Kui spetsiaalseid mänguasju polnud, mängiti kättesaadavate vahenditega (Paksuniemi *et al.* 2015: 114–127).

Mitmetes uurimustes vaadeldakse ka seda, kuidas oma ümbrust mängimise käigus ümber kujundatakse, laostatud ja lõhutud keskkond mõeldakse mängumaaks. Lapsed ei ole vaid olude ohvrid, vaid ka toimetulijad ja tegutsejad sõja-aja ühiskonnas (Moshenska 2019: 153–154). Oma mängudes olukordi ja situatsioone endale sobivas suunas juhtides, näiteks varemtes mängides ja sõjamoona mänguasjadena kasutades, luuakse enda mõtetes justkui kontrollkohtade, asjade ja situatsioonide üle. Nii saadakse hakkama sõja-aja hirmutavas ning vaenulikus keskkonnas (Moshenska 2019: 153–154; Paksuniemi *et al.* 2015: 114–127).

Mängimist 1940.–1950. aastatel Tartu linnas on intervjuudele tuginedes analüüsinud ka etnoloog Helena Grauberg. Mängimisest rääkides tõtsid intervjuueeritavad esile selle positiivseid külgi, mitte sõjajärgse aja rusutust. Sõjajärgse Tartu eluolu ja linn kui mängukeskkond ei pärssinud intervjuueeritavate arvates nende mängimist, ehkki üks osa lapsi hakkas üsna varakult tööle (Grauberg

2003). 1940. aastatel sündinuid on vaadeldud nii eluloo-uurimise kui sotsioloogilise poole pealt (Aarelaid-Tart 2012; Jõesalu 2017, 2018; Raudsepp 2012).

Loomulikult puudutasid ka Eesti lapsi 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate olud. Teine maailmasõda vältas Eesti pinnal aastatel 1941–1944. 1944. aastal re-okupeeriti Eesti Nõukogude Liidu poolt. Hilis-stalinismiks nimetatud perioodil (1944–1953) algas laiaulatuslik ühiskonnaelu sovetiseerimine. Lammutati senine majandussüsteem, kehtestati käsumajandus, muuhulgas moodustati kolhoosid ja sovhoosid. Üldist hirmuõhkkonda põhjustasid stalinliku režiimi repressioonid, mis tipnesid 1949. aasta märtsiküüditamisega. Seda perioodi iseloomustas ka võitlus metsavendadega. Valitses puudus, rasketööstuse eelisarenduse tõttu oli tugevalt häiritud tarbekaupade tootmine ja inimeste igapäevaelu vajaduste rahuldamine (Tannberg 2005: 271–288).

Lapsena küüditatute või 1944. aastal Eestist põgenenud inimeste mälestusi minu vaadeldud mälestuste hulgas pole. Eestis kasvanud laste elu mõjutasid kõige rohkem muutused perekonnas: esmajoones pereliikmete läbielamised sõja tõttu, vangistamised ja küüditamine, elukohavahetused, aga ka nõukogude võimu kehtestatud üldine töökohustus. See tähendas, et tööle pidid minema ka seni koduse majapidamisega tegelenud naised. Kuni küüditamiste ja kolhooside moodustamiseni talu elurütm enamasti ei muutunud. Muidugi valitses aga poekaupade puudus. Kitsikus väljendus igasuguste tarbekaupade – toiduained, tarbeesemed, tööriistad, riided, mööbel jm – raskes kättesaadavuses. Samuti sai teatud toiduaineid 1940. aastate lõpuni kaardisüsteemi alusel, see tekitas pikki järjekordi. Kõige kauem püsisid “suhkrusabad”, kus sageli seisis ka lapsed. Toidulaudki oli üldiselt kesine. (Kannike & Vahtre 2019: 70–80.) Aili Aarelaid-Tart iseloomustab sõjajärgset aega kui ajapilti, millel olid topeutraamid: vanu ei olnud veel täielikult ära visatud, uued aga ei olnud lihtsalt veel valmis saanud. See väljendus ka lastekasvatustes: kuna vanemad ise veel kohanesid uue olukorraga, ei teadnud nad alati täpselt, kuidas uutes tingimustes lapsi kasvatada (Aarelaid-Tart 2012: 56–58).

Mängumälestused eluloo osana: aineistik, mõisted ja uurimisküsimused

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis korraldati 2013. aastal lastemängude kogumise võistlus, millest võttis osa 45 eri eas inimest.²

Artikli allikmaterjaliks on 17 lastemängude küsitlusele vastanute saadetist ja kaks hiljem laekunud kaastööd (neist üks intervjuu). Kõik saatjad on sündinud 1940. aastatel.

Nimetan neid arhiivi saadetud kaastöid mängumälestusteks, kuna täpsete mängukirjelduste kõrval oodati vastuseid ka üldisematele küsimustele lapsepõlve ja mängimise kohta. Laiemalt sai oma lapsepõlvest kirjutada juba esimese küsimuse all: “Kirjelda alustuseks vabalt miljööd, kus lapsepõlves kasvasid”. Üks osa kaastöid on vormistatud esseena, kus ei juhindutud otseselt küsitluskavas toodud punktidest. Kaastöodes ainuüksi ei kirjeldata oma lapsepõlve tegevusi, vaid seletatakse neid ka lahti, arutletakse ja avatakse taustu.

Mänguvõistluse kaastööd on sisuliselt lapsepõlvemälestused, mis on suunatud ühele läbivale teemale – mängimisele ja mängudele. Folkloristikas on ühele teemale suunatud kirjeldusi nimetatud teemakirjutusteks ehk teemajutustusteks (Jaago 2018: 5; Peltonen 2003: 178–179; Apo 1995: 173–175). Nende all peetakse silmas rahvaluule kogumisvõistlustele ja küsitlustele kirjalikult esitatud isiklikke tekste, mis kirjutatakse vastuseks üleskutsetele. Teemaatilisus viitab sellele, et teema on teatud piirides ette antud (Pöysä 2009: 41). Termin sobib ka vaadeldavate kirjutiste puhul hästi. Anette Sandbergi ja Tuula Vuorineni uurimuses nimetatakse aga läbiviidud intervjuusid “meenutusteks mängimisest” (*play memories*) (Sandberg & Vuorinen 2010), mida saab lühendada “mängumälestusteks”. Ühendades mälestused ja mängimise kirjeldab see sõnaühend kõige täpsemalt kõnesoleva materjali olemust/sisu. Sõna teine pool toob otseselt välja, et tegemist pole niisama jutustuse, vaid just mälestustega. Lisaks on vaadeldavad mängumälestused arhiivižanr, millel on oma iseloomulik žanrieripära. Tegemist on uue žanriga ning teemajutustuse käigus laekunud kaastöid pole Eestis eriti analüüsitud (Jaago 2018: 6). Seetõttu tuginen Soome folkloristide uurimustele ning katsetan seda omanäolist tekstikogumit käsitledes uut meetodit.

Üks žanri eripäradest seisneb selles, et vahendatakse oma isiklikku kogemust. Varasemas kogumistraditsioonis on rahvaluulekogujatelt oodatud pigem “rahva” kollektiivsete teadmiste kui isikliku kogemuse edasiandmist. Oodatud ei olnud omapoolsed hinnangud ja arvamused³ ega ka omaeluloolised kirjutised, s.o kirjutised, kus kogujad kõnelevad eksplitsiitselt endast ja oma elust (Kikas 2018: 25). Paljud rahvaluulekirjutajad siiski seda teevad, ning sellised isiklike kogemuste ja arvamuste vahendused, omaeluloolised tekstid, eluloojutustused ja teemakirjutamised on tänapäeval saanud osaks folkloristide uurimistööst (Oras 2008: 42; Jaago 2018). Teiseks toob Jyrki Pöysä kogumisvõistluste kaudu saadud ainese eripärana välja asjaolu, et kuna võistlused on suunatud laiale üldsusele, seostuvad saadud vastused erinevate kogukondadega erinevates kohtades ja erinevatel aegadel. Vastused on sporaadilised ega kajasta ühe pärimusrühma arvamusi. Ta arvab, et kõige paremini sobivad kogumisvõistluste tekstid erinevate vaatenurkade ja küsitluste skaala väljaselgitamiseks (Pöysä

2009: 51–52). Et vaatlusalust rühma veidi kitsendada, valisin analüüsiks 1940. aastatel sündinud inimeste kaastööd.

Lastemängude võistluse küsitluskavas ei ole otseselt küsitud mänguasjade kohta, küll aga leidub pikas mängukirjelduste loendis küsimus: kuidas mängisid mänguasjadega (nukkudega, autoga)?

Kõik 1940. aastatel sündinud kirjutavadki oma mänguasjadest. Mänguasjade hulka loen nii isetehtud kui ka ostetud mänguasjad, samuti improviseeritud mänguvahendid, mida mängudes kasutatakse. Näiteks valmistati puust ja kädidest mänguloomi, nendega karjapidamise mängimine oli sel ja varasemalgi ajal populaarne (Kaljuvee 1964: 211–217). 1940. aastatel sündinud kirjutajate hulgas on vaid üks mees, ka tema jutustab oma mänguasjadest, kuid nukku tal ei olnud. Kõik naised (peale ühe) meenutavad aga oma lapsepõlve nukke, seetõttu keskendungi nukkudele ja nukumängudele. Selle materjali põhjal saaks eraldi alalõiguna vaadelda ka mängu pabernukkudega, aga piirdun järgnevalt siiski päris nukkudega.

Mälestuste kirjutajad avavad teemat erinevate küsitluskava punktide all, näiteks seal, kus küsitakse üksinda mängimise kohta, aga ka seal, kus küsitakse meelistegevuse või mängukaaslaste kohta. Esseetüüpi töodes kirjutatakse sageli teiste mälestuste hulgas ka oma mänguasjadest ja nendega mängimisest.

Mänguasjade kaudu tuleb mälestustesse ka ajastuga seotud teemasid. Sagedeli on mänguasjadega muuhulgas seotud üks-kaks eredamat elamust, mis on lapseast meelde jäänud (näiteks nuku kaotus). Just eredad elamused⁴ on need, mis võivad edasi anda lapse autentset maailmanägemist. Aga ka vastupidi – lapsepõlves aset leidnud sündmused või seigad, olgu siis perekondlikud või laiemad ühiskondlikud pöördelised sündmused, seostuvad mängitud mängude või mänguasjadega. Näiteks küüditamisega seoses meenutatakse küüditamis-mängu, mida mängiti nukkudega laua all. Nii leiavad mänguasjad – kui neid ei käsitleta eraldi teemana – meenutamist muude lapsepõlvemälestuste osana.

Mälestusi lugedes jääb esmalt mulje, et need on kirjutatud lapse positsioonilt. Nii näiteks kirjeldatakse mänguasjadega seoses oma tundeid: rõõmu ja kurbust. Kuid uurijad on välja toonud, et lapsepõlvemälestusi on mõjutanud hilisemad täiskasvanuea kollektiivse ja individuaalse ajaga seotud sündmused. Samuti on nad mõjutanud diskursusest, kuidas teemat ühiskonnas käsitletakse ja neid võidakse sellele vastavalt ümber kujundada (Kõresaar 2005; Mulla 2003: 92). Need tekstid jutustavad minevikust, tänapäevast ja minevikust tänapäeval (vrd Jaago 2001: 231–233). Nende jutustuste lähtepunkt on ikkagi olevikus, minevikule antakse tähendusi oleviku vaatepunktist (Portelli 2006: 55). Samas võime nende n-ö valmis analüüside põhjal midagi järeldada ka mineviku kohta, kui kaasame tollase konteksti.

Nagu lapsepõlvemälestustes üldse, on ka neis mängumälestustes märgata nostalgiat, lapsepõlve idealiseerimist. Mängumälestuste nostalgiavõtmes nägemist mõjutab see, et mängud kuuluvad vaid lapsepõlve (lastemängudest rääkides), lapsepõlv on möödunud, ja sinna saab tagasi minna vaid mälestustes (Korkiakangas 1996a: 332, 352).

Mängumälestuste kirjutajad olid kirjutamise ajal, 2013. aastal, enamasti pensionieas, kuuekümneseitsmekümne-aastased. Paljudel neist olid lapselapsed, kelle mängu nad tundma õppida said ja neid ka oma lapsega mängudega võrdlesid. Vanust 60–65 on peetud jutustajate kuldvanuseks – siis saavad kokku elav huvi maailmas toimuva vastu, elukogemus ja peremurede üleandmine noorematele, mistõttu jutustajatel on rohkem aega (Hiimäe 1978: 119).

Nagu kõik mälestused, on ka lapsepõlvemeenutused mõjutatud diskursusest, mille valguses ühiskonnas teemat käsitletakse. Mängumälestustes avatakse igapäevaelu tasandit; ühiskonnamuutusi ja poliitilist olukorda neis otseselt ei käsitleta.

Mänguasjad muutuvast ajast

Mänguasjatööstus tegi 20. sajandi keskel läbi suure muutuse. Varasemal ajal valmistati nukke vahast, portselanist, paber- ja segamassist ning teistest vahenditest (Toomet 1997)⁵. Teise maailmasõja aastatel (1939–1945) mänguasjade tootmine vähenes või katkes üldse. Sõjast toibunud, astus maailma mänguasjatööstus ajastusse, mida tuntakse nukkude kuldaja nime all. See oli seotud uute materjalide, eeskätt plastmassi, turule tulekuga, aegamööda tõrjuski plastmass kõik teised materjalid välja (Ramšak 2009b: 212). Plastmassi jõudmine mänguasjatööstusesse tähendas seda, et nukud muutusid odavamaks ning neid sai endale lubada rohkem peresid. Teisalt toimus ka majandusliku heaolu kasv. See kõik tähendas tööstuslikult toodetud nukkude järsku ostu-müügi tõusu (Pratt 2009: 180).

Nõukogude Liidu mõjualas Lääne- ja Põhja-Euroopaga võrreldavat heaolu kasvu ja ainelist kindlustatust ei saavutatud, kuid plastmassi hakati kasutama tööstuslike mänguasjade valmistamiseks ja mänguasjad said laialdaselt kättesaadavaks. Nõukoguliku mänguasjade masstootmise kõrgeaeg oli 1960.–1970. aastatel, Eestis valmistasid mänguasju tootmiskoondised Norma, Salvo ja Polümeer. Näiteks hakati tootmiskoondises Norma plekkautodele plastmassist kabiine tegema alates 1961. aastast⁶. Kuid Eestisse toodi ka mujal Nõukogude Liidus ja teistes sotsialismileeri riikides (näiteks Saksa DV-s) valmistatud mänguasju.

Valik käsitlusi nukkudest

Nukud hõivasid 20. sajandi esimese poole Ameerika tüdrukute mänguasjade seas keskse ja erilise koha. Nukkude eest hoolitseti kui lapse eest, mängida sai fantaasia-põhiseid mängu, nad võisid olla sõbra eest ja asendada kaaslast. Asjaolu, et nukkudega on võimalik mängida nii mitmel eri viisil, on üheks nende populaarsuse põhjuseks (Chudacoff 2007)⁷. Kesk-Soome külaühiskonnas läbiviidud küsitluste põhjal peab aastatel 1940–1964 sündinud naistest nukku oma lemmikmänguasjaks üle 80% soome meenutajatest (Korkiakangas 1996a: 319). Marjatta Kalliala on märkinud, et kuni 1970. aastateni oli nukkudel Soome laste seas “eristaatus”. Tänapäeval käituvad lapsed nukkudega teisiti kui 1950. aastatel. Soome 1950. aastate lasteaias oli kujutlematu, et nukkudel ei olnud nimesid, nad olid hüljatud ja ilma riideteta, nagu tänapäeval lasteaedades ja kodudes sageli näha võib. Selle tähtsa staatuse, lapsele emotsionaalselt lähedase koha, on vahel endale saanud teised mänguasjad, näiteks pehmed mänguloomad. Nukke, eriti beebinukke, ei nähta viimastel kümnenditel enam kui pereliikmeid, inimolendeid, kelle eest tuleb hoolitseda. Nukud on nüüd tavalised mänguasjad (Kalliala 2006: 63–69).

Eestis on 1950. aastate mänguasjad pärvinud erinevate uurijate tähelepanu. Toetudes Tartu Mänguasjamuuseumi kogudele on Tiia Toomet avaldanud lugusid ja fotosid mitmetest selleaegsetest nukkudest, sealhulgas ka pabernukkudest (Toomet 2010). Etnoloogid on uurinud Eesti muuseumitesse jõudnud rahvapäraseid nukke. Neid nukke on tehtud väga erinevatest materjalidest: riidest, nartsudest, puust, aga ka näiteks õlest, lugadest või roost ja paberist (Kaljuvee 1964: 217–218; Piiri 2006: 4–5). Maris Rosenthal kaardistas oma lõputöö jaoks erinevates muuseumites leiduvaid kaltsunukke, nende valmistamisaastad jäid vahemikku 1850–1940 ja kokku on neid 27 (Rosenthal 2012: 27).⁸ Nukkudel olid nimed, neile ömmeldi riideid ja valmistati mööblit, mida vooliti puust, painutati tohust, punuti või mätsiti savist (Piiri 2006: 4). Ka minu vaadeldavates mängumälestustes jutustatakse kommipaberitest, puuhalust ja pabernukkudest.

Nukud kirjutajate mälestustes, nukkude saamine ja nende arv

Juba Tartu Mänguasjamuuseumi kogude põhjal võib arvata, et Eestiski olid nukud 20. sajandi alguses kasvanud tüdrukutele olulised. Järgnevalt vaatlengi lähemalt, kuidas tolaaegsed mängijad ise näevad oma suhteid nukkudega. Analüüsi eesmärk ei ole niivõrd kindlaks teha, kas ja palju sõjajärgsel aja

lastel oli nukke, vaid välja tuua just mälestuste kirjutajate endi arvamusi. Eeldan, et oma nukke ja nendega mängimist kirjeldades avavad meenutajad oma väärtushinnanguid, suhtumisi ja arusaamu seoses oma mänguasjade ja lapsepõlvega.

Analüüsiks kasutasin tematiseerimist, kirjutajate poolt rohkemat kasutust leidnud teemade väljatoomist ja vaatlust, kuidas neid teemasid hinnatakse, mis tähendus neile antakse. Tematiseerimise puhul lähenetakse ainesele induktiivselt: uurija otsib tekstist sisuliselt sarnaseid elemente või motiive ja moodustab neile tuginedes laiemad kategooriad (Apo 2001; Savolainen 2015: 101–102). Eraldasin mälestustest lõigud, kus nukkudest kirjutati, ja märksõnastasin ainese. Eraldi paigutasin jutustaja vaatepunkti toimuva suhtes, tema emotsioonid, arvamused ja hinnangud. Nii sain korduvad ja ainukordsed elemendid.

Selles artiklis keskendun nukkude arvule, sellele, kas nukke on kirjutajate arvates vähe või palju ja nagu öeldud, kirjutajate hinnangule. Oma nukkude nimesid mäletab enamik kaastööde kirjutajaid, nukumööblit nimetab neli naist, samuti mainitakse nukuserviise, nukuvankreid ja -voodeid. Mitmes töös loetletakse üles kõik mänguasjad, mis mälestuste kirjutajatel lastena olid. 1940. aastatel sündinute seas on nii neid, kes kirjutavad, et mänguasjadest polnud puudust (otsesõnu kaks naist), kui ka neid, kes ütlevad, et neil polnud ühtki oma mänguasja ning nad olid selle üle õnnetud. Mänguasjade vajadus oli osalt subjektiivne ega sõltunud alati tingimata tegelikust mänguasjade hulgast. Samuti on subjektiivne see, kuidas oma kogemusi tõlgendatakse.

Kui üritada töödest leida teavet selle kohta, kui palju 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel kasvanutel oli nukke, erinevad need andmed meenutajate lõikes. Üldiselt on need, kel mänguasju oli piisavalt, sündinud aastakümne lõpupoole (Naine, snd 1948 Virumaal alevi; Naine, snd 1949 Tartus; Naine, snd 1947 Kärklase (õpetaja-lasteaiakasvataja peres); Naine, snd 1946 Läänemaal kooliõpetaja peres). Märkimist väärib asjaolu, et neist keegi ei pärine taluperest, vaid alevitest ja linnadest. Need naised, kes ütlevad, et neil polnud mänguasju, on sündinud aastakümne alguspoolel: 1940, 1943 ja 1945. Seda, et tal oli üks nukk või et ta rohkem ei mäleta, kirjutavad neli aastatel 1940–1944 sündinud naist, räägitakse ka oma kahest-kolmest nukust. Neile mälestustele tuginedes võiks väita, et tüdrukutele hakati nukke ostma ajal, kui oldi välja tulnud sõjaaja majanduslikust madalseisust, seda tehti pigem linnas ja alevi elavates peredes. Kuid nagu järeldub peatükist, kus käsitletakse nukkudest puudust tundmist, mõjutab pere käekäiku mitte niivõrd elukoht, kuivõrd pere, näiteks ühe vanema puudumine. Väidete kinnitamiseks oleks vaja teha täiendavat uurimistööd.

Järgnevas näitetekstis väljendatakse oma armastust nuku vastu otsesõnu, osutades nii ema kui isa panusele selle juures:

Minu esimese nuku tegi minule ema. Nuku keraamiline pea oli ostetud, ja ema õmbles riided selga ja nukule ka keha ja jalad. Nukk oli nimega Anni ja minule väga armas. Teine oli riidest nukk Mann. Kuna mänguasju oli väga vähe, siis hoidsin neid väga ja nad olid mulle kallid. Nuku mööbli meisterdas isa: voodi, laua, kapi, toolid. (EFA I 169, 114 < Valga linn)

Üheks põhjuseks, miks nukke nii täpselt üles loetletakse, ongi kindlasti see, et neid oli vähe, nad olid armsad ning on meenutajal siiaaani meeles. 19. sajandi teise poole Eesti kirjanike lapsepõlvemälestustest selgub, et saabaste saamine kujunes laste silmis eriliseks sündmuseks, millest pajatatakse suure kaasaelamisega. 19. sajandi lastel oli mänguasju vähe, aga kui neid laadalt või poest toodi, tähendasid need rõõmu, ja neist tehakse lapsepõlvelugudes ka juttu (Mattheus 2010: 73–74). Vaadeldavates mängumälestustes meenutatakse

Valli sünnipäev tema koduaias Valgas. Vasakult: Tea, Valli, Ene ja Siina, tüdrukutel on käes nukud. Valga linn. Foto 1945.-1946. aastast. Tea Kingu erakogu.

veel raamatute saamist ja oma esimest ostetud mänguasja, milleks oli kaleidoskoop. Oma esimese raamatu “Üle õue” saamist meenutab ka kirjutaja, keda just eespool tsiteerisin. Tekstis ei kujuta ta seda seika tundeküllaselt, kuid meievahelises telefonivestluses täpsustab ta üle, et raamatu saamine tegi talle suurt heameelt. Sel ajal ei olnud lastel palju päris oma asju, seetõttu antakse mälestustes päris oma asja saamist edasi kui elamust.

Teiseks põhjuseks on soov anda oma kirjutises adekvaatne pilt lapsepõlvest. Mängumälestusi kirjutades asutakse rahvaluulekoguja positsioonile, üritatakse edasi anda asju nii, nagu meenutajate arvates “päriselt oli”. Jyrki Pöysä on tõdenud, et ka rahvaluule kogumisvõistluste kaastööde kirjutamist saab vaadata kui küsitlussituatsiooni, mille käigus küsituleja (arhiivitöötaja või küsimustiku koostaja) ja vastaja ehk võistlustöö kirjutaja peavad omavahelist dialoogi. Suhtlus ei leia aset ühel ja samal ajahetkel ning konkreetnes suhtlusolukorras, kuid sisaldab sellegipoolest dialoogilisust, suhtlust kahe osapoole vahel (Pöysä 1997: 39–40). Lisaks kahele osapoolele võib suhtlusse lisanduda ka kolmas – lugejaskond, kellele kirjutaja oma loo suunab. Pauliina Latvala on välja toonud viis “vastajapositsiooni” (Latvala 2005: 229–230; Savolainen 2015: 33–34). Mängumälestuste kirjutajad peavad kaastööd kirjutades silmas kas arhiivitöötajaid, nooremat põlvkonda või mõnda teist “kujutletavat lugejat” ning selgitavad olusid oma lapsepõlves. Mänguasjade arv oli võrreldes praegusel ajal tavapärasega oluliselt teistsugune ning seetõttu peetakse vajalikuks sellel ka peatuda.

Kuna vaadeldav periood, 1950. aastad, jäävad aega, mil tüdrukutel oli nii kaltsu- kui ka ostetud nukke, antakse seda ka mälestustes edasi. Erinevused mängumälestustes ilmnevadki selles, missugused nukud kellelgi olid ja missuguseid igatseti, aga ka selles, kuidas nukkude omamist / neist ilmaolekut tõlgendatakse.

Kaks naist meenutavad oma lahtikäivate silmadega nukku. 1948. aastal sündinud naine kirjutab, et selle tõid talle viiendaks sünnipäevaks sugulased Leningradist. Nukk Leenast, kes oskas öelda “mamma”, sai ülekülanukk ehk siis nukk, keda teised külalapsed käisid vaatamas ja imetlemas. Mängumälestuste hulgast leiab ka n-ö vastaspoole kogemuse, mälestuskillu naiselt, keda uue nuku omanik oma nukumängu vaatama lubas. Selgelt pole seda välja öeldud, kuid ridade vahelt aimub, kuidas ka tema oleks endale sellist nukku tahtnud. Ühes osas nukkude ja nukumängude kirjeldustes on tajutav lapse positsioon, st antakse edasi seda tunnet, mida mänguasjaga seoses tunti.

Ainult üks kord kutsus üks tüdruk meid enda poole, see oli vist 1956. aastal. Talle oli kingitud nukk, et me sellega saaksime natuke mängida, õigemini pealt vaadata. Nukk oli tõepoolest väga ilus, puutuda tohtis

ainult omanik, meie vaatasime pealt, kuidas ta nukku riidesse sättis ja magama väikesesse voodisse pani. Meil kellelgi nukku ei olnud. (ERA, DK 106, 5 < Valga linn)

Kirjeldaja on üks neist, kel polnud lapsepõlves mänguasju, ja seda märgib ta oma kaastöös mitmes kohas.

Kuigi üheks selle aja ihaldusobjektiks olid lahtikäivate silmadega nukud, oleks eelmisele kirjutajale võib-olla ka kodus tehtud nukk palju rõõmu valmistanud. Mängumälestuste kirjutajate seas on neid, kes pidasid kodus tehtud mänguasju armsateks, aga ka neid, kes arvasid, et poemänguasjad on ilusamad ja seetõttu neid ihaldasid. 1940. aastal sündinud naisele tõi ema Tallinnast “päris tõelise nuku”:

Mäletan seda, et päris tõelise nuku tõi mulle ema Tallinnast kauplusest. Olin 4–5-aastane. Nukk tegi silmi kinni-lahti. Nimeks panime Elle. Teine Tallinnast toodud nukk oli ilus lokkis juustega, triibulise kleidiga, nimeks sai Malle. (EFA I 169, 31–37 < Muhi khk)

Samas mängis ta innustunult ka kaltsunukuga, nukumäng oli tema meelistegevuseks. Lahtikäivate silmade nuku endale soovimine näitab, kuidas lapsi ja nende soove mõjutavad moevoolud ja täiskasvanute poolt lastele suunatud müügitegevus. Nukkude välimus võib mõjutada seda, mida nende nukkudega mängitakse. Viimast on uurijad välja toonud näiteks Barbie ja Bratzi-nukkude puhul. Need nukud on disainitud ja rietatud nii, et neid ei kujutleta mängudes mitte lastena, kelle eest saab hoolitseda, vaid pigem täiskasvanud naistena, staaride või moedaamidena, kellele saab moeriideid selga passitada (Tucker 2008: 143–145; Kalliala 2006: 132). Nagu mälestustest selgub, mängiti selle aja moe-teemalised mängud maha pabernukkudega, neile sai kerge vaevaga erinevaid rõivaid joonistada.

Uued kommertslikud mänguasjad veetlesid lapsi, kuid ka lihtsate asjadega tegutsemine jätab vahel lapsepõlvemälestustesse tugevaid jälgi, näiteks lihtne mäng oma jo-jooga (Chudacoff 2007). Kalli inimese poolt kodus riidest tehtud kaltsunukk oli soe ja lähedane ning võis pakkuda rohkemgi mängulusti ja -võimalusi, nagu nähtub ka järgnevast elavast mälestusest:

Kuid mida mul kaua ei olnud ja millest sai mu unistuste unistus, oli nukk. Ema oli lõiganud ja välja õmmelnud papist nuku. Sellele sai kleite joonistada, välja lõigata, värve sobitada ja pabernukule selga passitada. Aga see polnud see.

Imede ime! Ühel jõulude ajal tõi jõuluvana mulle nuku. See nukk oli minu lemmikmänguasi mitmekümne aasta vältel. Püüdsin teda kohan-dada oma lastelegi, kuid nende jaoks ei olnud nukul erilist tähendust.

Nemad tahtsid kõndivat nukku. Saidki kõndiva nuku. Võis umbes nädal aega kõndida, siis kukkus ja pärast seda ei teinud enam sammugi. Minu nukk oli pehme ja armas. Kui teda kaisutasin, oli ta minuga peaaegu ühepikkune. Kui tahtsin tema kaisutust, sättisin ta pikad pehmed käed oma kaela ümber. Tema takused juuksed võis patsi palmitseda, või lahti jätta. Kui riidele joonistatud nägu tuhmuma hakkas, võisin riide vahetada ja uue näo joonistada. Ja neid kleite ja seelikuid, mida võis talle ömmelda! Olin väga tänulik oma vanemale õele, kes nuku mulle õmbles. (naine, E. U. < Suure-Jaani khk 2018)

Selle mälestuslõigu lõpp, kus oma õde tänatakse, paneb mõtlema ja jälgima, kuidas endale nukutegijaid ja -kinkijaid kujutatakse, miks nad välja tuuakse. Antud kontekstis tuntakse vajadust oma lapsepõlve peresuhete esile tõstmiseks, oma ema, isa ja teiste pereliikmete väärtustamiseks. Mitmetes kaastöodes osutatakse isa-ema ja teiste tuttavate panusele nukkude saamisel, nukuriiete ja -mööbli valmistamisel, see on neis mälestustes korduv element. Märkusena olgu lisatud, et nukke ja nukumängude tarvikuid mitte ainult ei ostetud, vaid saadi: näiteks peretuttavatelt, kelle lapsed olid mängueast välja kasvanud. Nukkude kinkimine tähtpäevadeks oli Euroopas laiemalt tuntud komme, 20. sajandi esimesel poolel oli tavaline, et mänguasju valmistasid vanemad, sugulased ja lapsed ise (Ramšak 2009a: 208).

Kui eelmises näitetekstis kirjutatakse nuku igatsemisest, siis järgmises räägitakse nii nuku saamisest kui ka selle kaotusest. Nimetatud teemade kõrval avab kirjutaja ka talu toimimisega seotud aspekte ja nuku kaotus antakse edasi pigem vaoshoitult. Võib arvata, et kirjutaja stiil ongi ehk selline emotsioonitu ja asjalik, kuid oma kaastöös toob ta välja, et tegelikult ei armastanudki ta väga mängida, vaid talle meeldis pigem ema ja onuga koos töötegemise juures olla (vt näitetekst lk 65). Oma nukuga seotud loo lisab ta siiski lastemängude võistluse kirjutisse, kuid erilist rõõmu nuku saamise ja kahjutunnet kaotuse üle ta ei väljenda:

Üks nukk, kipspeaga, on mul ka olnud. Ja roosa vineerist nukuvanker roheliste kaunistustega. Väike vanker, nii umbes raamatusuurune. Nukk oli Malle ja ta mahtus sinna sisse. Võisin olla nii 5–6 aastane, kui see mulle linnast toodi. Meie talu sularaha allikaks oli linna kasepuude, munade ja või müümine. Onu ladus koorma peale hobusele, puges kasukasse ja läks. Kaua ta käis, ei mäleta. Tõi suhkrut, alul siiski sahhariini ja muudki. Ükskord siis mulle nuku ja vankri. Aga nii kipsist nukupea kui vineerist vanker kartsid märga. Ja mõne aasta pärast vihma käes nad hukkusidki. (EFA I 170, 74 < Hageri khk, Haiba k)

Isikust sõltuv on ka see, kui mitut ja missugust nukku endale sooviti ja piisavaks peeti.

Üldistavalt võib 1950.–1960. aastaid Eestis vaadata kui üleminekuperioodi isetehtud mänguasjadelt ostetutele. Kui võrrelda Soome andmetega, siis muutus Soome maapiirkonnas mänguasjade ostmine üldisemaks 1950. aastail, 1960. aastail olid selle piirkonna laste mänguasjad valdavalt ostetud (Korkiakangas 1996b: 71–72). Mängumälestused kajastavad seda murranguperioodi – on ilmne, et nukkude omamine oli eri peredes 1950. aastatel erinev.

Erinev on ka see, missugune positsioon võetakse nukkudega seotud mälestuste edasiandmiseks. Vahel asutakse lapse-positsioonile, vahel ollakse rahvaluule kaastöötaja või -koguja rollis. Mitmeid nukkudega seotud seiku saab vaadata kui eredaid mälestusi, mille kaudu antakse edasi oma esmakordset või mõjuvat elamust ja nendega seotud emotsioone (Reinvelt 2002: 38–39; Oras 2008: 37–38).

See kõik kokku lubab oletada teema tähtsust jutustajaile, nukumälestused moodustavad olemusliku osa mängumälestustest.

“Meie, lapsed, ei saanud ealgi omi mänguasju”

Huvitav on vaadata ka seda, milliseid mänguasju igatsetakse ja millest unistatakse, kui mänguasju pole. Seetõttu uurin järgnevas, mida kirjutavad need, kel polnud mänguasju, vaadeldes põhjalikumalt nende kolme naise mälestusi, kellel enda sõnul ei olnud nukke. Kaks neist on kirjutanud ka oma eluloo. Neid kolme mängumälestust ühendab see, et nad kõik kirjeldavad oma lapsepõlvekodus valitsenud majanduslikku kitsikust. 1940. aastal Võrumaal moonakamajas kasvanud naine on rahvaluule arhiivile kirjutanud mitmeid kaastöid, kus ta kirjeldab oma kasvukeskkonda vägagi süngetes toonides. Ema oli alkohoolik ega hoolitsenud laste eest ning isa perel polnud. See, et lapsena polnud tal mänguasju, leidub lõiguna eluloos ning lapsepõlvekodu vaesust tõstab kirjutaja esile sellega, et lapsed ei saanud “ealgi omi mänguasju”.

Sama tuleb esile ka teistes lugudes. Kuigi Tartumaal suures taluperes kasvanud naise töös ei tule mänguasjapuudus nii drastiliselt esile, mainitakse vaesust kohe kaastöö alguses. Tsiteeritav tekst leidub küsitluskava esimese punkti “Kirjelda alustuseks vabalt miljööd, kus kasvasid” all:

Kasvasin paljulapselises peres. Väga vaeses ja alates 10. eluaastast ainult ema hoolet. Meil ei olnud ostetud mänguasju. Kui nupp nokkima hakkas, siis tegime neid ise. Käbid, tõrud, puuklotsid, kõrred ja lehed, neist sai tehtud loomi ja kõike muud. (ERA, DK 104, 1 < Rõngu khk, Teedla k)

Eluloost leiab ka lõigu naabripäres mängimas käimisest: „Nad olid jõukad ja suhtlus seetõttu vaoshoitum. Neil oli jalgratas, pallid, kelgud ja suusad.“ Mängumälestustes on rõhk pigem sellel, kui leidlikud, nutikad ja osavad nad olid/on, see motiiv kordub mitmes mängumälestuses veel. Vaesust iseloomustatakse lapse positsioonilt, ostetud mänguasjade olematuse kaudu. Otseselt seostab vaesuse mänguasjapuudusega lapsena Valgas elanud naine, kes unistas ajast, kus oleks rohkem süüa, riideid ja mänguasju. Mänguseltskonna-punktis nimetab kirjutaja uuesti ilma mänguasjadeta kasvamist ja majanduslikku kehva seisu:

*Põhiliselt mängisime koos õe ja vennaga ning naabripoisi ja naabritüdrukuga, kelle vanemad olid Siberis. Siis me seda ei teadvustanud, et ta oli ilma vanemateta. Teda kasvasid onu ja tädid. Meie jaoks polnud see tähtis. Ta oli üks meie seast, sama vana ja sama kehvas seisus nagu meiegi **ilma mänguasjadeta**. (ERA, DK 106, 2 < Valga linn)*

Küsitluskava ei suuna, ei kirjuta ette seost lapsepõlve ja mänguasjade vahel, sest seal on ainult küsimus mänguasjadega mängimise kohta. Kuid mängumälestuste kirjutajad annavad lapsepõlve halba majanduslikku olukorda lugejale edasi mänguasjadest ilmaoleku kaudu, kirjutades, kuidas nemad mänguasjadest puudust tundsid. See näitab, et mänguasju peetakse asjadeks, mis peaksid lapsel olema ja millest nemad oma lapsepõlves ilma olid jäänud, kuna kasvasid „kehvas seisus“. Mänguasju peetakse n-ö „õige“ lapsepõlve osaks, selle juurde kuuluvaks.

Need kaks viimati nimetatud mängumälestust sarnanevad üksteisega veel paaris detailis. Mõlemad naised kirjeldavad, kuidas neil ikkagi õnnestus endale mängimiseks midagi leida. See midagi, millega mängida, peaks tüdrukul olema nukk. Mõlemad jutustavad sellest, kuidas nad endale nuku küll said, kuid see ei andnud pärisnuku mõõtu välja.

Meie, lapsed, ei saanud ealgi omi mänguasju. Mingi vana logisevate jäsemetega silmitu nuku sain eiteakust ja sellele pusisin riideid kõrtsida. Lapikesi ja vanu vilemaid esemeid selleks sain lastetu vanaproua käest. Tema kummutisahtlis oli imekauneid nipsasju ja nõõpe, paelajuppe ja mulinee lõngavihikesi. Lubas sealt võtta, laenas kääre ja annetas nõelu. Pupele tegin klotsidest voodi ja pehme pesa ja kokkukorjatud tikutopsidest valmistasin muu mööbli. Toimus nii, et lükkad toosi lahtisemaks ja surud sinna järgmise ja saad eset laiuti ja pikuti suurendada. Ilunööbiketest said kummutitele nõõbid. Unedes olen selle Emma kummutisahtlites sobranud... (ERA, DK 134, 1 < Kanepi khk, Krootuse k)

Tikutopsidest nukumööbli tegemist mäletavad ka teised kirjutajad, samuti seda, et nukuriideid tehti majapidamises järelejäänud riidetükkidest. Ka see oli 20. sajandi algupoole Euroopas levinud (Ramšak 2009a: 208).

Nimetatud mängumälestustes antakse edasi isiklikke kogemusi, oma igatsust ja rahulolematust valitseva olukorraga, vaese lapsepõlvkoduga. Jutustajad väljendavad oma soovi nukku omada, ning selle nad ka ise endale muretsesivad. Nendes lugudes tuleb nähtavale lapse vaatepunkt, ennast kujutatakse aktiivse tegutsejana oma soovide ja eesmärkide nimel.

Kõikidele tüdrukutele ei meeldinud nukkudega mängida

Üks selliseid mängumälestusi pärineb naiselt, kellele ei meeldinud mängida. Oma mälestustes ei omista ta mängimisele ega sellele, et tal mänguasju polnud, suurt tähendust: “Pole kunagi olnud selline mänguhuviline, aga tuletasin meelde ja üht-teist sai kirja pandud.” Naine meenutab, et talle tehti küll kalt-sunukk, kuid ilma riieteta see jäigi (Naine, V. S.: 2017). Et mängumälestused ei pruugi kohe meelde tulla, tuli ette ka Pirjo Korkiakangase kogumistöös. Mitmete küsitletavate mälestuses olid aga nii tugevalt esikohal töötegemine ja karm kasvatus, et mängudesse ja mänguasjadesse suhtuti lausa halvustavalt (Korkiakangas 1996b: 68). Sama naine, kelle nukuvanker ja nukk vihma käes hävisid, tõstab samuti esile töötegemise soovi:

Ega seda mänguaega väga palju olnudki. Ja õigupoolest ei tahtnudki. Tahtsid ju kangesti vanemate inimeste töid teha. Onu kõrval ka puutööd. Teoreetiliselt oskasin juba enne kooli kartulikorvi punuda, hagu raiuda ja palju muudki.

Töö kui auasi ja väärtus on 1930. ja 1940. aastatel üles kasvanud inimeste mälestustes tähtsal kohal, ka 1950. aastatel peeti oluliseks lastele töö õpetamist (Grauberg 2003: 107–108; Kõresaar 2003: 88; Mulla 2003: 100–102).

Kindlasti oli neid 1950. aastatel kasvanud inimesi, kes mängida ei armastanud ning seetõttu mänguasjade vähesusest või puudusest ei hoolinud, nad lihtsalt ei pea vajalikuks lastemängude kogumisvõistlusel osaleda, neid ei huvita see teema. Ka 1950. aastatel ei meeldinud sugugi kõigile tüdrukutele nukkudega mängida (Kalliala 2006: 69).

“Mänguasjade puudumise tõttu olime väga nutikad ja leidlikud”

Kas üldse, mitut ja missugust nukku endale saada sooviti ja piisavaks peeti, sõltub isikust, samuti see, kuidas nuku omamist või nukust ilmaolekut tõlgendatakse. Teise vaatenurga alt näevadki ilma mänguasjadeta (nagu nad ise oma mälestustes nimetavad) kasvamist üks 1944. ja üks 1941. aastal sündinud naine. Viimane neist sattus lastekodusse, kus samuti polnud mänguasju:

Suvel oli mängimiseks aega rohkem. Siis oli hommikupoole töö, õhtupoole vaba aeg. Meil oli gong. Selle löökidega anti meile teada, mida teha, kelli meil ju polnud. Ega lastekodul mänguasju polnud. Mõnedele toodi kodust hüppenöör v.m. Teinekord leidsime nöörijuhi ise kusagilt. (EFA I 170, 76 < Hageri khk, Haiba k)

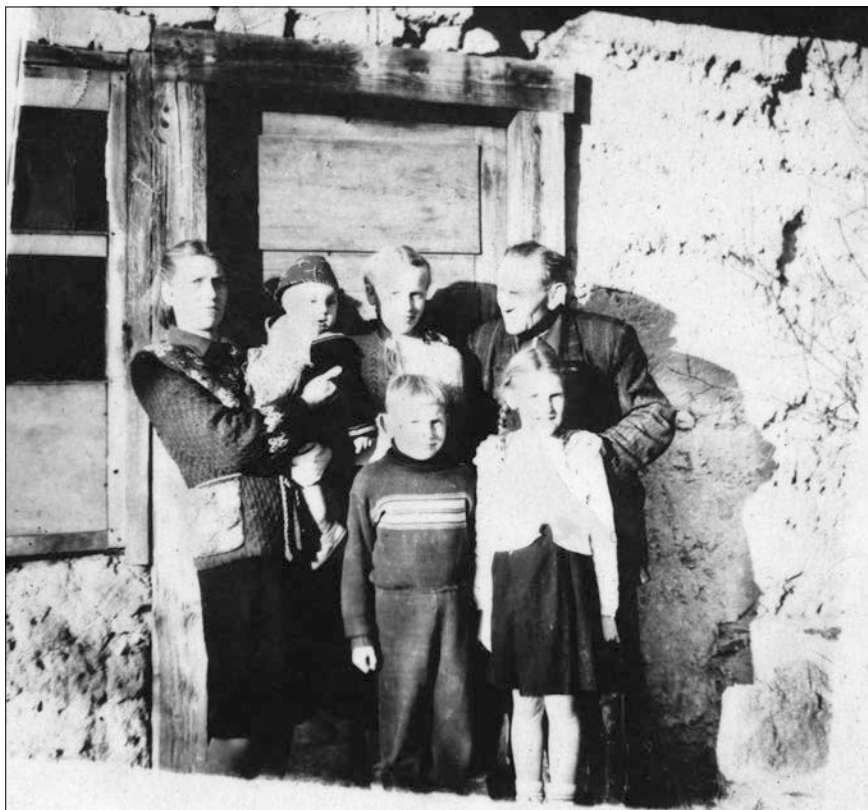
Veel kodus olles mängis ta kanasulgedega:

Üksi kodus olles mängisin vahel tikripõõsa ja aida seina vahel kodu. Laual olid tassi ja taldrikukillud toidunõudeks. Ilusamad olid toodud rikkama talu aida tagant prahihunnikust. Pere oli kanasulgedest. Pikem tiivasulg oli isa, laiem sabasulg ema, lühemad poisid ja plikad. Suled olid ilusad ja seisid hästi püsti, kui mulla sisse torgata. Nendega sai tipa-tapa kõndida ja nende suu läbi rääkida. (EFA I 170, 73–74 < Hageri khk, Haiba k)

Samuti on just tema alles hoidnud ja rahvaluule arhiivi saatnud lastekodus joonistatud pabernukuriided, need on tehtud pioneerimaleva päeviku kaanele. Et lapsed kasutasid oma mängudes leidlikult ja loovalt ära kättesaadavaid vahendeid, toovad välja ka teised sõja- ning sõjajärgse aja laste mängimist vaadelnud uurijad (Chudacoff 2007; Paksuniemi *et al.* 2015: 114–127; Sandberg & Vuorinen 2010: 61). Eelnevalt olen samadele allikatele tuginedes käsitlenud laste mängimist sõjajärgse aja mängimist. Sõjategevusest maastikule jäänud padrunid, mürsukestad, aga ka laskeriistad ja sõjatehnika tükiid said laste ja noorukite mänguvahenditeks. Nii võib sõjajärgse aja mängimist vaadata kui toimetulekuviisi, oma mänguvajaduste loomingulist väljendust sõja jälgedega ühiskonnas (Tuisk 2018).

Et neil mänguasju polnud, ütleb ka 1944. aastal sündinud taluperes kasvanud naine. Ka tema toob välja pigem olukorra positiivse poole:

1944.–45. aastate lastel tuli olla mänguasjade puudumise tõttu väga nutikad ja leidlikud. (EFA I 168, 156 < Kose khk, Karla k)

Kuru talu elumaja ukse ees: ema Linda, süles Jüri, seisavad Malle, Ahto, isa Rudolf ja Ellen. Kose khk, Karla küla, Kuru talu. Foto aastast 1953. ERA, DF 29014.

Tegelikult, nagu ta oma töö ühes lõigus kirjutab, oli tal siiski portselanpeaga nukk, savist nukuserviis ja kaltsunukk. Kui nukkude ise tegemiseks on eelkooliealised või algklasside lapsed liiga väiksed ning neis tegevustes on juhtiv pool täiskasvanute käes, siis oma nukukodude sättimise ja muude mängudes vajalike asjade eest hoolitsevad lapsed ise. 20. sajandi alguses tegi suur osa nii Euroopa kui ka Ameerika lapsi ise endale mänguasju, kasutades looduslikke materjale, nagu puit või paber (Ramšak 2009a: 208; Tucker 2008: 43). Kõik lapsed ei pea looduslike ja isetehtud vahenditega mängimist puuduseks, nad kirjeldavad seda kui toredat tegevust. Naine, kes meenutab oma kinni- ja lahtikäivate silmadega nukku Leenat, jutustab lapsepõlvele tagasi vaadates ka oma mängust rohust nukukestega, mida õpetas tegema temast vanem sõbranna. Isetehtud

ja improviseeritud mänguvahenditega võis olla lihtsalt huvitav tegutseda, see ei pidanud olema mänguasjapuudus, mis neid kasutama sundis. Mitmetele lastele meeldib ka tänapäeval ise mänguvahendeid valmistada (Tucker 2008: 43). Neil mänguasjadel pole tänapäeva lastele siiski enamasti sellist tähendust ja sisulist tähtsust, kui lapsele, kelle põhilisteks mänguvahenditeks need olid, kuna tänapäeval on need üksnes ajutised aseained (Korkiakangas 1996b: 71).

Vähestes mänguasjades ei näe probleemi küsitluskavale vastanud mees, kes kirjutab, et see-eest luges ta juba viieaastaselt. Selles kodus ei pidanudki vanemad mänguasjade ostmist/tegemist vajalikuks:

Vanemate eesmärgiks oli, et laps oskaks kooli minnes lugeda või vähemalt tähti tunda ja sõnu kokku veerida ning tal oleks aimu ka lihtsamatest arvudest ja arvutamisest. Igasugused mängud ja mänguasjad olid nende arvates teisejärgulised asjad. (ERA, DK 115, 8 < Pilistvere khk, Kurla k)

Samas meenutab ta, et kui ta sugulaste pool nägi tahvelklaverit ja pärast seda endale ka pilli palus, tõi isa väikse pasuna ja hiljem talle ja vennale pisikesed suupillid (ERA, DK 115, 6 < Pilistvere khk, Kurla k). See näitab, et laste soove ja nende mitmekülgset arendamist võeti peres arvesse. Sõjajärgsel ajal võis nappida ka aega ja vahendeid, millest mänguasju teha. Täiskasvanud ei pidanud neid nii oluliseks, kui muid muresid oli küllalt. Siiski suures osas nukukirjelduste lõikudest rõhutatakse pereliikmete jt täiskasvanute osa lastele nukkude hankimises. On näiteid selle kohta, et nukk võis olla ka väärtuslik vahetuskaup, mida võis vahetada puuduse ajal toidukraami vastu. Eesti Rahva Muuseumi kogudes on riidest nukk, mis vahetati 1945. aastal tüki liha vastu. Linnainimesed käisid maal toiduaineid hankimas, kaasas riietusesemeid ja iluasjakesi, mida vahetuskaubana kasutati (Piiri 2006: 17).

See oli agraarses ühiskonnas tavaline ja 20. sajandi alguses ei peetud vajalikuks lastele mänguasju teha või hankida. Näiteks Türgis Anatoolia piirkonna külades kirjeldavad 1940.–1950. aastail sündinud intervjuueeritavad oma mängimist isetehtud ja enda konstrueeritud mänguvahenditega. Vaestes peredes ei olnud võimalustki lastele mänguasju osta, kuid kui raha oligi, ei ostetud neid sageli, kuna ei peetud vajalikuks (Akar-Vural *et al.* 2009).⁹ Kesk-Soome külaühiskonnas läbiviidud küsitluste põhjal saavad ostetud mänguasjad soositumateks ja igatsetumateks mänguasjadeks pärast Teist maailmasõda sündinud põlvkondadel.¹⁰ Varasemate põlvkondade mälestused oma mänguasjadest keskendusid rohkem kodus valmistatud leludele (Korkiakangas 1996a: 318–320).

Kuigi ostetud ja kodus tehtud mänguasjad valmistasid nende omanikele rõõmu, kajastatakse mängumälestustes ka mängu, mille käigus tegutseti sümbolsete- ja kolimänguasjadega. Niisuguseid mänguvahendeid, millele laps ise

loob nii meele kui ka tähenduse, on uurijad nimetanud sümboolseteks mänguasjadeks (nt kivid, puuks kepphobusena), kolimänguasjad on täiskasvanute poolt kõrvale heidetud asjad ja kaubad (nt vanad nõud) (Korkiakangas 1996b: 70–71). Nagu juba kanasulgede kodumängimise näitest nähtub, mängiti ka teiste vahenditega sama innukalt. Arvan, et vahel ei osanud meenutajad rohkemat tahtagi, nagu seesama mees ka tõdeb: “Eelkooliiga oli ikka selline aeg, mil me eriti välismaailmaga kokku ei puutunud ning sellepärast ei osanud isegi mingeid nutikamaid mänguasju tahta ega ka mängu ette kujutada” (ERA, DK 115, 6 < Pilistvere khk, Kurla k). Mänguasjade tahtmine ja ettekujutamine sõltus ka lapse vanusest: vanemana suheldi teiste lastega rohkem ning ka soovid võisid suureneda. Muutus mänguasjatööstuses, mis põhines plastmassi kasutuselevõtmises ja mänguasjade kättesaadavamaks muutumises, jõudis ka Nõukogude Liidu lasteni. Tasapisi hakkasid lapsed nägema ja omama plastmassloomi, -nukke ja plastmassist osadega autosid. Nii on mänguasjade tahtmine otseses seoses keskkonna ja sotsiaalsete suhetega, kus laps tegutseb. Kuid oma osa on ka lapse individuaalsetel soovidel, mõnele tüdrukule ei pruukinud lahtikäivate silmadega nukk muljet avaldada, teisele sai sellest igatsuse ja unistuse objekt.

Hinnang “vähe mänguasju” võib antud olla hoopis täiskasvanu seisukohast, kui oma lapsepõlve võrreldakse 21. sajandi alguse laste lapsepõlvega. Rootsi uurijate Anette Sandbergi ja Tuula Vuorineni poolt intervjueeritud 1940. aastatel sündinud meenutajad arvavad, et praegustel lastel ei ole samu võimalusi kui neil lastena. Mänguasjade nappus, meediamõju vähesus ja täiskasvanute suunamise ja kontrolli puudumine lõi tähtsa eeltingimuse laste loovuse, kujutlusvõime, initsiatiivi ja sotsiaalsete võimete arenguks. See võimaldas neil avada oma mängupotentsiaali (Sandberg & Vuorinen 2010).

Arvan, et hoiak “mänguasjade puudumise tõttu olime me nutikad ja leidlikud” on muuhulgas kirjutajate “agenda”. Nimelt rahvaluulekogujad ei ole vaid informandid, kogujate küsimustele vastajad. Nad esitavad, arutlevad ja selgitavad oma nägemusi, valivad, mida kirjutavad ja mida jätavad kirjutamata. Isiklike kogemuste ja minevikust jutustamise kõrval on kirjutajate eesmärgiks edasi anda ja kuulutada oma “tõde”, “agendat”, mis vahel kattub küsiteljate omaga, vahel mitte (Savolainen 2015: 33–36). Mängumälestustes kirjeldatakse seda, kuidas oma mängumaailm kujundatakse materjalide ja nende oskuste ja võimaluste abil, mis antud hetkel mängijate käsutuses on. Mitmed kirjutajad näevad oma leidlikkust ja loovust lapsepõlveaja saavutusena ning tutvustavad oma vastavat arvamust ka lugejatele.

Kokkuvõte

Lastemängude kogumisvõistluse käigus teemakirjutusena kogutud mängumälestused annavad edasi isiklikke tundeid ja emotsioone, erinevaid suhtumisi ja kogemusi. Võib nõustuda Jyrki Pöysäga, et teemakirjutusena rahvaluule kogumisvõistlusele saadetud kaastööd sobivad kõige enam eri vaatenurkade ja arvamuste väljaselgitamiseks, põlvkonna ühtset minevikupilti ning ajaloolist tõde pole nende abil võimalik kindlaks teha (Pöysä 2009: 51–52).

Mänguvõistluse kaastööd on sisuliselt lapsepõlvemälestused, mis on suunatud ühele läbivale teemale – mängimisele ja mängudele. Folkloristikas on vastavaid ühele teemale suunatud kirjeldusi nimetatud teemakirjutusteks ehk teemajutustusteks. Nende all peetakse silmas kogumisvõistlustele ja küsitlustele kirjalikult esitatud kaastöid. Nimetan teemakirjutusena kogutud ainekst mängumälestusteks.

Kaastöodes tuleb nähtavale mälestuste dialoogilisus: neis põimuvad isiklik ja rahvaluulekoguja vaatepunkt, kujutletavatele lugejatele vahendatakse nii lapse emotsioone kui ka jagatakse teadmisi oma lapsepõlvest. Analüüsiks kasutasin tematiseerimist, otsisin tekstist sisuliselt sarnaseid elemente või motiive ja moodustasin neile tuginedes laiemad kategooriad.

Üks sel viisil rahvaluule arhiivi kogutud materjali eripäradest seisnebki selles, et vahendatakse oma isiklikku kogemust. Analüüsi käigus selgus, et kuigi lapseea mälestusi on mõjutanud kirjutaja kui täiskasvanu arusaamad, avavad need eredate mälestuste kaudu lapse vaatepunkti. Mitmeid nukkudega seotud seiku saab vaadata kui eredaid mälestusi, mille kaudu antakse edasi oma esmakordset või mõjuvat elamust ja nendega seotud emotsioone.

Kaastöodes kirjeldatakse nukke, antakse ülevaade sellest, kust need saadi või kes need tegi. Olulised on oma nukuga seotud elamus või nukust ilmaoleku kogemus. 1940. aastatel sündinute lapsepõlves leidsid mänguasjade omamisse valdkonnas aset muutused. Kodus ise valmistatud kaltsunukkude kõrvale hakkasid üha sagedamini ilmuma ostetud nukud. Mänguasjatööstuses võeti kasutusele plastmass ja nukud muutusid odavamaks ja kättesaadavamaks. Mälestuste hulgas leiab nii kirjeldusi nukkude saamisest kui lugusid nende igatsemisest. Vahel seovad kirjutajad oma mälestustes vaesuse ja mänguasjade puuduse ebaõigluse ning ülekohtuga. Ent sugugi kõik tüdrukud ei armastanud mängida ega tundnud nukkudest puudust.

Selle kõrval tutvustavad kirjutajad olusid oma lapsepõlves, räägivad oma kujutletavale lugejale minevikust, astudes rahvaluule kaastöötaja või -koguja rolli. Isiklike kogemuste ja minevikust jutustamise kõrval on kirjutajate eesmärk edasi anda ja kuulutada oma “tõde”, “agendat”. Mängumälestuste kaastöö osana omistab üks osa kirjutajaid oma mänguasjade vähesusele positiivse tähenduse.

Endid kujutatakse kui toimetulijaid ja tegutsejaid, kes olude kiuste käepäraste vahendite abil endale täisväärtusliku mängumaaailma loovad.

Nukkude ja nukumängude teema on suurele osale kirjutajatele tähtis, mälestused oma nukkudest moodustavad olemusliku osa mängumälestustest.

Kommentaariid

- ¹ Artikli valmimist on toetanud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojekt IUT 22-4 “Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad” ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus – CEES).
- ² Mitmete kaastöödega saab tutvuda leheküljel “Uka-uka. Vanad ja uued mängud rahvaluulearhiivist” (http://www.folklore.ee/ukauka/arhiiv/exhibits/show/kogumisvoistlus_2013/tervikttekstid).
- ³ Siberist pärit rahvaluulekoguja Rosalie Ottessonile heideti rahvaluule arhiivi poolt 1970. aastatel ette seda, et ta lisab kaastöödele ka omapoolseid mõtisklusi ja arvamusi (nt kas jõulusid pidada on hea või halb, vajalik või mittevajalik) (Korb 2013: 21).
- ⁴ “Välklambi” või eredad mälestused (*flashbulb – vivid memories*) on kõige vahetumalt seotud reaalsusega, kõige detailsemad ja individuaalsemad mälestused (Oras 2008: 37).
- ⁵ Neid nukke toodi ka Eestisse, 1920.–1930. aastatel hakati Eestis ostma nukke, mille pea, aga vahel ka kogu keha, oli tselluloidist. Sel ajal oli tavaline, et nukupea, vahel ka jäsemed, olid ühest materjalist, millele sai näiteks riidest nukukeha juurde õmmelda (Piiri 2006: 4; Toomet 1997: 41, 47–49). Nukupäid sai osta näiteks laatadelt (Kaljuvee 1964: 217).
- ⁶ Lühikese ülevaate mänguasjatootmise ajaloost Eestis, sealhulgas ka tootmiskoondiste “Salvo”, “Norma” ja “Polümeer” tegevusest saab Tartu Mänguasjamuuseumi kodulehelt mänguasjade digiarhiivist (<http://digiarhiiv.mm.ee/digiarhiiv/> – 27.05.2019).
- ⁷ Brian Sutton-Smith soovitab valida lastele mänguasju, mis asendavad teist inimest ja millest võiks lapsele saada väga lähedane sõber. Ideaalne mänguasi lapsele on pehmest materjalist, inimesele lähedaste tunnustega. Ta võib lastele jutustada muinasjutte, laulda laulu või vestelda nendega (Sutton-Smith 1986; tsit Saar 1997: 167–168).
- ⁸ Rosenthal toob välja, et Eesti kaltsunukud on omanäolised ja valmistamisviisilt lihtsad, nad on inimesesarnased, kuid neil puuduvad inimfiguurile omased proportsioonid. Eesmärgiks ei olnudki tõetruult inimese jäljendamine, vaid mänguseltsilise tegemine (Rosenthal 2012: 16–17, 23).
- ⁹ 1940.–1950. aastatel sündinud intervjuueeritavate arvates mõjutasid nende mängu ja mänguasjade olemasolu sotsiaalsed ja majanduslikud tegurid väga otsustaval moel, mitmed mängud ja mänguasjad olid neile keelatud religioossetel ja seksuaalsetel põhjustel.
- ¹⁰ Ameerikas viis ostujõu ja tarbimisharjumuse kasv pärast Teist maailmasõda sageli selleni, et tüdrukutele osteti rohkem kui üks nukk. Kuna nukke oli nii rääkivaid, naervaid, käsi plaksutavaid kui ka tantsivaid, ei olnud vanematele raske selgeks teha, et nende tütar vajaks veel ühte neist erinevatest nukkudest (Pratt 2009: 180).

Arhiiviallikad

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv

EFA – Eesti folklooriarhiivi rahvaluulekogu

ERA, DK – Eesti Rahvaluule Arhiivi digikäsikirjad

EFA I 169, 31–37 < Põide khk, Orissaare < Muhu khk – Elve Jäe, snd 1940. a (2013).

EFA I 169, 111–122 < Valga l – Tea Kink, snd 1940. a (2013).

EFA I 169, 156–167 < Kose khk, Karla k < Valga l – Ellen Muru, snd 1944. a (2013).

EFA I 170, 70–162 < Hageri khk, Haiba k < Ambla khk, Mõnuvere k – Age-Li Liivak, snd 1941. a (2013).

ERA, DK 104, 1–3 < Rõngu khk, Teedla mõis < Tiina-Johanna Saar, snd 1943. a (2013).

ERA, DK 106, 1–6 < Elva l < Valga l – naine, E. S., snd 1946. a (2013).

ERA, DK 115, 1–19 < Pärnu l < Türi khk, Kurla k – Raivo Kaik, snd 1946. a (2013).

ERA, DK 127, 1–6 < Kadrina khk < Märjamaa khk, Haimre k – Anne Kurepalu, snd 1946. a (2013).

ERA, DK 132, 1–3 < Karksi khk < Tartu l – naine, R. K., snd 1949. a (2013).

ERA, DK 134, 1–4 < Palamuse khk, Kuremaa < Kanepi khk, Krootuse k – Ene Raudkats, snd 1943. a (2013).

Arhiveerimise ootel

Naine, E. U., snd 1945. a < Tartu < Suure-Jaani khk. Minu mängumaa, lk 1–3 (2018).

Naine, V. S., snd 1946. a < Tartu < Viru-Nigula khk < Hargla khk. Lastemängud, lk 1–5 (2017).

Kirjandus

Aarelaid-Tart, Aili 2012. Sõja järel sündinute elude metamorfoosid. Ühe kursuse lugu. Kannike, Anu (toim). *Nullindate kultuur II: põlvkondlikud pihtimused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 56–79.

Apo, Satu 1995. *Naisen väki*. Tutkimuksia suomalaisen kansanomaisesta kultuurista ja ajattelusta. Helsinki: Hanki ja Jää.

Akar-Vural, Ruken & Akbulat, Hasan & Erdal, Erinç & Güneş, Müslime 2009. Child play and toy in two generations: “upon a childhood history”. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences* 18 (2), lk 1–13 (<https://dergipark.org.tr/download/article-file/50522> – 21. juuni 2019).

Brannen, Julia 2004. Childhoods across the generations. Stories from women in four-generation English families. *Childhood* 11 (4). London: Sage Publications, lk 409–428 (doi: 10.1177/0907568204047104).

Chudacoff, Howard P. 2007. *Children at play: an American History*. New York: New York University Press. e-book: [filma leheküljenumbriteta/](#).

Grauberg, Helena 2003. Mängimine ja keskkond. Mälestused lapsepõlvemängudest 1940.–1950. aastate Tartus. Runnel, Pille & Sikka, Toivo & Tammaru, Ivi (toim). *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 103–128.

Hiiemäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused*. Kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis. Tallinn: Eesti Raamat.

Jaago, Tiiu 2001. Perepärimus ajaloo peegeldajana. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimuslik ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 264–280.

Jaago, Tiiu 2018. Elulugu folkloristlikust vaatepunktist. Jaago, Tiiu (toim). *Mäetagused* 71, lk 5–22 (doi: 10.7592/MT2018.71.jaago1).

Jõesalu, Kirsti 2017. *Dynamics and tensions of remembrance in post-Soviet Estonia: late socialism in the making*. Dissertationes ethnologiae Universitatis Tartuensis: 6. Tartu: University of Tartu Press (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/55781> – 25. juuni 2019).

Jõesalu, Kirsti 2018. We were children of romantic era': nostalgia and the non-ideological everyday through a perspective of "silent generation". Kõresaar, Ene (toim). *Baltic Socialism Remembered: Memory and Life Story since 1989*. London & New York: Routledge Taylor & Francis Ltd, lk 127–147.

Kaljuvee, Grigori 1964. Eesti rahvapäraste laste mänguasju. *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XIX*. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum, lk 210–237.

Kalliala, Marjatta 2006. *Play culture in a changing world*. Maidenhead: Open University Press.

Kannike, Anu & Vahtre, Lauri 2018. *Eesti eluolu 100 aastat*. Petrooleumilambist nutitelefonini. Tallinn: Post Factum.

Kikas, Katre 2018. Rändlind ja Paabeli vang. Omaeluloolisus kahe rahvaluulekogu saadetistes. Jaago, Tiiu (toim). *Mäetagused* 71, lk 26–54 (doi: 10.7592/MT2018.71.kikas).

Korb, Anu 2013. Rahvaluule osakonna Siberi kaastöölise Rosalie Ottessoni ja teadurite arhivaaride dialoog aastatel 1969–1976. *Mäetagused* 54, lk 7–26 (doi: 10.7592/MT2013.54.korb).

Korkiakangas, Pirjo 1996a. *Muistoista rakentuva lapsuus: Agraarien perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa = The childhood of memory: the agrarian ethos in the work and play*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Korkiakangas, Pirjo 1996b. Mängud ja mänguasjad kultuuri ja elukeskkonna kajastajaina. Kõiva, Mare (toim). *Mängult-päriselt*. Tänapäeva folkloorist II. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Keele Instituut, lk 66–78.

Kõresaar, Ene 2003. Lapsepõlv kui ajaloopilt. Rahvuse ja riigi metafoorne kujutamine vanemate eestlaste lapsepõlvemälestustes. Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (toim). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Studia Ethnologica Tartuensia 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 60–91.

Kõresaar, Ene 2005. *Elu ideoloogiad. Kollektiivne mälu ja autobiograafilise minevikutõlgendus eestlaste elulugudes*. Eesti Rahva Muuseumi sari 6. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Latvala, Pauliina 2005. *Katse menneisyyten. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen kirjallisuuden Seuran toimituksia 1024. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Mattheus, Ave 2010. Laps(epõlv) 19. sajandi teise poole Eestis omaelulooliste tekstide näitel. Laak, Marin (toim). *Methis* 5/6, lk 65–83 (doi: 10.7592/methis.v4i5-6.519).

Moshenska, Gabriel 2019. *Material Cultures of Childhood in Second World War Britain*. Routledge: London (doi: 10.4324/9781315122946).

Mulla, Triin 2003. “Minu õnnelik-rahutu lapsepõlv”: 1940. aastad eestlaste lapsepõlve-mälestustes. Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (toim). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Studia Ethnologica Tartuensia 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 92–123.

Oras, Janika 2008. *Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm*. Arhiiviteksid, kogemused ja mälestused. Hiimäe, Mall (toim). Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused. Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae 27. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Paksuniemi, Merja & Mättä, Kaarina & Uusiautti, Satu 2015. Childhood in the shadow of war: filled with work and play. *Children's Geographies* 13 (1), lk 114–127 (doi: 10.1080/14733285.2013.828452).

Peltonen, Ulla-Maija 2003. Suuline ajalugu Soome folklooriuurimises. Jaago, Tiit (koost, toim) & Kõresaar, Ene (toim). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 177–190.

Piiri, Reet 2006. *Talulaste mänguajad*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Portelli, Alessandro 2006. Mitä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne (toim). *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 49–66.

Pratt, Anastasia L. 2009. Dolls, Barbie and Others. Carlisle, Rodney P. (toim). *Encyclopedia of Play in Today's Society*. Sage Publications, lk 175–180.

Pöysä, Jyrki 1997. *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itä-suomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 669. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pöysä, Jyrki 2009. Kogumisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. Jaago, Tiit & Kõresaar, Ene (toim). *Mäetagused* 43, lk 39–60 (doi: 10.7592/MT2009.43.poysa).

Ramšak, Mojca 2009a. Europe, 1900 to 1940. Carlisle, Rodney P. (toim). *Encyclopedia of Play in Today's Society*. Sage Publications, lk 207–211.

Ramšak, Mojca 2009b. Europe, 1940 to 1960. Carlisle, Rodney P. (toim). *Encyclopedia of Play in Today's Society*. Sage Publications, lk 212–215.

Raudsepp, Maaris 2012. Õnnelik vanadus: individuaalsed trajektoorid läbi kultuuri-muutuste. Aarelaid-Tart, Aili (koost) & Kannike, Anu (toim). *Nullindate kultuur II: põlvkondlikud pihtimused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 16–55.

Reinvelt, Riina 2002. *Ingeri elud ja lood*. Kultuurianalüütiline eluloouurimus. Tartu: Tartu Ülikool.

Rosenthal, Maris 2012. *1850.–1940. aastate kaltsunukud Eesti muuseumides: tüpoloogia, valmistamistehnoloogiad ja materjalikasutus*. Diplomitöö. Viljandi, Viljandi Kultuuriakadeemia, rahvusliku käsitöö osakond, rahvusliku tekstiili eriala. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

Saar, Aino 1997. *Laps ja mäng*. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.

Sandberg, Anette & Vuroinen, Tuula 2010. Reflecting the child: Play memories and images of the child. Brooker, Lis & Edwards, Suzy (toim). *Engaging Play*. Maidenhead: Open University Press, lk 54–66.

Savolainen, Ulla 2015. *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka*. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta. Vantaa: Suomen Kansantietouden Tutkijan Seura.

Sutton-Smith, Brian 1986. *Toys as Culture*. New York, London: Gardner Press.

Tannberg 2005. Hilisstalinistlik Eesti NSV. Pajur, Ago & Tannberg, Tõnu (toim). *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Tartu: Ilmamaa, lk 271–287.

Toomet, Tiia 1997. *Nukuraamat. Nukkude kirev maailm ja mõnda, mis seal sees leida*. Tallinn: Kunst.

Toomet, Tiia 2010. *Mänguasjad jutustavad: 20. sajandi eesti mänguasjade lood*. Tallinn: Tammerraamat.

Tucker, Elizabeth 2008. *Children's Folklore: A Handbook*. Westport (Conn): Greenwood Press.

Tuisk, Astrid 2018. Sõjajärgne mängimine Eestis Teise maailmasõja ajal ja pärast seda: folkloristlik vaatenurk. Jaago, Tiiu (toim). *Mäetagused* 71, lk 175–196 (doi: 10.7592/MT2018.71.tuisk).

Uka-uka 2013 = Uka-Uka. Vanad ja uued mängud rahvaluulearhiivist. *Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluulearhiivi mängude lehekülg* (<http://www.folklore.ee/ukauka/> – 1. mai 2019).

Summary

Memories of dolls and playing with dolls in Estonia in the 1940s–1950s

Astrid Tuisk

Research Fellow, Estonian Folklore Archives, Estonian Literary Museum
astrid.tuisk@folklore.ee

Keywords: children's folklore, children's games, dolls, folklore archives, folklore collection, thematic narrative, thematising, the 1940s, the 1950s, toys

This paper is based on the contributions submitted to the 2013 competition of folklore collection organised by the Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum, in which people born in the 1940s reminisced about the dolls of their childhood.

The contributions to this competition were essentially childhood memories of a specific overarching topic, i.e., the topic of playing and games. In folklore studies, such single-topic descriptions are known as thematic narratives. Thematic narratives are written submissions to a competition or written responses to a survey. I call the thematic narratives collected within this particular competition play memories.

The contributions highlight the dialogicity of memories: the personal perspective is intertwined with the perspective of the folklore collector; imagined readers are presented with childhood emotions and biographical information. To analyse the contributions, I thematised the data by looking for similar content elements across the texts and used these to form more general categories.

One of the distinctive features of the material collected for the folklore archives in this way is precisely that it conveys personal experiences. The analysis revealed that even though childhood memories are affected by the conceptions of the adult rememberer who has written them down, they can nevertheless shed light on the child's perspective in the form of vivid memories. Many of the recounted occurrences with dolls can be interpreted as vivid memories that convey some first-time or otherwise significant experiences and the related emotions.

The contributions include descriptions of dolls and provide insight into their origins or makers. Much importance is placed on the experiences with one's own doll or the absence thereof. During the lifetime of those born in the 1940s, the phenomenon of toy ownership began to change. Self-made rag dolls began to be supplemented by store-bought dolls. The toy industry started using plastics, and dolls became cheaper and more readily available. The memories submitted to the competition feature descriptions of receiving a doll, but also stories of yearning for one. The contributors occasionally associate poverty and lack of toys with injustice and wrongdoing. Then again, not all the girls loved to play with dolls or felt a need for them.

The contributors also introduce the circumstances of their childhood and tell their imagined readers about their past, thus stepping into the role of a folklorist or a collaborator. In addition to relating personal experiences and personal past, the writers also aim to convey and promote their own "truth", to further their own "agenda". The contributions of play memories also discuss the scarcity of toys, often attributing a positive significance to it. The contributors depict themselves as vigorous go-getters who were able to overcome their rough circumstances by creating full-fledged play-worlds from whatever means available.

Many find the topic of dolls and doll games important, for memories of one's dolls constitute an essential part of one's play memories.

Jututamise meetodist laste rändelugude uurimisel¹

Pihla Maria Siim

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna
folkloristika nooremteadur
pihla.siim@ut.ee

Teesid: Kirjeldan artiklis jututamise meetodit (*storycrafting*) ning selle kasutamisel saadud kogemusi Eestist Soome kolinud perede laste rändelugude uurimisel. Viisime Soome lasteaedades ja koolides läbi joonistamis- ja jututamissessioone 3–14aastaste lastega. Meetodi kohaselt palutakse lastel välja mõelda lugu, ja uurija kirjutab selle üles täpselt nii, nagu lapsed räägivad.

Kuigi tegemist on laste ja uurijate koostöös tekkinud fantaasiarikaste jutustustega, tuginevad lood olulisel määral laste endi kogemustele ja tähelepanekutele. Teisalt näitavad lood seda, milliseid olukordasid suudavad lapsed ette kujutada; milliseid emotsioone ja unistusi nad lugudes kirjeldavad. Teinekord on just väljamõeldud loo abil kergem väljendada oma soove ja tundeid. Artikli eesmärk on ühelt poolt nimetatud valimi põhjal hinnata jututamise meetodi otstarbekust laste rändelugude uurimisel ja teisalt saada ülevaade laste lugudes esinevatest korduvatest motiividest, stiilivõtetest ja väljendusviisidest.

Märksõnad: fantaasia, joonistamine, jututamine, lapsed, meetodid, migratsioon, tunded

Sissejuhatus: miks laste uurimine on oluline

Pere kolimine sünniriigist teistesse riikidesse parema ja turvalisema elu nimel on ühiskonna kasvava mobiilsuse tingimustes üha enam levinud ja globaalsete mõõtmatega nähtus. Laste tulevik ja heaolu on üks põhjuseid, miks vanemad – peredega või ilma – teise riiki kolivad või seal töötavad (Coe *et al.* 2011: 3–5, 11). Lapsevanemate sooviks on võimaldada perele ja eelkõige lastele paremat, kindlustatud tulevikku. Eestist käib Soomes tööl kümneid tuhandeid töötajaid. Eesti rahvastikuregistri andmetel oli 2019. aasta juulis Soomes elukoht umbes 52 400 Eesti kodanikul. Peale nende oli registris umbes 18 500 eestlast, kellel oli sideaadress Soomes. Kui vanemad otsustavad töökohavahetuse tõttu teise riiki kolida, siis vahetab kodumaad tihtipeale ka laps. 2016. aasta lõpus elas

Soomes 15 716 Eestist pärit perekonda, kus vähemalt üks abikaasastest või ainus vanem on sündinud Eestis (Suomen virallinen tilasto 2017).

Erinevas vanuses lastel on Soome kolimisest ja hargmaisest elust kahe riigi vahel oma arusaam, kuid pahatihti jäävad nende rändekogemused uurimismaterjalina tahaplaanile. Hoolimata suurenenud tähelepanust mikrotasandi nähtustele migratsiooniuurijate seas, kohtub ka nende hulgas mõnikord jätkuvalt suhtumist lastesse nagu pagasisse, kes reisib perega kaasa, aga kelle agentsus, kogemused või tunded jäävad teadlaste uurimisfookusest välja (Dobson 2009: 356). Laste kogemused hargmaisest elust väärivad siiski tähelepanu, sõltumata sellest, kas nad ise rändavad või liiguvad ainult nende vanemad. Ka lastel on õigus oma lugu luua ja esitada, õigus olla ära kuulatud, ning jutustades määratleda oma suhet neid ümbritseva ühiskonna ja kultuuriga². 2012–2014 aastatel uurisime rahvusvahelise töörühmaga laste rändelugusid projektis “Üle piiride liikuvad perekonnad: migratsioon Euroopas laste vaatevinklist”³. Eesmärk oli jõuda selleni, kuidas lapsed mobiilsust tõlgendavad ja sellest aru saavad. (Assmuth *et al.* 2018; Siim & Assmuth 2016.)

Kui tollal alustasin lastega töötamist, jõudsin peagi küsimuseni, kas laste uurimiseks on vaja teistsuguseid meetodeid kui täiskasvanute uurimiseks. Lapsekesksed meetodid lähtuvad enamasti sellest, et lapsed on aktiivsed tegutsejad, kelle vaatevinkel on kuigivõrd teistsugune kui täiskasvanutel. Lapsekesksete meetoditega kaasneb siiski oht käsitleda lapsi eraldiseisva “hõimuna”. Ent ümbritsevad ühiskondlikud ja majanduslikud protsessid mõjutavad igal juhul lapsepõlve, ning lapsi ei saa sellepärast vaadelda eraldiseisva grupina (Zeitlyn & Mand 2012: 990–991). Sellest lähtudes otsustasin ka mina teha intervjuusid mitme sama perekonna liikmega ning vaadelda lapsi ühiskonna ning eelkõige hargmaiste perede samaväärsete liikmetena. Intervjueeritavate hulgas oli lapsevanemaid, samuti lapsi vanuses 6–12 aastat. Osad intervjuud lastega on tehtud nelja silma all, aga mõnikord intervjueerisin lapsi nende enda soovil nende vanemate juuresolekul. Laste vanematest oli abi laste toetamisel ning lisaküsimuste sõnastamisel, aga vahel nad siiski suunasid last liialt või lausa segasid intervjuud (vt Siim 2017).

Kogemused laste rändelugude uurimisel osutasid sellele, et eriti nooremate laste puhul ei pruugi ainult intervjueerimine olla kõige parem meetod laste vaatevinklini jõudmiseks. Sobivate, avatud küsimuste välja mõtlemine ja lõdvestunud õhkkonna loomine oli minule kui uurijale paras väljakutse. Tundus, et lastel oli mõnikord raske panna oma kogemusi sõnadesse, nad vastasid küsimustele lühidalt või tundusid väsivat kiiresti. Lisaks jäi tunne, et lapsed pole tihti kuigi aldis meenutama minevikku, vaid elavad pigem hetkes, orienteerudes tulevikku.

Lisaks intervjuudele kasutasin ka teisi meetodeid: osalusvaatlust, joonistamisessioonide läbiviimist 4–8 lapsega ning joonistamise ajal toimunud vestluste kirjapanemist. Palusin lastel joonistada esiteks seda, mida nad Eestist igatsevad või mis neile on Eestis käikudest meelde jäänud; ja teisalt seda, mis neile Soomes meeldib. Viimane osutus tunduvalt raskemaks ülesandeks.

Minu kogemus näitas, et joonistamise ja sellega kaasnenud spontaansete vestluste käigus võivad lapsed vabamalt kui intervjuudes kõneleda uurimuse vaatevinklist olulistel teemadel. Lastel käivad joonistamine ja jutustamine tihti koos ning tähendavad ühtlasi ka koos tegemist: nad kutsusid teinekord ka mind abiks joonistama. Nagu Susanna Kinnunen on märkinud, liiguvad lapsed kergesti erinevat tüüpi jutustamislaadide vahel, ning uurija roll mittesekkuva kuulajana võib tunduda nende jaoks võõras (Kinnunen 2015: 39; Viljamaa 2012: 84). Rühmas töötades tekib laste vahel tüüpiliselt vestlusi, kus lood ja kogemused täiendavad üksteist. Joonistamine võib aidata kaasa vestluse tekkimisele ning usalduse saavutamisele (Kinnunen 2015: 41). Teisalt sain aru, et seda tüüpi joonistussessioone ja vestlusi võiks ideaalis korraldada kahekesi: üks läbiviijatest saaks keskenduda jäägitult lastele, rääkida nendega, lüüa kaasa, vajadusel abistada, ning teine hoolitseks märkmete kirjutamise eest. Uut projekti planeerides võtsime plaani kahekesi läbiviidavad välitööd ning soovisime proovida perega Soome kolinud lastega ka jututamise meetodit.⁴

Jututamise meetodist ja selle rakendamisest

Jututamise meetodi (inglise keeles *storycrafting*, soome keeles *sadutus*) löid soome kasvatusteadlased 1980. aastatel selleks, et paremini jõuda laste mõtete ja vaatenurkadeni (Riihelä 1999; Karlsson 2003). Meetodi puhul lähtutakse arusaamast, et tuleb kuulata, mida ja kuidas lapsed ise räägivad, andmata hinnanguid lapsele, tema ideedele, mõtetele või oskustele. Lapsed saavad valida ise oma sõnu, joonistusi ja vajadusel ka tegusid, et end väljendada. Esialgu arendasid meetodit koolipsühholoogid, et muuta laste ja täiskasvanute vahelist suhet võrdsemaks. 1990. aastate lõpus kasutati meetodit *Storyride* projektis erinevates Soome piirkondades arendamaks täiskasvanute oskusi kuulata last koolieelsetes lasteasutustes, koolides, polikliinikutes, raamatukogudes ja huviringides (Karlsson 2013: 1111).

Meetodi kohaselt palutakse lastel välja mõelda lugu, ja täiskasvanu kirjutab selle üles täpselt nii, nagu lapsed räägivad. Seejärel loetakse kirjapandud lugu lastele ette ja küsitakse, kas nad tahavad midagi lisada või ära võtta. Jututamise meetodit kasutanud uurijad on ühelt poolt analüüsinud lugude sisu: millest lapsed räägivad, millest nad vaikivad, kuidas nad räägivad nt sõprusest,

surmast, heaolust. Teisalt on pööratud tähelepanu ka lugude vormile, struktuurile, stiilile ja sõnakasutusele ning analüüsitud lugude sündi protsessina ja vastastikusel suhtlusel põhineva olukorrana (vt täpsemalt Karlsson 2013: 1113).

2018. aasta kevadel ja sügisel viisime koos etnoloog Keiu Telvega jututamissessioone Suur-Helsingi piirkonnas. Lasteaedades kohtusime 3–6aastaste ja koolides 7–14aastaste Eestist pärit perede lastega. Kokku osales jututamise-joonistamise sessioonides 66 last. Märkatav osa uuringus osalenud lastest on sündinud Soomes (u 38 protsenti), paljud on kolides olnud lasteaiaaialised (u 48%) ja osa lastest on vahetanud koduriiki juba koolis käies.⁵ Kirja pandud 27 loost seitse on lasteaiaaialistelt ning 20 kooliealistelt lastelt. Osalenud koolilapsed olid peamiselt vanuses 7–11 aastat (18 lugu).

Soomes võtsime esmalt ühendust Suur-Helsingi piirkonnas tegutsevate Eestist pärit õpetajatega, ning palusime luba viia läbi jututamist lasteaias või koolis eesti keele tundide ajal. Lapsed viisid koju kaasa vanematele täitmiseks mõeldud nõusolekuvormi ning seejärel jäi lapsevanemate otsustada, kas nad lubavad oma lastel osaleda.

Kui nooremate laste vanemad tulid lasteaeda lapsi tooma või koju viima, avanes mul võimalus meie plaanitud tegevustest ka näost-näku rääkida ning vastata tekkinud küsimustele. Paljudele, kes kohapeal nõusolekuvormi täitsid, osutus kõige raskemaks küsimus Soome kolimise aja kohta. Ilmselt olid paljud pered enne lõpliku kolimisotsuse tegemist mõnda aega reisinud edasi-tagasi kahe maa vahet. Ka mõned kooliealiste laste vanemad võtsid meiega ühendust ja küsisid täpsustavaid küsimusi jututamise kohta. Nii lapsed kui ka vanemad küsisid ka tihti üle, kas raamat ikka ilmub eesti keeles. Lood said kirja pandud eesti keeles – mõnikord tulid vahele üksikud soomekeelsed sõnad – ning paljude osalejate eesti keele oskus oli parem kui soome keele oma. Laste kodune keel oli tavaliselt eesti keel, kuigi mõned lapsed olid kakskeelsest perekonnast ning rääkisid kodus ka näiteks vene või viipekeelt.

Uurimuse tarbeks kohandasime jututamise meetodit pisut. Kuigi see meetod annab lastele jutustamisel vabad käed, huvitasid meid ennekõike rändega seotud lood. Seetõttu innustasime osalejaid välja mõtlema jutustusi lastest, kes on – samamoodi nagu nad ise – kolinud Eestist Soome elama. Palusime lastel jutustada näiteks sellest, kuidas peategelane Soome elama kolis, kuidas ta Soomes kooli läks, mida talle meeldib oma sõpradega teha, millised on tema lemmikkohad, kuidas ta Eestis puhkust veedab, millised on tema jõulud ja mida ta teeb siis, kui ta suureks saab. Mõne loo mõtles välja üks laps, aga tavaliselt korraldasime jututamist rühmas, kus oli kaks kuni neli last. Kui lugu sai kirja pandud, palusime lastel joonistada sinna juurde ka looga seotud pilte. Kahel suuremal (12–14aastasel) lapsel palusime endil kirjutada lood paberile tuleviku teemal: mis saab peategelastest, kui nad suureks saavad – kus nad elavad, millest unistavad.

Laste välja mõeldud lugude ja joonistustega raamatu⁶ välja andmine oli algusest peale meie eesmärk ning rääkisime sellest plaanist lastele jututamissessioone alustades. See plaan meeldis lastele väga ning võib-olla suurendas see ka nende osalemise motivatsiooni: üldiselt löid lapsed väga innukalt kaasa. Mõned lapsed oleksid soovinud veel teinekordki meiega jutustama-joonistama tulla. Oma joonistatud pildi oleksid mõned lasteaiaaialised lapsed soovinud hoopis koju viia, mitte meile anda. Mõnikord jõudsid nad aga joonistada mitu pilti ning said seega ka ühe pildi endaga kaasa võtta. Paar suuremat tüdrukut pildistasid oma joonistusi telefonidega, ning soovisid ka meiega koos fotod jäädvustada.

Kuigi jutustuse alguse (teema) andsime lastele ette, sõltus loo edasine käik lastest endist. Mõni lugu on väga fantaasiarikas, teiste puhul jälle jääb mulje, et need põhinevad rohkem laste endi reaalelulistel kogemustel ja tähelepanekutel. Lood annavad hästi edasi, milliseid detaile lapsed tähele panevad, milliseid vestlusi ja kommentaare nad oma mällu salvestavad, milliseid tundeid omistavad nad omavanustele lastele ning milliseid seiklusi ja millist tulevikku nad ette kujutavad.

Nagu osalejate ja nende vanematega oleme kokku leppinud, avaldame lood ning joonistused ka käesolevas artiklis ilma nende autorite nimedeta.

Kogemusi jututamissessioonide läbi viimisest

Jututamissessioone juhtisime kahekesi ning aja jooksul kujunes välja hästi toimiv tööjaotus. Peamiselt suhtles lastega Keiu. Mina tegin märkmeid ning kirjutasin laste välja mõeldud loo üles.⁷ Kui lugu oli laste arvates valmis, lugesin selle nendele ette, pakkudes võimalust lugu muuta või parandada. Tavaliselt lapsed seda võimalust ei kasutanud (vrd ka Karlsson 2013: 1111), vaid soovisid pigem teha juba algust joonistamisega. Mõnikord said siiski mõned detailid parandatud.

Loo alustamise juures kõige keerulisemaks ülesandeks osutus paljudel juhtudel peategelase nime väljamõtlemine. Kõige kergemini meenusid lastele tuttavate ja pereliikmete nimed, mõnikord sooviti anda peategelasele lausa enda nimi. Kui nime välja mõtlemine tundus liiga raske, pakkusime ise ka välja nimesid. Lasteaias kirja pandud lood on tüüpiliselt veidi lühemad kui suuremate laste väljamõeldud lood. Lasteaiaaialistel me ei palunud loole ise pealkirja välja mõelda, küll aga tegime seda hiljem kooliealiste lastega. Järgneva loo autoriteks on 4–5aastased poisid. Palusime neil jutustada sellest, kuidas üks nende vanune laps kolib Soome.

Siim tuleb Soome autoga üle mere. Laeval Siim läheb poodi ja ostab sealt asju ilma rahata. Lisaks mängib mere sees ja mängutoas ema ja isaga. Laeva peal pole ühtegi inimest peale nende, kõik teised inimesed on juba Soomes.

Siim tunneb ennast üksinda, sest vanaema ja vanaisa ei ole kaasas. Muidu tunneb ta ennast hästi. Ta tuli Soome ainult korra, tegelikult elab ta Eestis. Lasteaias ta ei käi. Siim elab korteris. Siim läheb oma ema ja isaga kummituste majja. Siis lähevad nad koju. Kodus on tal legod. Siimu ema ja isa teevad Soomes kiiret tööd.

Alustasime jututamissessioonide läbiviimist lasteaias, seega tegime siis ise alles esimesi katsetusi selle meetodiga. Meetod pakkus omajagu väljakutseid, aga tulemused olid väga põnevad. Mõnikord oli lastel raske keskenduda loo väljamõtlemisele. Lugu ja selle väljamõtlemine võis tunduda kas liiga igav või tulemus nii põnev, et tähelepanu hajus. Mõnes grupis, eriti väiksemate laste puhul, esitasime vajadusel lisaküsimusi, kui tundus, et lastel on muidu raske looga edasi minna. Lisaküsimuste puhul proovisime siiski vältida liigset suunamist.

Lasterühmades tekkis teinekord ka vaidlusi, kuidas lugu ikkagi jutustada ja mis peategelasega võiks juhtuda. Sellised erimeelsused said lapsed alati ise lahendatud. Näiteks ühe kolmeliikmelise rühma puhul oli selge, et tegemist on väga jutukate tüdrukutega. Tundus, et kaks tüdrukut tundsid üksteist veidi paremini ning kolmas jäi veidi kõrvale, teised ei võtnud nii hästi tema pakutud ideesid vastu. Teisalt tundus, et tema eesti keel polnud ka võib-olla nii hea kui teistel tüdrukutel, mis võis teha osalemise veidi raskemaks. Üldiselt ei olnud jututamissessioonide eestikeelsus lastele probleemiks, pigem nad rõõmustasid võimaluse üle meiega eesti keeles suhelda.

Kahe 9–10aastase poisi puhul oli tunda, et üks poistest oleks soovinud luua veidi fantaasiarikkama loo, aga teine osalenu oli rohkem “jalad maas” tüüp ning kõik väljapakutud ideed ei läinud läbi. Samamoodi oli järgmist, Jokkeri lugu kirja pannes. Üks poiss pakkus näiteks, et buss võiks tulla Jokkerile kooli järgi ja “tulevad rahapommitajad”, ning et “seal on purjus inimesed ja suitsetajad”, aga teine poiss ütles et ta ei soovi selliseid asju raamatusse. Lugu sai lõpuks kirja järgnevalt:

Jokker

Autorid: 8aastased poisid

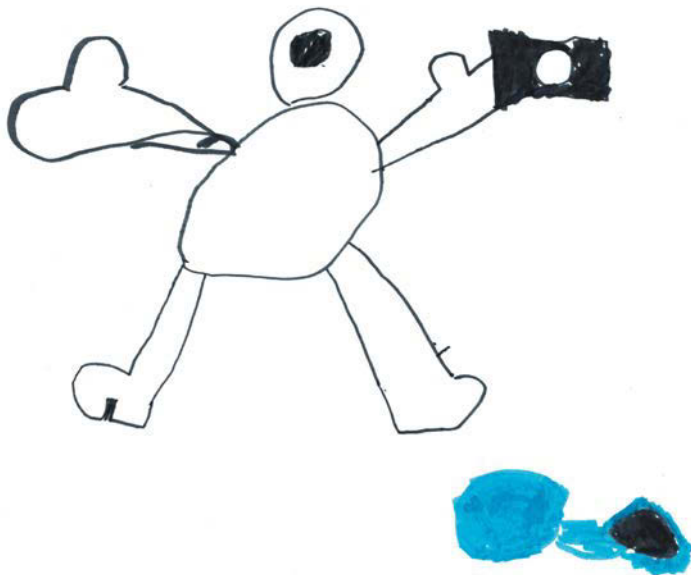
Üks poiss nimega Jokker kolib Eestist Soome. Ta kolib koos ema ja isaga, nendel on ka kaks kassi ja üks koer. Nad panevad kõik värgid suurde tööbussi, võtavad pool elamist kaasa ja tulevad laevaga Soome. Ainult nugasid ei tohi laevaga tuua. Kaasa nad võtavad riided, legod, jahinoad,

ja ka sööki, näiteks kokakoolat, kommi ja spagetti. Nad käivad edasi-tagasi ja saavad vahepeal Eestist asju juurde tuua.

Laevas Jokker võtab alati VIP-kajuti. Kui ta ei võta, siis ta käib laeva peal ringi, aga see talle väga ei meeldi. Talle meeldib Megastariga sõita ja kui ta sinna ei saa, siis ta ei soovi üldse minna. Mega Stari peal on ka kõik tema sõbrad ja mängukonsooli tuba, mis on tasuta, mitte kahe euriga nagu tavaliselt. Laeva peal ta sööb hamburgeri ja krõpse ja ütleb “Head aega, Eesti!” Laevas on tal alati väga tore, Jokker tahaks et laevasõit kestaks kauem kui kaks tundi. Soomes Jokker elab Kulomäel. Esimene, mis ta Soomes näeb, on kuldne maja. See ongi tema kodu. Kõik Nintendod ja asjad on tal juba Soome kodus sees. Eesti kodu oli parem, sest Eesti on ta kodumaa ja seal ta sai vaba olla. Soomes peab koolis käima, aga Eesti kool on tegelikult veel hullem.

Ema tuleb Jokkerile kooli järele, teda oodates Jokker mängib telefonis. Ta vaatab telefonist ka vastuseid kodutöödele. Lisaks mängib ta jalgpalli. Soomes on hea, et saab tasuta elektrit ja vett.

Kui Jokker suureks saab, siis ta läheb Soomes politseisse tööle. Eestisse ta tagasi ei koli. Enne surma ta läheb siiski Eestisse ja ta maetakse sinna.

Pilt 1. Autor ütleb, et ta joonistab, kuidas Jokker kosmosesse läheb. Jokker teeb alati pilte. Musta augu lähedal on sinine hiiglane.

Noppeid argielust: laste viis vaadata maailma

Kuigi laste lugude näol on tegemist koostöös tekkinud fantaasiarikaste jutustustega, tuginevad lood siiski olulisel määral laste endi kogemustele, tähelepanekutele ja päriselt sündinud juhtumustele. Teisalt näitavad lood seda, milliseid olukordasid suudavad lapsed ette kujutada; milliseid emotsioone – nii rõõme kui ka hirme – ja unistusi nad lugudes kirjeldavad.

Lapsed on väga tähelepanelikud ja märkavad üllatavaid asju. See tuleb välja ka lapsi intervjuerides, aga lastega grupis vesteldes ning jututamise meetodit kasutades saavad need spontaansed tähelepanekud ehk veelgi suurema rolli.

Järgmise loo Martinist on välja mõelnud kaks 9–10aastast poissi. Loos on korduvaid motiive, mis ühelt poolt huvitaval kombel kirjeldavad argielu ning terve pere kogemusi Eestis, näitavad laste tähelepanuvõimet ning ka seda, kui kiiresti nad võtavad omaks ja kordavad täiskasvanute öeldut. Martini pere “ei taha enam Eestis elada, sest seal on kogu aeg kiire ning peab sõitma tööle ja koju” ning “Soomes saaksid nad rohkem raha ja töö on ka kergem”. Martini pere peab müüma oma Eesti maja maha, sest neil on vaja “osta Soomes asju ja uus kodu”.

Martin kolib Soome elama koos ema Kessu ja isa Andreasega. Tal on ka õde Mari. Nad ei taha enam Eestis elada, sest seal on kogu aeg kiire ning peab sõitma tööle ja koju. Neil on raske töö ja nad saavad palju raha, aga Soomes saaksid nad rohkem raha ja töö on ka kergem.

Martini ema hakkab poemüüjaks, sest ta oskab natukene soome keelt. Tema isa oli Eestis ehitaja ja Soomes saab ta teha sama tööd. Neil on koer ka kaasas, must koer nimega Panter.

Nad pakivad kokku oma Eesti maja. Nad panevad kokku telekad, voodid, diivanid, lauad ja toolid. Kapid jäävad Eestisse ja osad mänguasjad ka. Nad müüvad oma Eesti maja maha, sest on vaja raha, et osta Soomes asju ning uus kodu. Natukene kahju on, see oli hea maja. Seal oli palju ruumi ja wifi oli ka tasuta. Soomes peab wifi eest palju maksma.

Asjad lähevad reka peale ja reka laeva peale, sõidab alumisele korrusele. Auto on neil ka kaasas ja auto läheb laevas üles korrusele. See Martinile väga ei meeldi, sest see on natukene ohtlik.

Soomes hakkavad nad elama korteris, Espoos. Kui nad jõuavad oma korterisse, siis nad näevad, et see on väga ilus. Maja on kuldne. Seda ei taha küll mitte kunagi müüa, see on suur ja kõik mahuvad ära. Koerad on ka lubatud.

Seal on narivoodi, Martin magab all ja tema õde Mari üleval. Nad saavad hästi läbi. Nende koer Panter saab ka mõnusa magamiskoha.

Martin ja Mari mängivad superpargis, mängivad “Aliast” ja mõnikord käivad ka väljas mängimas. Kui Martin suureks saab, siis jääb ta Soome, sest siin on rahulik ja tema meelest on siin hea elada.

Täiskasvanute maailm koos rahamuredega on leidnud oma tee laste lugudesse. Ka vestluste käigus rääkisid lapsed tihti rahast seoses kolimise ja reisimisega. Näiteks ütles üks 8aastane tüdruk: “Meie käime [Eestis] üks kord aastas, sest meil ei ole raha, et kogu aeg käia.” Lugudes mainitakse tihti ka lemmikloomi, mõnikord ei ole olnud võimalik neid Soome kaasa võtta. Paljudes lugudes on toodud välja ka seda, et Eestis oli jutustajal või loo peategelasel rohkem ruumi, perel oli suurem maja. Siiski on kirjeldatud ka Soome kodu häid omadusi: kahes loos on tegemist lausa kuldsena kirjeldatud majaga.

Lapsed on kirjeldanud detailselt ka laevasõitu, selle häid ja halbu külgi. Mardi-nimelisest poisist jutustavas loos, mille mõtlesid välja viis 5–6aastast poissi, on laevasõidu kohta järgmine lõik:

Mart on poiss, kes kolis Eestist Soome. [...] Ta ei saa enam Eestisse tagasi. Sest laevad ei sõida nii palju Soome ja Eesti vahet, laevasid on nii vähe. Laeva peal ta magab ja norskab ning mängib kajutis telekamängu. Kui ta tuleb Soome, siis ta näeb esimesena Viking Villet. [...] Soomes ta igatseb kodu, koera ja kassi. Seda sellepärast, et laeva peal ei tohi koera ja kassi olla.

Ka joonistamise ajal toimunud vestlustes kirjeldasid paljud lapsed oma kogemusi ja rääkisid laevadel toimuvast. Laevasõidu teevad paljudele eriliseks söögikohad ja nendes pakutavad toidud, näiteks friikartulite söömine. “Seal tuleb mänguasi ka. See asi hakkab piiksuma ja siis on söök valmis” (vestlus, 5aastane tüdruk). Lastel on tihti selged eelistused, millise laevaga neile meeldib sõita: mõnele meeldivad kindlad mängukohad või tegevused, nt võimalus istuda “Viking Ville” süles.

Ema tuleb neljapäeval järele: ta teeb kiiresti oma asjad ära ja siis tuleb mulle järele, lähme sadamasse [...] Siia tuleme tagasi VikingLine’iga, sinna lähme Tallinkiga. Lähme kolmeks päevaks. 16.30 läheb laev. Mamma ja papa on surnud. Eestis lähme issi juurde. Minu kõik eestlased elavad Eestis. (vestlus, 6aastane tüdruk)

Kirjeldades liikumist Eesti ja Soome vahel on paljudes lugudes põhirõhk detailidel. Lapsed teavad ka seda, kelle juures nad Eestis käivad, aga neil võib olla raskusi erinevate kohtade ja nende omavahelise paiknemise geograafiliselt täpse kirjeldamisega. Tundub, et alati polegi lastele oluline, kas liigutakse ühe riigi sees või kahe riigi vahel (vrd translokaalsuse mõiste). Näiteks teatas üks

6aastane poiss: “Saaremaa, Hiiumaa ja Muhumaa, sellised maad, mis on Eesti lähedal, on Eestimaad.”

Ka joonistustel on lapsed mõnikord kujutanud Eesti ja Soome kodu kõrvuti, justkui nende vahel puuduks vahemaa.

Pilt 2. “See must on batuut, need sinised on basseinid. Ning need kaks maja on Soome maja ja Eesti maja. Pildil on ka vanaema.” (8aastane tüdruk).

Üheks suureks erinevuseks Eesti ja Suur-Helsingi vahel on Helsingi piirkonna suurem multikultuurilisus. Laste endi tähelepanekute ja osaliselt ilmselt ka täiskasvanute kõneldu põhjal figureerivad laste lugudes ka neegrid ning “pruunid inimesed”. “Seal piirkonnas elavad ka zombid ja pruunid inimesed, kes on ise paksult riides ja kelle lapsed on paljad.” (Mardi elu Soomes, loo autoriteks 5–6aastased poisid)

Koolist rääkides lapsed pigem ei andnud hinnanguid multikultuurilisuse teemaga seoses, vaid kirjeldasid olukorda suhteliselt neutraalselt. Paljud lapsed mainisid, et nende klassis on lapsi erinevatest maadest: “meie klassis on seitse eri maad” (10aastane tüdruk); “mu sõber on hindu, aga ta saab eesti keelest aru” (8aastane poiss). Veidi negatiivsemas toonis mainisid aga mitu last seda, et õpetajatele ei meeldi, kui nad koolis eesti keelt kasutavad. “Kui [mu klassivend] räägib eesti keeles, ma vastan talle soome keeles. Meie klassis

ei tohi eriti enda keelt rääkida. Õpetaja saab vihaseks, kui rääkida salakeeles” (10aastane tüdruk).

Koolikiusamise teema tuli välja paaris jututamise käigus lastelt kirja pandud loos. Järgmine, 6–11aastaste poiste välja mõeldud “Sõbralugu” räägib erineva taustaga lastest ja sellest, kuidas nad sõpradeks said ja üksteist aitasid. Peategelaste kohta öeldakse, et üks on “venelane-soomlane”, teine “eestlane-soomlane”, ja kolmas “tavaline soomlane”.

Andri on 10aastane ja käib ühes Espoo koolis. Koolis ta õpib matemaatikat, õpib kirjutama ja loeb. Kui on vaba aeg, siis ta mängib sõpradega väljas. Nad mängivad kulli ja jalgpalli.

Tal on tüdrukust sõber Alessija, kellega ta sai sõbraks juba lasteaias. Esialgu oli Andri natuke üksik, nagu must lammast. Alessijat kiusati ja Andri läks vahele. Siis nad said sõpradeks. Nad ei ole naabrid, aga elavad üsna lähedal üksteisele, umbes kahe kilomeetri kaugusel. Kui koolis peab paaristööd tegema, siis nad tavaliselt teevad seda koos. Teinekord nad käivad koos HopLopis.

Teinekord käib Andri kalal oma vanematega. Talle meeldib ka vanaema ja vanaisaga koos kalal käia, siis tuleb suur vend ka kaasa. Suur vend on 16aastane, ta nimi on Oliver.

Andril on ka teine, poisist sõber Oskar. Temaga nad said koolis tuttavaks. Oskar oli uus poiss, kes tuli samasse klassi. Oskarit oli teises koolis kiusatud, siis ta tuli Andri klassi. Teda kiusati ta nime või riiete pärast, oli ka kaklusi sellepärast. Oskari vanemad olid kurvad ja mõtlesid, et saaksid viia ta teise kooli, kus oleks palju parem. Oskar oli ka üksinda ja Alessija pakkus, et võiks teda kutsuda mängima.

Mõnikord nad mängivad kolmekesti kulli, tagaajamist ja jalgpalli või käivad üksteise juures külas, isegi öökülas. Siis nad mängivad legode või autodega.

Alessija on venelane-soomlane, Andri on eestlane-soomlane, Oskar on tavaline soomlane. Omavahel nad räägivad soome keeles, aga teinekord õpetavad üksteisele ka oma emakeelt. Kui sõbrad tahavad üksteise vanematega rääkida, siis lapsed tõlgivad.

Mõnikord nad käivad kõik Andri vanavanematel Eestis külas. Siis nad vaatavad LeiserTV-d ja söövad maiust. Netflixist nad vaatavad “Hirmsat Henryt”. Lisaks nad käivad õues mängimas.

Lastega vesteldes tuli selgelt välja, et nad on kursis sellega, kuidas asjad (väidetavalt) käivad Eesti koolis ning et neil on ka oma hirmud, miks nad arvavad, et nad ei saaks seal hakkama.⁸ “Ma ei oska kirjutada eesti keeles, mitte puhtalt” (vestlus, 11aastane tüdruk); “Eestis on pikemad koolipäevad”, “seal on suured

klassid" (11aastane poiss); "õde käis Eestis koolis, tema kott oli väga raske" (10aastane tüdruk); "siin on kodutöödega nii, et kui ei oska, võid tegemata jätta" (14aastane poiss). Võrreldes Soome kooliga on eesti koolil siiski laste silmis oma eelised: "tegelikult siin koolis pole nii tore, sest siin ei pakuta magustoitu" (9aastane tüdruk). Soomes koolis käimise kõige tähtsam külg tundub olevat sellega kaasnevad sõprussuhted: "Mulle meeldib kool, sest ilma koolita ei oleks sõpru. Kõige parim sõber on Minna. Ta on soomlane" (9aastane tüdruk).

Tõsielu ja fantaasia vaheldumine ja põimumine

Elamus- ja kogemuslugude puhul eeldatakse tavaliselt, et põhinevad reaalselt juhtunud sündmustel, mida vahendatakse kuulajale lugude kaudu. Jutustajate eesmärk on rääkida sündmustest, mis on nendega päris elus on juhtunud. Lood saavad konkreetse kuju siiski selle järgi, kuidas jutustaja neid sündmusi tõlgendab ning mida ta soovib nende lugudega öelda. (Klein 2006.) Laste lugusid uurides pole minu eesmärk olnud tõestada või otsida vastust sellele, mis tegelikult juhtus. Nagu kaasavate meetodite puhul tihti, ei vasta lood kitsastele reaalsuse ja tõe definitsioonidele, vaid avavad pigem seda, kuidas inimesed – antud juhul lapsed – saavad elust aru, korrastavad ning representeerivad oma kogemusi (Veale 2006). Narratiivse uurimuse põhimõtteid jälgides: mind on pigem huvitanud see, mida lapsed mäletavad, mida nad peavad tähtsaks, milline oli nende kogemus antud olukorras, kuidas nad seda väljendavad ning kuidas lugude jutustamine mõjutab nende identiteeti.

Mitte ainult jututamismeetodi puhul, aga ka muudes olukordades lapsi intervjuuerides olen täheldanud, et tõestisündinud ja väljamõeldud lood on läbipõimunud. Lapsed vaatavad maailma oma vaatevinklist, ning nende vastustes on palju liialdusi ja lastepäraseid tõlgendusi. Näiteks võivad sama pere liikmete – täiskasvanute ja laste – lood Soome kolimisest olla vägagi erinevad, täiskasvanud ja lapsed mäletavad asju erinevalt. Soome kolimise põhjustest rääkides võivad lapsed tulla välja oma tõlgendustega, kui täiskasvanud seda neile ei seleta või kui nende pakutud versioonid lapsi ei rahulda. Näiteks ütles mulle üks 7aastane poiss: "Ma tean küll, miks me Soome kolisime. Meil oli hoovis üks kuri koer, keda me kõik kartsime."

Jututamise meetodit kasutades andsime aga teadlikult lastele võimaluse fantaseerida: nad ei pidanud rääkima oma kogemustest minavormis. Mitme loo puhul on siiski selge, et lapsed toetusid neid välja mõeldes vähemalt osaliselt oma kogemustele. Seda kinnitasid ka meie vabas vormis vestlused enne või pärast jututamissessioone: laste ja nende jutu peategelaste kogemustel oli tihti selgeid kokkupuudepunkte.

Ühe loo puhul itsitasid selle välja mõelnud tüdrukud omavahel, sest, nagu nad seletasid, loo peategelasteks olid üks tüdrukutest ning temasse armunud poiss. Loos mõtlesid nad välja, mis peategelastega edasi juhtuma hakkab.

Teise, 10–11aastaste tüdrukute välja mõeldud “Raili loo” peategelane elab Soomes oma emaga, kuna ema palk on väike. Raili isa elab Eestis – täpselt samamoodi on olukord ka loo autoritel. Loo peategelased Raili ja tema sõbrannad sooviksid tulevikus Eestisse kolida – nagu ka üks loo autoritest. Teine autor aga ütles, et tema pere võiks hoopis Hispaaniasse minna: “Meie lähme Hispaaniasse ja see on õnn.”

Loo “Mardi elu ja tore Eesti” autoriteks on 9- ja 10aastased poisid. Loo peategelane Mart on kümneaastane, ja elab “rivikas” (ridaelamus). Üks poistest räägib, et ka tema pere unistab ridaelamusse kolimisest ja koera võtmisest. Lisaks kinnitab ta, et tunneb samamoodi kui loo peategelane Mart: “Isegi mul on [Eestis] rõõmsam tunne. A ma käin mõnikord vanaisal ja vanaemal külas.” Ta kirjeldab Eestist Soome tulekut nii: “Mul Eestist tulles on selline tunne, et ma alati vaatan aknast välja ja *vilkutan* [lehvitan] Eestile ja räägin oma meeles et ‘Tšau, Eesti!’” Poisid otsustavad selle episoodi loo sisse kirjutada.

Mart on 10aastane poiss, kes elab Soomes. Ta elab rivikas [ridaelamus], kus on väike hoov. Mardile meeldib väljas joonistada, autosid ja loomi. Seal samas rivikas elavad ka tema sõbrad. Mart elab koos ema, isa ja koeraga (haski). Mardil on ka väike õde. Kodus nad räägivad eesti keeles. Sõpradega Mart räägib soome keeles, kuna nad elavad Soomes.

Aeg-ajalt käib Mart Eestis, kus vanaema ja vanaisa ka elavad. Eestis nad käivad erinevates huvitavates kohtades, nagu näiteks parkides, koos oma vanematega. Nad käivad ka muuseumides, Mardile eriti meeldib loomade muuseum. Kui ta näeb seal huvitavaid loomi, siis ta joonistab neid kodus. Näiteks võib ta ühendada lõvi ja kotka: pool on ühte looma ja pool teist looma. Lisaks talle meeldivad muuseumid, kus on erinevaid huvitavaid joonistusi. Ta käib muuseumides koos pere ja sõpradega. Emale meeldivad ka muuseumid ja loomad.

Mart tunneb ennast Eestis hästi, kuna ta on sealt pärit, ta on sündinud seal. Sellepärast tal on seal rõõmsam tunne. Kui Mart on Eestis, siis ta magab ja elab vanaema ja vanaisa juures. Mardile meeldib seal hoovis ringi joosta ja mängida jalgpalli ja teisi oma mängu. Mõnikord ta mängib õega, teinekord üksinda. Tal on Eestis ka sõpru, mõnikord ta kutsub neid mängima.

Kui Mart sõidab Eestist tagasi Soome, siis ta alati vaatab aknast välja, lehvitab Eestile ja räägib oma meeles: “Tšau, Eesti!”

Pilt 3. Hunt ja draakon. Pildi autor 10aastane poiss.

Osa lugudest on siiski väga fantaasiaküllased ning seosed reaalse eluga pole nii kesksel kohal. Nendes lugudes võib pigem tulla juttu laste unistustest: näiteks kirjeldab 8aastaste poiste lugu “Aleksi lemmikkohad” olukorda, kui peategelane saab taskuraha 100 eurot päevas ega pea käima koolis, vaid saab hoopis tegeleda oma hobidega ja lennata oma lennukiga igale poole.

Aleksi lemmikkoht on Soome. Sest Aleksi arvab, et Soome on kõige parem riik üldse.

Tema vanemad ja vanavanemad on siin. Nad käivad linnas poes, seal Aleksile meeldivad kommid. Linnas on üks pood, kus on ainult komme. Aleksile meeldivad kibedad kommid, mis on pealt kõvad ja sees on kibedat jahu. Neid saab R-kioskist, ta ostab neid ise oma taskurahaga.

Aleksi saab taskuraha 100 eurot päevas. Ta ostab jäätist, šokolaadi, PlayStationi ja maja. Aleksil on maja Tamperes, saarel ja Egiptuses. Ta ehitab veel maju saartele, endale ja oma perele. Ta perre kuuluvad ema, isa, vanaema, õde, ussid, hiired, ämblikud ja kilpkonnad.

Aleksil on palju sõpru, kellega ta räägib eesti ja soome keeles. Aleksi ei pea käima koolis, aga ta käib ujumas, jalkatrennis ja oma laevaga sõitmas. Tal on selline asi, kus saab mängida jalkat vee peal koos sõpradega. Aleksil on tegelikult lennuk ka, millega saab Eestisse lennata ja igale poole. Vahepeal ta käib lihtsalt lendamas.

Tunded ja nendest rääkimine

Jututamise meetodi plussiks on kindlasti see, mida ka Nadia von Benzon on artiklis laste lugude ja fantaasia seoste kohta välja toonud: teinekord on just väljamõeldud loo abil kergem väljendada oma soove ja tundeid. Väljamõeldud lood võivad rääkida uurijale laste ja nende huvide kohta isegi rohkem kui tõesed lood. “Ebatõeste” lugude väärtust ei tohiks seega alahinnata, sest neid vähem väärtuslikuks pidades vaigistaksime ühe osa laste agentsusest (von Benzon 2015: 338).

Väljamõeldud lugudes lapsed tõepoolest räägivad tunnetest teistmoodi, vabamalt. On huvitav jälgida, milliseid emotsioone nad omistavad peategelastele – mida võiksid peategelased laste kujutlustes karta, millepärast võiksid nad kurvad olla ja millest unistada.

Kirjeldatud hirmud võivad olla seotud selliste asjadega, mida lapsed tavaliselt kardavad – olgu nad siis hargmaistest peredest või mitte – nt pimedust või laevasõitu. Nii räägivad 6aastased tüdrukud oma loos, et “Siku kardab magada üksinda pimedas, aga suurena enam ei karda”. 9–10aastaste poiste lugu jälle kirjeldab Martini kõhklusi laeval: “Auto on neil ka kaasas ja auto läheb laevas üles korrusele, see Martinile väga ei meeldi, sest see on natukene ohtlik.”

Mitmed lapsed on kirjeldanud ka kurbust, mida lugude peategelased võiksid tunda seoses Soome kolimisega: “Aga ta on kurb. Emme ja issi lähevad Eestisse” (lugu Markost, 4–5aastased lapsed); “Ta tunneb ennast üksinda, sest vanaema ja vanaisa ei ole kaasas. [...] Ta tuli Soome ainult korra, tegelikult elab ta Eestis” (lugu Siimust, 4–5aastased poisid); “Mõnikord Soomes tuleb ka Eesti igatsus, aga ta ei räägi sellest teistele” (lugu Madisest, 8aastased lapsed).

Eesti-igatsus on tihti seotud vanavanematega, ning laste ja vanavanemate suhtest ja vanaemade erilisusest räägitakse ka teistes lugudes. Vanaema võib näiteks lubada teha asju, mida kodus ei tohi teha, ning pakkuda soojust ning imehead sööki.

Annika läheb suvepuhkuse ajal Eestisse. Talle meeldib Eestis olla ja ta vanaema annab palju magusat, kakaod ka. Annikale meeldib, et vanaema ei pahanda ta peale, kuna ta on väga tubli. Annika saab ka juuksevärvi panna pähe. Vanaemal on kutsu ja kiisu: Tessa ja Bella!

Annika nii väga tahab minna juba. Eesti ta läheb koos emme ja issi ja kolme vennaga, nad lähevad laeva peale. Nad sõidavad suure bussiga, kuhu kõik peale mahuvad. Vanaema juures ei ole duši, aga bussis on dušš ja saun ka. Nad võtavad kaasa riideid, mänguasju ja sööke: mahla, kooki ja liha. Kuigi vanaema oskab ka väga hästi süüa teha.

Laeva pealt ostab Annika vanaemale lillekujulise õhupalli. Siis nad sõidavad vanaema juurde. Nad jäävad autos tuttu, mängivad, käivad duši all, panevad laulu, söövad. Seal bussis ei pea rihmad kinni olema. Annikale väga meeldib see reis.

Vanaemal on ilus vana kodu, mille hoovis on õunapuu ja muru. Vanaemale helistatakse, et nad on juba kohal. Vanema tuleb uksele ja teeb trepil lapsele kalli. (6–7aastaste tüdrukute lugu)

Pilt 4. "Ma joonistan oma Eesti maja. Mul on tegelikult kaks Eesti maja. See on ema sõbra maja. Ma joonistan siia 100, see tähendab et see päike on 100 kraadi, väga soe." (6aastane tüdruk).

Siinkohal oleks ehk asjakohane pikemalt peatuda lool, mille pani kirja üks 12aastane tüdruk. "Lugu Evast" räägib tüdrukust, kes kolis Soome enne kui ta kuuendasse klassi läks. Nagu loo autor, oli ka Eva unistanud alati elust suuremas linnas, kus oleks palju kaubanduskeskusi ja erinevaid trennivõimalusi. Loos oli ka muidu palju kokkupuutepunkte selle autoriga: Eva isa kolis Soome kui Eva oli veel eelkooliealine, kuna Eestis ei olnud nii suurt palka ja ta ei leidnud sobivat töökohta. Oma tunnetest loo autor meile väljaspool jututamissessiooni siiski otseselt ei rääkinud. Eva tundeid ja unistusi kirjeldab ta aga loos detailselt:

[...] *Eva oli alati unistanud elust suuremas linnas, kus oleks palju kaubakeskuseid ja erinevaid trennivõimalusi. Kui Eva isa Soome kolis, oli Eva 6aastane. Eva isa kolis Soome, sest Eestis ei olnud nii suurt palka ja ei leidunud ka töökohta.*

Eva ei saanud sel ajal veel palju midagi aru. Ta teadis, et ta näeb isa ikkagi vaheaegadel. Eva isa tuli koju umbes korra kahe kuu jooksul. Kui ta isa jälle tööle tagasi läks nuttis ta palju. Ta oleks andnud kõik, et ta saaks oma isa iga päev näha.

Kolimine Soome ei olnud aga väga lihtne, kui tal oli sõpru Eestis. Mõned said ta peale pahaseks ega teinud temast eriti enam välja. Mõned aga olid ta sõbrad edasi. [...]

Eva tuleviku kohta räägib lugu niipalju, et ta õpib Austraalias ning unistab reisimisest. Lapsed kasvataks Eva üles Ameerikas.

Jututamises osalenud lapsed on kirjeldanud sarnaseid isiklikke tundeid mingil määral ka joonistamise ajal toimunud vestlustes, millest sobib näiteks järgmine kõnelus, milles nad kirjeldavad Eesti igatsust:

“Isa ehitab maja Eestisse. “Kui ta saab maja valmis me kolime sinna. Mu isa elab seal ja ma tahan ka sinna kolida. Seal on nii särav, siin on nii masendav.”

“Mul on samamoodi. Tahaksin tagasi minna aga ma ei saa. Ma olen kurb et ei saa tagasi minna... Vanemad ütlesid et ma ise valisin, et siia tulla. Kui me siia tulime, siis ma hakkasin nutma, sest ma kartsin.”

“Soome kodus on raske elada, sest koridoris on koera käpajälgi ja inimese jälgi, koristaja ei viitsi koristada” (9–11aastased lapsed)

Ka artikli alguses tsiteeritud Jokkeri loos toovad autorid välja, et kuigi Jokker elab Soomes kuldse majas, on Eesti kodu siiski tema hinnangul parem, “sest Eesti on ta kodumaa ja seal ta sai vaba olla”. Loo lõpp on samuti märgiline: enne surma läheb Jokker Eestisse tagasi ja lõpuks ta maetakse sinna.

Seoses kahe maa vahel liikumisega on lapsed kirjeldanud kurbust nii ühe kui teise maa suhtes. Järgnevas loos rõõmustab Danil Eestisse kolimise üle, olles samal ajal kurb Soomest äramineku pärast. Teine loo peategelane jälle unistab sellest, et Soome ja Eesti vaheline tunnel teeb kahe maa vahel liikumise lihtsamaks. Paljud jutustamises osalenud lapsed näevad tegelikult tulevikku nii ühel kui ka teisel pool lahte:

Lastele meeldib Soomes elada. Ükski maa ei ole halb elamiseks. Kõikidele meeldib oma maa, aga nendele lastele meeldib nii oma kodumaa kui ka see, kus nad praegu elavad, ehk Soome.

Kui Saara saab suureks, siis ta läheb Eestisse. Valentin jääb Soome. Danil läheb ka Eestisse elama. Seal on kõiki põnevaid töid ja ta pole seal käinud päris ammu.

Saara hakkab elama Pärnus, seal elavad ta parimad sõbrad. Eesti on ilus maa ja Pärnus on ilus rand, seal on palju festivale. Saara töötab kohvikus, aga ta teeb kontoritööd ka. Soomes ta käib väga harva, külas oma sõpradel, kes elavad veel Soomes. Kui tunnel tuleb, on lihtne käia ja lapsepõlv tuleb meelde.

Danili mälestused on Eestis ja seal on ta sugupuu, sellepärast ta tahab Eestisse kolida. Tal hakkavad pisarad voolama rõõmust, kui ta läheb tagasi, saab jälle olla Eestis. Teisalt: Soomest on ka kurb ära minna, kuigi saab minna koju, kus ta on sündinud. Danil töötab Eestis automüüjana ning mõnikord õpetab eesti ja vene keelt asendusõpetajana. Danil hakkab ka elama Pärnus. (Tüdruk ja poiss; autorid: 9–10aastased tüdrukud)

Kuigi seoses tunnetega jääb lugudes pigem silma igatsus Eesti järele, on kirjeldatud ka rahulolu Soome eluga. Küsimusele, kus tahaksite suurena elada, vastas üks 10aastane poiss: “Ma elan Soomes, siis on minu meelest rõõmsam. Siin on head tööd ja siin on alati rõõmus.” Ühe 9aastase tüdruku loos meeldib perele käia Eestis külas, aga nad rõõmustavad ka Soome tagasi tulles:

Nüüd elab pere Soomes oma majas, kus on kaks-kolm korrust ja oma hoov. Nende naabritel on ka kolm lemmiklooma: kaks kassi ja üks koer. Keit ja Eliise saavad nende loomadega mängida, nad saavad naabritega hästi läbi. [...] Mõnikord pere käib Eestis ka. Siis lapsed saavad mängida vanaema lemmikloomadega ja käia mänguväljakutel. Seal käib palju teisi lapsi ka ja seal on lõbus olla. Aga siiski nad on rõõmsad, kui nad tulevad Soome tagasi.

Kokkuvõtteks

Tagantjärele võib öelda, et lapsed võtsid meid uurijatena nii lasteaedades kui ka koolides äärmiselt lahkelt vastu. Jututamise meetodi puhul oli ehk kõige suuremaks väljakutseks ise lastega avatult kohtuda ning anda võimalus teistmoodi uurimuslikuks koostööks kui varem harjunud olin. Lastele sobis jututamise ja joonistamise meetod hästi. Eriti kooliealised lapsed osalesid aktiivselt ning võib eeldada, et jututamissessioonid sarnanesid mõnevõrra ka laste omavahelisele spontaansete jutustamisele. Lapsed tundsid ennast vabamalt kui intervjuu-situatsioonis, milles uurija esitab neile küsimusi ja nad tunnevad ehk rohkem survet kindlasti vastata ja teha seda hästi või ootuspäraselt. Oma roll oli sellel,

et me mitte ainult ei kogunud materjali oma uurimuse jaoks, vaid eesmärgiks oli anda välja raamat, mida lapsed saaksid ka ise katsuda, vaadata ja lugeda.

Jututamine ja joonistamine meetoditena eeldavad teistmoodi koostööd kui intervjuu. Teadmisi pigem luuakse koos kui kogutakse. Ideaalis pakuvad joonistamine ning ka jututamine mooduse ühise ruumi loomiseks ja läbi selle ka kohalolekuks, mis võimaldab anda lapsele aega rahulikuks kohtumiseks ning jutustamiseks, mis toimub tema algatusel (Kinnunen 2015: 42).

Läbiviidud sessioonid andsid kinnitust, et jututamine annab lapsele võimaluse oma kogemuse ja fantaasia kombineerimiseks, kui uurija ei sea selles osas piire ega anna lapse loole hinnanguid. Üldiselt on uurijad seisukohal, et laste arusaam maailmast on pigem dünaamiline ning nad on huvitatud piiride ületamisest ja kujundamisest. Meil on siiski veel vähe teadmisi selle kohta, kuidas nad mängivad piiridega, liikudes verbaalse ning mitteverbaalse, tõelise ja fantaasiamaailma vahel ning selle vahel mis on ja mis võiks olla (Engel 2006: 208–210). Nagu kinnitas ka meie kogemus, annavad jututamise käigus sündinud lood võimaluse piiluda selle mängu sisse, vaadata tõelise ja fantaasiamaailma põimumist, ning tuua laste mõtteid enam ja teisiti kuulda-vale. Teisalt aitavad väljamõeldud lood ning nendega kaasnevad dialoogid last oma kogemuste mõistmisel ning iseenda defineerimisel nii individuaalselt kui suhetes teistega (Nicolopoulou 1997).

Saime jututamissessioonide läbiviimise ja nende hilisema analüüsimise käigus kinnitust, et jututamine on sobiv meetod laste rändekogemuste uurimiseks, võimaldades saada lastelt unikaalset ja sisukat teavet rändekogemustega seotud maailmanägemise, unistuste, tunnete, murede, hirmude ja nende väljendusviiside kohta.

Kommentaariid

¹ Artikkel valmis Kone Sihtasutuse (projekti “Liikuv ebavõrdsus: hargmaised pered Eestis ja Soomes”, vastutav täitja Ida-Soome Ülikooli ühiskonnapoliitika professor Laura Assmuth) ning Eesti Teadusagentuuri (PUT PSG48, vastutav täitja dr Elo-Hanna Seljamaa) toel. Täna retsensente asjatundlike nõuannete ja kommentaaride eest.

² Vrd idee narratiivsest ja/või vernakulaarsest pöördest, mis on toonud kaasa lugude olulisuse tajumise nii teadlaste kui tavainimeste seas (Goldstein 2015).

³ Kone sihtasutus, vastutav täitja Ida-Soome Ülikooli ühiskonnapoliitika professor Laura Assmuth.

⁴ Projekti kohta saad lähemalt lugeda lehelt estfinblog.wordpress.com. Soovin tänada oma kolleegi Keiu Telvet, kellega koos viisime läbi jututamise- ja joonistamissessioone ning panime kirja lood, mille põhjal ka see artikkel on sündinud. Suur tänu ka lugude ja joonistuste autoriks olnud lastele ning nende vanematele ja õpetajatele, kes võimaldasid meil lastega koos töötada.

- ⁵ 14,2 protsenti osalejatest on kolinud Soome kas kooliealisena või pole nende vanus kolimise ajal teada.
- ⁶ Raamatus “Minu kaks kodumaad” (Siim & Telve 2019) oleme liigitanud lastega kirja pandud 27 lugu nelja osasse järgnevalt: 1) Läksime Soome elama (Kaks kodumaad); 2) Sõbrad; 3) Eestis külas; 4) Soomes, Eestis või kuskil mujal? (Tulevik). Lisaks lugudele avaldasime raamatus lühikesi intervjuutsitaate ning laste joonistusi. Iga loo juurde on lisatud ka küsimusi, mis loodetavasti aitavad lastel oma mõtetest ja tunnetest täiskasvanutega rääkida.
- Lugusid on muudetud võimalikult vähe, aga mõnes loos vahetasime peategelase nime või eemaldasime mõne loosse lisatud detaili (nt aadressi), kui tundus et neil võib olla liiga otsene seos laste lähedaste või sõpradega.
- ⁷ Helisalvestusi lugudest ja vestlustest pole tehtud.
- ⁸ Vrd vanemate arvamused: just kooli tõttu nad ideaalis ei sooviks perega elukohariiki vahetada n-ö poole koolitee pealt (Siim & Assmuth 2016).

Kirjandus

- Assmuth, Laura & Hakkarainen, Marina & Lulle, Aija & Siim, Pihla Maria (toim) 2018. *Translocal Childhoods and Family Mobility in East and North Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Coe, Cati & Reynolds, Rachel R. & Boehm, Deborah A. & Hess, Julia Meredith & Rae-Espinoza, Heather (toim) 2011. *Everyday Ruptures: Children, Youth, and Migration in Global Perspective*. Nashville: Vanderbilt.
- Dobson, Madeleine E. 2009. Unpacking children in migration research. *Children's Geographies* 7 (3), lk 355–360 (doi: 10.1080/14733280903024514).
- Engel, Susan 2006. Narrative analysis of children's experience. Greene, Sheila & Hogan, Diane (toim). *Researching children's experience. Approaches and methods*. London: Sage publications, lk 199–216 (doi: 10.4135/9781849209823.n11).
- Goldstein, Diane 2015. Vernacular Turns: Narrative, Local Knowledge, and the Changed Context of Folklore. *The Journal of American Folklore* 128 (508), lk 125–145 (doi: 10.5406/jamerfolk.128.508.0125).
- Karlsson, Liisa 2003. *Sadutus. Avain osallistavaan toimintakulttuuriin*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Karlsson, Liisa 2013. Storycrafting method – to share, participate, tell and listen in practice and research. *The European Journal of Social and Behavioural Sciences* 6, lk 1109–1117. (doi: 10.15405/ejsbs.88).
- Kinnunen, Susanna 2015. Kato, papukaija! Spontaanit piirustushetket lapsen ja tutkijan kohtaamisen ja tiedonrakentumisen tilana. Mustola, Marjaleena & Mykkänen, Johanna & Bööke, Marja Leena & Kärjä, Antti-Ville (toim). *Visuaaliset menetelmät lapsuuden- ja nuorisotutkimuksessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura; Nuorisotutkimusverkosto, lk 35–45.

Klein, Barbro 2006. Introduction. Telling, Doing, Experiencing. Folkloristic Perspectives on Narrative Analysis. Kaivola-Bregenhøj, Annikki & Klein, Barbro & Palmenfelt, Ulf (toim). *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. Studia Fennica Folkloristica 16. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 6–28.

Nicolopoulou, Ageliki 1997. Children and narratives: toward an interpretive and socio-cultural approach. Bamberg, Michael (toim). *Narrative Development: Six Approaches*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, lk 179–215.

Riihelä, Monika 1991. *Aikakortit. Tie lasten ajatteluun*. Helsinki: VAPK-kustannus.

Siim, Pihla Maria 2017. Püüdlused tabada laste kogemusi migratsioonist. Kästik, Helen & Metsvahi, Merili (toim). *Folkloristlikud välitööd*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 193–196.

Siim, Pihla Maria & Assmuth, Laura 2016. Mobility Patterns between Estonia and Finland: What about the Children? Jõesalu, Kirsti & Kannike, Anu (toim). *Cultural Patterns and Life Stories*. Tallinn: Tallinn University Press, lk 273–304 (https://www.academia.edu/28337192/Mobility_Patterns_between_Estonia_and_Finland_What_about_the_Children – 27. juuni 2019).

Siim, Pihla Maria & Telve, Keiu (toim) 2019 [ilmumas]. *Minu kaks kodumaad*. Tallinn: Helios kirjastus.

Suomen virallinen tilasto 2017. Vuosikatsaus 2016, Liitetaulukko 8. Perheet puolisoiden/vanhempien syntymämaan mukaan 31.12.2016. *Perheet* [võrguväljaanne]. Helsinki: Tilastokeskus (http://www.stat.fi/til/perh/2016/02/perh_2016_02_2017-11-24_tau_008.fi.html – 27. juuni 2019).

Zeitlyn, Benjamin & Mand, Kanwal 2012. Researching transnational childhoods. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38 (6), lk 987–1006 (doi: 10.1080/1369183X.2012.677179).

Veale, Angela 2006. Creative Methodologies in Participatory Research with Children. Greene, Sheila & Hogan, Diane (toim) *Researching children's experience. Approaches and methods*. London: Sage publications, lk 254–272 (doi: 10.4135/9781849209823.n14).

Viljamaa, Elina 2012. *Lasten tiedon äärellä. Äidin ja lasten kerronnallisia kohtaamisia kotona*. Acta universitatis ouluensis E 129. Oulu: Oulun yliopisto (<http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789514299940.pdf> – 27. juuni 2019).

von Benzon, Nadia 2015. 'I fell out of a tree and broke my neck': acknowledging fantasy in children's research contributions. *Children's Geographies* 13 (3), lk 330–342 (doi: 10.1080/14733285.2013.829662).

Summary

Approaching children's experiences of mobility using the storycrafting method

Pihla Maria Siim

Junior Research Fellow

Department of Estonian and Comparative Folklore

University of Tartu

pihla.siim@ut.ee

Keywords: children, drawing, emotions, fantasy, storycrafting, migration

The article focuses on the storycrafting method and the experiences gained while using it with Estonian children living in the Helsinki metropolitan area, Finland. In 2018, 66 children aged from 3 to 14 years took part in storycrafting and drawing sessions we organized in kindergartens and schools together with ethnologist Keiu Telve. On the one hand, the aim of the article is to estimate the usefulness of the storycrafting method in studying children's experiences of migration, and on the other hand, to give an overview of the recurrent motives, stylistic devices, and ways of expression children used in the stories created during these sessions.

When applying the storycrafting method, the child is asked to tell a story, the researcher writes it down, word by word, and reads it aloud to the child, after which the child may correct the story until he or she is content with the outcome. We have modified the method to a certain extent, i.e., we have worked with small groups, mostly 2–4 children, and given children a certain broad theme for the story, so that the stories told are to some extent related to mobility or transnational way of life.

Although the stories are rich in fantasy and created in collaboration with researchers, they essentially draw on the children's own experiences and observations. The stories combine personal experiences and fantasy in a fascinating way, revealing the kind of situations children consider imaginable. Fictional storytelling may provide an easier way for the children to tell about their personal experiences, wishes, fears, and other emotions. Working in group makes it also possible for children to negotiate their experiences with each other.

During the fieldwork, children received us extremely well both in kindergartens and at schools. Schoolchildren were especially active and keen to participate in the storycrafting and drawing sessions. Presumably the sessions were somewhat similar to children's spontaneous, everyday storytelling situations. Children felt themselves more relaxed than they usually do in interview situations, when the researcher is asking questions and they feel stronger pressure to answer and to do it 'correctly'. Children were also motivated to participate, since they were aware of our plan to publish a children's book. This book contains 27 stories written down during storycrafting sessions, short citations from our field diaries, and drawings made by children. The book is directed to a wider audience, for example, to families with children considering relocation.

Minu lapsepõlve 'õnn' ja 'õnnetus' seoses hariduse ja õppimisega: üliõpilaste mälestusi kooliajast

Kadri Soo

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaalpoliitika assistent

kadri.soo@ut.ee

Dagmar Kutsar

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaalpoliitika dotsent

dagmar.kutsar@ut.ee

Teesid: Selle artikli alusmaterjaliks on aastail 2015–2017 Tartu Ülikoolis kursuse “Lapsed ja lapsepõlv” raames kogutud meenutused lapsepõlvest seoses hariduse ja õppimisega. Meenutuste kogumise eesmärgiks oli noore täiskasvanu sideme taastamine oma lapsepõlvega, paludes neil püüda meenutada ühte häid ja ühte halbu tundeid tekitanud olukorda lapsena. Selgus, et hariduse ja õppimisega seostati valdavalt kooli, mitte hariduse saamist või õppimist laiemalt. Head mälestused seostusid eelkõige toetavate ja julgustavate õpetajate ning vanematega, kes suutsid tõsta õpihuvi ja soovi koolis käia, ning ühtehoidva klassiga. Rõõmu allikaks olid ka isiklikud saavutused. Emotsionaalselt raske meenutuse keskmes oli koolikiusamine – nii selle ise kogemine kui ka pealtnägemine. Tagasivaates oli hirmutekitav tahvli ees vastamine ja halvast hindest vanematele teatamine. Meenusid õpetajad, kes kohtlesid lapsi alavääristavalt ja ebaõiglaselt. Autobiograafilised mälu katked kodutööna ergastasid üliõpilasi tooma aruteludesse isiklikke näiteid lapsepõlvest ja mõtestama praeguse aja laste subjektiivseid maailmasid. Käesolevas artiklis võetakse analüütiliselt kokku üles kerkinud mälestuste läbivamad jooned.

Märksõnad: autobiograafilised mälestused, ebaõnn, kooliaeg, narratiiviuurimus, subjektiivne heaolu, õnn

*Tänapäeval on väga populaarne hariduse kõrge tase
ja parim kvaliteet – eliitkoolid, erakoolid...
Loomulikult on see tähtis, kuid selle kõrval
kiputakse unustama laste “päris” vajadusi nagu
turvatunne, ühtekuuluvustunne, rõõm õppimisest,
mängulisus jms. Olen kindel, et koolis kogetu
mõjutab inimest kogu elu. Seetõttu soovin,
et tuleviku koolid on inimlikud ja hoolivad.
(Katkend üliõpilase mälestusest)*

Sissejuhatus

Uus lähenemine lapsepõlvele kui sotsiaalsele nähtusele ja lapsele kui aktiivsele sotsiaalsele tegutsejale tõi 1980. aastate lõpus sotsiaalteadustes kaasa paradigmaatilise pöörde (Qvortrup 1985; Qvortrup *et al.* 1994). Koos paradigma muutusega hakkasid kiirelt levima uued teooriad ja metodoloogiad, mille puhul käsitleti lapsi eelkõige põlvkondlikus perspektiivis kui ühiskonna struktuuri osa (nt Corsaro 1997; James *et al.* 1998). Allison James ja Adrian L. James (2004) võtsid paradigmapälvituse kokku ühe keskse ideega: laste käsitlemine ühiskonnas lastena *siin ja praegu* on samavõrra tähtis kui nende vaatlemine *tulevaste täiskasvanutena* (viimati nimetatu oli olnud seni valdav kontseptsioon). Seega siis on iga inimene oma individuaalses ajas olnud kunagi laps, samas kui lapsed on ühiskonna- ja vanuserühmana samaaegselt olemas koos teiste ühiskonna- ja vanuserühmadega. Uus lähenemine innustas mõtestama laste kui subjektide endi maailmakäsitust, näiteks seda, mis teeb lapse elu tema enda kogemuse kohaselt heaks ja mis halvaks.

Alates 1997. aastast õpetame Tartu Ülikoolis kursust “Lapsed ja lapsepõlv” (varasema nimetusega Lapsepõlvesotsioloogia, kuna algselt seostati uue käsitluse arengut just sotsioloogilise mõtteviisiga). Valdavalt on kursusel osalenud noored täiskasvanud, kes keskenduvad eelkõige oma elukarjääri loomele (noorukist täiskasvanuks saamist on nimetatud ka veerandea kriisiks, vt Arnett 2007), püüdes jätta oma lapsepõlve seljataha. Kui oleme küsinud üliõpilastelt nende lapsepõlve kohta, on sagedane spontaanne vastus olnud: “Mulle ei meenu midagi”. Tegemist on justkui lapsepõlve amneesiaga, mida kirjanduses seostatakse küll pigem lapse varase ea arengu iseärasustega või lähedaste, näiteks ema jutustustega (Bauer & Larkina 2014). Patricia J. Bauer (2004) märgib, et on ajaperioode, mil täiskasvanud jäävad läbielatu meenutamisega hätta. Lapsepõlvkursuse eesmärgiks on nii tutvumine uute lapsi ja lapsepõlve käsitlevate lähenemiste ja uurimismeetoditega kui ka laste endi subjektiivsete käsitluste mõtestamine. Kursuse paremaks sisuliseks sujumiseks ja sideme taastamiseks isikliku lapsepõlvega oleme esimese koduülesandena palunud üliõpilastel kirjutada oma lapsepõlvest kaks lugu, millest üks seostub hea ja teine halva tundega, kuigi ühe ja sama olukorraga seostuvad tunded võivad vahel olla ka vastakad ehk siis mälestus võib olla mõnes mõttes hea ja mõnes mõttes halb. Täiskasvanute hulgas läbi viidud subjektiivse heaolu uuringutest (varem nimetatud ka elukvaliteedi uuringuteks) on selgunud, et subjektiivse heaolutunde puhul mängivad rolli nii head kui ka halvad tunded ja kogemused (Russell 2003). Samuti on uuringud näidanud, et hinnangud erinevatele elukeskkondadele võivad olla väga erinevad. Seega andsime tudengite meenutustele oma teemapälvitusega teatava suuna ette.

Käesolevas artiklis analüüsime lugusid, mis on seotud hariduse ja õppimisega. Artikli eesmärgiks on õppe-eesmärgil kogutud autobiograafiliste mälestuste kaudu välja tuua hariduse ja õppimisega seotud emotsionaalselt positiivseid ja negatiivseid tähendusi kandvaid kogemusi. Lapsepõlve 'õnn' ja 'õnnetus' artikli pealkirjas viitavad läbielatu positiivsele või negatiivsele tähendusele jutustaja vaates.

Sissevaade kirjandusse

Käesoleva artikli fookuses on täiskasvanute autobiograafilised mälestused koolikäimisest, täpsemalt nende meelest olulist tähendust omavad ning meeles püsinud või meenutamise käigus üles kerkinud häid ja halbu tundmusi tekitanud koolikogemused. Autobiograafia on üks oma elust jutustamise viise ja autobiograafias kirjutab autor sellest, mida soovib teistega oma elust jagada ning millisenä ta endaga juhtunud koges (Roos 2003). Minevikku vaadates ei meenu kõik sündmused ühtviisi detailselt, vaid autobiograafilised mälestused on teatud episoodid inimese elust (Williams *et al.* 2008), enamasti emotsioonidega tugevalt seotud eredamad sündmused (Berntsen & Rubin 2002). Eluloolised mälestused ei ole seega juhtumid ise, vaid lood sündmustest, n-ö subjektiivne jutustus. Autobiograafias interpreteerib jutustaja oma kogemusi mingis sotsiaalkultuurilises ja ajaloolises raamistikus (May 2001). Inimesed loovad tähendusi kogemustest ja sündmustest, endast, suhetest, maailmast ning seostavad oma elulugusid laiemate sotsiaalsete narratiividega (Haynes 2006). Lugude jutustamise kaudu luuakse oma identiteeti ja esitletakse ennast endale ning teistele (Turunen *et al.* 2015).

Individaalne mälestus oma kogemusest ei sünni vaakumis, vaid teatud sotsiaalses interaktsioonis ning on seotud kultuurilise mäluga. See on oluline termin mõistmaks, kuidas lapsepõlve autobiograafilised mälestused toimivad. Kultuuriline mälu peegeldab viisi, kuidas inimesed kollektiivselt mäletavad minevikku ja kujutavad tulevikku (Douglas 2010). Indiviidid on sotsialiseeritud aktsepteerima teatud vaateid minevikust ja võtma neid oma ellu üle kollektiivse mälu kaudu. Erinevad sotsiaalsed institutsioonid (nt kool) ja kultuurilised praktikad kujundavad ja vahendavad lapsepõlvemälestusi (Douglas 2010). Inimesed mitte lihtsalt ei tuleta meelde lapsepõlve seiku ja ei pane neid kirja, vaid meenutamist vahendavad erinevad kultuurilised tekstid ja diskursused (nt klassipildid, ajaleheartiklid koolist, lapsepõlvelaulud). Need ajendavad inimesi mäletama ja dokumenteerima lapsepõlvest just teatud sündmusi. Seega on mälestused selektiivsed – meenutatakse seda, mida tahetakse mäletada, millel on enda silmis oluline personaalne tähendus, mis on kultuuris meenutamist

väärt ning mida arvatakse potentsiaalset publikut huvitavat (Bohman 1986; Halbwachs 1992).

Lapsepõlvemälestuste uurimine on seotud mõningate probleemidega. Kirjeldades retrospektiivselt lapsepõlves toimunut ei saa täiskasvanud inimene uuesti kogeda lapseksolemist. Ta suudab meenutada lapsea kogemusi, võib püüda mõista, kuidas ta lapsena maailma tajus, ent tema kontseptsioonid maailmast erinevad oluliselt sellest, kuidas laps maailma kogeb (Korkiakangas 1994). Kui täiskasvanu meenutab lapsepõlve, siis tema mälu töötab täiskasvanule omasel viisil. Seega oma mälestustes täiskasvanu vaid tõlgendab lapsepõlve täiskasvanu arusaamisest lähtuvalt. See “mina”, kellest jutustaja mälestustes kirjutab, erineb jutustaja “minast”. Täiskasvanu kirjeldab lapsepõlve ajaliselt distantilt ning tema esitatud tähendused on vahendatud täiskasvanu perspektiivist (Gullestad 1996). Selline kahe erineva kogemuse ühildamine annab lapsepõlve autobiograafilistele mälestustele uurimisväärtuse. Lisaks võib meenutuses kombineeruda nii isiklik kogemus kui ka kellegi teise jutustatud lugu selle kohta (Bauer & Larkina 2014).

Alates 1980. aastate lõpust on Eestis elulugude kogumisega aktiivselt tegeletud (Kõresaar 2005). Mitmed elulugude põhjal valminud analüüsid keskenduvad nõukogude ajal elanud inimeste lapsepõlvemälestustele (nt Kõresaar 2005; Mulla 2003). Ka mälestusi kooliskäimisest on uuritud peamiselt nõukogude perioodil sündinud ja elanud inimeste eluloojutustuste põhjal (vt Jaago 2006; Nugin & Jõesalu 2016). Sellest tingituna peegeldub neis koolimälestustes tugevalt tollane ajaloolis-poliitiline olukord (nt kool kui repressiivse riigisüsteemi osa, kommunistliku ideoloogia pooldamine või taunimine). Siinse artikli subjektid ja meetod on teistsugused. Nimelt käsitleme 1980. aastate lõpus ja 1990. aastatel sündinud noorte inimeste hariduse ja õppimisega seotud mälestusi, mis jäävad ajaliselt taasiseseisvunud Eesti perioodi. Algne ülesanne kirjutada haridusest ja õppimisest laiemalt leidis osaliste jutustustes enamasti väljenduse konkreetsemalt lugudena koolist. Meie silmis on sellel kaks seletust: esiteks hõlmab koolis viibimine suurema osa lapse ajast ning teiseks võis ülesandepüstitus olla liiga abstraktne. Siiski avaldub õppimise avaram mõõde meenutuste kokkuvõtetes, mis kõige enam peegeldavad jutustajat *siin ja praegu* ning tema hinnangut saadud kogemusele (nt halbu tundeid tekitanud inimene või olukord võib tagasisivaateliselt omandada positiivse tähenduse).

Meetod ja materjal

Mälestuslugusid kooliajast saab uurida autobiograafiliste narratiividena. Narratiivis mõtestatakse enda ja teiste tegevusi, korrastatakse sündmusi

tähendusrikkaks tervikuks, nii et ühest tegevusest võib loogiliselt tuleneda järgmine (Riessman 2001). Lisaks väljendavad narratiivid mõtteid, emotsioone, hinnanguid ja interpretatsioone (Chase 2005), heidavad valgust inimese identiteedile ja viisile, kuidas ta ennast näeb (Creswell 2013). Lugusid minevikusündmustest konstrueeritakse ja tõlgendatakse nende esitamise hetkel, omistades sündmustele tähendusi oleviku ja tuleviku perspektiivi silmas pidades. Narratiivide analüüsimisel eristatakse temaatilist, esitluse ning struktuuri analüüsi (Riessman 2008). Siinses artiklis kasutame temaatilise sisuanalüüsi meetodit, mis võimaldab kategooriate tuvastamise abil uurida kirjutatud lugude sisu ja kontekstilist tähendust (Laherand 2008). Kahe õppeaasta jooksul (2015/16 ja 2016/17) laekus kursuse “Lapsed ja lapsepõlv” raames 103 lugu, millest valisime 34 halbade ja 36 heade tunnetega seostuvat jutustust. Välja jätsime lood, mis kirjeldasid juhtumisi väljaspool kooli, nagu näiteks lasteaias, huvikoolis või kodus. Lugude kirjutamine õppetöö osana oli soovituslik ning argumenteeritud sideme loomisenä isikliku lapsepõlvega. Kõik lood anonümiseeriti. Lood, mille avaldamist kursusekaaslastele jutustaja ei soovinud, jäid vaid õppejõu teada. Kuna lugudes kirjeldati enda või tuttavate inimestega toimunud väga isiklikke ja kohati ebameeldivaid kogemusi, siis oleme käeolevast kirjutisest välja jätanud kõik nimed ja muu info, mis võimaldaks asjaosaliste äratundmist.

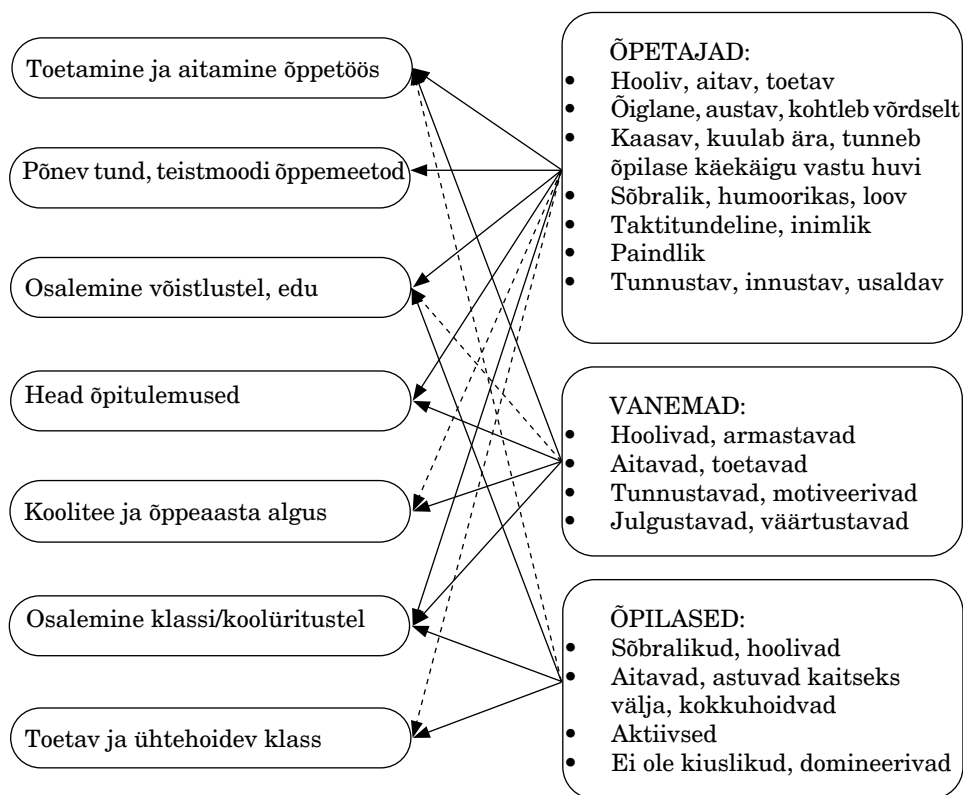
Üliõpilaste lugude korduval lugemisel joonistusid välja järgmised suuremad kategooriad: õnneliku või õnnetu tähenduse saanud sündmus, enesekirjeldus, teiste isikute kirjeldus, tundmused ja omistatud mõjud, hinnang sündmusele, kogemuse tähendus praeguses elus. Töös analüüsimise eraldi nn ‘õnnelikke’ ja ‘õnnetuid’ mälestusi, st lugusid, mis meenusid seoses hea või halva tundmusega, esitades need kirjeldatud sündmuste teemade järgi. Lugudes oli peale minategelase kujutatud enim lapsevanemaid, kaasõpilasi ja õpetajaid. Tegelasena esinesid veel õde-vend, sõber, politseinik ja teised lapsed. Järgnevas analüüsis keskendume õpetajatele, vanematele ja õpilastele.

‘Õnnelikud’ mälestused kooliajast

‘Õnnelike’ mälestustega seotud sündmused liigitasime sisu põhjal seitsme teema alla, enamik neist kirjeldasid õpetajat kui keskset persooni koolis, kes oli tore, toetav ja andis huvitavaid tunde. Teine oluline isik oli lapsevanem, keda kirjeldati kui hoolivat ja aitavat tegelast. Vähem oli mälestusi kooliüritustest ja suhetest klassikaaslastega. ‘Õnnelike’ mälestustega seotud sündmused, kaastegelaste kirjelduste ja mälestustega kaasnenud emotsioonid võtab lühidalt kokku joonis 1.

‘ÕNNELIKE’ MÄLESTUSTE TEEMAD

TEGELASTE KIRJELDUS

JUTUSTAJA TUNDMUSED, SÜNDMUSE MÕJU

- Rõõm
- Tunne, et sinust hoolitakse, oled väärtuslik
- Enesekindluse kasv, hakkamasaamise tunne, eduelamus
- Paremad akadeemilised tulemused, suurem huvi õppimise vastu, rõõm koolis käimisest, soov heade tulemustega vanematele rõõmu valmistada
- Uhkuse- ja rahulolutunne
- Lähedus- ja ühtekuuluvustunne
- Uute rikastavate kogemuste omandamine, tolerantsus erinevuste suhtes
- Tänuikkus õpetajate, vanemate, kaaslaste vastu
- Motiveeritus elus rohkem pingutada, edasi püüelda
- Eeskuj võtmine, selle järgimine hilisemates tegemistes

Joonis 1. 'Õnnelike' mälestuste teemad, tegelased ja tundmused.

Märkus. Pidevjoonega on ühendatud teemadega tegelased, kes etendasid suuremat rolli. Katkendjoonega on tähistatud tegelased, kelle panus mälestustes oli tagasihoidlik.

Toetamine ja aitamine õppetöös

Meenutused aitamisest ja toetamisest õppetöös olid seotud enamasti õpetajatega, kes püüdsid anda endast parima, et õpilased saaksid hea hariduse ja tuleksid koolis toime. Räägiti õpetajatest, kes märkasid õpingutega hädasolevaid või muu murega lapsi, rahustasid neid ning aitasid otsida lahendusi, leevendasid hirme, julgustasid end proovile panema, olema aktiivsed ja tegelema hobidega. Toetav õpetaja oli jutustajate meelest selline, kes läheneb individuaalselt igale õpilasele, näeb tema arengut ja potentsiaali ning motiveerib õppetöös rohkem pingutama. Ta ei hinda mehaaniliselt, vaid arvestab iga õppuri teadmisi ja püüdlusi õppeperioodi jooksul. Ühes loos kirjutas üliõpilane raskustest füüsika tekstülesannete lahendamisel. Ta ei suutnud uue aine võtmise tempoga kaasa minna ning sai töödes kahtesid. Esmalt kurtis jutustaja oma muret emale, kes palus õpetajal anda lapsele eratunde. Ainst arusaamiseks piisas mõnest lisatunnist, mille tulemusena paranesid jutustaja hinded ning suhtumine ainesse. Ta sai õpetajalt kiita tulemuste paranemise ning ülesannetest aru saamise eest. Kurbus ja pahameel probleemide pärast füüsikas asendusid uhkuse ja õnnetundega ning jutustaja liigitas loo 'õnnelikuks'. Loo jutustaja sõnul suurenes tema enesekindlus sedavõrd, et ta aitas edaspidi kaasõpilasigi ülesannete lahendamisel.

'Õnnelike' lugudega seostub õpetaja professionaalne eetilisus. Neis lugudes kirjeldati õpetaja taktitundelisust ning oskust rääkida lapsele tema vajaka-jäämistest aines või tegevuses viisil, mis ei haavanud last ega tekitanud läbikukkumise tunnet. Ühe meenutuse järgi oskas muusikaõpetaja öelda lapsele ettevaatlikult ning huumoriga pooleks, et ta ei pea viisi ja tal ei ole vaja käia mudilaskooris, kui ta seda ei soovi. Loo jutustajale meeldis, et õpetaja esitas oma arvamuse privaatsest ja positiivses võtmes, mistõttu tundis ta *üüratut õnnetunnet* ja isegi uhkust, et ei pea ebameeldivana tundunud koorilaulus osalema ja lauluoskuse puudumise pärast rohkem häbi tundma.

Räägiti veel sellest, kuidas abistavad ja julgustavad õpetajad kutsusid lapses esile tänutunde. Nende panust ei meenutanud ainult head hinded koolitunnistusel, vaid tugi kõrgemate hariduseesmärkide seadmisel ja saavutamisel, mida ilmestab järgmine tsitaat.

Kõik need kolm õpetajat [algklasside õpetaja, füüsikaõpetaja ja eesti keele õpetaja] on olnud minu elus väga tähtsal kohal ning õpetanud mulle palju olulist. Minu meelest on palju parem käia koolis, kus sinust hoolitakse ning abi korral suunatakse leidma õigeid lahendusi. Tänu viimasele õpetajale suutsin ma lõpetada keskkooli hõbemedaliga ning seada endale suuremad eesmärgid – minna ülikooli ja lõpetada see. Kui olen oma eesmärgi saavutanud, siis kindlasti lähen ja tänan teda.

Soojade tunnetega meenutati lugudes ka vanemaid, kellele läks korda laste heaolu ja hakkamasaamine koolis ning kes väärtustasid hea hariduse omandamist. Eriti hinnatav oli, kui vanemad võtsid oma tegemiste kõrvalt aega, et tunda huvi lapse koolitükkide vastu, ning vajadusel õpetasid ja aitasid või leidsid võimaluse järeleaitamistundideks.

Kui mõtlen hilisemale kooliajale ja eriti põhikoolile ja gümnaasiumile, siis olen pigem tänulik hoopiski enda vanematele, kes leidsid kõige muu kõrvalt aega mind kooliteel aidata. [---] Õnneks olid ja siiani on minu vanemad need, kes aitavad alati kooliga seonduvatest muredest üle saada ja ka aidata koolitöödega ning seega hiljem tunnen, et tänu nende abile sain siiski ka õnneks kõik oma vajalikud teadmised kätte ning ei tunne, et oleksin niivõrd millestki ilma jäänud.

Neis lugudes hindasid jutustajad vanemate hoolimist ja toetust ning leidsid, et vanemate panus hariduse omandamisel aitas aeg-ajalt kompenseerida vajakajäämisi õpetajate töös.

Põnev tund

Õpimotivatsiooni oluliseks osaks on huvi õpitava vastu. Üliõpilaste meenutustes oli põnev tund selline, kus õpetaja kasutas palju aktiivõppe meetodeid ja algatas põnevaid vestlusi ning tegevusi. Näiteks on endiselt meeles tunnid, milles õpetaja julgustas õpilasi diskuteerima omavahel ainega seotud teemadel. Aruteludes osalemine arendas neis julgust ning suurendas enesekindlust. Üks meenutaja, kellele meeldis ühiskonnaõpetuse tunnis sotsiaalsetel teemadel vestelda, põhjendas antud mälestuse kirjutamist nii: “Miks ma pean sellist tundi õnneks, oli, sest tundsin ennast kuulatuna.” ‘Õnnega’ seotud lugudes jutustati ka tundidest, kus õpetaja innustas lapsi rääkima oma soovidest, huvidest, (eba)õnnestumistest ja isegi nädalavahetuse tegevustest. Sellised tunnid aitasid õpetajal ja õpilastel üksteist paremini tundma õppida ning tunda ühtekuuluvana. Põnevad tunnid olid ka need, mis toimusid väljaspool koolimaja, näiteks loodusõpetuse tunnis looduses matkamine. Eriti meeldejäävaks tegi tunni aines õpitu praktikas läbitegemine.

Meeldejääva tunni puhul väärtustati lugudes üldise elutarkuse õpetamist lisaks akadeemiliste teadmiste andmisele. Jutustajatele meeldisid tagasivaates õpetajad, kes rikastasid õppetööd põnevate lugude vestmisega (enda) elust ja õpetlike näidete esitamisega, hoidudes sealjuures manitsemisest. Üks tudeng kirjutas, kuidas matemaatikaõpetaja utsitas neid õppima ja kontrolltoid esimese korraga hästi sooritama, tuues näiteks kirurgi, kes ei saa ühte operatsiooni

mitu korda ümber teha. Lõbusad ja elulised lood pakkusid koolitunnile vaheldust, tegid tuju heaks ning võimaldasid õpetajat tajuda võrdväärse partnerina. Järgmises tsitaadis kirjeldab üliõpilane õpetajat, kes jäi talle lisaks läbimõeldud ja huvitavatele ainetundidele meelde oma lihtsuse ja mõistva suhtumisega õpilastesse. Meenutatud 'õnn' ehk positiivne tundmus õpetaja suhtes seostus jutustajale olukordadega, kus väljendus õpetaja inimlik mõõde.

Mina tahaksin siin meenutada oma eakat õpetajat, kes lisaks oma aine õpetamisele suutis oma suhtumise ja eeskujuga meile märkamatult palju elutarkust kaasa anda. Ta ei targutanud ega lugenud moraalliloenguid, kuid kogu tema olek ja võrdne suhtlemine õpilastega oli tõeline elutarkuse edasiandmine. See, kuidas ta reageeris omaenese väikestele äpardustele, näiteks ajas söögivahetunnil toitu rinnaesisele, või rääkis, kuidas tema nooruspõlves jäätist söödi, miks need mul nii pika aja pärast ikka veel meeles on? [---] Õpetaja positiivne suhtumine õpilastesse, temaga igapäevastel teemadel vestlemine on noore inimese jaoks õppekavast palju olulisemad. Tõenäoliselt ainetundides räägitust mäletan ma taolisi olukordi palju paremini ja need on olnud hoopis olulisemad eluõppetunnid.

Eelnev näitab, et põneva tunni mälestusväärsus seisnes selle teistsuguses õppe-metoodikas, õpilaste aktiivsemas kaasamises ning nendega lihtsal ja võrdväärsel viisil suhtlemises. Sooje mälestusi tekitasid tunnid, mis olid loomingulised ja kus eirati traditsioone (nt õpetaja istus koos õpilastega põrandal patjade peal). Õpilaste seas läbi viidud kvantitatiivsed uuringud on näidanud, et Eesti koolides on õpilaste kaasamine ja nende arvamuse ärakuulamine kehvapoolne (Anniste *et al.* 2018; Murakas *et al.* 2019; Rees & Main 2015). Seetõttu on mõistetav, et tunnid, kus õpetaja tunneb huvi õpilaste vaadete ja kogemuste vastu ning kaasab neid aktiivselt, olid kooliajal hea tunde allikaks ning meenusid 'õnnelike' mälestustena.

Võistluslikkus ja edu

Mõned õnnetundega seotud lood keskendusid olümpiaadil ja võistlustel käimisele. Neid kogemusi meenutati eelkõige tänu headele saavutustele. Tähelepanuväärne on võistluste lugude üsna sarnane süžee. Kõigepealt kirjeldasid mälestuste autorid ettevalmistusi, näiteks robotniiduki leiutamist majandusteemaliseks võistluseks või luuletuse otsimist ja päheõppimist luulekonkursiks. Ürituse algus ja esinemine olid jutustajate meelest pingelised ja probleemiderohked – küll lagunes leiutis ebasobival hetkel, tekkisid vaidlused meeskonnaliikmete vahel, ei osatud aega planeerida või kõikidele küsimustele vasta-

ta. Pärast oldi oma soorituse suhtes pessimistlikud ega loodetud head kohta, mistõttu oli jutustajale seda suuremaks üllatuseks võistlusel või olümpiaadil esikoha saamine.

Võistlusi kirjeldavates lugudes ei valmistanud üliõpilastele rõõmu üksnes hea tulemus, vaid ka õpetajate ja kaasõpilaste tähelepanu ning tunnustus. Ere-da mälestusena mainiti autasustamist kooliaktusel ning uhkusetunnet seista teiste ees ja võtta vastu kiituskiri või väike preemia (nt üllatusmuna). Järg-nevas näites meenutab õpioskuste olümpiaadil käinu esikohast teada saamist.

Mõned nädalad hiljem tuli direktor meil tundi, oli väga kurja olekuga ja kutsus meie eesti keele õpetaja klassist välja, me kõik mõtlesime, et nüüd on midagi väga halvasti. Õpetaja saabus mõne aja pärast klassi, tegi kurva oleku ja siis hõiskas, et saime maakondlikus voorus esimese koha. Ilmselgelt olime me väga õnnelikud, sest tegelikult meile tundus, et läks kehvasti. Saime ikkagi kõigi poolt tunnustatud ja üldse oli uhke tunne, sest tavaliselt jäi meie kool ikka teiseks ja kolmandaks olümpiaadidel, suuremad koolid olid ikka espool. Eesti keele tunnid muutusid ka kuidagi paremaks meie jaoks.

Võistlustel ja olümpiaadidel osalemisega seoses kirjeldati mitmeid boonuseid – lisaks vabale päevale uute sõprade leidmine, ekskursioonid võõras linnas ja meelelahutuslikud üritused osalejatele. Võistlustel käimine kätkes endas sotsiaalsete sidemete loomise ja tugevdamise efekti. Jagatud kogemused ja emotsioonid lähendasid rühmaliikmeid omavahel ja üritusel osalenud õpilasi õpetajaga.

Head õpitulemused

Heade hinnete saamist meenutasid üliõpilased, kes iseloomustasid end sihi-kindla, püüdliku ja õpihuvilise lapsena. Heade hinnete saamine oli neile oluline, sest see valmistas rõõmu endale, vanematele ja õpetajatele. Näiteks kirjutas üks üliõpilane, kuidas ta õppis kõvasti eesti keele tasemetööks ning sai selle esimesena valmis. Kuna õpetaja tunnistas tööd üle vaadates, et töö on 5+ vääriline, tundis jutustaja suurt uhkust ja rõõmu oma elu esimesest ja ainukesest 5+ hindest.

Neis lugudes oli tähtis roll väga toetavatel, motiveerivatel ja abistavatel vanematel, kes elasid laste edule kaasa ning rõõmustasid heade hinnete üle. Üks üliõpilane rääkis, kuidas vanematele hea meele valmistamine oli talle oluline ajend hästi õppida ja ennast arendada. Järgnevas katkendis ta kirjeldab vanemate tänamist abi ja toetuse eest koolitöös:

Eriti hästi on mul meeles, et iga kooliveerandi lõpus said viielised õpilased šokolaadi, ning viisi sain ma kogu aeg. Ma olin aga üks imelik laps, nimelt ei meeldinud mulle šokolaad, vanematele aga maitstes. Seega oli mul alati kohutavalt hea meel, kui sain jälle vanematele šokolaadi viia!

Koolitee ja õppeaasta algus

Osad siia rühma koondatud lood kirjeldavad koolitee algust (sh kooli valik ja sisseastumiskatsed), teised õppeaasta algust (sh esimene koolipäev ja selleks valmistumine). Kõikides neis lugudes on väga tähtsad tegelased vanemad, keda iseloomustatakse toetavate, hoolivate ning julgustavatenä. Esimesse klassi minemisest kirjutanud üliõpilased meenutasid, kuidas vanemad suutsid neile esitleda koolikatseid ja koolis käimist meeldival ja pingeval moel. Vanemad tõstsid oma selgituses lapse fookusesse, esitledes teda väärtusliku ja oodatud isikuna, kes valib ise kooli, mitte vastupidi. Selline lähenemine vähendas lastes hirmutunnet, tekitas põnevust ja huvi kooli mineku vastu ning aitas tõsta enesekindlust.

Kui mõtlen oma lapsepõlve õnnele seoses haridusega, meenub mulle üks suvine päev, mil postkasti tuli minule isiklikult adresseeritud kiri. Kirjas teatati, et üks konkreetne kool ootab kannatamatult minuga kohtumist [---] Mu ema ütles justkui muuseas, et muidugi nad tunnevad mind ja on juba aastaid oodanud, et saaksin nii vanaks, et oleks tahtmine mõnes koolis käima hakata. Nad väga loodavad, et valin nemad oma kooliks. [---] Otsustasin koolile võimaluse anda, tundes end kõige asjalikumana inimesena maailmas ja olles nii uhke, et mind peetakse koolivääriliseks. [---] Esimesel septembril astusin oma tulevasse klassiruumi täis võhivõõraid lapsi nii suure kindlusega, teades, et mind väga tahetakse ja oodatakse. Alles mitmeid aastaid hiljem taipasin emalt küsida, kuidas see kool mu ikkagi üles leidis ja minu vastu nii suurt huvi tundis. Sain teada, et hoopis minu ema oli kooli leidnud.

Üliõpilastele oli meeldejääd ka uue õppeaasta algus ning eriti tähenduslik oli 1. september. Põnevuse ja rõõmutunde allikaks oli koos vanematega kooliks vajalike asjade ostmine ja nende sõpradele näitamine. Esimest koolipäeva oodati väga, kuna siis jagati koolis töövihikuid ja õpikuid. Selliste lugude autorid kirjeldasid end suure lugemishuviga lastena, kellele meeldis juba esimestel koolipäevadel õpikud läbi lugeda. Kooli alguse lugudest ilmneb uudsuse võlu, ärevus ja ootus uude eluetappi sisenemisel, avatus uutele teadmistele ja valmisolek hoolsalt õppida. Nii mõnigi siia rühma kuuluv jutustus lõppes aga

ka tõdemusega, et esimeste koolipäevade põnevus asendus edaspidi tunnis kogetava rutiini ja tülipimusega.

Toetav ja ühtehoidev klass

Ühtehoidvast klassist kirjutasid mälestusi üliõpilased, kes käisid enda sõnul väikese või keskmise suurusega koolis. Nad rõhutasid, et õpilaste arv klassis oli piisavalt väike, et üksteist hästi tundma õppida. Ühtehoidvat klassi iseloomustati sõbraliku ja hoolivana, märgiti, et õpilased aitasid üksteist koolitöös ning jagasid omavahel väsitavate päevade ja õppetöö pingelisusest tingitud muret. Emotsioonide ja kogemuste jagamine näis jutustajaid ja nende klassikaaslast liitvat, lõi tunde, et ei olda oma murega üksi ning oli aluseks *klassi kambavaimu* tekkimisele. Järgnevas tsitaadis selgitab väikeses koolis käinud tudeng, miks tal on õnnelikud mälestused oma klassist.

Kõik lapsed ja õpetajad tundsid üksteist. Minu klass oli pisike, minuga koos õppis veel 9 last. Minu kaaslastel olid sõbralikud ning me olime vägagi kokkuhoidvad. Me abistasime teineteist, näiteks aitasime alati kaaslastel koduseid töid teha, kui midagi oli tegemata jäänud ning hädas tõttasime alati omadele appi. Me ei rääkinud kunagi teineteist sisse, pigem vaikisime kõik ning kandsime karistust kogu klassiga, kui selleks oli vajadus.

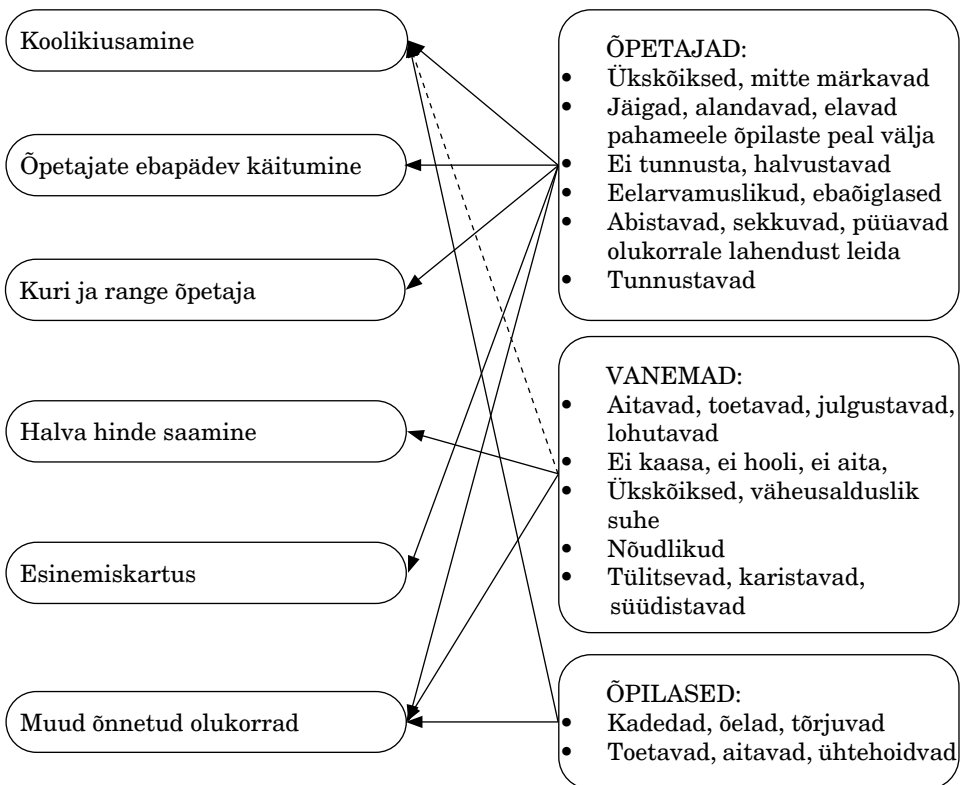
Meie-tunnet suurendas ühine naljade üle naermine, ühine koolitee ja klassiüritustel osalemine. Lugude autorite arvates aitas sõbralikkusele ja ühtekuuluvustundele kaasa kiuslike ja liiga domineerivate kaaslaste puudumine. Toetuse ja ühtekuulumise tunne muutis koolis käimise ja õppimise meeldivaks kogemuseks. Ühtehoidvad klassikaaslastel ja parimad sõbrad klassis olid need, kellega jäädi suhtlema pikaks ajaks ka pärast kooli lõpetamist.

‘Õnnetud’ mälestused kooliajast

‘Õnnetud’ mälestused kooliajast kirjeldasid peamiselt koolikiusamisega seotud juhtumeid, õpetajate karmust, ülekohtust ja ebapädevat käitumist, halbade õpitulemuste saamist ja esinemiskartust (vt joonis 2). Muude lugude hulka on liigitatud lood, mis ei sobitunud sisult eelnevate teemade alla, nagu esimene koolipäev uues koolis, sõbranna halb mõju õppimisele, pereprobleemidest tingitud raskused koolis edasijõudmisel ning kogemused väikeses ja suures koolis.

'ÕNNETUTE' MÄLESTUSTE TEEMAD

TEGELASTE KIRJELDUS

JUTUSTAJA TUNDMUSED, SÜNDMUSE MÕJU

- Hirm, halb enesetunne, kurbus, viha, häbi, ebakindlus
- Lootusetuse tunne, enesehinnangu ja -usu langus, stress, nutt, eluisu kadu
- Vigastused, füüsiline valu
- Eemale hoidmine, vähe sõpru
- Pettumus (endas, teistes), solvumine, ülekohtu tunne
- Murega üksi jäämine, abi mitte saamine
- Usaldamatus teiste (vanemad, õpetajad) vastu
- Õpihuvi ja õppe edukuse langus, koolist puudumine, kooli pooleli jätmine
- Varjamine, valetamine, võltsimine
- Vajadus käia psühholoogi, arsti juures, sagedane haigestumine
- Tulevikuplaanides kahtlemine, teistsuguste valikute tegemine edasiõppimises
- Vaimselt tugevamaks muutumine, tahtejõu ja enda eest seismise oskuse omandamine
- Halvast kogemusest õppimine

Joonis 2. 'Õnnetute' mälestuste teemad, tegelased ja tunded.

Märkus. Pidevjoonega on ühendatud teemadega tegelased, kes etendasid suuremat rolli. Katkendjoonega on tähistatud tegelased, kelle panus mälestustes oli tagasihoidlik.

Koolikiusamine

Kõige rohkem kooliaja halbu kogemusi kirjeldavaid lugusid keskendus koolikiusamisele. Enamasti jutustati endaga juhtunust, mõned aga kirjeldasid kiusamist kõrvalseisja positsioonilt. Isiklikest kogemustest rääkijad pidasid end haridust väärtustavateks edukateks õpilasteks, kellel on mitmeid hobisid. Puudustena nimetati aga häbelikkust, alandlikkust ja argust enda eest seista. Paar üliõpilast väitsid, et kasvasid üksiku lapsena, ei käinud lasteaias ning neil oli raskusi koolikollektiivi sulandumisel. Üks üliõpilane tunnistas, et oli algklassides ise kiusaja, kuid põhikooliastmes sattus kiusatute hulka. Tagantjärele nentis ta, et tema käitumine teiste laste suhtes ei olnud ilus ega õige, kuid lapsena leidis ta sellele põhjendusi: “Tegin ise ka teistele paha, kui nad uhkustasid oma imeliste teadmistega ja jätsid kõrgi ja üleoleva mulje.”

Lastele on omane enda võrdlemine teistega. Erinemine edu alusel võib aga olla kiusamise ohvriks langemise eeltingimus. Näiteks olid head hinded ja edukus koolitöodes jutustajate arvates üheks koolikiusamise põhjuseks. Ka õpetajatelt kiituse pälvimine ja olümpiaadidel heade tulemuste saavutamine põhjustas klassikaaslastes kadedust ning nohikuks kutsumist. Paaris loos aga jutustati vastupidisest erinemisest: narriti õpilast, kes ei suutnud klassi ees soravalt lugeda või oli kehalises kasvatuses kohmakas ja kehvade tulemustega. Enim nimetati kiusamise ajendina välimust ja pere ainelist olukorda. Üliõpilased kirjeldasid juhtumeid, kus neid või kedagi teist kiusati koolis pika või lühikese kehakasvu, ümarama kehakuju, nahaprobleemide, viltuste hamaste ja prillide kandmise pärast. Samuti sattusid kiusamise ohvriks need, kelle vanemad ei suutnud osta piisavalt uhkeid riideid ja kalleid asju. Lugudes olid kiusatavateks ka teisest rahvusest lapsed, uued ning vaikse ja häbeliku loomuga õpilased.

Jutustajad kirjeldasid kiusajaid õelate, kadedate, domineerivate ja manipuleerivate õpilastena, kes olid peamiselt kas samast klassist või veidi vanemad. Üliõpilaste sõnul käitusid kiuslikult nii poisid kui ka tüdrukud, nagu järgmises näites ilmekalt selgitatakse:

Kusjuures polnud suurt vahet tüdrukute ja poiste vägivaldsuse määra vahel. Pigem olid poisid lööma peal väljas, tüdrukud aga osavamad vaimses vägivallas. Halvema õnne korral said mõlemat kombinatsiooni tunda.

Ühes loos osutus kiusajaks ka õpetaja, kes oli levitanud jutustaja kohta kuulujutte. Loo autor oli väga pettunud, pidas õpetajat ebaõiglaseks ja mitteusaldusväärseks.

Jutustustest ilmnes, et kiusamist esines rohkem algklassides, seda kinnitavad ka laste seas läbi viidud kvantitatiivsed uuringud (Aasvee *et al.* 2016; Murakas *et al.* 2019; Rees & Main 2015), ning vähe/mitte ühtehoidvates klassides. Viimasest kirjutasid üliõpilased, kes liitusid poole pealt klassikollektiiviga, kus olid varem sõpruskonnad välja kujunenud ning uusi õpilasi tõrjuti. Lisaks suhtlusringist väljajätmisele kasutati veel teisi vaimse ja füüsilise kiusamise vorme. Lugudes kirjeldati norimist, söimamist, narrimist, halvustavate nimedega kutsumist, löömist, asjade äravõtmist, loopimist ja rikkumist. Üks jutustaja kirjeldas, kuidas teda oli lukustatud tualettruumi, teisel (neiul) oli peidetud ranits poiste WC-sse, kolmandat oli torgatud sukanõelaga ja pandud tooli peale knopkasid. Mõnes loos jutustati sarnasest kiusamismeetodist, mida kasutati peamiselt kehvemast perest pärit laste suhtes. Kirjelduse järgi võttis kiusamine ohvrit alaväärtustava mängu vormi, mille käigus kiusamise algataja nimetas vähemate võimalustega klassikaaslast paha haisu tekitajaks ja katsus tema lauda, asju või teda ennast. Seejärel kaasas organiseerija kiusamisse teised õpilased, puudutades ka neid ja öeldes, et nüüd on neil samuti halb hais küljes. Sellest nii-öelda vabanemiseks tuli kaasõpilastel kedagi järgmist puudutada. Kaasõpilaste haaramine kiusamisse oli jutustajate arvates eriti ebameeldiv. Tõenäoliselt kardeti kiusamisest keeldumisega saada ise järgmiseks kiusatavaks. Järgmises katkendis meenutab üliõpilane aga klassikaaslast, kes oli väga võimukas ning kaaslaste vastu vaimselt ja füüsiliselt vägivaldne.

Väga palju jäid sellele kiuslikule klassiõele ette just teised klassiõed. Näiteks oli tavaline, kui lihtsalt heast peast otsustas tema mõnel hommikul, et see klassiõde, kes viimasena kooli jõuab, on terve päeva jooksul tõrjutud. Oma kiuslikkuse ja ähvarduste tõttu kartsid teised klassikaaslased teda ega julgenud keelust [suhelda] tõrjutud klassiõega üle astuda. Kui keegi seda siiski üritas, siis sai kogeda mõnitusi ja samasugust tõrjutust. Selline käitumine tekitas kõikides klassikaaslastes pidevat stressi ja hirmu, sest kunagi ei teadnud, mida järgmine päev koolis toob.

Lugudest nähtus, et kiusamise kogemus jälitas jutustajaid aastaid. See tekitas hirmu-, viha ja lootusetuse tunnet ning enesehinnangu langust, sellega seostati isegi sagedasemat haigestumist ning eluisu kadu. Vägivald koolis asetas kiusatava sotsiaalsesse isolatsiooni: kiusatud hoidsid teistest õpilastest eemale ja veetsid päevi üksi koridorides. Enamik kiusamisest kirjutajaid suutis jätkata headele hinnetele õppimist, kuid paar jutustajat jätsid õpingud unarusse ja kooli pooleli. Nende lugudest selgus, et lähedaste ja hoolivate suhete puudumine vanematega kahandas julgust koolis toimuvast rääkida ning abi saada.

Mõnes loos jutustati ka kiusamisjuhtumisse sekkumisest ja olukorra lahendamisest. Siin ilmnes positiivseid ja negatiivseid kogemusi. Aitajateks ja

lahenduse leidjateks olid vanem õde ja ema, paar õpilast sai abi ka õpetajalt. Enamasti peeti õpetajaid kiusamise suhtes ignorantseteks või sekkumisel eba-pädevateks. Näiteks oli üks laps avaldanud oma kiusamiskogemuse klassijuhatajale, kellelt ootas toetust ja mõistmist. Õpetaja aga ei uskunud kiusatava juttu, tõstatas teema avalikult klassi ees ning nõudis üldkoosoleku korraldamist. Loo autor kirjeldas suurt häbi, kuid samuti kasvavat kaasõpilaste viha ja kiusu tema vastu. Sarnaselt üliõpilaste mälestustele rääkisid ka 12aastased lapsed fookusrühma intervjuudes, et õpetajate poole pöördumist ja neilt abi küsimist pärsib ühelt poolt õpetajate tähelepanematus, ükskõiksus kiusamise suhtes ning ajanappus, teisalt õpilaste hirm ja tunne, et ei usaldata täiskasvanut abi küsimiseks piisavalt (Kutsar *et al.* 2019).

Mälestuste järgi aitasid kiusamist lõpetada kaasõpilased, kes astusid ohvri kaitseks välja. Järgmises tsitaadis meenutab üliõpilane klassiõdedega kiusajale õppetunni andmist. Tagasivaates näeb jutustaja katkendis esitatud enda ja kaaslaste käitumist ülekohtusena, tõstatades küsimuse, kust läheb piir õiguse mõistmise ja ise vägivaldseks muutumise vahel.

Meid kogunes u 8 tüdrukut ja pidasime maha plaani poissi peale kooli natuke õpetada selles suhtes, et see olukord lõppeks. Igatahes ootasime peale koolitundide lõppu Priitu [jutustaja antud varjunimi] kõik koos kooli hoovi tagumises otsas, kust viis läbi ka tema kodutee. See koht, kus teda ootasime, oli kavalalt valitud väga porine ala ja sealt üle sai ainult kindlat rada pidi, mis koosnes lauajuppidest. Priidu ilmudes piirasime ta mõlemalt poolt rada sisse nii, et ta ei saanud edasi ega tagasi liikuda. Mäletan siiani poisi silmis piinlikkust ja hirmu. Alguses me seal kindlasti targutasime oma klassivennaga ja ütlesime kõik, mis ta meie arvates valesti oli teinud ning lõppes see lugu sellega, et Priit kukkus lauajuppidele maha ja sai üleni poriseks. Seda täpselt ei mäletagi, kas meist keegi lükkas või mitte, kuid süütundeks piisas juba piiramisest.

Enamasti võtsid isiklike kiusamisjuhtumite meenutajad oma jutustuse kokku positiivse sõnumiga, leides halbadest kogemustest kasulikke aspekte. Kiusamine õpetas neid nende sõnul paremini inimesi tundma, sundis *mugavustsoonist* väljuma ning tegi vaimselt tugevamaks. Kiusamise tõttu pidid nad arendama tahtejõudu ning oskusi enda eest seista.

Õpetaja ebaprofessionaalne käitumine

Mitmed mälestused, mis liigitati kui 'lapsepõlve õnnetus', pajasid õpetaja ebaõiglasest ja mitteprofessionaalsest käitumisest. Enamasti kirjeldasid üliõpilased isiklikke konkreetseid vahejuhtumeid, ent oli ka lugusid, milles kajastati õpetaja korduvat ebapädevat käitumist mõningate õpilaste või kogu klassi suhtes. Tudengid jutustasid, kuidas õpetaja seadis kahtluse alla nende hea hinde või saavutuse konkursil, pisendas nende pingutusi ega näidanud üles usku nende võimetesse. Oli lugusid, kus õpetaja ei võtnud kuulda õpilaste soove, tõlgendas nende käitumist vääralt ilma lisaselgitusi küsimata, eelistas ühtesid (edukamaid, kuulekamaid) õpilasi teistele ning tegi mittelemmikute suhtes ironiseerivaid kommentaare ja nalju. Jutustajaid häiris ka õpetaja eelarvamuslik suhtumine neisse. Näiteks järgmises tsitaadis meenutas üliõpilane õpetajat, kes kujundas kohe kooli algul oma arvamuse temasse vanemate vendade-õdede järgi, kelle õpitulemused ei olnud head.

Minu probleemiks oli see, et olin oma pere noorim laps ning enne mind olid samas koolis õppinud nii vennad kui ka isa. Matemaatikaõpetaja ütles juba esimeses tunnis ära, et ega sinu matemaatikahinne ka rohkemat ei tule kui kolm. Sellise teadmisega pidin ma selle õpetaja käe all õppima aastaid. Kuna õpetajal oli oma arvamus ja seda muuta tundus võimatu, siis hakkasin lihtsalt koolist puuduma, mille tulemusel minu matemaatilised oskused ei paranenudki.

Õpetaja ebaeetiline käitumine muserdas meenutustes lapsi enim. Lugude jutustajad tõid näiteid, kus õpetaja ei vestelnud nendega privaatselt, vaid avaldas oma hinnangu nende tegevuse, võimekuse või hinde kohta klassi ees. Avalik naeruvääristamine ja kritiseerimine oli jutustajatele eriti alandav, häbistav ja solvav. Senine rõõm (heast) tulemusest asendus pettumuse ja kurbusega. Õpetaja käitumine mõjus õpihuvi, enesehinnangut ning -usku alandavalt. Need meenutused tõid esile, kuidas mõned õpetajad ei suutnud austada õpilast isiksusena, olla avatud ja paindlikud ning tulla toime omaenese lahendamata probleemide või negatiivsete tundmustega.

Lugudest ilmnas veel, et tänu vanemate toetusele ja julgustamisele ning teistele abistavatele õpetajatele suutsid jutustajad arvestusteks ja eksamiteks piisavalt pingutada ning haridusteed jätkata. Näiteks eespool esitatud tsitaadi autor jätkas õpinguid teises koolis, kus oli toetav ja tunnustav matemaatikaõpetaja. Tema toel sai jutustaja aine selgeks ning leidis piisavalt julgust jätkata õpinguid kõrgkoolis. Õpetajaga seotud erinevate kogemuste esitamise kaudu soovisid jutustajad rõhutada ühetele pedagoogide vajakajäämisi ja negatiivset mõju ning teiste pädevust.

Õpetaja ebaprofessionaalsuse lugudest õhkub nõrdimust ja valu, mis on jäänud noorte inimeste mälestustesse püsima. Samas ei lõppenud need lood kibestunult. Üliõpilased tõdesid, et ebameeldiva ja ülekohtuselt käituva õpetaja olemasolu aitas neil märgata ja väärtustada häid õpetajaid. Tulevikus koolis töötada lootev tudeng leidis, et tema ei hakkaks kunagi oma tulevaste õpilaste saavutusi ja võimekust maha tegema, vaid toetaks ja julgustaks neid igati:

Pean antud kogemust küll õnnetuseks, kuid olen sellest siiski palju õpinud. Tean, et alati tuleb uskuda iseendasse! Samas tean ka, mida ma kunagi ei ütleks enda õpilastele. Püüaksin lapse jaoks välja tuua arendamist vajavad küljed ning teda igakülselt abistada.

Kuri ja range õpetaja

‘Õnnetu’ mälestusena meenutati karmi ja kurja õpetajat, kes oli nõudlik õpetöös ning riidles tihti lastega. Jutustajate sõnul andis selline õpetaja liiga palju kodutöid, mistõttu ei suudetud kõike materjali korralikult omandada ja tulemuseks võis olla halb hinne. Lisaks ähvardas õpetaja sõnakuulmatuse puhul ning halvustas, kui lapsed ei osanud ainet piisavalt. Mälestustes meenutati, et kurja õpetajat ei nähtud naeratamas, teda kutsuti *tigedaks tikriks* ja tema tunde *hirmuvalitsuse perioodiks*. Nii jutustajad ise kui ka kaasõpilased ei tundnud end kirjelduste järgi neis tundides vabalt ega mugavalt.

Neis mälestustes domineeris hirm – hirm minna tundi, saada halbu hindeid või küsida selgitusi. Näiteks kirjutas üliõpilane, et hirm õpetaja ees oli õpilaseks nii suur, et see “kippus halvama normaalse ajutegevuse ja sellega koos õppimisvõime”. Õpilased kartsid küsida kõige tavalisemaid asju ja eelistasid pigem kannatada, nagu järgmises tsitaadis kirjeldatakse.

Sama tunni ja õpetajaga meenub mulle üks kord, kui mul oli kerge külmetus ja nohu, kuid unustasin taskurätikud koju. Inglise keele tunnis tekkis mul tugev vajadus nuusata, aga ei julgenud minna klassi teise otsa kraanikausi juurde paberit võtma, sest kartsin õpetajat. Nii ma siis istusin ja kannatasin terve tunni nohust nina, mis takistas mul keskendumast ja natuke ka rääkimast, sest hingata ma väga hästi ei saanud.

Meenutati, kuidas kurja õpetaja aineks õppides tuli sageli nutt peale ning tekkis hirm suutmatuse pärast toime tulla. Tema karmusest nähti isegi halbu unenägusid. Mõned üliõpilased tegid järelduse, et sellised inimesed ei tohiks koolis õpetajatena töötada.

Halva hinde saamine

Halva hinde saamise juhtumitest kirjutasid üliõpilased, kes väärtustasid enda sõnul kohusetundlikkust ja hästi õppimist ning kelle hinded olid tunnistusel enamasti viied. Esimene kaks või kolm oli neile ehmatahv kogemus ning jäi kauaks meelde. Üliõpilased ei rääkinud oma lugudes eriti sellest, miks nad halva hinde olid saanud, vaid keskendusid oma tundmustele ja vanemate reaktsioonile. Halb tulemus oli põhjustanud jutustajates pettumust iseendas, häbi ja piinlikkustunnet ning oli ajanud nutma. Enamasti olid negatiivsed emotsioonid seotud kartusega ebaõnnestumisest vanematele rääkida. Lapsed ei soovinud vanemaid kurvastada ja tundsid hirmu, et vanemad hakkavad riidlema või et nad ise on vanemate lootusi petnud. Sellest johtuvalt olid jutustajad püüdnud oma hinnet vanemate eest varjata, rebides näiteks kehvasti läinud kontrolltöö tükkideks. Ka ei juletud koju minna ja valetati vanemale hinde kohta. Samuti meenutati hinde võltsimist tunnistusel ja vanema allkirja kirjutamist päevikusse.

Esimese kolme sain esimese klassi kevadel. Olin endas väga pettunud ja tööd nähes hakkasin peaaegu nutma. Kõik hinded kirjutati päevikusse ning iga nädala lõpus pidi vanem päevikule allkirja panema, pabistasin oma kolme pärast nõnda palju, et ei julgenud seda isegi vanematele näidata. Sellel põhjusel tuli ka mu esimene allkirjavõltsimine. Pärast märkas ema muidugi mõlemat ja minu õnneks ei olnud ta reaktsioon üldsegi hukkamõistev, ta hakkas selle peale naerma ning lohutas mind, et peast arvutamine polnud ka tema tugevaim külg.

Enamikku jutustajaid üllatas vanemate reaktsioon. Kurjustamise ja pettumuse väljendamise asemel olid vanemad hoopis toetavad, lohutasid last, julgustasid hinnet parandama ning aitasid õppida. Pigem kurvastas jutustajate arvates vanemaid nende kartus halvast hindest rääkida, mitte halb hinne ise. Ühes loos aga ilmnas hoopis teistsugune vanemate suhtumine. Selle mälestuse autor tundis kurbust, et tema vanemad ei aidanud teda kunagi õppetöös, samal ajal aga nõudsid häid hindeid ning tümitasid halbade puhul. Üliõpilane kirjeldas oma raskusi õppimisel ja kadedust teiste laste vanemate suhtes, kes olid toetavad ja innustavad. Kartusest vanemate ees lõpetas ta enda sõnul ühel hetkel neile koolis edasijõudmisest rääkimise.

Nendes lugudes jõudsid mõned üliõpilased järeldusele, et halb hinne motiveeris neid edaspidi rohkem pingutama, olema aus ja probleemidest rääkima. Veel arvati, et hinnete panek (põhikoolis) ei aita hariduse omandamisele kaasa, kuna mõjutab suhtumist ainesse ja lahterdab õpilasi.

Arutelu ja kokkuvõte

Käesolevas artiklis analüüsisime üliõpilaste autobiograafilisi mälestusi kooliajast, keskendudes meeldivatena tundunud ning meelehärmi valmistanud kogemustele. Kooliaja mälestusi iseloomustas inimsuhete läheduse mõõde. 'Õnnelikes' lugudes kajastatud sündmused tekitasid lähedust, 'õnnetutes' see puudus või kahanes. 'Õnnelikes' mälestustes aitasid erinevad tegevused, kas siis matkal ja olümpiaadil käimine või põnevate eraeluliste lugude jutustamine, lähendada omavahel õpetajaid ja õpilasi. Õpetaja personaalne kontakt õpilastega, ametialasest võimupositsioonist väljumine ning püüd lapse vaadet mõista ja respektierida võimaldasid õpilastel tajuda pedagoogi võrdväärseks ja usalduslikuna, isikuna, kelle poole võib murega pöörduda. Lähedase suhte loomisel oli jutustajate silmis oluline ka laste kaasamine ja ärakuulamine. Lähedust soodustavad õpetajad ja vanemad oli rõõmutunde allikaks, pälvisid jutustajate tänu ning hea tunde meenutamist.

'Õnnetutes' mälestustes tekitasid distantsi õpetajad, kes olid autoritaarsed, ei huvitunud õpilaste probleemidest ja seisukohtadest või pidasid neid vähetähtsateks. Võõrandumist kaaslastest võimendasid ühelt poolt kiuslikud ja domineerivad õpilased ning teiselt poolt vähe osavõtlikud ja vähe hoolivad vanemad. 'Õnnetud' mälestuslood demonstreerisid, kuidas jahedad ja tõrjuvad suhted hõlbustasid konfliktide tekkimist ja kiusamist ning koolikogemusele negatiivse tähenduse omistamist.

Suhete kauguse ja läheduse teema ilmnes ka mõnedes kooli või klassi suurst kirjeldavates lugudes. Väikseid koole iseloomustati intiimsust ja ühtekuuluvust soodustavatena, seevastu suuri haridusasutusi nähti pigem anonüümsust, eraldumist ja üksindust loovatena. Laste seas läbiviidud uuringud näitavad samuti, et väiksemates kollektiivides õppivad lapsed tajuvad õpilasi ja õpetajaid sõbralikena ja hoolivatena ning hindavad oma heaolu palju kõrgemalt kui suurtes koolides õppivad lapsed (Kutsar *et al.* 2019; Murakas *et al.* 2019).

Kooliajaga seotud heades ja halbades mälestustes olid õpetajad kesksed tegelased. Vanemate roll oli oluliselt väiksem ning vanemaid mainiti enam rõõmsates meenutustes kui kurbades mälestustes. Mõlemat tüüpi lugudes esitleti vanemaid eelkõige positiivsetena: aitavate, toetavate ja julgustavatena. Ainult vähestes 'õnnetusega' seotud mälestustes näidati vanemaid hoolimatute ja karmidena. Siin võib olla erinevaid seletusi. Laste hulgas korraldatud uurin-gutest on selgunud, et pereringis kogetaksegi rohkem heaolutunnet kui koolis (Rees & Main 2015). Teisalt võib olla jutustajatele oluline luua pereliikmetest hea kuvand, mistõttu ei soovita negatiivseid juhtumeid avaldada, isegi anonüümsetes mälestustes mitte. Ebameeldivaid olukordi meenutades on lihtsam rääkida inimestest, kes ei ole lähedased või kellega enam ei kohtuta. Selles

väljendub jutustajate sotsiaalne normatiivsus: õpetaja või kaasõpilane saab olla kuri, halb, tõre, põhjustades lapsele üleelamisi, samas oma pere liikmeid on tavapäraselt meenutatud pigem hoolivate ja abistavatena.

'Õnne' ja 'õnnetusega' seotud lugudes esitletud retrospektiivne "mina" oli usin, õppimisest huvitatud, kohusetundlik ja aktiivne. 'Õnnetute' kogemustega seotud mälestustes põimus tubli ja hoolsa minakuvandiga kannataja kujund. Viimane ilmnis eriti lugudes, kus kirjeldati koolikiusamist, õpetaja ebaprofessionaalsust ja kurjust. Tõenäoliselt püüti niiviisi rõhutada kogetud ülekohut. Sagedane stsenaarium mälestustes oli selline, kus kellegi halva kohtlemise all kannatav õpilane suutis enda sisemise tugevuse või mõne teise isiku abiga probleemse olukorra lahendada ja jõuda oma soovitud sihini (nt saada hea tulemus, lõpetada kool, astuda ülikooli). Ebameeldivatest juhtumitest õppimise ja edasipürgimise kaudu näidati end võimelisena ohvrirollist väljuma ning kõigist raskustest hoolimata hakkama saama. Selline jutustamisviis esines eelkõige mitmetes ebaõnne kirjeldavates lugudes, väljendades autori enesepositsiooni jutustamise hetkel.

Üliõpilaste mälestused sisaldasid olulisena tundunud minevikusündmuste interpretatsioone olevikus ning püüdu meenutada seda last, kes kunagi oldi. Ühest küljest jutustasid üliõpilased sellest, mida nad võisid aastate eest juhtumeid kogedes tunda ja arvata, teisalt sidusid nad kogemused oma praeguse ja edasise eluga. Kirjeldused, kuidas kooliaja sündmused on neid karastanud ja õpetanud ning kujundanud toimetulevateks ja ennast teostavateks täiskasvanuteks, näitavad, kuidas lapsena kogetu valmistab last ette tulevaseks täiskasvanueluks. Selles artiklis analüüsi all olevad tagasisivaatelised lood on pärit inimestelt, kes elukarjääri mõttes ongi edukad, lõpetanud eelmised kooliastmed ning suutnud jätkata õpiteed ülikoolis. Kas nn positiivse lõpuga oleksid ka 'õnnetud' meenutused lapsepõlvest jutustajate klassikaaslastel, ei saa me siinkohal kindlalt väita, kuna kvalitatiivsel uurimisel ei ole üldistavat võimet.

Kokkuvõtvalt öeldes ei jutustanud üliõpilased neile antud õppeülesandes kooli füüsilisest keskkonnast ega koolitundides õpitud ainek. Meenutamist väärivaid emotsioone ja isiklikke tähendusi omavana kirjeldati hoopis rõõmu ja muret valmistanud sotsiaalseid suhteid oluliste inimestega – õpetajate, vanemate ja kaasõpilastega. Nende jutustustes segunesid head ja halvad tunded ning tagasisivaates muutunud hinnangud läbielatud kogemuse kohta. Mõnede üliõpilaste meenutused olid aga siimaamani sedavõrd emotsionaalsed ja isiklikud, et nad ei soovinud lugude isegi anonümiseeritud avaldamist kaasüliõpilastele, mistõttu pole neid ka käesolevas tekstis analüüsitud.

Üliõpilaste autobiograafilised mälestused kooliajast kannavad endas väärtuslikku sotsiaalset sõnumit. Isiklike kogemuste, elutarkuse ja ühiskonnas nähtule tuginedes edastati mitmetes lugudes soovitusi koolikorralduse ja laste

heaolu parendamiseks. Siin domineerisid märksõnad nagu lähedus, hoolimine, turvatunne, loomingulisus, õiglane kohtlemine ja kaasamine. Fookuse nihutamine täiskasvanute seatud eesmärkidelt, sh edukuselt ja õppekava täitmiselt, lastele ja nende vajadustele loob koolist tunde kui meeldivast kohast, kus tahetakse käia. Selline kool oli üliõpilaste mälestustes positiivsete tundmuste allikaks ka aastaid hiljem ja sellist koolikogemust soovisid nad oma lastele. Lõpetuseks olgu toodud tsitaat D. Ewen Cameronilt (1963: 325, cf Bauer 2004): “...emotsioon annab inimese tegudele värvi ja jõu, kuid mälu on inimeseks olemise bastion. Mäletamiseta ei ole isiklikku identiteeti ega järjepidevust elupäevades. Mälus on toorainet nii suurtele kui ka väikestele ettevõtmistele, mälu toimib neid suunava ja rikastavana.”

Tänuavaldus

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuur (PUT 1530).

Allikad

Lapsepõlvesotsioloogia kursusel osalejate lapsepõlvemälestuste vihik “Minu lapsepõlve õnn ja õnnetus” 2015. aasta sügissemestril ja 2016. aasta kevadsemestril.

Lapsepõlvemälestuste vihik “Minu lapsepõlve õnn ja õnnetus seoses hariduse ja õppimisega”. Lapsepõlvesotsioloogia, 2017. aasta kevadsemester.

Käsitõrjalised materjalid on anonümiseeritud hoiul Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis. Kursuse praegune nimetus on “Lapsed ja lapsepõlv”.

Kirjandus

Aasvee, Katrin & Liiv, Krystiine & Eha, Marge & Oja, Leila & Härm, Tiit & Streimann, Karin 2016. *Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine. 2013/2014 õppeaasta uuringu raport*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut (http://rahvatervis.ut.ee/bitstream/1/6446/1/kooliõpilaste_tervisekaitumine2016.pdf – 8. juuli 2019).

Anniste, Kristi & Biin, Helen & Osila, Liina & Koppel, Kaupo & Aaben, Laura 2018. *Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018. Uuringu aruanne*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.

Arnett, Jeffrey Jensen 2004. *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press.

- Bauer, Patricia J. 2004. Oh Where, Oh Where Have Those Early Memories Gone? A Developmental Perspective on Childhood Amnesia. *Psychological Science Agenda. Science briefs*. (<https://www.apa.org/science/about/psa/2004/12/bauer> – 16. juuli 2019).
- Bauer, Patricia J. & Larkina, Marina 2014. The onset of childhood amnesia in childhood: A prospective investigation of the course and determinants of forgetting of early-life events. *Memory* 22 (8), lk 907–924 (doi: 10.1080/09658211.2013.854806).
- Berntsen, Dortha & Rubin, David C. 2002. Emotionally Charged Autobiographical Memories Across the Life Span: The Recall of Happy, Sad, Traumatic, and Involuntary Memories. *Psychology and Aging* 17 (4), lk 636–652 (doi: 10.1037/0882-7974.17.4.636).
- Bohman, S. 1986. The people's story. On the collection and analysis of autobiographical materials. *Methodological Questions* 3. Stockholm: Nordiska Museet, lk 3–24.
- Chase, Susan E. 2005. Narrative inquiry: Multiple lenses, approaches, voices. Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (toim). *The SAGE handbook of Qualitative research*. 3rd ed. Thousand Oaks jt.: Sage, lk 651–680.
- Corsaro, William A. 1997. *The Sociology of Childhood*. Thousand Oaks California, London, New Dehli: Pine Forge Press.
- Creswell, John W. 2013. *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. Los Angeles: Sage.
- Douglas, Kate 2010. *Contesting childhood: autobiography, trauma, and memory*. Rutgers University Press: New Brunswick.
- Gullestad, Marianne 1996. Modernity, self and childhood in the analysis of life stories. Gullestad, Marianne (toim). *Imagined childhoods. Self and society in autobiographical account*. Oslo: Scandinavian University Press, lk 1–39.
- Halbwachs, Maurice 1992. *On collective memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Haynes, Kathryn 2006. Linking Narrative and Identity Construction: Using Autobiography in Accounting Research. *Critical perspectives on accounting* 17 (4), lk 399–418 (doi: 10.1016/j.cpa.2004.08.005).
- Jaago, Tiiu 2006. Individuaalsed valikud ja sotsialiseerumine eluloojutustuste põhjal. *Mäetagused* 33, lk 83–100 (doi: 10.7592/MT2006.33jaago).
- James, Allison & James, Adrian L. 2004. *Constructing Childhood: Theory, Policy and Social Practice*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- James, Allison & Jenks, Chris & Prout, Alan 1998. *Theorizing childhood*. Polity Press.
- Korkiakangas, Pirjo 1994. Childhood memories and the conceptualisation of childhood. *Ethnologia Scandinavica* 24, lk 60–69.
- Kutsar, Dagmar & Soo, Kadri & Mandel, Liis-Marii 2019. Schools for well-being? Critical discussions with schoolchildren. *International Journal of Emotional Education*. Special Issue 11 (1), lk 49–66 (<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1213638.pdf> – 9. juuli 2019).
- Kõresaar, Ene 2005. *Elu ideoloogiad. Kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

- Laherand, Meri-Liis 2008. *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.
- May, Vanessa 2001. *Lone Motherhood in Finnish Women's Life Stories: Creating Meaning in Narrative Context*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Mulla, Triin 2003. "Minu õnnelik-rahutu lapsepõlv": 1940. aastad eestlaste lapsepõlvemälestustes. Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (toim.). *Mälu kui kultuuritegur: Etnoloogilisi perspektiive*. Studia ethnologica Tartuensia 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 92–123.
- Murakas, Rein & Soo, Kadri & Otsavel, Sirje 2019. Laste subjektiivne heaolu koolis. Kutsar, Dagmar (toim.). *Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates*. Statistikaamet (ilmumas).
- Nugin, Raili & Jõesalu, Kirsti 2016. Narrating surroundings and suppression: The role of school in Soviet childhood memories. *European Education* 48 (3), lk 203–219 (doi: 10.1080/10564934.2016.1208051).
- Qvortrup, Jens 1985. Placing children in the division of labor. Close, Paul & Collins, Rosemary (toim). *Family and Economy in Modern Society*. London: Macmillan, lk 129–145.
- Qvortrup, Jens & Bardy, Marjatta & Sgritta, Giovanni & Wintersberger, Helmut (toim) 1994. *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury.
- Riessman, Catherine Kohler 2001. Analysis of Personal Narratives. Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (toim). *Handbook of Interview Research*. Thousand Oaks: Sage, lk 695–710.
- Riessman, Catherine Kohler 2008. *Narrative methods for the human sciences*. Los Angeles, London, New Dehli: Sage.
- Rees, Gwyther & Main, Gill (toim) 2015. *Children's views on their lives and well-being in 15 countries: An initial report on the Children's Worlds survey, 2013-14*. York, UK: Children's Worlds Project (ISCWeB).
- Roos, Jeja-Pekka 2003. Context, authenticity, referentiality, reflexivity: Back to basics in autobiography. Humphrey, Robin & Miller, Robert & Zdravomyslova, Elena (toim). *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Hampshire: Ashgate Publishing, lk 27–38.
- Russell, James A. 2003. Core Affect and the psychological construction of emotion. *Psychological Review* 110, lk 145–172 (doi: 10.1037/0033-295X.110.1.145).
- Turunen, Tuija A. & Dockett, Sue & Perry, Bob 2015. Researching memories about starting school: Autobiographical narratives as a methodological approach. *European Early Childhood Education Research Journal* 23 (5), lk 635–644 (doi: 10.1080/1350293X.2015.1104039).
- Williams, Helen L. & Conway, Martin A. & Cohen, Gillian 2008. Autobiographical Memory. Cohen, Gillian & Conway, Martin A. (toim). *Memory in the Real World* (3rd Edition). London: Psychology Press, lk 21–90.

Summary

Luck and misfortune of my childhood: Students' memory talks about school

Kadri Soo

Assistant in Social Policy
Institute of Social Studies, University of Tartu
kadri.soo@ut.ee

Dagmar Kutsar

Associate Professor in Social Policy
Institute of Social Studies, University of Tartu
dagmar.kutsar@ut.ee

Keywords: autobiographical memories, luck, misfortune, narrative inquiry, schooltime, subjective wellbeing

This article focuses on young adults' autobiographical memories of childhood. The aim was to explore which lucky and unlucky events students recollected concerning school attendance, how they presented themselves and other important persons and which meanings these memories had for narrators. The data consisted of 70 memories. In 2015–2017, the undergraduate students, who participated in the course “Children and Childhoods”, were asked to write two recollections about lucky and unlucky experiences concerning education and learning, with the aim to re-connect them with their own childhood experiences. This cognitive exercise tried to overcome the childhood amnesia of young adults who are struggling with the creation of their own life career, leaving childhood behind (also called as quarter-life crisis by Arnett, 2007). We applied the method of thematic qualitative analysis. The following categories were revealed in the narratives: event considered as ‘happy’ or ‘unhappy’, self-description, description of others, emotions, assessment of the experiences, meanings of the experiences for the present life.

In the ‘happy’ memories, the students mainly described supportive, encouraging, and motivating teachers and parents who were able to raise their interest in learning and attending school. Another source of happiness was getting good grades, participating in competitions, and gaining recognition by teachers and parents. Positive social relationships at school, including well-integrated classmates, understanding and caring teachers, and exciting school events, played an important role in ‘happy’ memories. Emotions and effects described in the ‘happy’ memories consisted of pride, high self-esteem, success, and desire to learn and have high academic achievement.

Experience of school bullying was the prevailing topic memorised as ‘unhappy’. The narrators told stories from the positions of both the victim and the bystander. They mentioned the reasons of bullying, such as good grades and success in schoolwork, different appearance and ethnic background, and poor material conditions of the family. The bullies were mostly classmates and older pupils, in one case a teacher. The students narrated that bullying caused social isolation, feeling of hopelessness, and

decline of self-esteem. Most of the stories about bullying came to positive solutions, but the teachers, as written by the students, were seldom the persons who provided help or even noticed the victim.

The 'unhappy' memories included experiences with the teachers who depreciated pupils, treated them unfairly or were too strict and demanding. The unprofessional teachers caused disappointment and loss of confidence. The students wrote in the 'unhappy' stories that they were afraid of answering at the blackboard and disclosing a bad grade to their parents. The narrators described how they tried to hide the bad grade from their parents by falsifying it or parent's signature in the school report. Parents' supportive reaction to their wrong behaviour astonished the students.

In the identity talks, they were studious, conscientious and active children. In the memories of 'unlucky' experiences, the students represented themselves as sufferers who, thanks to personal strengths or someone's assistance, were able to resolve the unpleasant situation and achieve the desired goal (e.g., to finish school, to enter university). In sum, childhood autobiographical memories of school attendance were related to social relationships and important persons in children's lives. Moreover, the cognitive exercise of re-connecting young adults with their childhoods opened a way to lively discussions in the course "Children and Childhoods", and prepared students for in-depth understanding of children's subjective worlds.

Eesti õpilaste haavatavuse aspekte 6. klassi õpilaste fookusgruppide põhjal¹

Andrus Tins

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi
sotsioloogia magistrant
andrus.tins@ut.ee

Teesid: Käesolevas artiklis uuritakse Eesti laste haavatavuse aspekte nende enda perspektiivist lähtuvalt. Empiirilise andmestikuna on kasutatud autori poolt 2018. ja 2019. aastal läbi viidud fookusgruppide andmeid. Artikkel annab ülevaate olulisematest tulemustest ja paigutab need haavatavust puudutavate lapsepõlvuuringute laiemasse konteksti. Näiteks osutatakse artiklis, et uuringu põhjal vähendab laste haavatavust oluliselt turvaline suhe perekonna ja teiste lähedastega. Materiaalsed väärtused on haavatavust vähendava tegurina lastele olulised, kuid ei domineeri võrreldes turvalise kodu, heade inimsuhete ja eneseteostusvõimalustega (sport ja muud huvialad). Muret tekitavana töid lapsed välja palju kohustusi, veebiturvalisuse, globaalsed keskkonnaprobleemid ning rahvusvahelised konfliktid, hierarhilised suhted õpetajatega, meedia vahendatud negatiivsed sõnumid.

Märksõnad: eaturvalisus, heaolu, laste haavatavus, temaatiline analüüs, turvalisus

Sissejuhatus

Laste heaolu kui uurimisvaldkond on viimastel aastakümnetel rahvusvahelisel tasandil teinud läbi märkimisväärsed arengu (Dinisman & Ben-Arieh 2015; Hunner-Kreisel & Kuhn 2010; Minkkinen 2013; Camfield & Skevington 2008). Alates 2009. aastast on laste heaoluindikaatorite rahvusvaheline võrgustik (ISCI) ankeetküsitlusena (arvandmed) viinud kolmes laines läbi *Children's Worlds* (ISCWeB.org) rahvusvahelist laste heaolu uuringut. Kahes viimases laines on osalenud ka Eesti. Kvantitatiivse uurimissuuna kõrval on arene-
mas ISCI võrgustiku kvalitatiivne suund (Children's Understandings of Well-Being – CUWB), mille raames lastega tehtavate kognitiivsete intervjuude ja ülesannetega selgitatakse nende arusaamu heaolu ja haavatavusega seotud teemade kohta (Kutsar & Soo & Raid 2018).

Käesolevat teemat ajendasid uurima uuringu *Children's World* varasemad tulemused, millest selgus, et 6. klassi õpilaste eluga rahulolu hinnangud on oluliselt madalamad kui 4. klassi õpilaste ja 2. klassi õpilaste õnnelikkuse hinnangud. 8aastaste (2. klass) eluga rahulolu hinnangutes on maksimumhinnanguid andnud 76% lastest. 10aastastest (4. klass) on kõrgeima hinnangu eluga rahulolule andnud 68% ja 12aastastest (6. klass) pooled vastanutest (Kutsar *et al.* 2018). Teadaolevalt ei ole eksploratiivsel kvalitatiivsel meetodil (vt lähemalt Given 2008: 327) laste haavatavust suurendavaid / heaolu vähendavaid aspekte Eesti õpilaste hulgas kuigi palju uuritud, seekaudu võiks käesoleva uuringu kvalitatiivsel materjalil põhinevad tulemused olla oluliseks panuseks nimetatud temaatika paremal mõistmisel. Muuhulgas on uurimus ka panus *Children's World* uurimisvõrgustiku kvalitatiivse haru (CUWB) töösse.

Et laste seisukohad ja tõlgendused on seotud konkreetse ühiskonnaga ning on aja ja ruumispetsiifilised, siis on arvandmete analüüsi kõrval oluline kvalitatiivne uurimisviis. Varem on näiteks eesti laste loodud heaolu kujutatavatelt joonistustelt selgunud, et neile on elus tähtsaimad pereliikmed, sõbrad ja lemmikloomad ning olulisim heaolu loov keskkond laste elus on kodu (Kutsar *et al.* 2018). Laste haavatavust põhjustavaid tegureid (heaolu vähendavaid faktoreid) on Eesti seni vähe uuritud. Järgnevas esitatakse haavatavuse ja subjektiivse heaolu määratlus ja käsitlus (nii nagu seda mõistetakse käesoleva uurimuse raames) ning lapsepõlve kaasaegne sotsioloogilise käsitluse raamistik.

Haavatavus ja subjektiivne heaolu: terminoloogilisi ja uurimuslikke lähtekohti

Käesolevas artiklis on haavatavust ja subjektiivset heaolu (SH) käsitletud kui omavahel tihedalt seotud mõistete paari. Haavatavust põhjustavad aspektid, mil on nii objektiivne kui ka subjektiivne komponent, mõjutavad suuremal või vähemal määral lapse heaolu ning *vice versa*, omades nii objektiivset kui subjektiivset komponenti.

Heaolu kui sotsiaalse nähtuse puhul on eristatud objektiivset ja subjektiivset heaolu. Objektiivne lähenemisviis defineerib heaolu elukvaliteedi indikaatorite (sissetulek, eluase, toit jms) ning inimese sotsiaalsete omaduste (haridus, tervis, poliitiline osalus, sotsiaalsed võrgustikud, sidemed) kaudu (Diener & Suh 1997). SH on määratletud kui kategooriat, mille puhul inimesed annavad enda elule üldhinnangu seoses oma elus toimuvate sündmustega, oma keha ja meele seisundiga, samal ajal arvesse võttes üldisi asjaolusid, mis nende elu mõjutavad (Diener 2006: 400).

SH kui analüütilise kategooria kõrval tõstatub küsimus, millised on need tegurid, mis mõjutavad ja kujundavad, tõstavad või langetavad SH hinnangut. Laste SH puhul on Sabine Andresen (2014) esitanud lapsepõlvesotsioloogilise lähenemise, kus ta defineerib lapsepõlve kui iseäranis haavatavat elukaare perioodi ja lapsed on käsitletavad kui sotsiaalne riskirühm. Samas ei tohi lapsi vaadelda ka kui ohvreid puhtalt nende lapseks olemise tõttu. Haavatavuse määratlemisel lähtub käesolev uurimus Andreseni (2014) loodud lapsepõlvesotsioloogilisest baasraamistikust. Selle raamistiku järgi põhjustavad haavatavust need laste elu aspektid, mis seavad ohtu laste heaolu lühemas või pikemas kronoloogilises perspektiivis. Andreseni järgi on lapsed sotsiaalne rühm, kelle puhul on ideaaliks arengu- ja haridusvõimaluste loomine, kaitse ja õiguste tagamine hea käekäigu huvides. Lapse heaolu varastel eluperioodidel mõjutab tema elukvaliteeti ka tulevikus (riskinooreks või mittestandardseks täiskasvanuks kujunemise minimeerimise kaudu jms) – juba seetõttu on oluline olla teadlik laste haavatavust põhjustavatest eluaspektidest. Ebaturvaliste eluaspektide mõjud väljenduvad laste haavatavust suurendavate ning SH-d vähendavate mõjudena. Käesolev uurimus käsitleb laste SH ja haavatavust kui ühe süsteemse terviku osasid, mille puhul laste kui sotsiaalse rühma haavatavust vaadeldakse ebaturvalisuse markerite kaudu – lapse eakohast arengut mittesoosivate protsesside, ebaturvaliste olukordade, suhete, elukeskkondade põhjal – ning laste kogetavat haavatavust ja riskifaktoreid SH-d mõjutavana (vrd Andresen 2014). Turvalise keskkonna kui SH põhitingimuse on Suurbritania andmete tuginedes välja toonud Gwyther Rees ja Jenny Lee (2005). Laste arenguvõimaluste, hariduse ja osaluse kõrval esitab ka ÜRO lapse õiguste konventsioon olulise valdkonnana lastekaitse (Lapse õiguste konventsioon, 1991), millega väljendatakse laste ohustatumat positsiooni võrreldes täiskasvanutega.

Erinevad autorid on haavatavust käsitlenud mitmeti. Robert E. Goodin (1985) on haavatavust määratlenud peamiselt sõltuvuslikust suhestumisest lähtuva nähtusena. Olles teiste inimeste poolt potentsiaalselt haavatav, sõltub laps nende tegudest ja tegematajätmistest juhul, kui ta vajab nende abi (Goodin 1985: 110). Laste puhul on lisaks põhivajadustele olulised ka füüsilist, intellektuaalset ja emotsionaalset arengut toetav keskkond ning kuna lapsed sõltuvad olulisel määral lähedastest isikutest, kes selle keskkonna kujundavad, on lapsed iseäranis haavatavad, kui neid ümbritsev keskkond on ebasoodus või takistab arengut (Mullin 2014). Käesolevas uurimuses on haavatavusena käsitletud laste SH-d vähendavaid tegureid, mis on lapsele potentsiaalsed riskid ja ohud.

Millisena täpsemalt haavatavust kujundavaid võimalikke ohte ja riske tajutakse, sõltub konkreetsest diskursusest ehk lapsepõlveriskide käsitusviisist. Kui seadusandluse ja sotsiaalsete praktikate näol on välja kujunenud üldised –

eelkõige täiskasvanute sõnastatud – ühiskondlikud hoiakud ja arusaamad laste sotsiaalsele keskkonnale esitatavatele nõuetele, siis laste enesekohaste hinnangute kaudu saab avada lisamõõtme ning õppida tundma laste perspektiivi iseenda haavatavusele. Lähtuvalt eesmärgist tuua eelkõige välja just laste endi vaatenurk, on siinkohal valitud andmekogumise meetodiks fookusgrupiintervjuu. Oleks ju ka raske rääkida laste õigustest ja vajadustest nende endi häält kuuldavaks tegemata.

Sotsioloogiline lapsepõlvekäsitlus: lapsepõlv elukaare osana

Jens Qvortrup (2009) on rõhutanud, et lapsepõlv esineb mingil kujul kõigis ühiskondades ja see viitab asjaolule, et lapsepõlv baseerub algselt mitte-sotsiaalsel ainesel. Lapsepõlve käsitlemine täiskasvanute poolt, laste roll ning õigused on ajas palju muutunud. Viimastel aastakümnetel on olulise lapsepõlvekäsitlust uuendava mõjuga olnud ÜRO lapse õiguste konventsioon (Lapse õiguste konventsioon 1991), millega on liitunud ka Eesti. Lapsepõlve mõjutavad seega suuresti konkreetne aeg ja ühiskond.

Alates 1980. aastate lõpust on hakatud lapsepõlve käsitlema indiviidi selgelt eraldiseisva eluperioodina, mille puhul lapsi nähakse aktiivsete sotsiaalsete agentidena ehk toimijatena, kelle puhul pole oluline ainult üksi lõppresultaat ehk saamine täiskasvanuks, vaid ka nende heaolu enne seda, sest lapsepõlvkogemustel ja läbielamistel lapseas on otsene mõju lapse SH-le, aga ka lapse tulevikuperspektiividele (Qvortrup 1991). Laste kasvuaasta heaolu tase kujundab kaudselt ühiskonda tulevikus (Kutsar *et al.* 2018). Tobia Fattore, Susann Fegter ja Christine Hunner-Kreisel on rõhutanud, et laste heaolu ei ole staatiline ja kontekstivaba; laste arusaamu ja kogemusi tuleb vaadelda kindla aja ja ruumi kontekstis ehk sotsiaalse konstruktsioonina (Fattore *et al.* 2019).

Empiirilised uuringud on näidanud, et heaolu ja haavatavuse puhul on keskseks mõjuteguriks turvalisus või selle puudumine (Andresen 2014; Kutsar *et al.* 2018). Ebaturvalised olukorrad, suhted, ümbritsevad keskkonnad on laste haavatavust ennustavad faktorid. Senised uuringud on näidanud, et ühiskonna vaesuse/rikkuse objektiivsed näitajad (nt Gini indeks) ei määra statistiliselt oluliselt laste subjektiivset eluga rahulolu (Kutsar *et al.* 2018; Lee & Yoo 2015). Varasemad uuringud on samuti esile toonud, et lapsele on suurima ja olulisima mõjuga teda ümbritsevad inimesed, olulised *teised*: vanemad, sõbrad, õpetajad (Cobb 1976; Lee & Yoo 2015). Head ja harmoonilised suhted lapsele oluliste lähedaste isikutega (eestikeelsetes uurimustes on neid vahel nimetatud ka inglisekeelsest väljendist *significant others* tuletatud vastega “olulised teised”)

kujundavad suure osa subjektiivsest heaolust. Vaesuse suhtes on lastega pered/lapsed üks haavatavamaid sotsiaalseid gruppe (Kutsar *et al.* 2018), kuid vaesuse kogemise subjektiivne tunnetus erineb isikuti ja sõltub suhetest lähedastega.

Heaolu subjektiivse mõõtme juures toob Asher Ben-Arieh (2006) aluspõhimõtetena lisaks uuele lapse agentsust rõhutavale lapsepõlvekäsitlusele välja: (1) bioökoloogilised käsitlusviisid, mis näevad lapse arengut ja heaolu dünaamilise protsessina lapse ja teda ümbritseva keskkonna vahel (Bronfenbrenneri bioökoloogiline arengu mudel (Bronfenbrenner & Morris 1998)), (2) lapse perspektiivi arvestamise ehk subjektiivse hinnangu arvessevõtmise.

Sabine Andresen (2014) toob haavatavuse/heaolu dimensioonidena esile süsteemse, struktuurse ja individuaalse mõõtme. Tuginedes Urie Bronfenbrenneri bioökoloogilisele mudelile saab esitada süsteemsed faktorid, mille kohaselt kujundavad laste elu neli suurt sfääri. Iga sfäär võib lapse elu turvalisuse/ebaturvalisuse skaalal vastavalt mõjutada. Nendeks sfäärideks on protsessid, isikud, kontekst ja aeg. Last ümbritsevas miljöös on tooniandvana eristatavad mitu eritasandilist sotsiaalsete mõjude süsteemi (mis moodustavad kokku lapse sotsiaalse maailma): mikro-, meso-, ekso-, makro- ja kronosüsteem (Bronfenbrenner 1994). Mikrosüsteem moodustub lapse kõige lähemast ümbrusest (kodu, lähiümbus, inividid, kellega laps kokku puutub, tegevused ja rollid, mida laps ja tema lähedased täidavad ning see, kuidas need tegevused on sotsiaalselt interpreteeritud). Mesosüsteem koosneb mikrosüsteemide omavaheelistest suhetest (formaalsete ja mitteformaalsete sotsiaalsete võrgustike ning institutsioonide interaktsioonist, millel on kindlad ülesanded ja reeglid (kodu, perekond vs tervishoiu- ja haridussüsteem, sotsiaalteenused jms)). Eksosüsteemi mõjud avalduvad lapsele vahendatult, laps ei ole selle süsteemi osaga ise otseses kokkupuutes (nt vanema töökaotus mõjutab last, kuid laps otseselt tööturuga seotud pole). Makrosüsteemid on ideoloogilised raamistikud (kultuur, subkultuur, seadusandlus, seadusandlik praktika jms). Kronosüsteem väljendub lapse elukaarel kogetud isiklike (nt sündmused perekonnas (vanemate lahusus jms) ja ühiskondlike (nt laste õiguste olukorra muutus ühiskondlikus praktikas) sündmuste kaudu.

Ühena struktuursetest mõjuritest võib välja tuua vaesuse, millel võib olla oluline mõju subjektiivsele heaolule. Lapse ja teda ümbritseva keskkonna interaktsiooni saab vaadelda struktuurse dimensioonina, mis kajastab konkreetses ajas ja ruumis käibivaid sotsiaalseid praktikaid. Samas tuleb arvesse võtta, et haavatavaid lapsi ei tohi stigmatiseerida, pidades neid automaatselt riskilasteks või ohvriteks, kuna haavatav laps võib olla samaaegselt ka tugev laps (Andresen 2014). Viimane on seotud individuaalse haavatavuse dimensiooniga, mille kohaselt oleneb konkreetse isiku haavatavus/heaolu ka puhtalt personaalsetest aspektidest (indiviidi psühholoogiline profiil, uskumussüsteem,

bioloogilised, füsioloogilised eripärad jms). Varasemad uuringud on esile toonud asjaolu, et lapsele on suurima ja olulisima mõjuga teda ümbritsevad inimesed, olulised teised: vanemad, sõbrad, õpetajad (Cobb 1976; Lee & Yoo 2015). Head ja harmoonilised suhted oluliste teistega kujundavad suure osa subjektiivsest heaolust (haavatavust minimeerivad aspektid).

Kirjeldatud bioökoloogiline mudel (Bronfenbrenner 1994) aitab mõista lapse kui indiviidi sotsiaalse keskkonna ja interaktsiooni olemust ning keerukust lapsepõlvesotsioloogilise raamistikuna. Järgnevalt on esitatud selles raamistikus käsitletavat laste tajutud haavatavuse aspektid tüpoloogilise mudelina. Nimetatud mudel (Fattore *et al.* 2007) on võetud ka aluseks käesoleva uurimuse raames tehtud fookusgruppide analüüsil, et laste haavatavuse mõjuaspekte vastavalt grupeerida ja süstematiseerida.

Laste elusfäärid: tüpoloogiline mudel

Käesoleva uurimuse raames tehtud fookusgruppide analüüsi puhul on lähtutud Tobia Fattore, Jan Masoni ja Elizabeth Watsoni (2007) kvalitatiivsete meetoditega teostatud uuringute käigus välja töötatud lapse haavatavust/heaolu käsitlevast elusfääride mudelist. Mudeli väljatöötamisel tuginesid uurijad laste endi selgitustele ja nägemustele oma elu erinevatest tahkudest. Selle mudeli järgi koosneb lapse elu viiest suurest sfäärist, mille olukord avaldab vastavalt mõju lapse haavatavusele/SH-le: (1) autonoomia ja agentsus, (2) kaitstus ja turvatunne, (3) lapse mina, (4) materiaalsed ressursid, (5) füüsiline keskkond ja kodu. Järgnevalt on toodud eelnimetatud viie sfääri/domeeni kirjeldused ning Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) kvalitatiivse uurimuse tulemused.

1. Autonoomia ja agentsus. See sfäär on seotud vabalt tegutsemise ja valikute tegemisega. See ei tähenda tingimata sõltumatust, kuid väljendab eeldust, et laps on teatud viisil autonoomne. Agentsuse all mõeldakse tegutsemist oma vajadustest lähtuvalt, ennast puudutavate moraalsete otsuste tegemist. Haavatav on protsessid, mis ei võimalda autonoomiat ja eakohast agentsust või selle arengut.

Fattore, Mason ja Watson (2007) leidsid, et lastele on nende heaolu tagamisel/haavatavuse minimeerimisel olulised autonoomiat võimaldavad sotsiaalsed suhted, turvalised suhted täiskasvanutega; lapsele sobival määral oma eluga seotud moraalsete otsuste tegemises osalemine.

2. Kaitstus ja turvatunne. Hirm ja ebaturvalisus suurendavad haavatavust. See hõlmab ka hirmu isikliku turvalisuse pärast.

Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) uurimuses kirjeldasid lapsed haavatavust suurendavana just hirmu isikliku turvalisuse pärast, eriti üksindusehirmu ning hirmu langeda kuriteo ohvriks, ent ka hirmu ja abitust globaalsete sündmuste ees nagu sõda, terrorism ja looduskatastroofid. Turvatunnet suurendavatena nimetasid lapsed teiste inimestega koos olemist, vanemaid, kes neid kaitsevad ja hästi kohtlevad, turvalist kohta, kus olla, ning religiooni. Lastele valmistas muret vanemate mure laste turvalisuse pärast ning sotsiaalses elus osalemise võimaluse piiratus füüsilise keskkonna ebaturvalisuse tõttu.

3. Lapse “mina”. “Mina” all mõeldakse negatiivset või positiivset tajumust endast. Haavatavust suurendab lapse “minale” negatiivselt mõjuv väheväärtuslikkuse tunne ning enda – teistega võrreldes – praegu ja tulevikus mitteaktsepteerituna tajumine. Siia kuuluvad ka n-ö tegevused ja aeg iseendale, mis aitavad luua head enesetunnet.

Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) leidsid, et laste silmis näib minapilt olevat seotud refleksiooniga interaktsioonis endale oluliste teiste isikutega (sõbrad, perekond). Samas pole tegu lihtsalt kahepoolse protsessiga. Lapse “mina” interaktsioonis ümbritsevatega on oluline osa lapse agentsusel, mille kaasabil laps eristab oma erinevusi ja sarnasusi võrreldes oluliste teistega. Lapsed kirjeldasid ka “sisemise töö” olulisust heaolu tajumisel (haavatavust vähendava tegurina). “Sisemise tööna” kirjeldasidki lapsed aega, tegevust ja ruumi, mida nad tajuvad endale kuuluvana (mille käigus on võimalik läbi töötada muljeid, läbielamisi, mis kuhjades võiksid psüühiliselt koormavaks osutuda).

4. Materiaalsed ressursid. See sfäär hõlmab laste hinnanguid selle kohta, kuidas materiaalsete ressursside olemasolu/puudumine mõjutab nende haavatavust.

Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) uurimistulemuste järgi olid lapsed teadlikud, et raha annab suurema ligipääsu kultuurilistele tegevustele ja kultuurilisele kapitalile. Kuigi lapsed tajusid raha olulisust haavatavust vähendava/heaolu suurendava faktorina, tõusis peamise asjaoluna raha ja haavatavuse/heaolu vahelises seoses esile osutus, et laste meelest on vajalik “küllalt raha”, et tagada oma perekonna piisav elatusstandard. Lastele valmistas muret, kui nende pere “tuli ots-otsaga kokku”. Osa lapsi olid mures selle pärast, kuidas vaesus mõjub nende ülejäänud pereliikmetele ning rääkisid vaesusega seonduvast häbist. Mõne lapse silmis olid tähtsal kohal haavatavust vähendavad emotsionaalselt olulised esemed, mille aineiline või majanduslik väärtus võis olla vähene.

5. Füüsiline keskkond ja kodu. See sfäär hõlmab asjakohase turvalise ja last erinevates aspektides toetava füüsilise ruumi olemasolu või selle puudumist, eelkõige turvalist kodu, isiklikku ruumi oma kodus.

Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) järgi suurendab laste turvalisust oluliselt see, kui nad saavad autonoomselt ja ohutult kasutada erinevaid vaba aja tegevusteks mõeldud paiku, kui nad tunnevad end turvaliselt igapäevaselt nt õues, parkides mängides. Lastele on turvatunde jaoks keske tähtsusega kodu, kus saab perega koos olla, oma põhivajaduste eest hoolitseda, lõõgastuda, olla “mina ise”.

Fookusgruppide analüüs on esitatud nimetatud viie sfääri lõikes ning intervjuude transkriptsioonides on esile toodud esinenud laste haavatavuse aspektid ja tsitaatidena esitatud näited laste jutust.

Metoodika ja andmekogumismeetod

William A. Corsaro (2015: 4) on esile toonud, et lapsed konstrueerivad ise oma sotsiaalset tegevust ja lapsepõlv on eraldiseisev struktureaalne osa ühiskonnast. Lähtudes kaasaegsest lapsepõlvesotsioloogia printsiibist, et lapsed on oma elu asjatundjad ja aktiivsed toimijad (Mason & Hood 2011: 490), on käesoleva uurimuse andmekogumismeetodiks poolstruktureeritud fookusgrupi intervjuu, mille kaudu said lapsed esitada ise oma mõtteid ja kogemusi oma elu kohta. Mikrotasandi meetodi kaudu, nagu seda on fookusgrupi intervjuu, saavad lapsed aidata täiskasvanuil tundma õppida sotsiaalseid nähtusi läbi nende enda elukogemuse, seletada laste perspektiivist, kuidas lapsed tulevad toime täiskasvanute kehtestatud reeglite ja ühiskondliku tegelikkusega (Corsaro 2015: 49).

Lastega läbi viidava uurimistöö väljakutseks on vajadus ületada/minimeerida lapse-täiskasvanu positsioonide hierarhilisust uurimisolukorras, et mitte teha täiskasvanu positsioonilt oletusi laste kompetentsuse, haavatavuse ja kogemuste kohta (Moore 2015). Laste haavatavuse/SH käsitlemise normatiivseks aluseks on laste enda konstrueeritud haavatavus/SH ning seejuures on vaja arvestada konteksti, milles need sotsiaalsed konstruktsioonid on välja arenenud (Fattore & Fegter & Hunner-Kreisel 2018). Avatud, paindlik ning laste arvamust austav ja väärtustav intervjuuõhkkond oli seatud eesmärgiks kõigi nelja fookusgrupi toimumise puhul.

Laste agentsuse ja laste enda kogetu ning selle tõlgenduste arvesse võtmiseks on käesolev uurimus läbi viidud kvalitatiivset uurimisviisi kasutades. Kuna sotsiaalne, emotsionaalne ja kognitiivne areng mõjutab viisi, kuidas infor-

mant käsitleb uurimisolukorda (Deatrick & Faux 1991), käitusid intervjuerijad lastega kui võimalikult võrdväärsete vestluspartneritega. Viimati nimetatut arvesse võttes viidi andmekogumine läbi koolides lastele nii harjumuspärasel keskkonnas kui võimalik kõrvalistest isikutest eraldi asuvas ruumis, järgides asjakohaseid uurimistöö eetilisi põhimõtteid (informantide õigus rääkida vaid neile sobivatel teemadel; intervjuude konfidentsiaalsus; analüüsitulemuste esitamine lahus konkreetsetest intervjuudes osalejatest/õppeasutustest; andmete kasutamine vaid käesoleva uurimuse / ISCWeB kvalitatiivse uurimistöö raames). Kuna lastel ei pruugi olla kogemust, et täiskasvanud kohtlevad neid kui võrdväärseid, mistõttu nad võivad tunda end suhtlemisel mittetuttava täiskasvanuga ebakindlana (Punch 2002), pöörati intervjuerimisel erilist tähelepanu intervjuu kulgemisele laste endi tempos, anti vähem jutukatele lastele võimalus soovi korral vähem rääkida, kuid aktiveeriti neid intervjuu jooksul siiski korduvalt, pöördudes eraldi nende poole teemadel, mille puhul teised lapsed altilt ise kaasa rääkisid. Tundlikke teemasid (lähedase surm, mitteeakohased tegevused jms), mis grupis esile kerkisid, intervjuerijad omalt poolt edasi ei arendanud, et mitte ohtu seada laste privaatsust ja emotsionaalset seisundit. Kuna käesoleva uurimuse eesmärk oli käsitleda iga intervjuurühmaga vestluse käigus kõiki laste eluvaldkondi (lapse mina, sõbrad, kodu, vanemad, kool, materiaalne ja füüsiline keskkond), siis kuigi sügavuti iga konkreetse teemaga ei mindud. Anti võimalus lastel ise tunnetada, mida neile tundub sobiv antud olukorras esile tuua ja mida mitte. Uurimisstrateegia oli otsinguline (eksploratiivne) st intervjuu käigus tõstatati teemad, millele lapsed said reageerida ja rääkida neil teemadel sellest, mis nendele oluline on. Näiteolukordi/juhtumeid, millega õpilased oleksid saanud nõustuda/ümber lükata, küsimustena ei esitatud.

Iga intervjuu kestis ligikaudu 45 minutit ehk üks koolitund. Ühelt poolt oli see lastele harjumuspärase pikkusega periood, mille jooksul tähelepanu keskendamisega nad on harjunud, teiselt poolt sobis ühe koolitunni pikkune vestlus ka kooliprogrammiga. Mitme kooli kontaktisikud mainisid, et õpetajad ei raatsi oma tunde intervjuuks anda, sest nende programm on üsna tihe ja tundide loovutamine intervjuule segaks oluliselt õppetöö rütmi. Viimati mainitu võib olla ka põhjuseks, miks suhteliselt vähesed koolid uuringu läbiviimise pöördumisele vastasid. Seda suuremat tänu väärivad õpetajad, õppejuhid, direktorid, kes olid valmis aega leidma ning aitasid oluliselt kaasa käesolevaks uurimuseks vajalike andmete kogumisele.

Intervjuudes osalejad

Uurimuses osalesid nelja eestikeelse üldhariduskooli kuuendate klasside õpilased. Valdav osa õpilasi fookusgruppides olid 12–13aastased. Sooline jaotumine kõigi intervjuude peale kokku oli 9 poissi ja 16 tüdrukut. Autor viis uuringu läbi neljas koolis, millest üks oli Tallinna kool, kaks maakonnakeskuste kooli (erinevates maakondades) ning üks väike maakool, mis asus linnast väiksemas asulas. Selline koolide valik võimaldab anda parema ülevaate Eesti õpilaste haavatavuse aspektide kohta, kuna võttis arvesse erinevate sotsiaalsete keskkondade mõjusid.

Intervjuurühmade moodustamisel oli lähtekohaks, et keerulistel teemadel vesteldes on soovitatav fookusgruppi kaasata kuni seitse liiget (Kruger 1994), et igale grupiliikmele jätkuks parajalt tähelepanu ja piisavalt aega enda väljendamiseks ning samas avalduks ka rühma liikmetevaheline sünergia (grupidünaamika), mis mõjub toetavalt eneseväljendusele (Parker & Tritter 2006: 29).

Kolme intervjuu (fookusgrupid 1–3) tegemisel oli uuringu autorile lisaks kaasatud ka (naissoost) abiintervjueerija, kelle ülesandeks oli intervjuulukorra dünaamika tasakaalustamine (neljandal intervjuul ei saanud abiintervjueerija osaleda ning intervjuu viis läbi autor üksi).

Esmase nõusoleku fookusgruppides osalemiseks andsid koolid, kelle poole vastava taotlusega pöörduti, kuid lõpliku osalemisotsuse pidid andma lapsevanemad ning lapsed ise. Pöördumisi fookusgruppiintervjuu läbiviimiseks käesoleva uurimuse raames esitati 18 koolile üle Eesti, sellele vastas viis kooli. Intervjuu toimus neljas koolis, viienda kooli juht andis teada, et nende koolis õpib kuuendas klassis ainult kaks õpilast. Koolile esitatud infos sooviti moodustatava intervjuugrupi suuruseks 5–6 õpilast. Õpilaste valikul rühmadesse oli mõningatel juhtudel suur osa õpetajatel (kui õpetaja tegi õpilaste valiku), teistel juhtudel õppejuhtidel (juhul kui kooli kontakt- ning vastutav isik oli kooli õppejuht). Uuringu autor ei soovinud koolidele lisaks rühma suurusele täiendavaid kriteeriume esitada, kuna koolide aktiivsus uuringupöördumistele vastamisel oli madalavõitu (22%). Tallinna fookusgrupi puhul sõlmiti õpetaja initsiatiivil kokkulepe, et rühma valitakse võrdselt nii poisse kui ka tüdrukuid, nii õppimises edukamaid kui ka vähemedukaid õpilasi. Ühe maakonnakeskuse grupi moodustamisel saadi õppejuhilt nõusolek ja kokkulepe, et intervjuul osalevad lisaks tüdrukutele ka poisid, kuid intervjuu toimumise päeval poisid paraku puudusid koolist (see oli ainus vaid tüdrukutest koosnev rühm). Teise maakonnakeskuse fookusgrupi puhul konsulteeris õppejuht eelnevalt autoriga, kas grupis võiksid esindatud olla ka poisid. Kaks poissi sellesse intervjuusse ka kaasati. Maakooli intervjuul oli grupis õpilasi kümme (sh poisse ja tüdrukuid võrdselt), kuna direktorile oli jäänud mulje, et intervjuus saavad osaleda

kõik õpilased, kellelt oli nõusolek intervjuuks olemas. Kooli koostöövalmidust tunnustades sai viimati nimetatud fookusgruppi kaasatudki kümme õpilast. Sama klassi õpilaste intervjuerimine ühes rühmas loob õpilastele turvalisema ja toetavama õhkkonna (Hill *et al.* 1996). Vastavalt sellele printsiibile said käesolevas uurimuses intervjuurühmad ka moodustatud.

Kuna eelnevalt põhimõttelise osalemisnõusoleku andnud õpilaste valik rühmadesse oli koolitöötaja otsustada, siis tõenäoliselt valisid nad igasse rühma muuhulgas aktiivseid ja jutukaid lapsi, kes kaldusid intervjuudes domineerima. Valdavalt olid aktiivsemad grupiliikmed tüdrukud, vaid ühes grupis poisid. Ideaalis oleks parem olnud intervjuerida aktiivsemaid ja vähemaktiivseid õpilasi ning poisse ja tüdrukuid eraldi. Kuna aga koolide valmidus uuringus osaleda oli napp, siis polnud selline erinevat tüüpi gruppide moodustamine võimalik. Kuna intervjuude kestus oli ajaliselt küllaltki piiratud, ei jätkunud nende ajal üldiselt võimalusi vähemaktiivsete õpilaste aktiveerimiseks (kuigi intervjuerija andis neile peaaegu igal teemal eraldi võimalusi teiste vahel seegamiseta ennast väljendada). Sellest tulenevalt olid intervjuudes rohkem esindatud tüdrukute ning aktiivsete ja jutukamat tüüpi laste eluolukorrad, seisukohad, vaated. Andmete analüüsil on siiski lähtutud teemadest, mis kataksid kõiki olulisi lapse elu valdkondi (vt lõiku “Laste elusfäärid: tüpoloogiline mudel”) ning kõigi laste ütluseid on analüüsil käsitletud võrdselt vastavalt nende kvalitatiivsele iseloomule.

Intervjuud viidi läbi oktoobrist 2018 kuni märtsini 2019. Autor omalt poolt koolidele tagasisidet intervjuude kohta ei pakkunud, ja koolid selleks ka ise soovi ei avaldanud. Kolme kooli esindajad mainisid otsesõnu, et nende põhimõtete hulka kuulub õpilastele uurimustes osalemise kogemuse pakkumine ja uurijatele andmete kogumise võimaldamine. Ühe kooli puhul oli õpetaja uurija tuttav, teisel juhul tuttava tuttav. Viimasel juhul mõõnis kooli õppejuht, et ega kool ja õpetajad õpilaste heaolu kujundavatest faktoritest kuigi palju tea. Ülejäänud kolme kooli puhul kooli esindaja uuringu teemat ei kommenteerinud. Esialgne uuringu tutvustusleht sai saadetud kas direktori või õppejuhi e-mailile. Esimesele e-mailile oli lisatud ka ühiselt lapsevanematele ning õpilastele endile mõeldud uuringut tutvustav ja osalemiseks nõusolekut küsiv pöördumine. Uuringu alguses tutvustasid intervjuerijad osalejatele uurimuse eesmärgi ning kordasid üle põhimõtted andmete konfidentsiaalsuse ja üldistatud kujul esitamise kohta.

Üldiselt tulid õpilased intervjuu teemade ja küsimustega hästi kaasa. Kõigis intervjuudes said kõik eelnevalt planeeritud teemad käsitletud. Küll aga said erinevates intervjuudes poolstruktureeritud iseloomu tõttu erinevad teemadegrupid erineval hulgal tähelepanu. Igas rühmas oli nii õpilasi, kes tundsid ennast intervjueritavatega vesteldes küllaltki vabalt, kui ka neid, kelle puhul

oli tajutav, et nad tundsid ennast intervjuerijaga võrreldes olevat oluliselt eba-võrdsemas positsioonis. Intervjuude algupoolel oli märgata, et õpilased püüdsid tabada n-ö õiget vastust – sellise dünaamika esinemisele on viidanud ka Punch (2002: 336). Nimetatud olukorras selgitati lastele, et kõik seisukohad ja arva-mused on õiged, ja julgustati neid rääkima, samas veel kord rõhutades, et kui nad tõesti ei soovi mõnel teemal rääkida, siis on neil vaba valik seda mitte teha.

Andmeanalüüsimeetod

Andmete analüüsimisel on autor kasutanud modifitseeritud temaatilise analüüsi mudelit (Braun & Clarke 2006; st kuuefaasiline temaatilise analüüsi raamistik (faas 1: andmetega tuttavaks saamine, faas 2: algsete koodide loomine, faas 3: teemade otsimine, faas 4: teemade üle vaatamine, faas 5: lõplikud teemad, faas 6: tulemuste kirjapanek)). Erinevus puhtalt lehelt alustatava temaatilise analüüsiga on antud juhul see, et Virginia Brauni ja Victoria Clarke'i (2006) analüüsiskeemi faasi 2 ehk algsete koodide loomise asemel on algseteks koodideks võetud Tobia Fattore, Susann Fegteri ja Christine Hunner-Kreiseli (2019) poolt kvalitatiivse uurimisviisiga leitud viis lapse haavatavust/heaolu mõjutavat elusfääri. Nimetatud viie elusfääri lõikes on edasistes analüüsifaa-sides leitud vastavad alateemad. Fattore, Fegteri ja Hunner-Kreiseli (2019) tüpoloogia on võetud aluseks, kuna see võimaldab luua võrdlusaluse analoogse varasema materjaliga.

Temaatilise analüüsi eesmärgiks on avada andmestikus nii nähtavad kui ka varjul olevad tähendused ja seisukohad (Ezzy 2002: 86) ning teemade analüüsil arvesse võtta kogu andmestikku kui tervikut (Braun & Clarke 2006: 91–92). Nimetatud temaatilise analüüsi 2. faasis (algsed koodid) kasutati Fattore, Fegteri ja Hunner-Kreiseli (2019) lapse elusfääri viit suurt domeeni (tutvustatud allpool). Teemade ülevaatuse (4. faas) järel on lõplike teemadena (5. faas) lei-tud intervjuu transkriptsioonidest suurte domeenide alateemade kaupa laste haavatavuse aspekte avavad andmed koos illustreerivate tsitaatidega laste jutust. Tulemuste esitamisel peeti oluliseks rohke illustreeriva materjali esi-tamist tsitaatide näol, sest autor leiab, et laste endi esitatuna ja väljendatuna on see uuringutulemuste oluline kvalitatiivne lisaväärtus (võimaldab saada ettekujutuse laste mõtteviisidest ja maailmakäsitlusest).

Tulemused

Uuringutulemused on esitatud Fattore, Fegteri ja Hunner-Kreiseli (2019) tüpoloogia alusel, mis eristab lapse elusfääride kaardistamisel viit suurt domeeni, mille lõikes on esitatud ka analüüsitulemused. Intervjuu tsitaatide esitamisel on kasutatud intervjuudes osalenute anonüümsuse tagamiseks järgmisi lühendeid: P – poiss, T – tüdruk, FG – fookusgrupi number. Linnu ja asulaid, kus intervjuudes osalenud koolid asuvad, ei ole andmete turvalisuse huvides ära toodud. Analüüsi jaoks mitteolulised lõigud, mis on tsitaatidest välja jäetud, on märgitud järgmiselt: [---].

1. Autonoomia ja agentsus

Kahe intervjuu puhul tuli välja laste agentsuse küsimus juba seoses käesoleva uuringu tutvustusega, mis oli mõeldud õpilastele ja nende vanematele. Kuigi uuringut tutvustav tekst oli mõeldud ka lastele endile tutvumiseks, siis see lasteni ei jõudnud. Uuringut tutvustav tekst oli vormistatud eraldi PDF-ina, millest üks eksemplar oli mõeldud koolile (õpetaja, õppejuht või direktor), teine lapsevanematele ja õpilastele. Üks poiss küsis:

Õpilane (P): *Mis selle küsitluse mõte on? Me nagu... mitte ükski õpetaja ei suutnud ära seletada. Mis me tegema peame?* (FG2)

Pärast seda küsimust seletas autor uuringu idee ja eesmärgi ammendavalt lahti. Selle käigus selguski, et klassijuhataja ei olnud põhjalikku selgitavat teksti, mis oli ka lastele mõeldud, neile edasi saatnud. Otsesõnalist instruksiooni, et õpetajad või lapsevanemad tutvustava teksti ka lastele peaksid edastama, uuringu autor andnud ei olnud ja see andis võimaluse näha, kuidas nad harjumuspäraselt taolises olukorras käituvad. Kuid vanematele ja lastele mõeldud põhjalik tutvustustekst oli siiski pealkirjastatud vastavalt *“Tere, head lapsed ja lapsevanemad!”*, osutades, et see on adresseeritud ka lastele. Fookusgrupi 2 (FG2) lapsed ütlesid, et neile seda teksti keegi näidanud ei ole. Ka fookusgrupi 3 (FG3) lapsed ütlesid, et tutvustavat teksti neile ei edastatud. FG2 õpilased tõstatasid selle küsimuse ise. FG3-s küsis intervjuueerija õpilastelt, kas nad tutvustuse said. Ülejäänud kahes intervjuus (FG1 ja FG4) see teema jutuks ei tulnud. Kahe fookusgrupi näitel tuli välja, et kool ega vanemad ei kaasanud kuigi põhjalikult lapsi arutelusse neid puudutavate otsuste üle (laste vähenenud agentsus). Kuna intervjuu kestvus oli küllaltki piiratud, siis selgitas intervjuueerija intervjuu alguses selle tausta pigem skemaatiliselt (eeldades, et varasemas kirjalikus materjalis oli seda juba põhjalikumalt tehtud).

Teisalt aga ilmnes, et ühes koolis (FG2) oli õpilaste agentsus igapäevasuhtluses õpetajatega hoopis teisel tasemel kui see ülejäänud koolide puhul intervjuudest välja tuli. FG2-s rääkisid lapsed, et neil on õpetajate ja ka kooli direktoriga üsna vahetu kontakt. Tegemist oli osalenud koolidest kõige väiksemas asulas asuva kooliga.

Õpilane (P): *Aga kooli poolest on meil hästi vedand, sest meil on hästi lähedad õpetajad siin, sest ma kuulen, mis [lähimas linnas] õpetajad teevad ja ma vaatan meie õpetajaid siis... direktor suhtleb hästi vabalt meiega ja kehalise õpetaja sama moodi ja..* (FG2)

FG3 toimus koolis, kus õpilastel on kohustuslik koolivorm. Õpilased ütlesid, et neile see ei meeldi (nt õpilane (T): “Aga ei meeldi, et on koolivorm.” (FG3)). Koolivormi kohustuse kehtestas kool lapsevanematele nõusolekul ja koolivormi värve said valida samuti laste vanemad. Laste arvamust ühes ega teises küsimuses kool ei küsinud.

Intervjuudes selgus, et paljudel õpilastel on vähe vaba aega, mida nad täiesti ise planeerida ja sisustada saavad. Hõivatamad õpilased olid koolist ja huviringidest vabad vaid ühel päeval nädalas. Kas suure hulga huviringe oli valinud pigem laps ise teataval vanematepoolsel või sotsiaalsel survele ning konkurentsi tajudes, ei tulnud laste jutust välja. Mõnel konkreetsel juhul ei olnud huviringid laste enda valitud, vaid lapsevanemate nägemus lastele vajalikust. Mõnel juhul oli lastel vanematega kokkulepe, et nad saavad käia enda valitud huviringis siis, kui nad lisaks sellele käivad ka vanema valitud ringis.

Õpilane (T): *Mul on see, et kui ma jätan muusikakooli ära, siis ma pean jätma ratsutamise ka ära. Vanematega kokkulepe.* (FG3)

Kooliga seoses tõid lapsed esile tihedat programmi ja selle väsitavat iseloomu ning et õpetajad on õpilastega suheldes närvilised. Jäi mulje, et õpilased ei mõista sageli, miks peavad asjad koolis just antud kindlal moel korraldatud olema ja miks ei võiks õpilastel olla rohkem kaasärääkimise õigust. Intervjueeri küsimusele, mida õpetaja siis ütleb, kui avaldate soovi asju teisiti teha, vastasid lapsed näiteks, et: “*Õpetaja ütleb, et tal on selline programm ees ja ta ei saa siin midagi muuta*” (FG1). Õpetaja selline väide annab lastele signaali, et ka õpetaja autonoomia ja agentsus pole koolis alati teab kui suur ning selline ühine teadmine võib küll tekitada õpilaste ja õpetajate vahel teatud solidaarsustunnet, kuid kool on oma üldiselt tiheda ja ettekirjutatud programmiga pigem vähest autonoomsust võimaldav institutsioon.

Õpilane (T): *Väsitav võib öelda... viimasel ajal nagu.*

Õpilane 2 (T): *Hästi palju kontrolltöösid on!* (FG4)

Õpilane (T): [---] *mõned lähevad selliseks hästi kurjaks, hästi väikeste asjade peale närvi ja..* (FG4)

Õpilaste “mina” eneseväärikuse seisukohast on haavatavust vähendav aspekt see, et isegi kui neil on mõne õpetajaga probleeme, siis kool kuulab nende mure ära ja õpilaste häält õppetöösse puutuva osas võetakse arvesse.

Õpilane (T): *Me oleme seda teinud!* [Esitanud kaebuse õppealajuhatajale õpetaja kohta]

[---]

Õpilane 2 (T): *Ma ei tea, sest pole väga midagi muutunud. Teised klassid ütlevad, et ta pole nii range.* [---] *aga seal tunnis oleme me kõige vaiksemalt minu arust.* (FG4)

2. Kaitstus ja turvatunne

Intervjuudest ilmnes, et haavatavust vähendab see, kui lähedastega on kõik korras ja kodus saab ennast hästi tunda, sõpradega aega veeta.

Õpilane (P): [Sõpradega] *koos olemine* (FG2)

Õpilane 2 (P): *See ka, et kodu on turvaline ja...* (FG2)

Teemal “Mis lapsi häirib elus?” mainiti koolikiusamist (poiss, FG2). Ühes intervjuus (FG4) rääkisid lapsed, et nende klassis on ühte poissi regulaarselt kiusatud. Lapsed ütlesid, et kui see oleks nende võimuses, siis “kiusamine ja selline jääks ära!”. Kiusamine klassikaaslaste vahel häirib kogu klassi õhustikku. Positiivsena toodi FG4-s välja, et õpetajad ja direktor on nimetatud kiusamise juhtumiga tõsiselt tegelenud, mis suurendas laste kindlustunnet, ning ükski intervjuus osaleja isiklikult kiusamise all kannatanud ei olnud.

Õpilane (T): *See kõik läks nagu paremaks.. kui direktor ja vanemad kõik pidid tulema kooli ja nad pidid ilgelt rääkima ja kõik omavahel.* (FG4)

Mis puutub turvatundes laiemal ühiskondlikul tasandil, siis valdav osa lapsi mainis, et nad üldiselt jälgivad (päeva)uudiseid. Globaalsema mõõtme turvalisuse aspektis annab üldine meedia vahendatud maailmasündmuste foon, mida lapsed tajuvad ja mille puhul intervjuueeritavad töid välja erinevaid ebaturvalisust suurendavaid sündmusi, nagu erinevad militaarkonfliktid, õnnetused, keskkonnaga seotud probleemid.

Õpilane (P): *Kindlasti on sõjad ja need... need on... jubedad* (FG2)

Õpilane 1 (T): *Või on keegi... mingi õnnetus-uudis.* [---] *Need lennukid,*

mis on juhtunud, neid ma...

Õpilane 2 (T): *Ekstreemsed... kui üks lennuk alla kukkus... [---] (FG3)*

Muuhulgas nimetasid lapsed asjadena, mida nad maailmas “ära parandaksid”, kui see oleks nende võimuses, erinevaid globaalseid ja sotsiaalseid probleeme. Laste silmis suurendab turvatunnet sotsiaalse õigluse tajumine. Ebavõrdsus ning asotsiaalsus on lastele raskesti mõistetavad ja tekitavad ebamugavustunnet.

Õpilane (T): *Et riikide vahel oleks rahu! [---] Ma tahaks nagu seda, et mu isa käis Ameerikas ja ta just rääkis mulle, et kuidas ta mõtles sellele, et ta nägi hästi palju kodutuid seal Ameerikas, et kuidas nemad on halvemad kui tema, [---] nemad peavad passima seal samas ja kerjama raha... et kui minust oleneks, siis kodutuid ei oleks, et kõigil oleks oma kodu.. [---] (FG4)*

FG4 lapsed, kes andsid oma elule üldise õnnelikkuse hinnangu vahemikus 7...9 (grupis oli kuus last, hinnang oli antud skaalal 0...10, kus 0 oli “täiesti õnnetu” ja 10 “täiesti õnnelik”), tõid välja, et kuigi nad tunnevad homse päeva suhtes kindlustunnet, et midagi halba ei saa “maailma asjade peale mõeldes” juhtuda, siis ometigi on teatud oht olemas.

Õpilane 1 (T): *Väga kindel [et homme on jälle selline ilus päev ja midagi halba ei juhtu].*

Õpilane 2 (T): *Jaa, kindel, aga samas see võib niimoodi nipsuga tulla, et... ptüi, ptüi, ptüi, vaata, et... aga praegu suht kindlalt, et midagi ei juhtu.. (FG4)*

Häirivana tõid lapsed esile mitmeid meedia vahendatud teemasid või toimumis- ja käsitusviise, millega seoses neil tekivad vastuseta küsimused, arusaamatus (psühholoogiline pinge) maailmas toimuva suhtes.

Õpilane (T): *Minu meelest võiks “Kuuuurija” teha mitte nii rõvedaid saateid. Kui nii rääkida nii rõvedatest asjadest.. [---] saatejuht läheb teiste kodudesse, lihtsalt tungib. (FG1)*

Õpilane (T): *Kui ma viimati lugesin seda [ajakirja Ajalugu], siis seal oli, et [---] tahetakse välja selgitada, mis... miks need jalad ära lõigati ja kuidas... eee... (FG1)*

Negatiivselt mõjuvana tõid lapsed esile valimiskampaaniad ja poliitikute käitumise, kartuse, et poliitikute tehtud otsused võivad kohati olla põhjendamatud. Lapsed kirjeldasid poliitikute võimu teostamist kui ettearvamatut protsessi ning viitasid ka potentsiaalsele seadustega ülereguleerimisele.

Õpilane (T): *Luuletavad kõike... need poliitikud kokku!* (FG2)

Õpilane (P): *[---] nad võtavad igalt poolt tasuta neti.. WIFI.. mis nad veel ära võtavad? Kõik asjad keelavad Eestis ära ja siis viskavad rohelist värvi maha.* (FG2)

Ebaturvalisust tekitab osades lastes sotsiaalmeedia kasutamine, kuna nad pole kindlad, kas info (ka eravestlused ja mitteavalik info), mida nad seal jagavad, on võõraste eest kaitstud või mitte.

Õpilane (T): *Seal on mingid inimesed kuulavad, et saada informatsiooni, et mis reklaame teha. Ja mingid kaamerad on seal ja ma ei tea.. Minu arust Facebook ei ole üldse usaldusväärne koht, aga nagu.. Messengeris on vahest tore sõpradega rääkida. Näiteks nädalavahetusel või siis peale kooli kui nagu kokku ei saa.* (FG1)

Valdavale osale lastest oli nende sõnul tavapärane viibida erinevates veebi suhtluskanalites 4–5 tundi päevas. Kõige pikema keskmise päevase suhtlusvõrgustikes viibimise aja tõi välja üks tüdruk: 9–10 tundi ööpäevas (FG4). Seega on sotsiaalmeedia mõjusfääris viibitud aeg ööpäevas proportsionaalselt arvestatava suurusega. Suur osa õpilastest hindas oma veebis veedetud aega ise liiga pikaks. Õpilased mainisid, et neid häirib kohati ka teadmine, et veebi kaudu võivad inimesed esineda kellegi teisena ja neile mitesobivatel teemadel suhtlust alustada.

Õpilane (T): *[---] “Pealtnägijas” oli ükskord selline asi, et [---] Growtopia.. see, millest ma enne rääkisin ka.. seal oli nagu... mängusiseselt oli nagu mingi võõras pervert oli kutsunud 18+ asja tegema.. [---] see... oli nii kahtlane, et ma olen seda mängu mänginud..* (FG1)

Samas fookusgrupis kirjeldavad õpilased, et üks nende klassiõde saadab juhuslike veebikontaktide kaudu temani jõudnud alastipilte edasi kogu klassi või klassi tüdrukute gruppi. Lapsed ei analüüsinud ega selgitanud täpsemalt, milliseid reaktsioone see neis tekitab, aga ilmselgelt oli tegemist mitte-eakohase ja suure tõenäosusega neid häiriva temaatikaga. Veebisuhtlus kätkeb endas suuremat ettearvamatus ja ootamatuid suhtlusprobleeme, mis arvestades veebis veedetud aja suurt hulka on väga oluline mõjutegur laste turvalisustundele.

Õpilane (T): *Ja siis hakkavad rääkima ja saadavad igasuguseid alasti pilte... siis [---] [saadab] meile Messengeri meie klassi gruppi või tüdrukute gruppi [---]* (FG1)

Väljavaade kooli vahetamisest ja suuremasse kooli minekust tekitas lastes teatud ärevust ja küsimusi, kuidas nad seal kohanevad.

Õpilane (P): *Aga mõnes mõttes on mul hirm ka, et kui me siin oleme nagu õpetajatega ühel tasemel, siis seal koolis on see, et me oleme alandlikud õpetajale, et õpetaja on keegi kõrgem. Me suhtleme nagu nii vabalt õpetajatega* (FG2)

Koolivahetusest rääkisid lapsed ka ühes teises fookusgrupis (FG3), kuid seal koolivahetusega seotud hirme või ebameeldivusi ei mainitud. FG3-s nimetati, et kooli vahetamine võib olla teatud määral probleem, kui õpilane ei leia uues koolis piisavalt häid sõpru, kuna head sõbrad loovad turvalisema õhkkonna.

3. Lapse “mina”

Lapsed töid esile, et neis tekitab parema, suurema enese väärtustamise tunde väiksem klass, ja ka väiksemate koolide õpilased ütlesid, et neil on seal kaastelastega (nii kaasõpilased kui õpetajad) parem kontakt. Suuremate klassidega suuremast koolist väiksemasse kooli väiksemasse klassi tulnud tüdruk ütles, et uues väiksemas klassis on tal kaastelastega parem kontakt.

Õpilane (T): *Siin on toredad inimesed. Seal oli suur klass ja keegi kellegagi väga ei suhelnud. Ma ei tea... Kõik olid nagu oma pundiga eraldi.* (FG3)

Lapse “mina” arengule mõjub soodsalt, kui laps saab ise oma tahet otsustes realiseerida ning ilmselt tuleb kasuks ka see, kui laste ja vanemate vahel toimub arutelu, mille käigus saavutatavates kokkulepetes arvestatakse ka laste arvamusega. Mõned lapsed mõõnsid muuhulgas, et ega nad ei pruugigi ise alati teada, mis neile kõige parem on (FG3-s), ja teatud määral võib suunamine kokkuvõttes lapse “mina” arengut toetada. Kuigi samad lapsed, kes väitsid, et ehk nad ei oskakski ise alati õigeid valikuid teha, ütlesid, et nad tegelevad mõne huvialaga ainult vanemate nõudmisel. Juhul kui lapse refleksioon ja “läbirääkimised” suhtluses vanematega jätavad lapsele alles positiivse minapildi, võib ka vastu lapse tahtmist täidetud kohustusi lugeda haavatavust vähendavateks (konkreetsel lapse ja vanema interaktsioon oleneb paljuski individuaalsetest eripäradest).

Õpilane (T): *Mul kestab (muusikakool) neli aastat. Kohe saab läbi. See on viimane aasta.*

Intervjueeriija: *Siis saad valida juba muud.*

Õpilane (T): *Jaa.*

Õpilane 2 (T): *Me ainult praegust ütleme nii. Me tegelikult ei tea. Aga lihtsalt...* (FG3)

Õpilane (T): *Me oleme seda teinud!* [Esitanud kaebuse õppealajuhatajale õpetaja kohta] [---]

Lapsed tõid esile ka juhtumeid seoses tõrjutusega, kuid mõõnsid, et need on olnud pigem ajutised arusaamatused kui midagi tõsist ja püsivat. Nimetatud teema tuli jutuks seoses ühiste sotsiaalmeedia gruppidega, kus osa grupiliikmeid tundis ennast ühistest tegevustest eemalejätuna.

Õpilane (T): *Jaa, hästi palju on selliseid välja jätmisi ja nendega on ka igasugu jamasid.* (FG4)

Iga intervjuu puhul said lapsed rääkida, mis sündmus(ed) neile elus on viimasel ajal elamuslikud olnud. Enamasti väljendasid laste vastused eneseväärtustamise tunnet seoses kirjeldatud elamusliku sündmusega. Elamuslikud sündmused olid muuhulgas sõprade või perega koos ajaveetmine, hobide ja reisimisega seotu. Aga oli ka õpilasi, kes ütlesid elamusliku sündmuse kohta, et nad ei oska ühtegi (meeldivat) elamust nimetada. Õpilased, kes ei osanud hiljutisi elamusi nimetada, olid poisid, kes olid võrreldes teiste intervjuus osalenud lastega üldse vähem jutukad.

Õpilane (P): *Ei tea...* (FG4)

Õpilane (P): *Mul praegu ei ole mingit elamust olnud.* (FG1)

Küllaltki üksmeelselt ütlesid lapsed kõigis intervjuudes, et neile annavad hea enesetunde sportlikud tegevused (kergejõustik, sportmängud, suusatamine, ratsutamine). See on laste kvaliteetaeg iseendale ning aitab välja lülitada muudest teemadest/mõtetest.

Lastes tekitas segadust ja häiritust õpetajate ebaloogiline käitumine, millele ei osata seletust leida. Näiteks annab mõni õpetaja õpilaste sõnul laste tegevusele hinnanguid ilma ammendava selgituseta, millest lähtuvalt ta seda teeb.

Õpilane (T): [---] *onju, ja ma tõstan tunnis kätt ka ja proovin vastata ja siis just õpetaja ei võta mind.. nagu.. nagu.. minu arust üldse õpetaja.. kui ma tõstan kätt, siis õpetaja ei küsi mind. [---] Ja siis kui ma ei tõsta, siis ütleb vanematele, et ta ei tõsta üldse kätt tunnis [---]* (FG1)

“Mina” ja isiksuslikku arengut puudutavana kerkis laste ütlustes esile laste isadega seotud teema. Mitmed intervjuudes osalenud lapsed ütlesid, et nad arutavad olulisi asju põhiliselt emaga. Mitmed lapsed elasid oma päris isast lahus koos emaga.

Õpilane 1: *Mu ema ja isa ei suhtle nii palju enam.. kui varem. Ja see on kurb.*

Õpilane 2: *Ma ei suhtle üldse oma isaga. Et see veits nagu häirib* (FG4)

Laste ja nende isade teema sügavamat käsitlemist ei leidnud, kuid analüüsi käigus paistis eraldi silma, et lapsed nimetasid korduvalt halbu suhteid isaga ebameeldivaks asjaoluks nende elus. Samas olulisi vestlusi ja arutelusid pidasid lapsed oma ütluste kohaselt emade (ja ka vanaemadega).

Intervjuudest ilmnes, et lapsed ei ole oma otsustustes nii vabad, kui nad soovivad. Vanemad leiavad, et nad peavad ennast realiseerima valdkondades, millega nad hakkama saavad, kuigi lastele endale need tegevused alati ei meeldi.

Õpilane 1 (T): *Noo.. me H.-ga käime muusikakoolis. Ja tema käib ka!*

Õpilane 2 (T): *Jaa, ma käin ka! Mina käin vastu tahtmist!*

Õpilane 1 (T): *Jaa, mina käin ka vastu tahtmist. Mulle aegajalt meeldib seal, aga ma käin oma vanemate pärast seal, sest nemad ütlevad, et kui sulle on mingi anne antud, siis sa pead seda kasutama. Ma käin laulmas ja ma käin ratsutamas. Mulle endale meeldib rohkem ratsutada, kui neid muid asju teha. (FG3)*

Lapse seisukohtadega arvestamise/mittearvestamise mõju haavatavusele/heaolule oleneb paljuski individuaalsetest iseärasustest. Antud juhul töid lapsed selle küll esile, kuid ei pidanud seda enda puhul suureks probleemiks.

4. Materiaalsed ressursid

Materiaalsetest ressurssidest oli intervjuudes otseselt vähe juttu. Siiski mainisid lapsed ära, et elementaarsed vajalikud materiaalsed vahendid on neil olemas. Kaudselt tulid ressursid jutuks mitme lapse jutus, kui oli juttu nt reisisemisest või hobidest (nt ratsutamine on ehk intervjuudes mainitud hobidest üks kallimaid). Tüdruk FG3-s unistas oma isiklikust hobusest. Otsesest mastaabist, kui palju kellelgi hobide peale kulub, juttu ei olnud. Ükski laps ei maininud ka otsesõnu, et ta kannataks ainelise puuduse all. FG4-s ütlesid paar tüdrukut, et nende meelest ei peaks üldiselt firmariideid ja tuntud brände üle tähtsustama, et see tekitab pigem asjatuid pingeid inimestes ega muuda elu arvestatavalt paremaks. FG1-s rääkisid lapsed sellest, kuidas materiaalsed vahendid võiksid inimeste vahel võrdsemalt jaguneda.

Õpilane (T): *Siis võibolla seda ka et mingi, et maailmas poleks nii tähtsad..*

Teised intervjuus osalevad lapsed ütlevad eelmise jutule vahele: *Raha!*

Õpilane (T): *Raha! Ja niimoodi, et inimesed vaataks vähem seda, mis firma.. ma ei tea.. riided teisel seljas on. (FG4)*

Ühel poisil oli uue tõukeratta saamine hiljutine oluline sündmus.

Õpilane (P): *Mina sain endale eile uue tõukeratta. Käisin seda eile koos sõbraga poest ostmas. Ma olin päris kaua aega tahtnud seda.. mul eelmine oli mingi kolm aastat vana.* (FG1)

FG2-s töid lapsed esile maapiirkondade tasuta ühistranspordi kui nende jaoks positiivse nähtuse.

Kokkuvõttes võib materiaalsete ressursside koha pealt öelda, et lapsed ta-juvad raha ja materiaalsete võimaluste olulisust ja tõsiasja, et see võimaldab teatud heaolu suurendavaid tegevusi, kuid samas nad ei tähtsusta seda liialt, ehk normatiivsel tasandil leiavad lapsed, et elu võiks vähem oleneda rahast ja materiaalsete väärtuste sümbolsetest tähendustest.

5. Füüsiline keskkond ja kodu

Haavatavust vähendavalt ja heaolu suurendavalt toimib huvialadega tegele-mine, näiteks FG2-s töid mitmed vastajad positiivsena välja sportimisvõima-luse. Maakoolide õpilased töid esile, et sooviksid paremaid sportimisvõimalusi siseruumides. Paljude laste jaoks oli sport oluline aeg iseendale.

Õpilane (P): *Üldse trennid, et saadki ennast argipäeva mõtetest nagu lahti ühendada, et sul ei ole, et sa mõtled nagu.. koolile näiteks* (FG2)

Osutati vajadusele rahuliku koduse keskkonna järele.

Õpilane (P): *[...] Kõva kisa on lihtsalt see, et mulle ei meeldi lärm. Mul väike vend ka kogu aeg kodus karjub.* (FG2)

Ilmnes, et füüsilise keskkonna mõju avaldub infrastruktuuri olukorra halve-nemise kaudu maapiirkondades, mis teeb laste silmis nende elu halvemaks.

Õpilane 1 (T): *Pood võiks tagasi tulla!*

Õpilane 2 (P): *Meil pandi 1. jaanuarist pood kinni.* (FG2)

Oma kodudest rääkisid õpilased vähe. Mõnel juhul mainiti, et nad peavad oma õdede-vendadega jagama töölauda või mingit osa oma isiklikust ruumist, kuid olulise probleemina seda ei mainitud.

Avalikes kohtades (näiteks õues) viibimise kohta ütlesid lapsed, et tunne-vad end turvaliselt. Vajadusel on neil olemas koht, kus õues olla või mängida. Oluline osa lastest ütles, et nad eriti õues ei käi, vaid viibivad õues põhiliselt siis, kui nad kooli või trenni lähevad.

Füüsilise keskkonna puhul suurendavad haavatavust infrastruktuuri olu-korra halvenemine ja mitterahulik isiklik ruum kodus.

Kokkuvõte ja arutelu

Käesoleva uuringu tulemused näitavad, et laste haavatavust suurendavad valdavalt vähene autonoomne otsustusvõime (õigus langetada eakohaseid otsuseid oma aja, ruumi, suhete ja tegevuse üle perekonnas, kodus, koolis), veebisuhtluse varjuküljed, massimeedia vahendusel sisendatud ohutunne. Laste ütlustes jäi kõige olulisema haavatavust vähendava aspektina kõlama lapse “mina” ning selle arengut väärtustavad inimsuhted ja keskkond. Intervjuudes tuli esile laste ja nende isade suhteid puudutav teema – kas isast lahuselamine või nõrk psühholoogiline kontakt isaga jms, mis viitab võimalikule laiemale isa (või ka mehe) rolli probleemsele ühiskonnas. Materiaalsed väärtused on haavatavust vähendava tegurina lastele küll olulised, kuid ei domineeri võrreldes turvalise kodu, heade inimsuhte ja eneseteostusvõimalustega (sport ja muud huvialad). Muret tekitavatena töid lapsed välja palju kohustusi (seoses kooliga, ka palju huviringe), veebiturvalisuse, globaalsed keskkonnaprobleemid ning rahvusvahelised konfliktid, hierarhilised suhted õpetajatega, meedia poolt vahendatud negatiivsed sõnumid.

Urie Bronfenbrenneri (1994) ökoloogilis-süsteemse arengumudeli järgi on lapse elusfäärid väga mitmeplaanilised, hõlmates nii isikutevahelist, ruumilist, institutsionaalset interaktsiooni kui ka kronoloogilist dimensiooni ning kõik need leidsid intervjuudes laste ütluste kaudu ka kajastust. Uurimuse tulemused lähevad suures osas kokku Tobia Fattore, Jan Masoni ja Elizabeth Watsoni (2007) varasemate tulemustega. Ka Eesti laste puhul sai kinnitust turvaliste ja heade inimsuhte olulisus haavatavuse minimeerijana, vajadus turvalise ja lastesõbraliku füüsilise keskkonna järele. Küll aga pole käesoleva uurimuse põhjal võimalik teha üldistusi, kui head-usalduslikud suhted on Eesti lastel oma perekonna, sõprade ja teiste oluliste isikutega. Käesolevas uurimuses saab välja tuua faktorid, mida lapsed peavad üldiselt oluliseks haavatavust vähendavate ja heaolu suurendavate aspektidena. Laste õnnelikkuse uuringu arvandmeliste ning intervjuuandmete kombineeritud käsitluse alusel oleks võimalik seda teemat täielikumalt avada.

Kui Fattore tõi koos kaasautoritega (2007) välja, et lastele on sageli olulised emotsionaalse, mitte majandusliku väärtusega esemed, siis Eesti lapsed sümboolse väärtusega esemeid ei maininud, küll aga teadvustasid majanduslike ressursside heaolu suurendavat iseloomu, kuid leidsid paljuki, et raha ja materiaalseid ressursse ei pruugiks ühiskonnas üle tähtsustada. See, kui lapsed majanduslikest raskustest otsesõnu ei räägi, võib mõningatel juhtudel viidata ka antud teemaga seostuvale abitusele ja häbitundele. Käesolevas uurimuses otsese materiaalse puuduse teema laste poolt käsitlemist ei leidnud. Erinevalt

Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) uurimusest ei ilmnenu käesolevas uurimuses, et Eesti lastel oleks religioon muude emotsionaalsete väärtuste kontekstis oluline haavatavust vähendav faktor.

Laste elus on veebi sotsiaalsuhtluskutked olulisel kohal. Veebisuhtlus pakub mitmekesisid suhtlusvõimalusi ning on laste jaoks atraktiivne. Lapsed tajuvad, et veebis peituvad ka teatud ohud (privaatsus, anonüümsus, mitte-eakohane materjal jms), kuid intervjuudes osalenud lapsed kinnitasid, et veebisuhtlusega seotud probleemid on olnud lahendatavad. Veebikeskkond tekitab lastes kohati ebaturvalisust, aga pakub ka häid võimalusi oma sotsiaalsust arendada, on oluline vahend autonoomsuse ja oma “mina” arendamisel sõpradega suhtlemisel.

Asjadest, mida õpilased muuta sooviksid ja “millest tavaliselt ühe inimese jõud üle ei käi”, tõid õpilased esile sotsiaalseid probleeme (majanduslik ebavõrdsus, asotsiaalsus). Selliste muutmist vajavate asjade hulgas nimetati ka ulatuslikke keskkonnaprobleeme (reostus, kliimamuutused). Esile toodi globaalse turvalisusega seotut, nagu sõjad, terrorism, rahu puudumine maailmas, aga ka meedias vahendatud negatiivseid käsitusviise ja teemasid (nt põhjendamatute negatiivsete uudiste esitamine olulise info raamistikus; uuriva ajakirjanduse kohatine agressiivne iseloom). Laste arvates muutmist vajavate suurte teemade puhul on näha, et nende teemade tutvustamisel ja teadvustamisel on oluline roll meedial. Kui lapsed tajuvad neid üksikisiku poolt lahendamatute probleemidena, siis võib sellise info mõjul tekkida abitus: need olukorrad ja sündmused on nende silmis kuskil küllaltki lähedal, ent lapsel puudub võim ja kontroll nende üle. Võrreldes nooremate vanuserühmadega võib 6. klassi õpilaste haavatavus (eluga rahulolu vähenemise kaudu) olla seotud arengupsühholoogiliste iseärasustega. Peaaegu kõik lapsed ütlesid intervjuudes, et nad jälgivad päevauudiseid ühel või teisel moel. See võib viidata, et nende maailmakäsitlus on juba laiem kui noorematel vanuserühmadel ja nad tajuvad ulatuslikumalt n-ö suurt maailma või täiskasvanute maailma.

Kokkuvõttes ei saa tehtud uuringu andmete põhjal välja tuua ühte suurimat ja kaalukamat haavatavust põhjustavat või suurendavat aspekti Eesti laste elus, kuid valdavalt leidis kinnitust varasemates uuringutes ilmnenu, et kõige suurema mõjuga on lapsele olulised lähedased isikud (Cobb 1976; Lee & Yoo 2015). Turvaline kodu (Kutsar *et al.* 2018), harmoonilised inimsuhted ja sobivad eneseteostusvõimalused koos optimaalsete materiaalsete võimalustega kätkevad endas kõige olulisemat laste haavatavust vähendavat mõju.

Kommentaar

¹ Artikkel on seotud projektiga “Laste subjektiivne heaolu võrdlevas perspektiivis: metodoloogilised väljakutsed ja panus praktikasse” (PUT 1530).

Kirjandus

- Andresen, Sabine 2014. Childhood Vulnerability: Systematic, Structural, and Individual Dimensions. *Child Indicators Research* 7 (4), lk 699–713 (doi: 10.1007/s12187-014-9248-4).
- Ben-Arieh, Asher 2006. Measuring and monitoring the well-being of young children around the world. *Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2007. Strong foundations: early childhood care and education* (<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001474/147444e.pdf> – 5. juuli 2019).
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3, lk 77–101 (doi: 10.1191/1478088706qp063oa).
- Bronfenbrenner, Urie 1994. Ecological models of human development. *International Encyclopedia of Education* 3, 2. trükk. Oxford: Elsevier.
- Bronfenbrenner, Urie & Morris, Pamela A. (1998). The ecology of developmental processes. Damon, William & Lerner, Richard M. (toim). *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (1). New York: John Wiley, lk 993–1028.
- Camfield, Laura & Skevington, Suzanne M. 2008. On Subjective Well-Being and Quality of Life. *Journal of Health Psychology* 13, lk 764–775 (doi: 10.1177/1359105308093860).
- Cobb, Sidney 1976. Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine* 38 (5), lk 300–314.
- Corsaro, William A. 2015. *The sociology of childhood*. Los Angeles: Sage Publications.
- Deatrick, Janet A. & Faux, Sandra A. 1991. Conducting Qualitative Studies with Children and Adolescents. Morse, Janice M. (toim). *Qualitative nursing research: A contemporary dialogue*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, lk 203–223 (doi: 10.4135/9781483349015).
- Diener, Ed (2006). Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being. *Journal of Happiness Studies* 7 (4), lk 397–404 (doi: 10.1007/s10902-006-9000-y).
- Diener, Ed & Suh, Eunkook 1997. Measuring Quality of Life: Economic, Social and Subjective Indicators. *Social Indicators Research* 40, lk 189–216.
- Dinisman, Tamar & Ben-Arieh, Asher 2015. The Characteristics of Children's Subjective Well-Being. *Social Indicators Research* 126 (2), lk 555–569 (doi: 10.1007/s11205-015-0921-x).
- Ezzy, Douglas 2002. *Qualitative Analysis. Practice and Innovation*. Crows Nest, NSW, Australia: Allen and Unwin.
- Fattore, Tobia & Mason, Jan & Watson, Elizabeth 2007. Children's conceptualisation(s) of their well-being. *Social Indicators Research* 80 (1), lk 5–29.
- Fattore, Tobia & Fegter, Susann & Hunner-Kreisel, Christine 2019. Children's Understandings of Well-Being in Global and Local Contexts: Theoretical and Methodological Considerations for a Multinational Qualitative Study. *Child Indicators Research* 12 (2), lk 385–407 (doi: 10.1007/s12187-018-9594-8).

- Given, Lisa M. (toim) 2008. *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods*. Los Angeles: Sage Publications.
- Goodin, Robert E. 1985. *Protecting the Vulnerable: a re-analysis of our social responsibilities*. Chicago: Chicago University Press.
- Hill, Malcolm & Laybourn, Ann & Borland, Moira 1996. Engaging with primary-aged children about their emotions and well-being: Methodological considerations. *Children & Society* 10, lk 129–144 (doi: 10.1111/j.1099-0860.1996.tb00463.x).
- Hunner-Kreisel, Christine & Kuhn, Melanie 2010. Children's perspectives: Methodological critiques and empirical studies. Andresen, Sabine & Diehm, Isabel & Sander, Uwe & Ziegler, Holger (toim). *Children and the good life: New challenges for research on children*. Dordrecht: Springer, lk 115–118.
- Krueger, Richard A. 1994. *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research* (2. trükk). Thousand Oaks: SAGE.
- Kutsar, Dagmar & Soo, Kadri & Raid, Kadri 2018. Rahvusvaheline laste heaolu uuring – võimalus arendada lastekeskset statistikat. *Eesti Statistika kvartalikiri* 1/18. *Quarterly Bulletin of Statistics Estonia (e-väljaanne)* (https://www.stat.ee/valjaanne-2018_eesti-statistika-kvartalikiri-1-18 – 1. juuli 2019).
- Lapse õiguste konventsioon = Lapse õiguste konventsioon. *Riigi Teataja* (<https://www.riigiteataja.ee/akt/24016> – 4. juuli 2019).
- Lee, Bong Joo & Yoo, Min Sang 2015. Family, School, and Community Correlates of Children's Subjective Well-being: An International Comparative Study. *Child Indicators Research* 8, lk 151–175 (doi: 10.1007/s12187-014-9285-z).
- Mason, Jan ja Hood, Suzanne 2011. Exploring issues of children as actors in social research. *Children and Youth Services Review* 33 (4), lk 490–495 (doi: 10.1016/j.childyouth.2010.05.011).
- Minkkinen, Jaana 2013. The Structural Model of Child Well-being. *Child Indicators Research* 6 (3), lk 547–558 (doi: 10.1007/s12187-013-9178-6).
- Moore, Tim 2015. Keeping them in mind. Schweiger, Gottfried & Graf, Gunter (toim). *The well-being of children: Philosophical and social scientific approaches*. Warsaw & Berlin: De Gruyter, lk 49–67 (doi: 10.1515/9783110450521).
- Mullin, Amy 2014. Children, Vulnerability, and Emotional Harm. Mackenzie, Catriona & Rogers, Wendy & Dodds, Susan (toim). *Vulnerability: New Essays in Ethics and Feminist Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, lk 266–286 (doi: 10.1093/acprof:oso/9780199316649.003.0012).
- Parker, Andrew & Titterton, Jonathan 2006. Focus group method and methodology: current practice and recent debate. *International Journal of Research and Method in Education* 29 (1), lk 23–37 (doi: 10.1080/01406720500537304).
- Punch, Samantha 2002. Research with Children: The Same or Different from Research with Adults? *Childhood* 9 (3), lk 321–341 (doi: 10.1177/0907568202009003005).

Qvortrup, Jens 1991. *Childhood as a Social Phenomenon – An Introduction to a Series of National Reports*. Eurosocal Reports Series 36. Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.

Qvortrup, Jens 2009. The development of childhood: Change and continuity in generational relations. Qvortrup, Jens & Brown Rosier, Katherine & Kinney, David A. (toim). *Structural, historical and comparative perspectives*. Sociological studies of children and youth 12. Bingley: Emerald Group Publishing, lk 1–26.

Rees, Gwyther & Lee, Jenny 2005. *Still Running 2: Findings from the second national survey of young runaways*. London: The Children's Society.

Summary

Aspects of Estonian schoolchildren's vulnerability as based on 6th-graders' focus groups

Andrus Tins

Postgraduate student

Institute of Social Studies, University of Tartu

andrus.tins@ut.ee

Keywords: children's vulnerability, insecurity, security, thematic analysis, wellbeing

In this paper the author examines the self-reported aspects of vulnerability of children in Estonia. The study is based on the data of four focus groups with 12-year-old children, conducted in Estonian schools in 2018–2019. The author gives an overview of the most important findings and compares those to a broader framework and understanding of vulnerability in childhood research. For example, the article describes the importance of secure relations between a child and the family or a child and other close persons. The article exemplifies that material resources are important to children but not more important than a secure home, good relations, and free-time activities. According to the opinions of the respondents, too many duties, poor online security, global environmental problems, international conflicts, hierarchical relations with teachers and negative messages of the mass media are the most worrying aspects.

Koolielu kajastamine õpilaste omaloodud meemilehtedel kolmes Tartu piirkonna koolis¹

Mare Kalda

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur

kalda@folklore.ee

Astrid Tuisk

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule arhiivi teadur

astrid@folklore.ee

Teesid: Artiklis keskendume Tartu piirkonna koolinoorte meemiloomingule, mida tavapäraselt postitatakse sotsiaalmeedias (spetsiaalsel Facebooki või Instagrami lehel). Vaatlus põhineb koolide meemilehtede jälgimisel internetietnograafilise meetodiga ning intervjuudel meemide genereerijatega. Konkreetsete koolide igapäevategevusest lähtuvad meemid kajastavad ja peegeldavad meemide kui nüüdisaegse internetisuhtluse žanri kaudu koolielu, või nagu defineerivad ühe meemilehe pidajad, seavad ülesandeks olla “Peaegu adekvaatne pilguheit K. kooli ellu”. Iga kooli meemidele jääb piisavalt tõlgendusvabadust.

Kasutatavate motiivide ja kujutiste poolest mitmekesisest, kuid adressaadi poolest piiritletud meemiderühma vaatame kui noortekultuuri osa. Meemide loomiseks, nagu ka nende mõistmiseks, on vajalikud teatud oskused, kus negatiivse või positiivse hinnangu osaliseks saamisel avalduvad oma käitumishinnangid ja oma loogika. Meemidega tegeledes rakendavad koolinoored kultuurilist teadmist, meemikoodi, mida täiskasvanud ei pruugi mõista ja mis võib koguni üldse täiskasvanute vaateulatusest välja jääda. Mõne kooli meemilehtedel leiduvatest meemidest ei saa sageli aru ka teiste koolide õpilased, sest taotluslikult käsitletakse meemides oma kooli eluga seotud teemasid. Ühtlasi peegeldavad meemid tegijate endi väärtusi ning suhtumisi ümbritsevasse maailma ja inimestesse. Käesolevas artiklis toome valitud näidete põhjal esile koolielu kajastamise soovist tõukuvad populaarsed meemiteemad ja -motiivid nende sisulises ja vormilises väljenduses, mõistes noorte meemiloomingut kui digitaalse suhtlemise orgaanilist osa. Koolielu kohta loodud meemide toel teeme sissevaate sellesse, missuguseid eetilisi dilemmasid, konflikte ja konfliktide lahenduskatseid noored peavad vajalikuks meemide vahendusel esitleda, et pidada dialoogi nii oma meemikogukonnaga kui ka laiema identiteedirühmaga, kuhu nad kuuluvad.

Märksõnad: internetimeemid, koolifolkloor, lastefolkloor, noortekultuur, virtuaalkultuur

“Meeme suht ausalt ei saa selgitada inimestele,
kes on üle 30aastased.”

Memeoloogia Instituut videointervjuus
Delfi TV-le (vt Kes teevad meeme? 2018)

Internetimeemid on ilming, mille jälgimise vastu hakati uurijahuvi üles näitama alles 21. sajandi esimese kümnendi lõpus (Börzsei 2013: 3–9; Milner 2016: 3). Käimasoleva sajandi teise kümnendi algusaastail ilmunud uurimustesse on autorid mahutanud muuhulgas ka oma kimbatuse, kuidas nende poolt avastatud uurimisobjektist poldud senimaani kuulnud või ei peetud seda analüütilist tähelepanu väärivaks ei meedia- ega kommunikatsiooniuuringutes, samuti mitte kultuurikirjelduses. Uue digitaalse kommunikatsiooni žanri tormilisele levikule rahvalikus internetis (rahvalikust internetist vt nt Howard 2008, 2012) reageerisid peagi kultuuriuurijad, kes tundsid internetimeemides ära analüüsi vääriiva objekti – sellisest folkloorist ei olnud enam võimalik mööda minna, meemid vaatasid vastu põhimõtteliselt igalt poolt digitaalse maailma – eelkõige sotsiaalmeedia – avarustest. Nüüdseks on vaatlejad uudishimulikult tunginud isegi kõige metsikumatesse, kõige anonüümsematesse, peaaegu reegliteta keskkondadesse, et innuka osalusvaatluse toel kirjeldada ja kuidagi kategoriseerida sealset stihiat ja sisuvooge (nt Mitchell 2013 *Achani* kohta). Samuti on meemide ja meemidega haakuva digitaalse suhtlemise vaatluses heaks tooniks refereerida Richard Dawkinsi meemi-mõistet, st arusaama kultuuriliste elementide ja ideede levimisest kopeerimise ja imiteerimise teel (McNeill 2009; Davison 2012: 120–123; Shifman 2013: 9–11, 16–17, 36 jj; Milner 2016: 12–21; Laineste & Voolaid 2016: 27).

Internetimeemide analüütikud otsivad oma käsitlustes eelkõige kirjeldusviise, mis haaraks kogu žanri – sel juhul defineeritakse meeme kui digitaalse (igapäeva)suhtlemise viisi, internetimeemides nähakse sotsiaalmeedias suhtlemise ühiskeelt (eriti Milner 2016: 79–95). Folkloristid rõhutavad muude iseloomulike tunnuste hulgas just asjaolu, et internetimeemid kujutavad endast digitaalselt loodud (sündinud) ning digitaalse jagamise teel levivat folkloori (internetifolkloori mõistega tähistatav aines ei tähenda tingimata, et tegu oleks digitaalselt loodud sisuga). Digitaalselt leviva folkloori puhul on selgelt tunnuslik selle suutlikkus levida väga kiiresti ning mitte väga hoolida riigi- ega kultuuripiiridest. Niisuguste, iseenesest paikapidavate tõdemuste kõrval on oluline säilitada arusaam nii uuritavate formaatide kui funktsioonide mitmekesisusest, samuti ei ole ka iga konkreetse meemi(tüübi) evolutsioon ja leviku ulatus kaugeltki ühesugune. Tuntumate meemide “eluavalduste” vaatlemisel on abiks kasutajaskonna omapoolne liigitav ning jäädvustav tegevus: keskkonnas

Know Your Meme on leitavad meemide arengulood koos aktiivsusgraafikutega, sageli ühe või teise meemi interneti ilmumise algusest peale. Viidatakse isegi vastavat meemi inspireerinud interneti-eelse ajastu tekstidele. Tegu on põhimõtteliselt kasutajaskonna enda initsiatiivil areneva ning täieneva meemient-süklopeediaga, näitega “pärimuskollektiivi emantsipatsioonist” tasandile, millel kasutajaskond ise arhiveerib ning uurib oma traditsiooni (vrd Honko 1998: 60). Keskkonda kuuluvates foorumites arutletakse ligilähedaselt samade meeme puudutavate küsimuste üle, mida erinevate valdkondade uurijadki püstitavad meedia- ja kommunikatsiooniteooria, folkloristika, lingvistika, visuaalkultuuri, semiootika või psühholoogia vaatepunktist – missugustest elementidest meem on kokku pandud, mis on meemi mõte, miks meem levib ja mis sellega levides toimub. Teiselt poolt aga kohtame meeme koondavatel kasutajate endi poolt sisuga täidetavatel saitidel väiteid, mida tuleb ette ka meemivaatajate hinnangukes ning intervjuudes meemimeistritega: meemid polegi mõeldud põhjalikuks seletamiseks ja kirjeldamiseks, vaid kiireks tarbimiseks ja edasisaatmiseks. Sellised keskkonnad nagu *Know Your Meme* osutuvad omakorda potentsiaalse uurimise objektiks (nt Kaplan 2013: 136–141).

Rahvaliku interneti puhul üldiselt räägitakse anonüümsusest – ja seda ka meemide puhul; meemide loojad jäävad anonüümseks, naudivad anonüümsusega saavutatud vabadust ega pretendeeri oma loominguga autorsusele (Davison 2012: 132–133). Käesolev artikkel keskendub võrdlemisi selgelt piiritletavale ainesele – käsitlemisel on koolielu kajastavad ja koolielust tõukuvad meemid. Nagu allpool näha ongi, tunnetasid meemide tegijad küsimuse olemasolu ning anonüümsuse hoidmine/mittehoidmine mõjutas nende tegevust ja valikuid. Väiksemas meemide kasutajaskonnas ei jää tegijad sageli anonüümseks, vaid siseringis teatakse, kes millise kasutajanime taga peitub. Tegelikult on ka edasijagamiste puhul ilmne, et teatud ulatuses ju tuntakse neid, kellelt edasisaadetav meem on saadud, samuti neid, kellele meemi omakorda jagatakse. Eesti kontekstis teatakse paljusid meemimeistreid. Näiteks motos viidatud videointervjuus esineb üks Eesti meemiloojatest, kes tänu nimetatud klipile kogus laiemat tuntust. Seevastu teine intervjuueeritud meemitegijate tiim, kes esindas “Memeoloogia Instituuti”, oma isikuid avaldada ei tahtnud, kuid nähtavasti suudab osa kommenteerijaist selle liikmeid identifitseerida. Videole järgnenud kommentaarides viidatakse meemitegijale *flyingkitty*, keda kommenteerijate arvates oleks tulnud kutsuda meemidest rääkima.² Niisiis: meemidega toimetamine ei tähenda tingimata anonüümset osalemist. Asjaolu, et siinkirjutajad ning tõenäoliselt nii mõnedki lugejad ei tea, kes on *flyingkitty*, ei tähenda, et tema isik on sama anonüümne tema meemide nautijate ja edasisaatjate seas. Samas võib meemimeistrite anonüümsus olla mäng, mida kogukond kaasa mängib.

Suurel meemimaastikul ringi vaadates tuleb muidugi teadlik olla meemide subkultuurilisusest. Limor Shifman räägib meemialasest kirjaoskusest (*meme literacy*, Shifman 2013: 113, 128–129) – erinevad meemiliigid eeldavad erineva tasemega meemi-kirjaoskust – ühtesid suudavad mõista ja luua peaaegu kõik inimesed, teiste mõistmine nõuab meemi-subkultuuri korralikku tundmist (samas: 113). Küsimuseks jääb siinkohal, kes moodustab subkultuuri? Kas noored meemikasutajad ongi subkultuur, kasvõi üksnes selles mõttes, et nad tunnevad meemikonventsioone ja oskavad meeme “lugeda” (ja luua), nad on asja(de)sse pühendatud, neil on ühised teadmised ja sümbolid ning nendest arusaamine? Konkreetsemalt lähenedes võiks subkultuurina määratleda teatud serverite või keskkondade ümber koondunud kasutajaskonda – kuna nemad on teadlikud seal kehtivate märkide-sümbolite tähendustest, mida nad suudavad dešifreerida (ja subkultuurivälised ei suuda). Limor Shifmani toodud loetelud – meemidepõhised subkultuurid, kes on seotud lehekülgedega *4chan*, *Tumblr* ja *Reddit*, näivad seda kinnitavat (Shifman 2013: 131). Subkultuure eritledes on uurijad esile toonud subkultuurilise kapitali mõiste (Thornton 1995; Allaste 2013: 45–46), mis teatud mõõndustega kohaldub meemikultuurile – meemid võivad olla subkultuuriliseks kapitaliks. Meemimaailm on võrreldav klubiga, st ruumiga, kus kehtivad oma seadused, kus teotsemiseks on vajalikud teatud oskused, kus rakenduvad oma käitumishinnangid ja loogika negatiivse või positiivse hinnangu osaliseks saamisel. Airi-Alina Allaste on sama meelt Sarah Thorntoni ilmselt paikapidava seisukohaga, et kui subkultuurilise kapitali elemendid võetakse (meedia vahendusel) peavoolu, siis nad kaotavad oma endise väärtuse³ (Allaste 2013: 46). Midagi sellist on toimumas grafitiga. Koolimeeme kindlasti ei ähvarda autentsuse kadu ega väärtuse minetamine, sest et need ei saa peavoolu laia leviku osaks.

Niisiis paljude tegurite toel on põhjust pidada meeme noortekultuuri kuuluvaks ilminguks (mis siiski ei välista vanemate täiskasvanute meemide olemasolu, eriti rahvapärases poliitdiskursuses). Laste- ja noortefolkloor, olles osa lastevahelisest suhtlusest, elab ja seda jagatakse omavahel iseloomulikes, eri alustelt moodustunud eakaaslaste rühmades (Virtanen 1978; Tucker 2008: 20)⁴. Samas ei eksisteeri lastepärimus (kui lastekultuuri osa) täiskasvanute omast eraldi, vaid lapsed osalevad kahes – enda ja täiskasvanute kultuuris korraga, ning need kaks kultuuri on omavahel tihedalt põimunud (Corsaro 2009: 301–315). Osalust, omaloomingulisust ja omavahelise suhtluse taotlust on laste ja noorte internetipärimust uurides välja toonud ka Eesti uurijad (Kalmre 2015; Voolaid 2014).

Endiselt on jõus iseloomustus, mille Eda Kalmre andis aastate eest laste- ja noortepärimusele (Kalmre 2005: 165–166). Parafraseerides tema toonast mõttekäiku laste- ja noortepärimuse vastukultuurilisest iseloomust selgub, et ka

meemide kaudu toimub kellegi ninapidivedamine, ületrumpamine, väljavihas-tamine, narritamine, tabuteemadest rääkimine, võimalus samaga vastata ning olla nupukas ja taiplik, isegi ennast arendada. Ka meemides on kehastunud kasvuraskused, tunded, hirmud, isiklikud ja ühised probleemid, arutluse all on täiskasvanute maailma väärtushinnangud, mis läbivad noortepoolse tähelepa-neliku hindamise vooru. Noorte meemiloojate poolt välja pakutud hinnanguid ja tõlgendusi ilmestab sageli absurd ja huumor. Kuid huumor pole siiski ainuval-dav tunde kategooria: kui mõned autorid defineerivad meeme huumori võtmes, ei ole meemid kaugeltki iga kord mõeldud naljaks, nende ainult naljažanriks defineerijal jääb midagi märkamata.

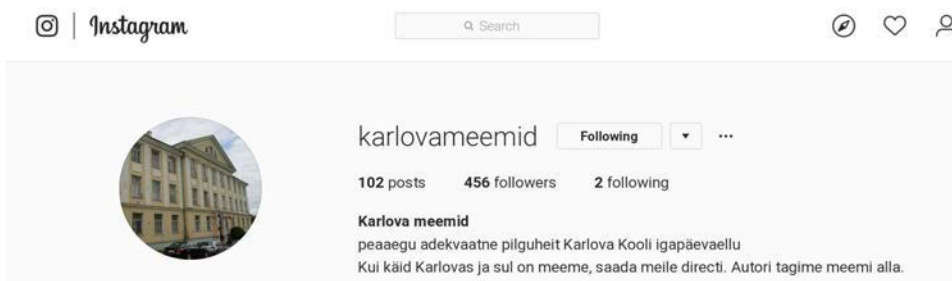
Meemide kui noortekultuuri osa kogumise ja tõlgendamise metoodikast: koostöö kasutajaskonnaga

Käesolev ülevaade seab vaatluse keskmesse koolielu peegeldavad ja tõlgen-davad meemid niisugustena, nagu meemitegijad on need netikeskkondadesse üles laadinud. Kasutatavate motiivide ja kujutiste poolest mitmekesist, kuid adressaatide poolest piiritletud meemiderühma mõistame kui noortekultuuri osa. Noortekultuuri uurija Rebecca Goldstein postuleerib täiskasvanud uurija positsiooni nii: tuleb ise kõnelemise asemel kuulata, mida noortel on öelda, taipamaks seda, millest nad räägivad, mida mõtlevad ja tunnevad. Kuulamine, ka noortemuusika kuulamine annab sissevaate sellesse, mis on noortele oluline (Goldstein 2006: 10). Meie kuulame vaadates – keskendume meemidele, mis esitavad reportaaže valitud koolide argipäevast, kuhu lõikuvad mõned vähem argised sündmused. Oleme seda teinud viimase kolme aasta jooksul koostöös oma noorte informantidega, kümneliikmelise ekspertide rühmaga (vanuses 16–25), tänu kellele oleme pühendatud asjadesse, mis muidu oleks jäänud märkamata.

Lähenedismeetodina rakendame internetietnograafiat, mis eeldab aktiiv-set kohalolu uuritavas keskkonnas ehk siis kaksikrolli täitmist: tegutsemist isikuna ja etnograafina (Hine 2015). Uurija on sotsiaalmeedias kohal kui ini-mene (nii nagu teised sama keskkonna tavakasutajad, kes osutuvad sel kombel uurimispartneriteks), ent samal ajal teeb ta oma eriala nõuetest tulenevaid tähelepanekuid, kogub uurimisallikaid (näiteks salvestab meeme). Oleme alates 2017. aastast regulaarselt jälginud meemide liiklust oma isiklikes uudisevoo-gudes erinevatel sotsiaalmeedia platvormidel. Kuna meil on sotsiaalmeedias koolinoortest “sõpru”, siis satub koolinoorte meeme meie kui tavakasutajate vaateulatusse ka ilma etnograafi rolli minekuta. Enamasti jagavad teismeli-sed meeme omavahel, olles osavate internetikasutajatena seadnud piiranguid

isikute kohta, kes nende postitusi näevad. Sellegi poolest on meil teatud määral teadmist, missuguseid mitte-koolielu meeme noored sotsiaalmeedias oma seinale postitavad – see on võimalik, kuna meie etnograafidena (täpsemalt folkloristidena) kasutame sama meediat kui meie uuritav “meemikogukond” (vrd Hine 2015: 81–82). Allpool vaadeldavad meemid on enamasti avalikult kättesaadavad, ent meemide tõlgendamiseks, neist arusaamiseks on intervjuud koolimeemide autoritega hädavajalikud.

Keskendumine peamiselt kolme põhikooli meemilehe vaatlusele, võrdlevaid näiteid toome ka teiste koolide meemilehtedelt.

Joonis 1. Karlova meemide esileht.

Joonis 2. Tamme meemide esileht.

Joonis 3. Lähte meemide esileht.

Karlova Kooli meemilehel leidub 102 postitust ajavahemikus 20. maist 2017 kuni 3. juunini 2018. 2019. aasta seisuga Karlova meeme juurde ei looda, sest lehekülje tegijad lõpetasid kooli ning nende huvi meemilehe tegemise vastu vaibus. Tamme Kooli meemilehel leidub 61 postitust, esimene neist kuupäevaga 16. august 2017, viimane 31. jaanuaril 2019. Ka Tamme leht enam ei täiene. Kolmandaks oleme valinud Tartu maakonnas asuva Lähte gümnaasiumi, mille meemilehe autorid olid samuti põhikooliealised. Tõenäoliselt on nende meemide aktiivsed kasutajad – laikijad, kommenteerijad ning edasijagajadki pigem põhikooliealised. Lähte meemileht on oma populaarsuselt ja suunitlusest võrreldav linnakoolide meemilehtedega. Esimene Lähte meem postitati 14. detsembril 2017 ning seal leidub 82 postitust. Lähte meemilehe tegijad jätkavad lehe täiendamist.

Tartus on kokku 27 põhiharidust andvat kooli. Teadaolevalt peavad või pidasid meemilehte siinsetest põhikoolidest veel Tartu Hansa Kool (“Hansa meemid”, sisu pärineb ajavahemikust 17. oktoober 2017 kuni 23. jaanuar 2019) ja Forseliuse Kool (“Forsa meemid”, postitused ajavahemikust jaanuar 2017 kuni mai 2018). Need lehed ei ole nii populaarsed kui kolm eespool nimetatut, ka meemide hulk kummalgi lehel on väiksem. Kas Tartu koolide meemilehti oli 2017/2018 rohkem, vajab veel täpsustamist. Facebookis leiduvad “Kivilinna meemid”, MRK (Tartu Mart Reiniku Kooli) meemid ja Raatuse meemid ei ole avalikult nähtavad, nad on kas kustutatud või pole olnudki aktiivsed, samuti “Raatuse miimid” Instagrammis. Meemilehti tehakse lähtuvalt autorite initsiatiivikusest pidevalt juurde, nii alustas 2018. aastal Instagrammis MRK meemileht, kuhu tänaseni meeme postitatakse. Jätakuvalt populaarsed on Tartu kahe prestiižsemaks peetava gümnaasiumi, Hugo Treffneri gümnaasiumi ja Miina Härma gümnaasiumi meemilehed.

Käesolevas vaatluses piirdume kolme esimesena nimetatud lehega. Karlova, Tamme ja Lähte koolide meemilehtede tegijad olid üksteise olemasolust teadlikud ning lehed olid seatud üksteise jälgimise režiimi. See asjaolu – meemilehtede omavaheline “dialoog” ajendas meid kolme kooli meemide lehekülgi omavahel võrdlema. Kõik kolm saiti kasutasid Instagrammi platvormi. Meie põhiline vaatlev kohalolu toimus kuni 2018. aasta mai lõpuni.

Koolide meemilehtedel on mitmeid vormilisi sarnasusi ja kujundusvõtteid, selgelt rõhutatakse (profiilipildi abil) seotust kooliga. Tamme ja Karlova meemide “kaanepildiks” on koolimaja kujutis. Lähte lehel näeb vaataja ühendatud kätest ringi, mille keskel pealkiri: *Lähte meemid*. Samuti presenteeritakse meemilehti omaloodud tunnuslausega. Tegijad on intuiitselt tabanud, et nagu äritegevuses aitab tunnuslause kliendiga paremat kontakti saada ja kasvatab tustust, nii toob nende unikaalne juhtlause esile kasutajate arvates ilmekaima koolimeemide peaidee, ja kutsub vaatama. On ootuspärane, et tunnuslause

rõhutab seost kooli igapäevaeluga ja leht on siis vastavalt mõeldud kajastama kooli siseelu. Sõnavalikuga kriipsutatakse alla seda, et tegijad on koolielu tõelised tundjad, kursis ka sellega, mis toimub kaadri taga. Lähte tunnuslause kinnitab, et leht tuleb otse koolielu südamest: “Tüüpiline meelelahutusleht Lähte ÜG südamest”. Tamme ja Karlova koolilehtede tunnuslausetes tõstetakse esile seost kooli igapäevaeluga: “An almost adequate glimpse at the everyday life in the Karlova school” ja “Vaade Tamme Kooli igapäevaelu kaadritagustesse”. Maikuus 2019 on Lähte meemilehe tunnusfraas muutunud: ennast tutvustatakse kui meelelahutuslehte Lähte Ühisgümnaasiumist.

Meemilehtede tegijate isikud jäävad juhukülastajale kõigi kolme kooli puhul pigem varjatuks. Siiski on lehele sattujale selge, et tegijad on sama kooli õpilaste hulgast. Lehed on valdavalt avatud suhtlemiseks, kuid meeme saavad kommenteerida ja neile emotikonidega reageerida ainult jälgijad. Rakendub osalusmeedia omadus: vaatajaid kutsutakse mitte ainult kommenteerima ja laikima, vaid ka ise meeme genereerima ja neid lehetegijatele avaldamiseks saatma. Meemikogukonnad on ka aktiivselt üleskutsetele reageerinud – lehtedelt leiab mitmeid vaatajate saadetud meeme. Saatjad “saavad selle eest krediiti”, nende nimi märgitakse meemi juures ära.

Tegijate vaade – intervjuu meemilehe tegijatega

Käesolevas kontekstis huvitas meid, missugune on tegijate endi vaade oma tegevusele koolimeemide loojatena, selle teadasaamiseks viisime läbi intervjuu ühe kooli meemilehe autoritega. Intervjuu läbiviimist kergendas usalduslik suhe noorte autoritega. Et mitte kahjustada tegijate ega koolide huve, jätame märkimata, missuguse kooli meemilehe tegijatega me rääkisime. Järgnevalt tutvustame noorte vastustele toetudes, mis käivitas meemiloomet, mis noori motiveerib ja kuidas tegijad ise hindavad oma tegevust.

Meemide lehekülge [A] peavad kaks tüdrukut, Mona ja Helin (tüdrukute nimed muudetud), kes mõlemad on sündinud 2002. aastal, nad on intervjuu tegemise ajal 16aastased ja õpivad 9. klassis.

Neiud on klassikaaslased ja sõbrad. Mõlemad on agarad internetikasutajad, kes aktiivselt navigeerivad neid huvitavatel saitidel. 2013. aastal tehti koos Facebooki-lehte “Rihanna jutukas” (nimi muudetud), mis kujutas kahe sõbranna, Shaki ja Shaku elusündmusi. Leht toimis aastatel 2013–2014 ja selles ilmus üheksa pala. Kooli meemilehe tegemise mõte tuli spontaanselt ja läks liikvele asjaolust, et kooliga seotu oli neidudel omavahel sagedane jututeema. Helin viib kokku kaks poolt: neile kui sõbrannadele nagunii meeldis nalja visata kooli ja koolielu üle, samas olid erinevad meemilehed väga populaarsed, nii et

nad mõtlesid: miks mitte teha üks ka oma koolile. Nii on kooli meemileht jätk tüdrukute muudele tegemistele sotsiaalmeedias.

Intervjuu puudutas ka küsimust, kui palju jälgijaid loodeti saada ning kas tegijate varujäämine oli eesmärgiks. Helini sõnade järgi kujunes anonüümsus tegutsemise käigus: “Me ei arvanud alguses, et me väga palju üle 300 jälgija võiks saada. Alguses oligi plaanis enda nimed avaldada, kui meil on 200–300 jälgijat. Ent see arv sai päris ruttu täis. Seega otsustasime olla tundmatud seni, kuni [A] meeme aktiivsena suudame hoida.”

Meemitegijate nimesid ei teadnud esialgu isegi klassikaaslased. See oleks võinud nii jääda, kui üks postitustest poleks vallandanud mõnevõrra ootamatut konflikti. Arusaamatuse tekitas ühe meemilehe jälgija saadetud foto, mis kujutas kooli spordipäeva. Foto pandi meemilehele välja, ent sellel selja tagant pildistatud õpilane tahtis foto eemaldamist leheküljelt ning pidas õigeks pöörduda kooli juhtkonna poole. Probleemi lahendamiseks asus direksioon asja lähemalt uurima, ja direktorile üllatuseks selgus, et meemilehte peavad hea õppeedukusega ja kaaslaste suhtes igati heatahtlikult meelestatud tüdrukud. Mona ja Helin kutsuti direktori juurde selgitusi andma. Koolijuht oli seni olnud teadmatutes taolise meemitraditsiooni olemasolust ja harrastamisest tema juhitud õppeasutuses. Konflikti tõttu (või tänu konfliktile) pühendati Mona ja Helini kooli direktor koolimeemide loogikasse, ta oli väga mõistev ja mingeid sanktsioone ei järgnenud. Direktori ja tüdrukute vahel asju arutades kerkisid üles küsimused erinevast meemimõistmisest – täiskasvanud ja noored tõlgendavad sama kujutist erinevalt, ka huumoritunnetus on erinev. Tuli välja ka see, et täiskasvanud ei tunne noorte kasutatavat vormi ega sisu ning hindavad seda oma arusaamade kohaselt. Direktorit oli isiklikult kurvastanud, et meemis “Kui suvevaheajal tuleb meelde kool” oli nende oma kooli peetud ebameeldivaks kohaks. Tegemist oli diametraalselt erinevate tõlgendustega, kuna tegijad väljendasid meemiga vaid oma tundeid, et suvevaheae on toredam aeg kui igapäevane kooliskäimine.

Veel kirkam ja suuremat hulka inimesi haaranud meemikonflikt puhkes ühe teise koolimeemi tõttu. See ei ole küll seotud juhtumiga [A], ent piltlikustab väga ilmekalt, mis juhtub, kui meem satub tavalisest kasutuskontekstist välja, pannes vanemaid või muidu meemimaailmas kirjaoskamatud inimesi, kaasa arvatud institutsioone, üle reageerima. Samas võib seegi – mitteteadjate häirimine – olla osa mängust. Maikuus 2018 löid “memeoloogid” Facebooki ürituse “Laseme üheskoos mata eksami üle”, mille toimumise kuupäevaks oli planeeritud 25. mai (“libaeventi” leheküljel on endiselt leitav, vt Mata eksam 2018). Nimetatud initsiatiivi kommentaari pakub üks meemitegija ka juba viidatud DelfiTV meemivideos: “Kõik võtavad seda liiga tõsiselt, vanemad inimesed.” Tõepoolest, mitte kunagi toimuma pidanud ürituse korjas üles meedia

ja asus häirekella helistama: noored kutsuvad üles riigieksamile mitte minema. Ametliku meedia protseduuride mõttes õigesti paluti kommentaari Gustav Adolfi Gümnaasiumi direktorilt ning eksamikeskuselt Innove. Ka Haridus- ja Teadusministeerium avaldas oma pöördumise (postitatud mitte kunagi toimuma pidanud sündmuse Facebooki seinal): “Hea koolilõpetaja – gümnaasiumi lõpetamiseks on Sul vaja sooritada kolm riigieksamit (eesti keel, võõrkeel ja matemaatika). Kui jätad mõnele eksamile mõjuva põhjuseta tulemata, siis ei ole võimalik ka paraku gümnaasiumit lõpetada, sest uuesti on võimalik riigieksamit teha alles järgmisel õppeaastal.” Postitused samal lehel väljendavad väga huvitavaid reaktsioone, milles meemilooget rakendades mängitakse mitte kunagi toimuma pidanud sündmusega kaasa ja iroonitsetakse nende suhtes, kes valesti aru saavad. Ka kommentaarides leidub koolimeeme, muuhulgas otseselt matemaatika eksami sooritamise teemal. Tõsi, “mataeksami meem” erineb oluliselt eespool kirjeldatud juhtumist, kuna juhtumis [A] on tegu fotole jäänud kaasõpilase inimliku sooviga kontrollida, kus eksponeeritakse temast tehtud pilti.

Kui täiskasvanud ootaks, et meem oleks kuidagi lahti seletatud, siis meemide kasutajate vaatevinklist on see nonsens. Sisuloojate sõnul (ja sama kinnitavad teised meemisubkultuuride kandjad) kaotaks meem lahtiseletatult oma lõovuse. Meemides minnaksegi üle piiri.

Võimalikuks konfliktseks alaks koolimeemides on õpetajate ja teiste õpilaste kujutamine ning seeläbi tekkivate hinnangute ja kuvandi levitamine. Tüdrukute hallataval meemilehel oli alguses õpetajatest tegelastega meeme, kus neid nimetati nimepidi. Tüdrukute vanemad soovitasid need eemaldada. Õpetajate nimesid pigem välditakse ka teistel vaadeldavatel meemilehtedel. Tüdrukud räägivad ka ühest juhusest Tartu koolis, kus õpetajat kujutanud meemi pärast ähvardas selle tegijat koolist väljaviskamine. Üldiselt ei leidu vaadeldavatel koolide meemilehtedel taotluslikult solvavaid ega üliiroonilisi (*dank*) meeme.⁵ Meemilehekülgede haldajate valikul, kohati ka vanemate ja õpetajate nõuandel, ei kasutata siin enamasti ebatsensuurseid väljendeid ega lubata endale seksuaalse vmt alatooniga nalju, mis muidu on meemides levinud. Üsna kindlalt võib väita ka seda, et üks osa täiskasvanuid (nii õpetajaid kui ka lapsevanemaid) pole neist meemidest teadlikud, muidugi polegi need neile mõeldud. Õpetajatega seotud meemidest tuleb artiklis veel juttu.

Missugused on meemitegijate endi eelistused meemimaailmas? Osaliselt tähendab see küsimust meemimallide (*template*) rakendamise ja vabas vormis meemikujunduse vahekorra. Tõenäoliselt on eelistused individuaalsed, ja meemide tohtu hulga juures on näha, et mõlemad kujundusviisid annavad ühtviisi uut ainet juurde. Intervjueeritud tüdrukute lemmikmeemideks on

sellised, kus kas luuakse kogu meem nii sisus kui ka vormis uuena või kasutatakse küll olemasolevat malli, kuid rakendatakse seda loovalt. Mona sõnul meeldivad talle tööd, “millega näed natuke vaeva ka”. Nii näiteks põhineb lehekülje kõige populaarsem meem “Reedene ühisvastamine läheb ikka vahel pikale” (237 meeldimist ehk laiki) reaalelu situatsioonis tehtud fotol, millel näeme valgustatud klassiaknaid. Mona oli kord koolist möödudes niisuguse pildi teinud, foto ja teadmine järelevastamistest inspireerisid teda meemiloomele. Meem oli mõeldud edastama lihtsalt tõdemust, et järelevastamine hilise õhtutunnini on püsivalt probleemiks. Koolis kehtib teatavasti kord, et reedeti saab ühes klassiruumis teha või parandada tegematajäänud või ebaõnnestunud kontrolltöid ja tunnikontrolle.

Võrdlusena kujutab populaarseim Tamme meem sildiga ‘Ajalugu’ tähistatud lumeonni, mis illustreerib kooli ühe aineõpetaja taotlust õhutada klassiruumi ka kõige külmemate ilmadega (215 laiki).

Igas mõttes – nii sisus kui vormis – ise väljamõeldud ja teostatud meemid sünnivad puhtalt assotsiatsioonide pealt: mingi olukord või seisund meenutab mingit teist olukorda või seisundit. Näiteks meem “Kui koolis hakatakse Teist maailmasõda õpetama” sündis Mona sõnul ühisest joonisfilmi vaatamisest, kus filmitegelase Lotte poos meenutas veidi natslikku tervitust.

Joonis 4. “Reedene ühisvastamine läheb ikka vahel pikale”.

Joonis 5. Lumeonni meem.

Nagu meemide puhul tavaline, kubisevad ka vaadeldavad meemid intertekstuaalsetest vihjetest (Shifman 2013: 2–4; Laineste & Voolaid 2016). Eelmises kontekstis esinenud pilt, lause või mõte tõstetakse uude konteksti, vana kas laenatakse iseendana või tehakse üksnes peen vihje. Noorte arvates pidi silt 'Ajalugu' lumeonni peal looma seose iga ilmaga maksimaalselt tuulutatud klassiruumi ja õpilaste külmatunde vahel. Nagu intertekstuaalsete viidete puhul võib juhtuda, on siingi vajalik "teksti" eelmise tähenduse tundmine, et vaatajatel seostuks see konkreetse õpetaja tuulutamissoovituste ja külmeneva klassiruumiga. Kes seda konteksti ei tea, sellele ei ütle meem suurt midagi.

Peale konkreetsete asjaolude teadmise eeldavad meemid nende kasutajatelt ka meemi vormivõtetega opereerimise oskust. Eespool on osutatud meemide kultuurilisele koodile või sümbolkeelele, mida nii meemitegijad kui meemide vaatajad-kommenteerijad ning edasisaatjad peavad tundma ja tunnevadki (vrd Shifman 2013: 128–129). Tehniliselt on meemide teokstegemine tänapäeval suhteliselt lihtne, valmisrakendused on saadaval ja neid kasutatakse. Noortel arvutikasutajatel on piisavalt oskusi ise meeme konstrueerida. Valmisformaate ning meemimalle kasutatakse muidugi ka, samuti rändab ühest meemist teise sisu: mitmesugused pildid, popkultuuri tegelased, millegi poolest noori köitvate kuulsuste isiksused jne, mida täiendatakse individuaalsete illustratsioonidega –

Meemitegijate väljakutseks on niisiis leida sobiv vorm, millesse valada hea sisu, tähtis on leida meemikogukonda (või samasse identiteediringi) kuuluvaid kaaslasi kõnetav teema, kas sündmus, isik, situatsioon vms. Populaarse meemi tegemiseks ei piisa ainult meemikonventsioonide tundmisest. Kohalikus meemikogukonnas – antud juhul ühe kooli meemikajastuse ümber koondunud “pärimusrühmas” autoriteedi omandamiseks on vaja oma kooli eluga hästi kursis olla. Sama hästi tuleb tajuda noorte rühmakultuuri, tunnetada oma jälgijate ootusi ning suhtumisi, taluda nende vastukaja – siis on meemide populaarsus saavutatav. Robert Glenn Howard arutleb samas võtmes *photoshop*-meemide tegijate autoriteedi üle, leides, et populaarsed saadused sünnivad rohujuuretasandi loojatelt, kes tajuvad oma kogukonna ootusi (vrd Howard 2008: 194; üldisemalt ka Howard 2013). Nagu on tavapärane rahvaluulele pärimusrühmas, väljendavad meemid koolide meemisaitidel oma jälgijate suhtumisi. Kasutajate suhtumisi ja hoiakuid väljendavad nende reaktsioonid – *laigid* ja kommentaarid. Kuna jälgijaid on võrdlemisi palju (kõikidel viidatud meemilehtedel vähemalt 500), võib arvata, et nagu rahvaluuleprotsessides üldiselt, toimivad ka meemide puhul sellesse haaratud osaliste vastasmõjud (Valk 2005: 11) ja et ka meemid kujundavad vaatajate-kaasaelajate arvamusi ja hinnanguid.

Kõnekaid detaile koolide meemilehtedel

Heites pilgu koolimeemide temaatikale on võimalik eristada nii universaalsemaid meeme kui ka konkreetse kooliga seotud teemasid. Esimesed illustreerivad koolielu üldse, õppimisega seotud raskusi jms, teised seevastu eeldavad konkreetse kooli siseeluga kursis olekut, kaasa arvatud õpetajate tööstiil, kooliruumide “geograafia”, kooli tähtpäevad. Kuigi kasutatakse valmisprogrammeeritud meemivorme või rakendusi, vahetatakse vajadusel välja detaile kas meemi pildi- või tekstiosas, et siduda meem oma kooli ja siin aset leidnud juhtumitega. On selge, et meemide autoriteks on antud koolide õpilased, kes on kursis kooli siseeluga õpilase perspektiivist. Seni toodud näited järelvastamise tõttu valgustatud akendega [A] juhtumi ning koolitunnist lumeonnis Tamme kooli näitel on just konkreetse kooli konkreetsete olude kajastused meemides.

Üheks meeme tegema ja jagama inspireerivaks teemaks on koolitoit ja koolisöökla. Söökla, toidu ja söömisega seotud meemidest on üks osa selliseid, mis käiksid justkui kõikide koolisööklate kohta. Näiteks aplodeeriv publik meemis, kus kellelgi midagi kukub ja puruneb või kolinat tekitab – teema leiab kasutamist mitme kooli meemides. Mõned koolitoiduga seotud teemad (ja nendega esitletud probleemid) korduvad eri koolide puhul, näitaks keeld sööklast puuvilju või leiba välja viia. Teatud määral väljendavad meemid rahulolematust

Joonis 7. Tamme koolisöökla stardipakett.

TAMME KOOLI SÖÖKLA

STARTER PACK

koolitoiduga (kahes näites esitletakse halva toiduna koorest kalasuppi). Koolitoidumeemides ei osutata siiski ainult probleemidele, vaid ka tugeva positiivse emotsiooni tekitajatele, üheks selliseks on näiteks meemid koorese kanapasta kiituseks.

Lisaks toidule käsitletakse meemivormis söömise korraldust, õpilaste ja õpetajate käitumist, halba lõhna sööklas vm. Isegi kui meemis kirjeldatakse konkreetset kooli, võiks meem samahästi kajastada ka teiste koolisööklate olusid. Näiteks meem “Tamme kooli söökla starter pack”⁶, kus söögikord koosneb justkui eri viisil serveeritud porganditest, annab ainet tõlgendusteks. Kas näeme siin viidet koolitoidu ühekülsusele, tegijate sõpruskonna köögiviljapõlgu- gusele või koguni ühiskonnas levitatavatele tervisliku toitumise soovitudele (mis sellisena absurdi viiakse) – kuidas keegi meemi mõtestab. Nii annab see teemablokk edasi õpilaste vaates kitsaskohti kooli toitlustuses. Koolisöökla ja -toiduga seotud meemid paigutuvad konkreetsesse aegruumi – 2000. aastate algusesse, kajastades sellele perioodile omast elu-olu. Sööklas on vabalt võetavad puuviljad ja näkileivad, eraldi road taimetoitlastele, samuti peab sööklas kaasas olema õpilaspilet, et oma isikut tõendada. Koolisöökla teemana on koolielu kontekstis oluline, see puudutab ja seob õpilasi.

Põrand on keemia ja füüsika kodutööd

Joonis 8. "Põrand on kodutöö".

Meeme kokku lugedes selgub, et koolielu rutiinidega seotud meeme kohtame kõige sagedamini: need on õppimine ja õppimata jätmine, hinded, kodutööd, kontrolltööd ja testid (Lähte meemilehel 44, Karlovas 31 ja Tammes 24 meemi).

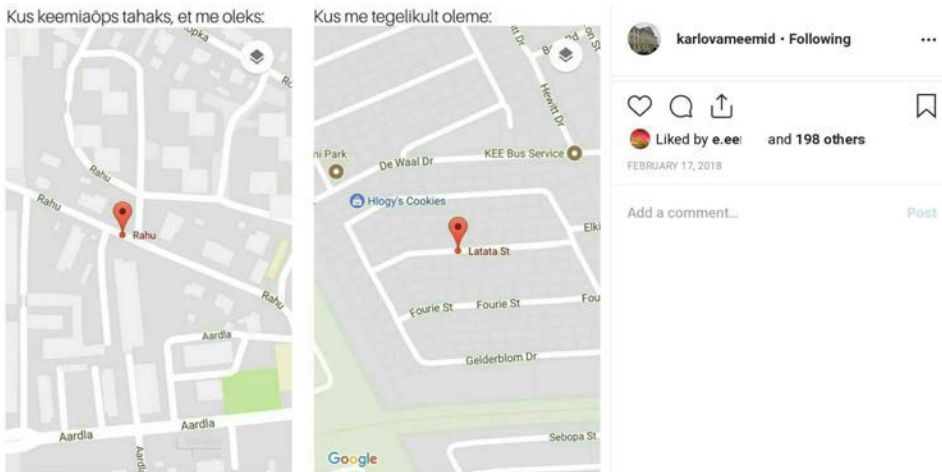
Üheks huvitavaks rahvusvahelise levikuga meemitüübi kodustamise näiteks Eesti koolioludesse on "Põrand on laava". Tavaliselt seostub see Eesti kontekstis mingitpidi just õppeainete või õppimisega. Karlova meemis vihjatakse keemia-õpetaja nõudmistele ainetunnis, Tamme omas rasketele kodutöödele. Samad teemad on ülal ka teiste koolide lehtedel, näiteks Treffneri lehel viidatakse rangele ja nõudlikule, kuid isikupärasele kunstiajaloo õpetajale. Karlova koolis esineb sama meemitüüp ka seostatuna valikeksami allkirja andmisega. Žanri-suhete seisukohalt on meem huvitavaks näiteks, kuidas meemi kaasatakse ka niisuguse žanri elemente, nagu seda on mäng.

Õpetajad ja kaasõpilased

Kooli igapäevaellu kuulub suhtlemine õpetajatega ja kaasõpilastega. Seetõttu on ootuspärane õpetaja asetamine meemitegelaseks, mida juhtub selgelt sagedamini kui kaasõpilased meemides. Kujutamise konkreetsus on nii kooliti kui isikuti väga erinev. Nagu öeldud, kahandasid ühe kooli meemitegijad vanemate palvel õpetajate kui isikute kujutamist oma meemides. Mõnes Lähte kooli meemis on siiski õpetaja täisnimi, Karlova meemis eesnimi. Meemikangelaseks

ei satu ükskõik missugune õpetaja – Tamme koolis kohtame meemides ajaloo-õpetajat, Lähte koolis aga geograafia- ja keemiaõpetajat. Kummalgi juhul ei lähtu meemide kaudu esile tõstetud olukorrad õppeainest, vaid õpilaste-õpetaja vahelistest suhetest.

Inspiratsiooni meemiks võib anda mõni õpetaja poolt sageli korratav fraas või parasiitsõna. Näiteks nii Karlova kui ka Lähte kooli ainekust kohtame väljendile “Laengud peale!” üles ehitatud meemi. Kooliga mitteseotud inimene satub kergesti tõlgendusraskustesse, ent Karlova meemis asetatakse väljend konteksti: tegu on keemiaõpetaja sagedase väljendiga. Erinevalt meemide puhul tavapärasest väljendi kontekstide väänamisest ja tähenduse nihestamisest on siin alles jäetud meemi verbaalse osa otsene tähendus: keemiatunnis tuleb elektrilaengud indeksina keemilise aine sümboli peale kirjutada. Ilmekaks nüansiks on asjaolu, et sama keemiaõpetaja annab tunde mõlemas koolis. Karlova meemide hulgas leidub kolm meemi, kus kajastatakse keemiaõpetaja kõnepruuki. Õpetaja kaks väljendit: “Rahu!” ja “Latatarakesed” on asetatud Tartu linna kaardile: üks Rahu tänavale (“Kus õpetaja tahaks, et me oleme”; õpilaste arvates võiksid nad olla Latata tänaval Boksburgis LAVis). Meemis sisaldub annus enesekriitilisust: õpilased ajavad juttu, kui peaksid hoopis vaikides tundi kuulama.

Joonis 9. “Karlova latatarakesed”.

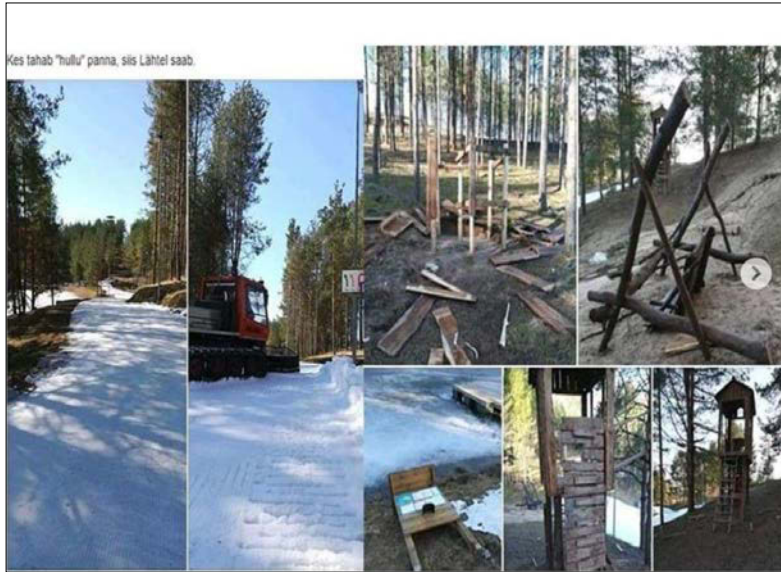
Näiline pinge või kriitika ei tähenda kaugeltki, nagu seataks kahtluse alla õpetaja autoriteet. Intervjuust meemitegijatega saime muuhulgas teada, et keemiaõpetaja on üks nende lemmikõpetajaid, kelle tore kõnepruuk tegelikult meeldib õpilastele. Niisiis, kui meemi naljateravik on suunatud õpetaja kui isiku poole, on meem sageli omamoodi tunnustus – õpetaja isiksus on sedavõrd värvikas, et temast on lugu jutustada (kõnealuses kontekstis on lugu asetatud meemi vormi). Nagu huumori toimimisele omane, varieerub ka meemihuumor laial skaalal. Meemide üheks võtteks on võimendada, asjaolusid rõhutatult (ja liialdatult) esile tuua, see ei tähenda tingimata halvaks panu; vaimukad seosed ja assotsiatsioonid kuuluvad meemide juurde. Naljategemine on pigem õpetajate olemasolu tunnustamine kui rünnak. Võrdluse saab tuua sellisest rahvaluuležanrist nagu naljand. Rahvanaljadele on omane, et sotsiaalne “meie”-teadvus töötab alt üles, samas on sotsiaalne löige üks põhilõikeid, mille alusel rahvanali oma “meie”/“nemad”-suhteid korrastab (Krikmann 2005: 68–69). Täiskasvanute autoriteetsuse, nende väärtushinnangute ja hindamiskriteeriumite üle naljaviskamine on lääne ühiskondade lasterühmades laialt levinud (Corsaro 2009: 305–306; Kalmre 2005: 167). Nagu teemadegi puhul, saab ka isikute puhul öelda, et meemides kujutatakse vaid persoone, kes meemide vaatajatele korda lähevad, neis tundeid ja seoseid esile kutsuvad. Õpetajad on kahtlemata õpilaste elus tähelepanuväärsed ja neid mõjutavad inimesed.

Muidugi on õpetajate üle naljaheitmise, hüüdnimede leiutamise, lugude jutustamise puhul tegu traditsiooniga, mis ulatub tõenäoliselt kooli kui sellise algusaegadesse. Sellest on juttu nii õpetajate kui ka õpilaste mälestustes. Arvatavasti on igal kunagisel koolinoorel võimalik siia lisada näiteid ka internetieelsest ajastust.

Kaasõpilased meemides on eelkõige kõrvaltegelaste rollis, mõnikord tuleb esile nooremate ja vanemate õpilaste vastandust. Mõnedes seostes kohtame meemides mina-vaadet või õpilaste kui grupi enesekriitikat, näiteks paraku sageli tekkivat olukorda, mil aeg on käes, ent ettevalmistused tegemata meemis “Kui lükkad kõik vastamata tööd edasi veerandi viimasele nädalale”; samuti on meemide kaudu kajastatud terve galerii põhjendusi puudumistele ja hili-nemistele või kooli vältimisele, muuhulgas meem “Sa ei saa tundi minna, kui jääd kooli ees auto alla”.

Konkreetsed koolieluga haakuvad juhtumid meemides

Nagu öeldud, on meemides tähelepanu all eelkõige kooli igapäevaelu detailid ja suhted. Ka mõningad koolis või selle ümbruses toimunud sündmused leiavad meemides läbitöötamist. Karlova meemide hulgas on selliseks välgutabamus

Joonis 10. Vandaalitsemine Lähtel.

kooliõuel kasvavasse tammepuusse 2016. aasta sügisel otse tundide ajal. Lähte meemitegijad kajastasid oma vahenditega ebameeldivat sündmust kohalikus puhkekohas, mis sattus vandaalitsemise ohvriks, kuid kus lõhkujad kiirelt tuvastati ja vastutusele võeti.

2016. aasta piksekärgatus jõudis kahte Karlova meemi. Meemi aluseks seati sündmuse kajastus uudisteportaalis ning täiendati seda omapoolse kommentaariga: “Kui loodusel hakkab Karlova koolist kahju ja otsustab veits feimi anda.” Emotsionaalsed vastused, mis järgnesid, lubavad arvata, et õpilased tunnetasid olukorra erandlikkust ja tegelikult ka tõsidust.

Lähtel lõhuti ühel ööl avalikult kasutatava puhkekoha pingid ja infotahvlid. Intsident vormistati meemiks, kus purustused on pildil näha, kommenteeriv tekst on sarkastiline kokkuvõte: “Kes tahab “hullu” panna, siis Lähtel saab” (137 laiki).

Kokkuvõtteks

Meemide vaatamine ja jagamine on üha rohkemate noorte igapäevase tegutsemise osa. Meemide tegemine eeldab juba ilmset kavatsuslikkust ennast valitud valdkonnas (meemivormis) nähtavaks teha. Postituste jälgimine spetsiaalsetel

koolide meemilehtedel ning intervjuud meemiloojatega näitavad, et noored väärtustavad vastavaid meeme kui koolielu kajastajaid. Täenduslik ei ole üksnes meemides väljendatud sündmuste ja olekute tasand, kroonika. Oluline on, et koolielule keskendatud meemid peegeldavad tegijate tahtel ka suhteid ja väärtusi, mis tekitavad kasutajates äratundmist ja vastukaja. Meemid võimaldavad esile tuua antud kogukonna meeldimisi ja mittemeeldimisi; nagu folkloor üldisemalt, meemid nii kajastavad kui ka kujundavad suhtumist. Meemid on tänapäeval nähtavasti ootuspärane viis suhtluses lakooniliselt ja tabavalt edastada kontsentreeritud kujul suurt hulka informatsiooni korraga. Igas meemis on palju informatsiooni – meemi tegema ja levitama ajendanud olukord või seisund, intertekstuaalsed elemendid ja vihjed ning meemikogukonna tõlgendus(ed). Nagu tõendasid eeltoodud näited, rakendavad koolinoored meemidega tegeledes kultuurilist teadmist, meemikoodi, mida täiskasvanud ei pruugi mõista ja mis ei tarvitse täiskasvanute vaateulatusesse sattuda. Samuti ei saa neist meemidest lõpuni aru teiste koolide õpilased, neid meeme esitatakse kui oma koolielu kajastust ning selles tähenduses osaletakse oma kooli tunde, “meie kooli” identiteedi loomises ja hoidmises.

Õpilaste omaloodud koolimeemide lehtedele postitatu toel on näha, kuidas internetisuhtlus ja internetifolkloori jagamine kuuluvad koolinoorte argipäeva ning peegeldavad üleskerkivaid eetilisi ja muid konflikte, aga ka lihtsalt tähelepanekuid ja reaktsioone ümbritseva elu asjaoludele. Ühe meemi käibeloleku aeg on lühike, meemiliiklus on tihe ja kiire, koolimeemide saatuseks on pakkuda sünkroonselt, mitte retrospektiivset vaadet koolielus kogetule. Sellegipoolest kuuluvad meemid folkloorse kontsentreeritud väikežanrina niisuguse internetifolkloori alale, mis on kaasatud tähendusloomesse.

Kommentaariid

¹ Artikli valmimist toetasid Eesti Haridus- ja Teadusministeerium (IUT 22-5 “Folkloori usundilised ja narratiivsed aspektid” ja IUT 22-4 “Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad”) ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus).

² Kasutaja Funqi küsimusest: “Miks Flying Kittyt ei kutsunud? ta kõige kuulsam eesti meemer :)” hargneb lõim 18 vastusega. Samas kommentaaride voos viidatakse ka “Põlva meemide” headusele; samuti leidub päris sõnakat kriitikat klipis nähtud meemide tehnilisele teostusele (vt Kes teevad meeme? 2018).

³ Käesoleva artikli eeltretsenseerimise protsessis andis subkultuuriga seotud eeltretsensent artikli autoritele väga olulise vihje: “Peavoolu jõuavad vaid lahjad koopiad ja fragmendid tegelikest tähendustest.”

⁴ Pärimusrühmade moodustumise eripäradest internetis vt Pilt 2014.

- ⁵ *Dank memes* kui uurimisobjekt on subkultuuri mittekuuluvale uurijale suhteliselt võimatu missioon. Kui *dank* meemi omadusena tähendab irooniliselt mõeldud lähedat, siis mittelahe ehk kole meem on just oma iroonilisuse tõttu lahe, läheduse kvaliteet ja iroonia vahetavad mitu korda kohti ja väänduvad teineteiseks, muutudes meemi kui suhtluskeelega mittevaldajale hoomamatuks. Tõlgendusabi pakub taas kasutajakonna enda poolt sisuga täidetav keskkond *Know Your Meme*, kus on iseloomustatud ka koledate meemide alaliiki (vt <https://knowyourmeme.com/memes/dank-memes>).
- ⁶ Stardipaketi meem on väga produktiivne meemiformaat, mida täidetakse mitmete elualade naljatleval, enamasti liialdava sisuga. Stardipakettide kui selliste meemistamine on otseses iroonilises dialoogis kaubanduses ja muudeski eluvaldkondades pakutavate komplektidega, millegi mitmekaupade peale surumise strateegiatega, ürituste kampaanialisusega. Eesti sotsiaalmeedias levib nii ingliskeelseid stardipaketimeeme (näiteks the Crazy Cat Lady Starter Kit, mis kujutab pappkarbitäit kassipoegi kümnekonna loomakesega) kui ka tõlgitud ja täiesti originaalseid, kohalikus kultuuris loodud komplekte.

Allikad

Kes teevad meeme? Interneti superstaarid. Delfi TV videointervjuu eesti meemiloojatega. Avaldatud 24. X 2018 (<https://www.youtube.com/watch?v=rnwmNr3laEg&index=2&list=LLUvWUDwQNwmVncWosLZkMBw&t=0s&fbclid=IwAR0JLLS4JSfgeetbXfyolFgbaaFpMvuD8-uMNwZ40mu0hKVh4erIZuwMq9E> – 10. juuli 2019).

Mata eksam 2018 = “Laseme üheskoos mata eksami üle” (https://www.facebook.com/events/219102992024796/?active_tab=discussion – 10. juuli 2019).

Kirjandus

Allaste, Airi-Alina (koost & toim) 2013. *Subkultuurid. Elustiilide uurimused*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Börzsei, Linda K. 2013. Makes a meme instead: A concise history of internet memes. *New Media Magazine: Digital Visual Culture* 7, lk 152–193 (http://works.bepress.com/linda_borzsei/2/ – 10. juuli 2019). [Online.]

Corsaro, William A. 2009. Peer Culture. Qvortrup, Jens & Corsaro, William A. & Honig, Michael-Sebastian (toim). *The Palgrave handbook of childhood studies*. Basingstoke & New York: Palgrave MacMillan, lk 301–315.

Davison, Patrick 2012. The Language of Internet Memes. Mandiberg, Michael (toim). *The social media reader*. New York & London: New York University Press, lk 120–134.

Goldstein, Rebecca A. 2006. Oh Puhleeze! Learning Youth Culture. Steinberg, Shirley & Parmas, Priya & Richard, Birgit (toim). *Contemporary youth culture: An international encyclopedia*. Westport: Greenwood Press, lk 3–10.

Hine, Christine 2015. *Ethnography for the internet: Embedded, embodied and everyday*. London: Bloomsbury.

- Howard, Robert Glenn 2008. Electronic Hybridity: The Persistent Processes of the Vernacular Web. *Journal of American Folklore* 121, lk 192–218 (doi: 10.2307/20487596).
- Howard, Robert Glenn 2012. How counterculture helped put the “vernacular” in vernacular webs. Blank, Trevor J. (toim). *Folk Culture in the Digital Age: The Emergent Dynamics of Human Interaction*. Logan: Utah State University Press, lk 25–45 (doi: 10.7330/9780874218909.c01).
- Howard, Robert Glenn 2013. Vernacular Authority. Critically Engaging “Tradition”. Blank, Trevor J. & Howard, Robert G. (toim). *Tradition in the Twenty-First Century. Locating the Role of the Past in the Present*. Logan: Utah State University Press, lk 72–99 (doi: 10.7330/9780874218992.c03).
- Honko, Lauri 1998. Folklooriprotsess. *Mäetagused* 6, lk 56–84 (doi: 10.7592/MT1998.06.honko).
- Kalmre, Eda 2005. Laste- ja noortepärimus. Metsvahi, Merili & Valk, Ülo (toim). *Regivärsist netinaljadeni. Sissejuhatus rahvaluulesse*. Tallinn: Koolibri, lk 163–179.
- Kalmre, Eda 2015. Self-created love stories in girls’ romantic culture: history and evolution. Enguix Grau, Begonya & Roca, Jordi (toim). *Rethinking Romantic Love: Discussions, Imaginaries and Practices*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, lk 241–270.
- Kaplan, Merrill 2013. Curation and Tradition on Web 2.0. Blank, Trevor J.; Howard, Robert G. (toim). *Tradition in the Twenty-First Century. Locating the Role of the Past in the Present*. Logan: Utah State University Press, lk 123–148 (doi: 10.7330/9780874218992.c05).
- Krikmann, Arvo 2005. Naljandid ja anekdoodid. Metsvahi, Merili & Valk, Ülo (koost). *Regivärsist netinaljadeni. Sissejuhatus rahvaluulesse*. Tallinn: Koolibri, lk 63–77.
- Laineste, Liisi & Voolaid, Piret 2016. Laughing across borders: Intertextuality of Internet memes. *European Journal of Humour Research* 4 (4), lk 26–49.
- Milner, Ryan M. 2016. *The World Made Meme: Public Conversations and Participatory Media*. Cambridge: The MIT Press (doi: 10.7551/mitpress/9780262034999.001.0001).
- Mitchell, Liam 2013. “Because none of us are as cruel as all of us”: Anonymity and Subjectivation. *Ctheory.net* (journal of theory, technology, and culture) (http://ctheory.net/ctheory_wp/because-none-of-us-are-as-cruel-as-all-of-us-anonymity-and-subjectivation/ – 10. juuli 2019).
- McNeill, Lynne S. 2009. The End of the Internet: A Folk Response to the Provision of Infinite Choice. Blank, Trevor J. (toim). *Folklore and the internet: vernacular expression in a digital world*. Logan: Utah State University Press, lk 80–97 (doi: 10.2307/j.ctt4cgrx5.7).
- Pilt, Maili 2014. Kohtumispaik internetifoorum. Sisesevasteid virtuaalrühma kollektiivsusesse. Kõiva, Mare (koost & toim). *Maailm ja multitasking*. Tänapäeva folkloorist 10. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 23–50 (doi: 10.7592/TF10.foorum).
- Shifman, Limor 2013. *Memes in Digital Culture*. The MIT Press Essential Knowledge Series. Cambridge: MIT Press.

Thornton, Sarah 1995. *Club cultures: music, media and subcultural capital*. Cambridge: Polity Press.

Tucker, Elizabeth 2008. *Children's Folklore: A Handbook*. Westport (Conn): Greenwood Press.

Valk, Ülo 2005. Mis on rahvaluule? Valk, Ülo & Metsvahi, Merili (koost). *Regivärsist netinaljadeni. Sissejuhatus rahvaluulesse*. Tallinn: Koolibri, lk 9–12.

Virtanen, Leea 1978. *Children's Lore*. Studia Fennica 22. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Voolaid, Piret 2014. Varateismeliste identiteet ja väärtused Facebooki ahelpostitustes. Kõiva, Mare (koost & toim). *Maailm ja multitasking*. Tänapäeva folkloorist 10. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 49–76 (doi: 10.7592/TF10.facebook).

Summary

Reflecting school life in the self-made memes of primary school students in the Tartu region

Mare Kalda

Senior Research Fellow

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum

mare.kalda@folklore.ee

Astrid Tuisk

Research Fellow

Estonian Folklore Archives, Estonian Literary Museum

astrid.tuisk@folklore.ee

Keywords: children's culture, children's folklore, internet memes, virtual culture, youth culture

Internet memes represent a new vernacular genre, items of which are created and also distributed digitally. Every day, ever new information keeps flowing through the feeds of social media sites. Internet memes, unlike traditional folklore, are not meant to be conveyed from generation to generation, and rarely would one expect a recurrence of a meme that has already been seen and passed forward. New memes are being created constantly, representing every conceivable aspect of physical as well as virtual reality. The external world is represented through a seemingly anything-goes game of combining shapes and forms. Already in the current stage of development of the genre, we can notice that memes correspond to their users' subcultural and other group-related preferences. Age-group specific meme use is also discernible.

This paper focuses on the meme repertoire of schoolchildren in the Tartu region, which is published on special Facebook or Instagram pages. The empirical work consisted in observing the meme sites and interviewing those generating the memes. School memes

are presented as depiction of the life in a particular school and used for generating a feeling of belonging within that school.

By memeing, schoolchildren apply a certain kind of cultural knowledge, a memetic code, which is not necessarily accessible to adults – indeed, they might not even have encountered it. William Corsaro characterises peer group culture with keywords such as autonomy, control, conflict, and differentiation; the challenge is to make fun of the authority of adults. In school memes, we are witnessing not only a peer group counter-culture, but also an endeavour by the group to create a certain distinct world of its own. The novel and youthful memetic form suits well for this project.

Kas on alust rääkida rahvuslikest subkultuuridest?¹

Aimar Ventsel

Tartu Ülikooli etnoloogia vanemteadur

aimar.ventsel@ut.ee

Teesid: Subkultuuride uurimise fookus on traditsiooniliselt aspektidel, mis eristavad neid peavooluühiskonnast. Sellest johtuvalt on rõhk olnud stiili, muusika, subkultuurispetsiifiliste praktikate ja ka kultuuriliste ja sotsiaalsete konfliktide uurimisel. Väga oluline on uurimustes globaliseerumise kontseptsioon. See tähendab analüüsimist, kuidas globaalne subkultuur adapteeritakse konkreetsesse rahvuslikku raami. On olemas mitmeid uurimusi näiteks Lääne subkultuuride globaliseerimisest/globaliseerumisest moslemiühiskondades või ka Aafrika riikides. Mina seevastu väidan käesolevas artiklis, et globaliseerumise fenomeni uurimises on tähelepanuta jäänud vastupidine tendents – viisid, kuidas rahvuslikke ja/või lokaalseid dominantühiskonna norme tuuakse subkultuuri ja muudetakse sellel läbi subkultuuri iseloomu. Artikkel näitlikustab, kuidas subkultuursete stiilide paljusust toetab sellist vastupidist globaliseerumist, pakkudes platvormi erinevatele sotsiaalsetele normidele, poliitilistele vaadetele ja identiteedikontseptsioonidele.

Märksõnad: globaliseerumine, hiphop, identiteet, punk, skinhead, subkultuur, tööliisklass

Subkultuurid ehk siis ala- või osakultuurid on peamiselt sotsioloogias omaette uurimisteema juba peaaegu sadakond aastat. Subkultuuride uurimine algas 1930. aastatel Chicago koolkonnaga, ehk siis sotsioloogidega, kes uurisid n-ö hälbelisi inimrühmi. Hälbelisus (*deviancy*) tähendas antud kontekstis, et uuriti USA “peavooluühiskonnast” erinevaid gruppe, ehk siis inimesi, kes ei olnud keskklassi valged ameeriklased. Peamine fookus sellel suunal oli kultuurikonfliktide uurimisel ehk lähenemisel, mida siis ja nüüd nimetati kultuuriöko- loogiaks. Hea näide on Paul Gozalby Cressey uurimus taksojuhtidest migrantide ja neid teenindavate prostituutide tantsuklubide kultuurist (Cressey 1932) või siis William Foote Whyte'i raamat itaalia kogukonna kriminaalsetest praktikatest (Whyte 1998). See vaateviis seadis suuna, ning Chicago koolkonnast kasvas välja kriminaalsete jõukude uurimise traditsioon (Bloch & Niederhoffer 1958; Cohen 1955; Yablonsky 1962), millest tulenevalt seostatakse õigussotsioloogias

tänapäevani hálbelisuse ja subkultuuri mõisteid valdavalt kuritegelike grup-
pidega (Gusfield 1995; Mullins 2006; Sampson & Bartusch 1988; Wolfgang
& Ferracuti 1982). Õigusotsioloogilistes subkultuuriuuringutes on kahjuks
väga väike roll kuritegelike subkultuuride kultuuri ja tarbimisharjumuste
uurimisel, ehkki mitmed uurimused näitavad, et sellised jõugud on seotud
ka kindlate muusika- ja riietumiseelistustega, ühesõnaga kõige sellega, mida
nimetatakse nüüdisaegses käsitluses noorte subkultuurideks (*youth subcultu-
res*) (vt nt Burt & Simons 2013; Mullins 2006; Nayak 2003, 2006; Young 2013).
Tänapäeva mõistes subkultuurile lähemale nihutas uurimissuunda Howard
Becker (1997), kes alustas oma akadeemilist teed narkootikumide tarbimise
uurimisega. Olles ise muusik, hakkas ta uurima mõnuainete tarbimist džäss-
muusikute hulgas ning leidis, et peale marihuaana tarbimise oli terve muu-
sikute hoiakute ning praktikate maailm “hálbeline” ehk siis n-õ tavainimese
maailmast erinev. Beckeri raamat oli üks neist inspireerivatest teostest, mis
ajendas hálbelisust vaatama laiemalt ja mitte ainult kuritegevuse või etniliste
vastuolude raames.

Noorte subkultuuride uurimisest

1980. aastad on aeg, mille puhul on alust rääkida noorte subkultuuride mõiste
kujunemisest akadeemilistes uurimustes. Ajaloolises plaanis tekkis nähtus,
mida eesti keeles nimetati kunagi noorteliikumiseks, alates 1990. aastast aga
ka järjest rohkem noorte subkultuuriks (Allaste 2013). Ehkki sarnaseid nähtusi
eksisteeris ka varem, eriti džäss- ja swingimuusika ümber (Savage 2007; Wal-
lace & Alt 2001), viis mitmete tegurite kokkusattumine noorte subkultuuride
formeerumise pärast Teist maailmasõda hoopis teisele tasemele. Oluline oli siin
tehnika areng, mis soosis noorte kui omaette tarbimisrühma teket. Johtuvalt
üleminekust šellakplaatidelt vinüülplaatidele muutus muusika tarbimine –
eelkõige helikandjate ostmine – odavamaks ja edastatava heli kvaliteet paranes
tuntavalt. Teine põhjus oli Teise maailmasõja järgne majanduskasv, mille tõttu
briti töölisklassi noortel tekkis võimalus kulutada raha peale esmaste elatus-
vahendite ka erinevatele tarbimiskultuuri toodetele nagu muusikale, riie-
tele, tehnikale ja meelelahutusele üldse. Noortele sai hakata turustama just neile
suunatud moodi kui elustiili. Akadeemilises arusaamises, mida ka autor toetab,
on enamik n-õ klassikalisi subkultuure pärit Suurbritanniast ja nende rida
algab 1950. aastatel *teddy boy* stiiliga. Need olid valdavalt töölisklassi noored,
kes hakkasid kopeerima kuningas Edward VII aegset glamuurset riietumisstiili,
kombineerides seda USA vesternfilmide kauboi- ja Metsiku Lääne elukutseliste
kaardimängurite riietumisstiiliga (Macilwee 2015). Oluliseks muutus *teddy boy*

stiilile sel hetkel USAst maailmavallutamist alustanud rock'n'roll-muusika. *Teddy boy*'dest alguse saanult pääses valla noortekultuuride tekkimise laine, millega kaasnes iga mõne aasta järel muusikastiilide ja nendega seotud riietumisviiside uuenemine, ehk nähtus, mida akadeemilises kirjapruugis tuntakse homoloogiana – sideme tekkimisena konkreetse muusikastiili, selle fännide riietuse ning käitumisviisi vahel. Antud kultuurinähtuse juures on oluline roll tehnika arengul, mis muutis sellise kaasaegsete noorte subkultuuride tekkimise võimalikuks. 1950. aastatel võeti kasutusele vinüülplaadid, turule tulid uut tüüpi plaadimängijad, odavamaks muutus nii muusika lindistamine, plaatide tootmine kui ka seeläbi muusika tarbimine. See tegi võimalikuks asjaolu, et popmuusika muutus laialt kättesaadavaks ja seoses sellega noorte elus äärmiselt oluliseks (Brake 1985; Frith 1983, 1988, 2001; Marcus 1989).

Mitukümmend aastat pärast seda, kui Suurbritannia elanikke oli šokeerinud erinevate noortestiilide ilmumine (modernistid, skinheadid, rastad, pungid jne)², hakkasid neid uurima Birminghami Ülikooli juures asutatud Kaasaegsete Kultuuride Uurimise Keskuse (*Centre for Contemporary Cultural Studies*) sotsioloogid. Seda koolkonda tuntakse subkultuuride teooria, Birminghami koolkonna või siis uurimisasutuse lühendi järgi ka CCCS koolkonnana. CCCS koolkond oli marksistlik ja selle üldine teoreetiline kontseptsioon on määratletav teatud postulaatidega. Esiteks väitsid koolkonna liikmed, et noorte subkultuurid tekivad töölisklassi sees ja väljendavad laiemaid ühiskondlikke konflikte. Siit edasi oli loogiline väita, et subkultuuri saab vaadata kui töölisklassi vastupanu dominantühiskonnale (ehk siis keskklassi poolt domineeritud väärtuste süsteemile ja elustiilile) rituaalse vastupanu abil. Rituaalideks olid subkultuuriti erinev elustiil, teistsugune välimus, kirglik muusika fännamine ning subkultuurispetsiifiliste käitumisviiside ja praktikate leiutamine. Lisaks sellele kuulus CCCS teoreetilise kontseptsiooni hulka väide, et noorte subkultuur põhineb näost näkku suhtlemisel väikese grupi sees. Hiljem subkultuur – ehk siis vastav riietumisstiil ja muusika – levib ning saavutab üha suurema populaarsuse, kuni mingil hetkel korjavad meedia ja kommertsstruktuurid antud stiili üles, muudavad selle turundusobjektiks, subkultuur väljub töölisklassi piiridest ja muutub kommertskultuuriks (Clarke & Critcher & Johnson 1979; Hall & Jefferson 1986; Hebdige 1979, 1987; Willis 2000; Willis *et al.* 1990). CCCSi lähenemise üheks puuduseks oli see, et nad tegelesid vähe – kui üldse – empiirilise uurimistööga ning enamik nende publikatsioone ja raamatuid põhineb peamiselt sekundaarsetel allikatel, näiteks meediaväljaannete või siis laulutekstide analüüsil.

Subkultuuriteooriale tekkis 1990. aastatel vastukaaluks postsubkultuuriteooria ja antud koolkond on siiamani noorte subkultuuride uuringutes domineeriv. Postsubkultuuriteooria seadis kõik eelneva koolkonna postulaadid

kahtluse alla. Kõige enam kriitikat pälvis klassipositsiooni kriteerium. Postsubkultuuriteooria uurijad eitasid noortekultuuride põhjuslikku sidet tööliklassiga ning väitsid et klassitaust ei ole subkultuuride tekkel ega nendega ühinemisel oluline (Muggleton 2005, 2000; Muggleton & Weinzierl 2003). See koolkond väidab, et noorte subkultuur pole seotud vastupanu või mässuga, vaid tegemist on puhtalt tarbimiskultuuriga, mille puhul stiil on lihtsalt tarbimiseelistuste väljend. Samuti seati kahtluse alla subkultuuriline identiteet kui selline. Subkultuur ei ole selles käsitluses kindlapiiriline – ja kindla identiteediga – grupp, vaid hägusate piiridega inimrühm, kus inimesed pidevalt tulevad ja lähevad ning välimust vahetavad (Muggleton 2000), teinekord aga üldse ei näe üksteist, vaid ühine grupiidentiteet luuakse ainult virtuaalruumis (Bennet 2004; Williams 2006). Seepärast kasutab postsubkultuuri koolkond subkultuuri asemel väljendeid nagu *tribe*, *scene* või *neo-tribe* (Bennet 2011; Hesmondhalgh 2005; Straw 2002). Subkultuuri akadeemilise mõiste muutumisega ilmus kasutusse kontseptsioon stiilide supermarketist (*the supermarket of style*) (Polhemus 1997). Stiilide supermarketi kontseptsiooni aluseks on idee, et subkultuuride maailm on nagu suur väljamüük: igaüks võib vastavalt oma soovile valida selle stiili, mis talle meeldib. Ted Polhemuse töödes torkab silma, et ta lahutab sotsiaalse grupiidentiteedi subkultuurilisest identiteedist – ta taandab stiilivaliku individuaalseks isikliku maitsega seotud aktiks, umbes nagu inimene valib tänavakohvikus erinevate jäätiste vahel.

Postsubkultuuriteooria suhtes on ilmunud hulgaliselt kriitikat. Peamiselt on kritiseeritud seda, et postsubkultuuriteooria eitab subkultuurilist identiteeti kui sellist, väites et tegemist on puhta tarbimiskultuuriga, millel pole sotsiaalselt sisu, samuti postuleeritakse konkreetsete struktuuride ning grupisestest hierarhiate puudumist. Nii osutab Shane Blackman (Blackman 2005), et ehkki David Muggleton (2000) üritab oma epohhiloova raamatuga “Inside Subculture” väita, et subkultuure kui konkreetse struktuuri ja identiteediga grupe ei eksisteeri ehk subkultuuridel “pole enam reegleid” (*there are no rules*, lk 47), näitab Muggletoni raamatu empiiriline osa siiski selgesti, et isegi tema uuritud punk ja mod grupid alluvad enda kehtestatud reeglitele, küll aga võivad inimesed vahetada subkultuuri individuaalsel tasandil, kui üks stiil nende silmis ammendub (Blackman 2005: 10–11). Samal moel on kritiseeritud ka väidet, et klass kui sotsiaalne kategooria ei mängi enam subkultuuriliste identiteetide moodustamisel rolli. On uurimusi, milles näidatakse, et klass võib mõningate noorte subkultuuride juures siiski etendada tähtsat osa kui solidaarsuse ja eneseidentifikatsiooni alus (Nayak 2003; Shildrick 2006; Shildrick & MacDonald 2006). Teine irooniline moment postsubkultuuriteooria juures on asjaolu, et mitmed uurijad, kes eitasid subkultuuri kui normide ja väärtuste süsteemi olemasolu, on hiljem rääkinud endale vastu, avaldades uurimusi, kus nad ana-

lüüsisivad, miks subkultuuri liikmed oma stiilile ka vananedes truuks jäävad, ja jõuavad järeldusele, et selle põhjuseks on subkultuuri maailmavaatel – ehk siis väärtussüsteemil ja reeglitel – põhinev elustiil (Bennett 2006; Davis 2012; Hodgkinson 2011).

Popkultuuri globaliseerumine

Popkultuuri erinevad tahud, eriti muusika ja mood, on alati kiired levima. Raadio- ja plaadimuusika levik aitas enne Teist maailmasõda levida džäss- ja svingmuusikal, tango sai tuule tiibadesse veel enne seda (Savigliano 1995; Wallace & Alt 2001). Ülalpool mainitud tehnoloogia areng kiirendas popkultuuri(de) ja noortemoe levikut sõjajärgseil aastail aga veelgi. Kinost sai võimas meedium, mis transportis uusi stiile kaugetesse maadesse, ent ka raadio oli piisavalt oluline lüli välismaise muusika vahendamisel. *Rock'n'roll*, biitmuusika ja samuti tavaline estrada levisid kiiresti, jõudes kapitalistlikust läänemaailmast peaaegu välgukiirusel ka sotsialistlikku maailma. Seda, et raudne eesriie ei olnud piisavalt tihe, näitab kasvõi see, kui kiiresti jõudsid uued stiilid ja moenähtused Nõukogude Eestisse (Amico 2009; Garšnek 2010; Rinne 2009; Salumets 1998, 2010; Tõnson 1976; Vahter 2015). Peamiselt briti ja USA päritolu noortekultuuri nähtusi kopeeriti, võeti omaks, muudeti ka Eestis ja selle protsessi käigus kujunesid välja lokaalsed versioonid globaalsest anglo-ameerika popkultuurist. Seda protsessi nimetatakse globaliseerumiseks ning noorte- ja subkultuuride uuringutes on globaliseerumist uuritud palju. Väga oluline fookus globaliseerumise käsitlustes on sellel, kuidas ja miks võetakse üle angloameerika kultuurist pärit stiile kogu maailmas ning kuidas kohapeal konstrueeritakse võimalikult autentset USA või briti päritolu noortekultuuri. Üldjuhul vaatavad sellised uurimused, kuidas uuel asukohamaal luuakse oma versioon subkultuuridest nagu näiteks punk, klubikultuur, hiphop või metal ja kuidas ning millega põhjendatakse seda, et lokaalne versioon globaalsest kultuurinähtusest on “päris” ehk “autentne”, nii nagu see päritolumaal sündis. Nii või teisiti on selliste globaliseerumisprotsesside analüüsides aktsent pingetel või konfliktidel kohaliku kultuuri normide ja väärtustega. Nii süüdistati varast reivikultuuri Venemaal narkootikumide propageerimises (Yurchak 1999), punki Indoneesias moslemikultuuri normide rikkumises (Hannerz 2015; Wallach 2008), Mongoolia hiphoppi liigeses läänelikkuses (Marsh 2010) ning seda rida võiks jätkata. Vähe sellest, paljudel juhtudel teevad mandri-Euroopa, Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika artistid ingliskeelset muusikat, mis on nii äravahetamiseni sarnane selle USA ja briti eeskujudega, et raske on isegi aru saada, et tegemist pole briti või ameerika artistiga. Brent Luvaas (2009)

peab seda muusikaliseks deterritorialiseerumiseks, millel on kaks eesmärki: olla osa globaalsest skreenest ja usk sellesse, et selline “autentsus” võib aidata artisti alustada edukat rahvusvahelist karjääri.

Muidugi on olemas ka vastupidiseid näiteid, kui näiteks rokkmuusika on muutunud piirkondlikke patriootilisi ideid kandvaks nähtuseks (Friedman & Weiner 1999; Gudmundsson 1993; Regev 2007; Stankovic 2001), ent see tõik ei ole vähendanud kriitikat selle kohta, et globaalne popkultuur on hävitanud või hävitamas rahvuslikku omapära ning kohalikku kultuurilist ehedust (vt kasvõi jakuudi intelligentide kaebeid hiphopi teemal Iakovleva 2010).

Diskussioon ja järeldused

2018. aasta novembrikuu alguses Eesti Kirjandusmuuseumi korraldatud doktorantide sügiskoolis Kubijas mängisin auditooriumile ette mitu videoklippi ja palusin osalejatel ära arvata, kust on pärit ettemängitud artistid. Esimene oli punkansambel Casualities looga “Corazones Intoxicados”. Tegemist oli klipiga nende Equito kontserdist. Klipis näidatakse tüüpilisi Ladina-Ameerika punkareid, laulja laulab hispaania keeles. Minu küsimusele, kust on pärit see bänd, pakuti erinevaid Ladina-Ameerika maid, ent tegelikult on tegemist punkbändiga New Yorgist ja selle laulja kohta kasutatakse USAs terminit *hispanics* – hispaaniakeelne ameeriklane. Teine ettemängitud videoklipp oli ansambel Evil Conduct looga “Home, Sweet Home”. Videos näidatakse kolme skinheedi väga inglaslikus pubis õlut joomas, kõndimas mööda linna ja muidugi ka muusikat mängimas. Laulja laulab inglise keeles briti aktsendiga ja mitte miski ei reeda, et Evil Conduct on tegelikult hollandi ansambel. Kolmas näide oli kollektiiv nimega Mocca, looga “The best thing”. Tegemist on meloodilise indirokiga, mida esitavad asiaatidest muusikud laulavad veatu ameerika inglise aktsendiga. Sel korral pakuti juba täpsemalt, nimelt oletas üks kuuljatest, et tegemist on Filipiinide kollektiiviga. Tegelikult on Mocca Indoneesia üks olulisemaid indiebände. Sealjuures ei näita videos peale füüsilise välimuse miskit bändi Aasia päritolu – video on üles võetud 1930. aastate stiilis väga euroopalikus majas, mis võiks asuda nii USAs kui ka Suurbritannias. Need ja muud videod justkui demonstreeriksid, et kartused on saanud tõeks, ning globaalse (angloameerika) popkultuuri pealetung on viinud lokaalse kultuuri nivelleerumiseni ning enam pole vahet, kus maailma otsas muusikat tehakse, sest kõik artistid kopeerivad ühtesid ja samu oma stiili standardeid.

Subkultuuride sotsioloogia on üldiselt ignoreerinud rahvuslike iseärasuste ning normide ja väärtuste kaasamist globaliseeruvatesse subkultuuridesse, hilisemad teoreetilised koolkonnad on neid suisa eitanud. Kui juttu tuleb mitte-

subkultuurilistest väärtustest, siis enamasti on tegu etniliste, kultuuriliste või rassiliste vähemustega, kes läbi muusika protestivad diskrimineerimise vastu (Alexander 2000; Bennett 1999; Dunn 2016; Wade 1999). Niimoodi jääbki mulje, et globaliseerunud subkultuurid on justkui väljund inimestele, et “astuda välja” oma kultuurist. Teatud mõttes see ongi nii. Noorte subkultuurid pakuvad osalejatele alternatiivset identiteeti, tunnet, et ollakse globaalse skeene osa ja solidaarsustunnet oma mõttekaaslastega. Teisalt ei tähenda see, et rahvuslikud ning lokaalsed aspektid ei eksisteeri kohalikul tasandil globaalse subkultuuri sees. Väga hea näide on kasvõi indoneesia punk. Oma uurimuses väidab Erik Hannerz, et indoneesia punkarid on pidevas konfliktis ümbritseva moslemiühiskonnaga, mille tavadele ja normidele nende käitumine, muusika ning välimus ei vasta (Hannerz 2015). Ajakirja *Vice* videokanali Noisey tehtud dokumentaalfilmis “Punk Rock vs Sharia Law” väidavad aga noored indoneesia punkarid, et nad peavad ennast moslemiteks, järgivad ka islami reegleid, ent on fundamentaalse islami vastu, mis üritab ette kirjutada, mida ja kuidas nad peavad tegema³. See on suurepärane näide sellest, kuidas kohalikud normid ja tavad võetakse kaasa subkultuuri ning need hakkavad mõjutama subkultuurlaste viisi subkultuuri lokaalse vormi kujundamisel.

Kui lugeda kriitilise pilguga subkultuure analüüsivat kirjandust, võib selliseid näiteid leida rohkemgi. Näiteks on varasemad uurijad veendunud, et inglise skinheedide teke on otseselt seotud inglise töölisklassi normide ja väärtuste kandmisega subkultuuri vormi – lokaalsus, maskuliinsus, solidaarsus, aga ka agressiivsus ja alkoholitarbimise idealiseerimine on pärit just sellest keskkonnast (Brake 1974; Clarke 1976). Paul Hodkinsoni uurimuses briti gootikultuurist räägivad osalised selgesõnaliselt, et suurtel festivalidel eelistavad nad inglise gootide seltskonda, sest niimoodi on üksteisemõistmine lihtsam (Hodkinson 2002). Samamoodi on uurijad näidanud, et 1960. aastatel Jamaikal tekkinud *rude boy* subkultuur oli otseselt seotud saare vaese töölisklassi *habitus*e ning esteetiliste arusaamade ühendamisega muusika ning moega (Barrow & Dalton 1997). Lokaalsete praktikate importi punki on demonstreeritud mitmes uurimuses (Dines & Gordon & Guerra 2017; O'Connor 2002, 2004). Sunaina Marr Maira näitab veenvalt, kuidas New Yorgi desi kultuur on kombinatsioon ameerika noortekultuurist ning India, Pakistani ja Bangladeshi konservatiivsest arusaamast soorollide, kombelisuse ning edukuse kohta. Autor näitab ka seda, et desi klubides eksisteerib grupeerumine etnilise printsiibi alusel, kuna Pakistani päritolu noored eelistavad endasarnaste seltskonda India või Bangladesh noortele ja vastupidi (Maira 2002). Vene skinheede kaua aega uurinud briti teadlane Hilary Pilkington näitab selgelt, kuidas vene proletariaarses miljöös eksisteeriv matšokultus, ksenofoobia ja rassism peegelduvad ka skinheedide kommetes (Pilkington 2010, 2014; Pilkington & Omel'chenko

& Garifzianova 2010). Teinekord põimuvad lokaalne ja globaalne ehk siis kohalik väärtussüsteem ja kombestik ning imporditud subkultuur nii tihedalt, et subkultuur peaaegu kaotab rahvusvahelise komponendi. Vene sotsioloog Aleksander Tarassovi uurimused näitavad, et kohalik vene proletaarne gopnikute kultuur⁴ ja transnatsionaalne neonatsistlik parempoolne skinheadikultuur leidsid teineteist suhteliselt kiiresti ja põimusid nii tihedalt, et kultuuriline ja välimuslik erinevus kahe grupi vahel peaaegu kadus. Nii gopnikud kui ka skinheadid olid vägivaldsed rassistid ja ksenofoobid ning sel pinnal tekkis teineteisemõistmine. Uuriija väidab, et selline lõimumine on Venemaal unikaalne, sest ükski teine välismaist päritolu subkultuur pole siiani leidnud endale venemaist vastet ega ole sellega kokku kasvanud (Tarasov 2008). Kõige paremini on aga lokaalse väärtussüsteemi eksporti subkultuuri väljendanud hoopis üks kirjanik. John Kingi raamatu "Skinheads" (2009) tegelasteks on kolm põlvkonda inglise skinheadide ning raamatu läbiv teema on inglise traditsiooni ja identiteedi üle arutlemine, aga ka selle avalik demonstreerimine. Raamat on väga realistlik, näitab ühtlasi, kuidas rahvuslik ning etniline identiteet ja väärtushinnangud võivad kattuda subkultuuriliste väärtustega sedavõrd, et ühte on teisest võimatu lahutada.

Rahvuslikku subkultuuri on ingliskeelse sõna *nation* võtmes raske defineerida ja ka teoreetiliselt kontseptualiseerida. Väga paljudel juhtudel näib, et need kaks välistavad teineteist. Näiteks nõukogude vene rokikultuuri on retrospektiivselt kujutatud kui süsteemivastast ja -välist nähtust, mida vastavad nõukogude instantsid ka taga kiusasid ja alla surusid (Cushman 1995; Steinholt 2003; Steinholt & Wickström 2009; Troitskii 2007; Wickström & Steinholt 2009). Sellest hoolimata on vähemalt kahes raamatus näidatud, kuidas nõukogudeaegsed vene rokifännid võisid olla samaaegselt siirad kommunistlikud noored (Yurchak 2006) ja nõukogude patrioodid (Smith 1976).

Sellistele paradoksile on raske leida ühemõttelist seletust ja alljärgnev on vaid üks võimalikest hüpoteesidest. Minnes tagasi ülalmainitud stiilide supermarketi juurde, võib nentida, et tänapäeval on igal inimesel võimalik valida kümnete subkultuuriliste stiilide vahel. Küsimus on selles, millistest kategooriatest lähtuvalt ta seda teeb. Subkultuur ei ole ainult muusika- ja riietumisstiil, vaid iga stiilipõhise rühmitusega on seotud teatud maailmavaade ja normistik⁵. Miks leiavad vene gopnikud kergesti tee rassistlike neonatsidest skinheadide juurde? Sest *skinhead*kultuuri ideoloogilised kriteeriumid on neile arusaadavad ja vastuvõetavad. Väga raske on gopnikut ette kujutada hipsteri või hipina, sest nende gruppide maailmavaade on risti vastupidine gopnikute maailmas eksisteerivatele kategooriatele. Olen oma uurimistöös Ida-Saksa punkarite, skinheadide ja jalgpallihuligaanide seas tuvastanud just sellist maailmavaatelist sidet (Ventsel 2008, 2010, 2012; Ventsel & Araste 2015).

Sotsialistlik Ida-Saksamaa oli riik, kus proletaarsuse kultus oli enam-vähem riiklik poliitika. Vägivald kui selline polnud taunitud, oli lihtsalt arusaam "õigest" ja "valest" vägivallast. Nii kasutasid ametivõimud kommunistlikest noortest moodustatud vabatahtlikke rühmi, et näiteks suviti ajada laiali parkides aega veetvaid noortejouke (Fenemore 2007). Seega oli "õige" vägivaldne käitumine riigi poolt sanktsioneeritud. Seoses sellega on idasaksa endiste tööstuslinnade igapäevakultuur väga matsolik ja maskuliinne. Lisaks muule on saksa töölikultuur ja saksa kultuur ääretult lokaalpatriootlik – inimese regionaalne ning linna- või külaidentiteet on ääretult olulised ja defineerivad tihti tema suhteid ümbritsevaga. Maskuliinsus, agressiivsuse heroiseerimine ja lokaalsus on ka jalgpallihuligaanide ning *skinhead*kultuuris kesksed ideoloogilised väärtused. Seega juhtubki nii, et endised regionaalsed rivaliteedid ja konfliktid kantakse nüüdisajal välja subkultuuri raames – traditsiooniliselt riivaalitsevatel linnadel on nüüd teineteist vaenavad jalgpallihuligaanide grupid. Jalgpallihuligaanide kultuur annab vanale tavale uue vormi, on selle keeleks, ent mitte loojaks. Nii on Saksamaal legendaarne vastuolu Berliini ja Saksimaa jalgpallifännide vahel, samuti antipaatiad Põhja- ja Lõuna-Saksamaa klubide pooldajate vahel. Iseenesest on siin tegemist regionaalsete konfliktidega, mis lähevad ajaloos tagasi enam kui 200 aastat. Ma olen sama näidanud ka idasaksa streetpungi ja skinheadide kultuuri kohta (Ventsel 2008, 2010, 2012, 2014). Traditsioonilised saksa tööliklassi väärtused nagu autonoomia, lokaalpatriotism, majanduslik sõltumatus ja lojaalsus sõpradele haakuvad subkultuuriliste väärtustega ja nii kujunebki välja rahvuslik subkultuur, antud hetkel näiteks saksa jalgpallihuligaanide kultuur.

On väga erinevaid põhjuseid, miks noor inimene sulandub subkultuuri. Üheks peamiseks mõjutajaks peetakse tema vahetu suhtluskonna (*peer group*) mõju, aga ka selles seltskonnas eksisteerivaid üldaktsepteeritud norme. Need normid on sageli väga hästi väljendatavad teatud stiilide poolt pakutava keele vahendusel. Nii näiteks näitavad uuringud, et kriminaalsed rühmitused leiavad endale teinekord väljenduse hiphopis (Mullins 2006) kui ka seda et teatud sotsiaalselt marginaliseeritud tööliklassi päritoluga noored loovad endale stiili mis põhineb radikaalsel hiphopil (Martin 2009; McCulloch & Stewart & Lovegreen 2006; Nayak 2006; Jones 2011; Young 2013). Teiselt poolt näitavad uuringud, et USA ja briti keskklassi noori tõmbavad subkultuurid, mis seavad esiplaanile kas nohiku elustiili (Bucholtz 2011) või siis eneseväljenduse kunstis (Lamy & Levin 1985). Need uurimused ei lähe aga enamasti põhjusliku sideme analüüsini – kuidas ja miks emakultuuri väärtused teevad atraktiivseks just teatud stiili. Seega, ühinemine teatud noorte subkultuuriga pole ainult radikaalne emakultuurist väljumine, vaid enesele uue väljendusvormi otsimine, lähtudes emakultuurist pärit maailmavaatest ja normidest.

Lõpetuseks võib öelda, et teoreetilist arusaama noorte subkultuuridest tuleb revideerida. Praegusel hetkel on subkultuuride uuringutes liiga suur rõhk välisel stiilil ja muusika analüüsil. Kontsentreerides tähelepanu just nendele aspektidele jäävad tihti tähelepanuta need jooned, mis ühendavad subkultuuri oma emaühiskonnaga, mitte ei lahuta teda sellest. Palju rohkem tuleb tähelepanu pühendada fenomeni teisele küljele: subkultuur pakub keele ja vormi, mida täidetakse kohaliku sisuga. Selline lähenemine erineb tavapärasest arusaamast globaliseerumisele kui globaalse fenomeni mugandumist lokaalsetesse oludesse. Me teame väga vähe sellest, kuidas ühesuguse välimusega ja kohati isegi üht ja sama muusikat tarbivad ja sarnast muusikat tegevad subkultuurid erinevad sisuliselt.

Kommentaariid

¹ Artikkel põhineb ettekandel “*Can we talk about national subcultures?: Music, style, networking and alcohol*”, mille pidasin Eesti Kirjandusmuuseumi korraldatud doktorantide sügiskoolis “*Dialoogid laste ja noortega*” 1.–2. novembril 2018 Kubija hotellis Võrus. Artikkel on valminud Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojekti IUT 34-32 (“*Kultuuripärand kui ühiskondlik-kultuuriline ressurss ja probleemne valdkond*”) raames.

² Pärast Teist maailmasõda võib täheldada noorte subkultuuride arengus teatud lineaarsust – subkultuurid ilmusid kronoloogiliselt. 1950. aastatel tekkisid *teddy boy’d*, 1960. aastate alguses modernistid ehk *mods* ja rokkerid ehk *rockers*, 1960. aastate keskel ja lõpus oli lühike skinheadide esimene laine, 1970. aastate alguses transformeerusid jamaika *rude boy’d* rastadeks, 1970. aastate keskel tekkis punk. 1970. aastate lõpus läheb pilt segaseks muuhulgas seoses mitmete subkultuuride nagu skinheadid ja modernistid *revival*-lainetega. Ainuke sel perioodil globaalset mõju avaldanud USAst pärit noorte subkultuur oli hipid. 1980. aastate algusest võib täheldada uute subkultuuride teket paralleelselt juba eksisteerinud subkultuuride regulaarse tagasitulekuga.

³ <https://www.youtube.com/watch?v=6Sbne-qCNzU&t=748s> (vaadatud 11.07.2019).

⁴ Gopnikuteks nimetatakse vene kultuuris väga spetsiifilist töölisnoorte gängikultuuri. Gopnikud kannavad enamasti odavaid spordirõivaid, nokkmütse ja kuldkette. Nad paistavad silma agressiivse käitumisega ning on sageli väga kriminaalsed. Üldjuhul kuulavad nad odavat popmuusikat või spetsiifilisi elektroonilise muusika stiile nagu *hard bass*.

⁵ Subkultuurilise käitumisega on seotud ka teatud situatiivsus. Jalgpallihuligaan võib olla hea isa ja *death metal*i austaja töötada vägagi rahulikul kontoritööl. Siia lisandub subkultuuride kommertsialiseerimine moetööstuse poolt. Seda juhtus 1990. aastail grungega ja 2000 aastate alguses pungiga, kui disainermoefirmad hakkasid neid stiile kasutama kallite rõivakollektsioonide tootmisel. See kõik on muidugi tõstatanud subkultuurisisesid diskussioone selle üle, mis on “päris” ja mis mitte.

Kirjandus

- Alexander, Claire E. 2000. *The Asian Gang. Ethnicity, Identity, Masculinity*. New York & Oxford: Berg.
- Allaste, Airi-Alina (koost & toim) 2013. *Subkultuurid: Elustiilide uurimused*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Amico, Stephen 2009. Visible Difference, Audible Difference: Female Singers and Gay Male Fans in Russian Popular Music. *Popular Music and Society* 32 (3), lk 351–370 (doi: 10.1080/03007760902985809).
- Barrow, Steve & Dalton, Peter 1997. *Reggae. The Rough Guide. The Definitive Guide to Jamaican Music, from Ska through Roots to Ragga*. London & New York: The Rough Guides, Penguin Books.
- Becker, Howard S. 1997. *Outsiders. Studies in Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Bennett, Andy 1999. Hip hop am Main: the localization of rap music and hip hop culture. *Media Culture Society* 21 (1), lk 77–91 (doi: 10.1177/016344399021001004).
- Bennett, Andy 2004. Virtual Subculture? Youth, Identity and the Internet. Bennett, Andy & Kahn-Harris, Keith (toim). *After Subculture. Critical Studies in Contemporary Youth Culture*. London & New York: Palgrave Macmillan, lk 162–172 (doi: 10.1007/978-0-230-21467-5_12).
- Bennett, Andy 2006. Punk's Not Dead: The Continuing Significance of Punk Rock for an Older Generation of Fans. *Sociology* 40 (219), lk 219–235 (doi: 10.1177/0038038506062030).
- Bennett, Andy 2011. The post-subcultural turn: some reflections 10 years on. *Journal of Youth Studies* 14 (5), lk 493–506 (doi: 10.1080/13676261.2011.559216).
- Blackman, Shane 2005. Youth Subcultural Theory: A Critical Engagement with the Concept, its Origins and Politics, from the Chicago School to Postmodernism. *Journal of Youth Studies* 8 (1), lk 1–20 (doi: 10.1080/13676260500063629).
- Bloch, Alexander & Niederhoffer, Arthur 1958. *The Gang. A Study in adolescent Behaviour*. New York: Philosophical Library.
- Brake, Michael 1974. The Skinheads: An English Working Class Culture. *Youth & Society* 6 (2), lk 179–200 (doi: 10.1177/0044118X7400600203).
- Brake, Michael 1985. *Comparative Youth Culture: The Sociology of Youth Cultures and Youth Subcultures in America, Britain, and Canada*. London & New York: Routledge & Keagan Paul Ltd.
- Bucholtz, Mary 2011. *White Kids. Language, Race and Styles of Youth Identity*. Cambridge & New York & Melbourne & Madrid & Cape Town & Singapore & Sao Paulo & Delhi & Dubai & Tokyo & Mexico City: Cambridge University Press.
- Burt, Callie H. & Simons, Ronald L. 2013. Self-Control, Thrill Seeking, and Crime: Motivation Matters. *Criminal Justice and Behavior* 40 (11), lk 1326–1348 (doi: 10.1177/0093854813485575).

- Clarke, John 1976. *The Skinheads and the Magical Recovery of Community*. Hall, Stuart & Jefferson, Tony (toim). *Resistance Through Rituals. Youth Subculture in Post-War Britain*. London: Hutchinson, lk 99–102.
- Clarke, John & Critcher, Chas & Johnson, Richard (toim) 1979. *Working-Class Culture. Studies in history and theory*. London & Melbourne & Sydney & Auckland & Johannesburg: Hutchinson.
- Cohen, Albert K. 1955. *Delinquent boys: the culture of the gang*. Glencoe (Ill.): Free Press.
- Cressey, Paul Goalby 1932. *Taxi-Dance Hall. A Sociological Study in Commercialized Recreation and City Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cushman, Thomas 1995. *Notes from Underground. Rock Music Counterculture in Russia*. Albany: State University of New York.
- Davis, Joanna R. 2012. Punk, Ageing and the Expectations of Adult Life. Bennet, Andy & Hodgkinson, Paul (toim). *Ageing and Youth Cultures. Music, Style and Identity*. London & New York: Berg, lk 105–118 (doi: 10.5040/9781474214223.ch-008).
- Dines, Mike & Gordon, Alastair 'Gords' & Guerra, Paula (toim) 2017. *The Punk Reader. The Research Transmission from the Local to the Global*. Porto: University of Porto.
- Dunn, Kevin 2016. *Global Punk: Resistance and Rebellion in Everyday Life*. New York, NY, USA: Bloomsbury.
- Fenemore, Mark 2007. *Sex, Thugs and Rock'n'Roll. Teenage rebels in Cold-War East Germany*. New York, Oxford: Berghahn.
- Friedman, Julia P. & Weiner, Adam 1999. Between A Rock and Hard Place: Holy Rus' and its Alternatives in Russian Rock Music. Barker, Adele Marie (toim). *Consuming Russia. Popular Culture, Sex, and Society since Gorbachev*. Durham, London: Duke University Press, lk 110–137 (doi: 10.1215/9780822396413-005).
- Frith, Simon 1983. *Sound Effects: Youth, Leisure and the Politics of Rock'n'Roll*. London: Routledge.
- Frith, Simon 1988. *Music for Pleasure: Essays in the Sociology of Pop*. Vol. Cambridge: Polity Press.
- Frith, Simon 2001. The popular music industry. Frith, Simon & Straw, Will & Street, John (toim). *The Cambridge Companion to Pop and Rock*. Cambridge University Press, lk 26–52 (doi: 10.1017/CCOL9780521553698.004).
- Garšnek, Igor 2010. *Ruja: Must ronk vői valge vares*. Tallinn: Pegasus.
- Gudmundsson, Gestur 1993. Icelandic rock music as a synthesis of international trends and national cultural inheritance. *Young* 1 (2), lk 48–63 (doi: 10.1177/110330889300100204).
- Gusfield, Joseph R. 1995. Moral Passage: The Symbolic Process in Public Designations of Deviance. Macaulay, Stuart & Friedman, Lawrence Meir & Stookey, John (toim). *Law and Society: Readings on the Social Study of Law*. New York & London: W.W. Norton & Company, lk 509–521.
- Hall, Stuart & Jefferson, Tony (toim) 1986. *Resistance Through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain*. London: Hutchinson.

- Hannerz, Erik 2015. *Performing Punk*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hebdige, Dick 1979. *Subculture: The Meaning Of Style*. New York: Methuen.
- Hebdige, Dick 1987. *Cut'N'Mix. Culture, Identity and Carribean Music*. London and New York: Routledge.
- Hesmondhalgh, David 2005. Subcultures, Scenes or Tribes? None of the Above. *Journal of Youth Studies* 8 (1), lk 21–40 (doi: 10.1080/13676260500063652).
- Hodkinson, Paul 2002. *Goth. identity, Style and Subculture*. Oxford & New York: Berg.
- Hodkinson, Paul 2011. Ageing in a spectacular 'youth culture': continuity, change and community amongst older goths. *The British Journal of Sociology* 62 (2), lk 262–282 (doi: 10.1111/j.1468-4446.2011.01364.x).
- Iakovleva, Arina 2010. Andrei Borisov: marginaly vsekh stran, soediniaites'! *Yakutsk Vechernii*, 20.08.
- Jones, Owen 2011. *Chavs: The Demonization of the Working Class*. London: Verso Books.
- King, John 2009. *Skinheads*. London: Vintage.
- Lamy, Philip & Levin, Jack 1985. Punk and Middle-Class Values: A Content Analysis. *Youth & Society* 17 (2), lk 157–170 (doi: 10.1177/0044118X85017002003).
- Luvaas, Brent 2009. Dislocating Sounds: The Deterritorialization of Indonesian Indie Pop. *Cultural Anthropology* 24 (2), lk 246–279 (doi: 10.1111/j.1548-1360.2009.01131.x).
- Macilwee, Michael 2015. *The Teddy Bow Wars. The Youth Cult That Shocker Britain*. Croydon: Milo Books LTD.
- Maira, Sunaina Marr 2002. *Desis in the house. Indian American Youth Culture in new York City*. Philadelphia: Temple University Press.
- Marcus, Greil 1989. *Lipstick Traces: A Secret History of the Twentieth Century*. London: Faber and Faber.
- Marsh, Peter K. 2010. Our generation is opening its eyes: hip-hop and youth identity in contemporary Mongolia. *Central Asian Survey* 29 (3), lk 345–358 (doi: 10.1080/02634937.2010.518013).
- Martin, Greg 2009. Subculture, style, chavs and consumer capitalism: Towards a critical cultural criminology of youth. *Crime Media Culture* 5 (2), lk 123–145 (doi: 10.1177/1741659009335613).
- McCulloch, Ken & Stewart, Alexis & Lovegreen, Nick 2006. 'We just hang out together': Youth Cultures and Social Class. *Journal of Youth Studies* 9 (5), lk 539–556 (doi: 10.1080/13676260601020999).
- Muggleton, David (toim) 2000. *Inside Subculture*. Oxford, New York: Berg.
- Muggleton, David 2005. From classlessness to clubculture: A genealogy of post-war British youth cultural analysis. *Young* 13 (2), lk 205–219 (doi: 10.1177/1103308805051322).
- Muggleton, David & Weinzierl, Rupert (toim) 2003. *The post-subcultures reader*. Oxford & New York: Berg.
- Mullins, Christopher W. 2006. *Holding Your Square. Masculinities, Streetlife and Violence*. Cullompton (Devon) & Portland (Oregon): William Publishing.

- Nayak, Anoop 2003. *Race, Place and Globalization: Youth Cultures in a Changing World*. Oxford & New York: Berg.
- Nayak, Anoop 2006. Displaced Masculinities: Chavs, Youth and Class in the Post-industrial City. *Sociology* 40 (5), lk 813–831 (doi: 10.1177/0038038506067508).
- O'Connor, Alan 2002. Local scenes and dangerous crossroads: punk and theories of cultural hybridity. *Popular Music* 21 (2), lk 225–236 (doi: 10.1017/S0261143002002143).
- O'Connor, Alan 2004. Punk and globalization. Spain and Mexico. *International Journal of Cultural Studies* 7 (2), lk 175–195 (doi: 10.1177/1367877904044252).
- Pilkington, Hilary 2010. No Longer “On Parade”: Style and the Performance of Skinhead in the Russian Far North. *The Russian Review* 69, lk 187–209 (doi: 10.1111/j.1467-9434.2010.00562.x).
- Pilkington, Hilary 2014. ‘My Whole Life Is Here’: Tracing Journeys through ‘Skinhead’. Buckingham, David & Bragg, Sara & Kehily, Mary Jane (toim). *Youth Cultures in the Age of Global Media*. New York: Palgrave Macmillan, lk 71–87.
- Pilkington, Hilary & Omel’chenko, Elena & Garifzianova, Al’bina (toim) 2010. *Russia’s Skinheads. Exploring and rethinking subcultural lives*. London, New York: Routledge.
- Polhemus, Ted 1997. In the Supermarket of Style. Redhead, Steve & Wynne, Derek & O'Connor, Justin (toim). *The Clubcultures Reader: Readings in Popular Cultural Studies*. Oxford & Malden: Wiley-Blackwell, lk 130–132.
- Regev, Motti 2007. Ethno-National Pop-Rock Music: Aesthetic Cosmopolitanism Made from Within. *Cultural Sociology* 1 (3), lk 317–341 (doi: 10.1177/1749975507082051).
- Rinne, Harri 2009. *Laulev revolutsioon: Eesti rokipõlvkonna ime*. Tallinn: Varrak.
- Salumets, Vello 1998. *Rockrapsoodia*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Salumets, Vello 2010. *Fikseeritud Fix*. Tallinn: Greif.
- Sampson, Robert J. & Bartusch, Dawn Jeglum 1988. Legal Cynicism and (Subcultural?) Tolerance of Deviance: The Neighborhood Context of Racial Differences. *Law & Society Review* 32 (4), lk 777–804 (doi: 10.2307/827739).
- Savage, Jon 2007. *Teenage. The Creation of Youth 1875–1945*. London: Chatto & Windus.
- Savigliano, Marta E. 1995. *Tango and the Political Economy of Passion*. Boulder, Oxford: Westview.
- Shildrick, Tracy 2006. Youth culture, subculture and the importance of neighbourhood. *Young* 14 (1), lk 61–74 (doi: 10.1177/1103308806059815).
- Shildrick, Tracy & MacDonald, Robert 2006. In Defence of Subculture: Young People, Leisure and Social Divisions. *Journal of Youth Studies* 9 (2), lk 125–140 (doi: 10.1080/13676260600635599).
- Smith, Hedrick 1976. *The Russians*. New York: Ballantine Books.
- Stankovič, Peter 2001. Appropriating ‘Balkan’: Rock and Nationalism in Slovenia. *Critical Sociology* 27 (3), lk 98–115 (doi: 10.1177/08969205010270030501, 10.1163/156916301320250303).

- Steinholt, Yngvar B. 2003. You can't rid a song of its words: notes on the hegemony of lyrics in Russian rock songs. *Popular Music* 22 (1), lk 89–108.
- Steinholt, Yngvar B. & Wickström, David-Emil 2009. Introduction. *Popular Music and Society* 32 (3), lk 307–311.
- Straw, Will 2002. Scenes and Sensibilities. *Public* 22/23, lk 245–257.
- Tarasov, Aleksandr 2008. Changing Subcultures: Observations on Skinheads. *Russian Politics and Law* 46 (1), lk 31–49 (doi: 10.2753/RUP1061-1940460103).
- Troitskii, Artemii 2007. *Back in the USSR*. Sankt-Peterburg: Amfora.
- Tõnson, Helga 1976. *Georg Ots*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Vahter, Tarmo 2015. “*Karuks istus vangitornis...*”. 1980 – aasta, mis raputas Eestit. Tallinn: OÜ Hea Lugu.
- Ventsel, Aimar 2008. Punx and Skins United: One Law For Us One Law For Them. *Journal of Legal Pluralism* 57, lk 45–100 (doi: 10.1080/07329113.2008.10756618).
- Ventsel, Aimar 2010. “Our beer is better than theirs”: Sub-cultural comics as a Joking Relationship with identity. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 46, lk 143–160 (doi: 10.7592/FEJF2010.56.ventsel).
- Ventsel, Aimar 2012. This is not my country, my country is the GDR: East German punk and socio-economic processes after German reunification. *Punk & Post Punk* 1 (3), lk 343–359 (doi: 10.1386/punk.1.3.343_1).
- Ventsel, Aimar 2014. “That Old School Lonsdale”: Authenticity and Clothes in Streetpunk and Skinhead Culture. Cobb, Russell (toim). *The Paradox of Authenticity in a Globalized World*. New York: Palgrave MacMillan, lk 261–276.
- Ventsel, Aimar & Araste, Lii 2015. They have no right to wear those clothes: The ambivalence of the dress code of German skinheads and Estonian metal heads. *Fashion, Style & Popular Culture* 2 (2), lk 257–272 (doi: 10.1386/fspc.2.2.257_1).
- Wade, Peter 1999. Working Culture. Making Cultural Identities in Cali, Columbia. *Current Anthropology* 40 (4), lk 449–470 (doi: 10.1086/200045).
- Wallace, Claire & Alt, Raimund 2001. Youth Cultures under Authoritarian Regimes: The Case of the Swings Against Nazis. *Youth & Society* 32, lk 275–302 (doi: 10.1177/0044118X01032003001).
- Wallach, Jeremy 2008. Living the Punk Lifestyle in Jakarta. *Ethnomusicology* 52 (1), lk 99–116.
- Whyte, William Foote 1998. *Street Corner Society. The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Wickström, David-Emil & Steinholt, Yngvar B. 2009. Visions of the (Holy) Motherland in Contemporary Russian Popular Music: Nostalgia, Patriotism, Religion and Russkii Rok. *Popular Music and Society* 32 (3), lk 313–330 (doi: 10.1080/03007760902985668).
- Williams, J. Patrick 2006. Authentic Identities: Straightedge Subculture, Music, and the Internet. *Journal of Contemporary Ethnography* 35 (2), lk 173–200 (doi: 10.1177/0891241605285100).

Willis, Paul 2000. *Learning to labour: how working class kids get working class jobs*. Ashgate: Aldershot.

Willis, Paul & Jones, Simon & Canaan, Joyce & Hurd, Geoff 1990. *Common Culture. Symbolic Work At Play In The Everyday Cultures Of The Young*. Milton Keynes: Open University Press.

Wolfgang, Marvin E. & Ferracuti, Franco 1982. *The subculture of violence: towards an integrated theory in criminology*. Thousand Oaks: Sage Publishers.

Yablonsky, Lewis 1962. *The Violent Gang*. New York: The Macmillan Company.

Young, Robert 2013. Can Neds (or Chavs) Be Non-delinquent, Educated or Even Middle Class? Contrasting Empirical Findings with Cultural Stereotypes. *Sociology* 10 (6), lk 1140–1160 (doi: 10.1177/0038038511435059).

Yurchak, Alexei 1999. Gagarin and the Rave Kids: Transforming power, identity, and aesthetics in the post-Soviet nightlife. Barker, Adele Marie (toim). *Consuming Russia: Popular Culture, Sex, and Society Since Gorbachev*. Durham, London: Duke University Press, lk 77–109.

Yurchak, Alexei 2006. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Summary

Are there any reasonable grounds for speaking about national subcultures?

Aimar Ventsel

Senior Research Fellow

Department of Ethnology, University of Tartu

aimar.ventsel@ut.ee

Keywords: glocalisation, hip-hop, identity, punk, skinhead, subculture, working class

General interpretation of youth subcultures often largely ignores the national element, and in case it is included at all, then only in the framework of local changes in global music or style or cultural and social conflicts. However, my focus in this article lies on studying Germanness in the abovementioned subcultures. I argue that punk and skinhead culture is suited for the working class rebellion because it largely overlaps with the notion of local patriotism in Germany. When looking at the cult of locality in German punk music or loyalty to local and regional beer, this is something that one can also observe among non-subculture individuals. The article exemplifies how the multitude of subcultural styles supports certain anti-glocalisation trends, and how music, style, and alcohol are used to express genuine working class values, political views, and identity concepts.

Sõimuväljendid: saatmine olematusse

Saša Babič

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur
Sasa.Babic@zrc-sazu.si

Piret Voolaid

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur
Eesti-uuringute Tippkeskuse tegevjuhi ülesannetes
piret.voolaid@folklore.ee

Teesid: Artikkel pakub võrdleva analüüsi sloveeni ja eesti keele sõimusõnadest kui emotsionaalselt tugeva laenguga väljenditest, viisakasse kõnepruuki mittekuuluvatest sõnadest, mis annavad edasi kõneleja või kiruja/sõimaja tundeid ja hoiakuid teatud olukorra/inimese suhtes. Uurimus keskendub sõimusõnade ja loitsude leksikaalsetele ja struktuurilistele sarnasustele/erinevustele võrdlevalt eesti ja sloveeni keeles. Sõim pole ainult tabusõnaline väljendusviis, vaid võib toimida funktsionaalselt nagu usundilised loitsud. Analüüsi põhieeldusena leidub mõlemas keeles nii sõimusõnades kui ka loitsudes vormel “mine X-kohta”. Sihtkoht X, kuhu soovimatu isik saadetakse, on päritolukoht (nt suguorgan), mitteeksisteeriv või tähistab kaost. Kummagi keele alusmaterjali moodustab üle 50 “mine X-kohta” variandi, mille kohta esitame kategooriad. Lisaks vaatleme selle vormeli väliseid väljendeid-fraase, mis kannavad samuti ideed tõrjuda või saata keegi kusagile. Uurimuse eesmärk on välja selgitada, mil määral saab sõimuvormelite moodustamisel rääkida 1) universaalsetest joontest ja 2) kultuurispetsiifilistest piirkondlikest erinevustest.

Märksõnad: folkloor, fraseoloogia, keeleantropoloogia, loitsud, sõimamine, sõimuvormelid, tabud, vandesõnad, vandumine

Sissejuhatus

Sõimusõnad on väljendid, mis on markeeritud tabulise sõnavaraga ja kuuluvad ebaviisakasse keelekasutusse, kuigi sõimusõnadel esineb otsetähenduse kõrval piltlik tähendusväli. Eriti tähtis on asjaolu, et sõimamine ja vandumine seonduvad äärmiselt emotsionaalse kõnepruugiga, mis on eksisteerinud kogu ajaloo kestel ja on säilinud meie traditsioonilises vaimses sõnavaras, mistõttu liigitub see folklooriks. Kuigi kirumine on olnud üldinimlik nähtus ja seda on seostatud ka easpetsiifilise keelekasutusega (Gauthier 2017) ja uuritud nt tudengite keeles (Mormol 2018), on ealisus siinses käsitluses tagaplaanil, sest

allikmaterjal on kogutud eri meetoditega ja eri eärühmadelt. Uurimuse eesmärk on analüüsida sõimuväljendeid, mille puhul saadab rääkija kuulaja nn teatavas kohta, ja esitada sõimuvormelite konstrueerimise keeleülesest universaalsusest, aga ka kultuurispetsiifilistest eripäradest tulenevad mudelid, mis seostuvad muuhulgas ka tänapäeva noortekeelega. Allikmaterjal pärineb sloveeni keelest (näited tähistatud rahvusvahelise keelekoodide standardi ISO 639-1 järgi lühendiga SL) kui lõunaslaavi keelterühma kuuluvast ja eesti keelest (näited on tähistatud lühendiga ET) kui soome-ugri keelterühma kuuluvast keelest. Vaatamata lingvistilistele ja kultuurilistele erinevustele on võrdlus võimalik neis keeltes ja kultuurides ilmneva sarnase ühiskondliku tsensuuri tõttu. Nii nagu paljudes teisteski kultuurides, on sloveeni ja eesti keeles ja kultuuris vandumine ja sõimamine üsna tugeva ühiskondliku tsensuuri all, seda peetakse argikeeleski taunitavaks. Kahe indoeuroopa keelerühma keele võrdlus Euroopa lõuna- ja põhjaosast näitab, et põhiülesehitus, kategooriatesse jaotumine ja võrreldavus loitsudega on neil vormelitel sarnane, siiski leidub erinevusi mitmel tasandil sõnavarast kuni vandumise topoloogiliste mõisteteneni. Sõimusõnavara lähemal uurimisel ilmneb, et (nii inimestest kui ka olukordadest) väljaajamise või tõrjumise osas saab tõmmata paralleele loitsudega, mille siht on välja ajada kurja vaimu ja haigust. Samal ajal avalduvad mõnedes sõimuvormides manamistega sarnased mõisted kord ja kaos, algupära ning tühjus. Need kategooriad näitavad, et sõimamine ei ole ainult tabudele hääle andmise võte, vaid see sarnaneb manamisega, seega järeldeb, et tavapärasus ja maagia, madal ja kõrge, profaanne ja püha on kõik pidevas dialoogis vandumise tasanditega.

Vandumine ja sõimamine on uurimisteemana jäänud pikka aega põhjalikumale tähelepanuta nii seetõttu, et pole olnud selle teema kaasaegsel tasemel sihipärast uurimist, kui ka põhjusel, et on puudunud eriotstarbelised kirumisväljendite arhiivikogud. Alles 1980. aastatest on vandumine ja sõimamine (ka ropendamine) äratanud suuremat teadushuvi ning uurijad on osutanud selle valdkonna eri vormidele ja ajenditele. Kirjutises arvestame teemakohaseid laiapõhjalisi arutelusid ja andmestikke, keskendudes sloveeni ja eesti keelele.

Rahvusvahelisel tasemel on selle valla olulisemaid ja laiahaardelisemaid töid sotsioloog Geoffrey Hughesi "History of Foul Language" ("Vulgaarkeele ajalugu", 1998), mis keskendub suurelt jaolt inglise keelele, ja hiljem kirjutatud "Encyclopaedia of Swearing" ("Vandumise entsüklopeedia", 2006). Samuti Magnus Ljungungi "Swearing. A cross-cultural linguistic study" ("Vandumine: kultuurideülene lingvistiline uurimus", 2011), mis keskendub vandumise eri tasanditele sõnavarast kuni kasutuskontekstideni.

Esimene teemaspepuutuv sloveeni monograafia on sotsioloog Bernard Nežmahi (1997) avaldatud doktoriväitekirj. Järgmise monograafia, mis käsitleb

vandumistemaatikat teiste folkloori lühivormide seas, avaldas 2015. aastal folklorist Saša Babič. Ometigi võib suurt osa materjalist (osaliselt lühiarutelud vandumisest ja sõimamisest) leida teistest fraseoloogia-alastest käsitlustest (Jakop 2005; Krikmann 2000; vt ka tõrjevormelitest Õim 2007), murdeuurimustest ja -sõnaraamatutest (Ivančič Kutin 2007), slängisõnaraamatutest (Loog 1991), vandumise kogumikest (Pšajd 2005) või avatud ligipääsuga internetisõnaraamatutest, millele kasutajad saavad jooksvalt kaastööd teha, lisades põhisõnadele selgitusi (nt <http://razvezanijezik.org/>; <http://slang.ee/>).

Eesti keeles leiab vandesõnade kohta hiljutised magistritasemel uurimused, millest esimene keskendub vandesõnade kasutamisele eesti näitekirjanduses (Sutter 2017) ning teine nende tajumisele ja tõlkimisele audiovisuaalses meedias (Treiel 2016).

Vandumine ja sõimamine keeles

Vandumine ja sõimamine¹ katavad laialdase paleti väljenditest, mis kannavad erinevaid eesmärgi, alustades kellegi needmisest või lihtsalt lünkade täitmisest nii kõnes kui ka kirjas, et võimendada kõneleja väljendust kuni üllatuse väljendamiseni. Eesti keeles saame eristada vandumist kui kurja nimetamist või vägisõna ütlemist sõimamisest, mis on kas otseselt või kaudselt kellelegi suunatud ja mille alla kuuluvad ka manamised, sajatused, needmised, parastamised, saatmised, lakutamised ning nendega sarnased haista- ja vilista-vormelid. Seega on siinses uurimuses analüüsitavad *mine*-vormelid termineeritavad sõimuväljenditena. Saatmisi (*mine/käi/tõmba/keri/kao* X-kohta) ja sisuideelt väga lähedaseid laku- ja haista-vormeleid (*laku/haista* X-asja) on parömioloog Arvo Krikmann (2000) on oma käsitlustes vaadelnud ka eesti kõnekäändude vormilis-funktsionaalse alaliigina ja termineerinud kommunikatiivse, imperatiivse sõimuvormelina.

Käesoleva artikli autorite arvates on suure kasutusväärtusega ja asjakohase definitsiooni esitanud Magnus Ljung (2011: 4), kelle järgi iseloomustavad sõimamist järgmised aspektid:

1. Tabusõnu sisaldavate lausungite kasutamine.
2. Mittesõnasõnalisest tähendusest tabusõnade kasutamine.
3. Põhiosa sõimamisest tugineb vormelipõhisel keelekasutusel.
4. Vandumine ja sõimamine põhinevad emotsionaalsel keelel, mille põhi-eesmärk on peegeldada või vähemalt näiliselt peegeldada kõneleja tundeid ja hoiakuid.

Tabusid² võib kohata kõikjal, kus eksisteerib söimamine, tabude püsitus on solvavate sõnade allasurumine või eufemistlike variantide kasutamine (Hughes 2006: 462–463). Uurimuse autorid jagavad Hughesi arvamust, et söimamise termin tähistab tänapäeval “mistahes ühiskondlikku taktitust, mida tuleks justkui vältida” ning on omandanud tänapäeval tähenduse kui ‘vulgaarne’ või ‘äärmiselt ebaviisakas’, mitte enam ‘rangelt keelatud’, nagu oli kunagi. Folkloorikogud ja murdetekstid osutavad selgesti, et diakrooniliselt ei ole ei ekskrementide ega teatud kehaosade, sh suguelundite nimetamine tabu olnud. Nende nimetamine ei põhjustanud halba, mistõttu ei olnud nende kasutamise keeldu. Nad on soovimatud üksnes sünkroonsel tasandil – neutraalse referentsiaalse tähendusega lähteallika mingid omadused on projitseeritud inimesele eesmärgiga adressaati häirida, solvata, temast lahti saada, talle halba soovida jne. Tänapäeva tabu kirjeldab üldiselt midagi sellist, mida ei tohi mainida kas teatava sakraalse iseloomu tõttu (nagu Jumala nimi) või mainitu äärmiselt võilka tähenduse tõttu. Inimesed kohtlevad ebameeldivaid sõnu kui tabu, kuna see on üldkäibiv sotsiaalne norm (Pinker 2007: 357). Tabusõnades kajastuvad teemad (ekskrementid, suguorganid või seksuaalakti kirjeldamine) on kahtlemata paljudele solvav, olenemata kõneleja tujust, kuigi enamik söimusõnadest on nüüdseks “demüstifitseeritud” üksnes sõnavormideks (Hughes 2006: xxii). Söimuvormelite seisukohast on tabuks tunnistatud termin kõnekultuuri termin ja seetõttu ka üks söimuväljendite juurdeloomise allikas – kõnekultuuri sobimatutes söimuvormelites asendatakse kolesõnad emotiivselt neutraalsemate, enamasti häälikuliselt sarnaste sõnadega või sisu ümberütlemisega, ainus tingimus on see, et keelekasutaja algset nn kolesõna ära ei tunneks – *mine pepusse; mine sinna, kus on pime ja pinki ei ole; mine **purki**; mine **puu** taha; **putkavaht**; ah sa **sitikas***.

Euroopa keelekogukondades on söimamise ja obstsöönsuste laad, stiil ja viited korrapäratud, sest tabusõnad muutuvad ajas. Siiski tunduvad ühed söimuvormid püsivad ja universaalsed, samal ajal kui teised näivad olevat rohkem aja- ja kultuurispetsiifilised. Üks vandumisvorm võib eksisteerida ühes kultuuris ning samal ajal puududa teises (Nezakat-Alhossaini & Esslami-Rasekh 2013: 518). Keelekogukondades võib täheldada söimuväljendite varieerumist ajas, see põhineb rahvuslikul, klassilisel ja soolisel pinnal (Hughes 2006: xxi). Vandumisele ja söimamisele on enamasti iseloomulik ketserlus (tahtlik teotus religioossete sümbolite või nimede kasutus) või profaansus – Hughes (2006: 31) liigitab suurema osa (arvatavasti nüüdisaegsest) vandumisest nende kahe kategooria alla ning käsitleb vandumist ja söimu tabu mõiste osana.

Sõimamine ja vandumine kui kõnetegu

Ameerika antropoloog ja keeleteadlane Edward Sapir (1921) toonitas, et keel ja kultuur on omavahelises suhtes ja võimatu on mõista üht ilma teiseta. Otseses seoses selle assotsiatsiooniga tutvustasid keelefilosoofid John Austin (1962) ja John Searle (1969) kõneaktide teooriat, milles väitsid, et inimesed mitte ainult ei too kuuldavale sõnu grammatiliste struktuuride ja sõnade seisukohalt, vaid sooritavad nende lausungitega tegusid. Austini (1962) terminoloogias on need lausungid performatiivsed tegusõnad, mis jagunevad verdiktiivideks e otsuseaktideks, eksertsitiivideks e võimuaktideks, komissiivideks e kohuseaktideks, behabitiivideks e käitumistavaaktideks ja ekspositiivideks e esitusaktideks. Behabitiivid on seotud sotsiaalse käitumisega ning sisaldavad vabandamist, õnnitlemist, tunnustamist, lohutamist, needmist ja väljakutsumist. Seetõttu on vande- ja sõimusõnad kõneteod, mida saab kategoriseerida behabitiividena, eriti kehtib see nende sõimuväljendite kohta, millega inimesi kuhugi saadetakse (nt *mine põrgusse*). Kuigi sõimuväljendil võib olla performatiivi või kõneteo vorm (nt kõik “mine kohta X”), pole nende kavatsus sooritada tegu, vaid väljendada tundeid. Põhjuseks on tõsiasi, et needmislausungeid ei kasutata üksnes adresseerimiseks, vaid ka kõneleja enda vihast vabastamiseks. Teisisõnu ei ole perlokutiivse akti siht alati isik, kellele on suunatud needmine, vaid lausuja võib öelda vägisõnu, vanduda või kiruda ka endamisi. Seetõttu võib vandumist mõista ka teraapilise aktina, mis väljendub ilmekalt nt liiqluses (Podjed & Babič 2015).

Sõimamine on teatavat tüüpi lingvistiline käitumine ehk emotiivne kõne. Ameerika lingvisti Roman Jakobsoni järgi (1960) on sõimamine emotiivse keele osa. See koosneb n-ö “emotiivsest või ekspressiivsest funktsioonist, keskendudes adresseerijale, kes soovib väljendada oma suhtumist öeldavasse”. Puhtalt emotiivset kihistust esindavad keeles hüüdsõnad. Inglise lingvist John Lyons (1981) klassifitseerib sõimusõnad “emotsionaalidena”, sest neil puudub tõeväärtus ning ei ole kindel, kas sõnades lubatud karistus leiab aset või mitte. Need ütlused väljendavad üksnes viha, üllatushirmu, kurbuse ja kurtmisega seotud emotsioone. Needmine ja sõimusõnad on tihti suunatud ainult rääkijale endale, mitte kuuljale või adreessaadile (Nezakat-Alhossaini & Esslami-Rasekh 2013: 518), ega ole mõeldud solvavana, kuigi vaidlustes paistab nende ainus funktsioon olevat solvamine, ja seetõttu suhtub laiem üldsus neisse kui solvanguitesse.

Kõnelejad kasutavad tihti ütluste rõhuasetuse esiletoomiseks vandumist, sagedasti kombinatsioonis teiste toonitamistehnikatega nagu pinget, intonatsioon ja hääletoon, lisaks loomulikult mittelingvistiliste nähtustega nagu žestid ja näoilmed. Sõimu lisamine sellistes situatsioonides pakub sõimajale lisatuge tabusõnade jõulisusega (Ljung 2011: 5). Viidates kasutuskontekstile: tegelik

valik viha, üllatuse ja rõõmu vahel selgub üksnes individuaalses kõnesituatsioonis ja mõnikord isegi siis mitte. Adressaadi interpretatsioon sõltub temale kättesaadavast lingvistilisest ja mittelingvistilisest infost (Ljung 2011: 23). Paljudes keeltes näib valitsevat kõnelejate üldine üksmeel selles, et kõige sagedamini kasutatakse vandumisel intensiivsuse rõhutamiseks ärritus-, valu- või üllatushüüatusi sisaldavaid kirumissõnu.

Siinses uurimuses keskendume sõimamise vormelipõhiste väljenditele ja loitsudele, milles kasutatakse imperatiivset verbivormi “mine X-kohta”, mis suunab fookuse kahtlemata adressaadile.

Sellist laadi sõimusõnu on võimalik kõrvutada ühepoolsete loitsudega (eksortsism ilma historioolata; eksortsistlik loitsuhistorioola, kurja vaimu väljaajamiseks kasutatud loitsud, vt nt Grafenauer 1937): nad sisaldavad soovimatu isikuga suhtlemist. Sellist tüüpi sõimamist võib kuulda kõige sagedamini viha järelmõjuna, kui sõimaja püüab väljendada oma emotsiooni, saates kedagi teatavasse kohta. Seda vormi mõistetakse solvavana, kuigi seda kasutatakse üsna sageli. X-kohta saatmist saab kõrvutada solvangute vormis manamistega: see saadab soovimatu jõu / kurjuse / inimese / osa inimesest kuskile samamoodi nagu loitsimine ravis haigusest või needusest.

Materjal ja uurimismeetod

Uurimuse analüüsi aluseks on eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas EKFA, mis sisaldab sõimuväljendeid (kahjuks enamasti ilma illustreeriva kontekstiga), ja Sloveenia Etnoloogia Instituudi arhiivimaterjali põhjal 2010. aastal loodud materjalikogu, mille Saša Babič koostas põhiliselt otse-suhtluse teel ja meediakommentaari kaudu). Esmalt valiti “mine X-i” vormi sisaldavad üksused ja seejärel vormid, milles saadetakse adressaat kaudselt teistesse kohtadesse (passiivses vormis, justkui sinna viies). Kvalitatiivse tõlgendamise lihtsustamiseks kategoriseeriti materjal kolme suuremasse alljärgnevasse rühma.

Loitsud *versus* sõimusõnad

Geoffrey Hughes (1991: 4) seostas vandumise loitsu, manamise ja needmisega kui: “[---] vormid, mis üritavad äratada kõrgemaid jõude, et muuta maailma või toetada tõde”. Samamoodi on loitsud³ loitsija/manaja ja kurjade jõudude vaheline suhtlusvorm, millega loitsija saadab sõnumeid ja seeläbi kutsub või saadab deemonlikke jõude või kurjust (Radenkovič 1982: 2; Kropelj 2009: 145),

vandumine teeb sama inimesega, kellega kõneleja ei nõustu. Vormid “mine X-i” tõrjuvad või saadavad inimesi kohtadesse, kust nad tulid või kus mitte midagi ei eksisteeri, nagu ilmneb järgnevast sloveeni loitsust needuse vastu:

*Pojdite vsi vsi hudi uraki / V te visoke gore, strme pečine, / Kjer nobeden
človek ne prebiva, / Nobena človeška noga ne hodi, / Tam naj bo vase
pribežališče*

[Minge, kõik halvad loitsud / Need kõrged mäed, järsud kaljud / Kus
ükski inimene ei ela / Ühegi mehe jalg ei kõnni / Seal peaks su kodu
olema (otsetõlge)] (Dolenc *et al.* 1999: 102).

Sarnast tendentsi kohtame erinevates eesti loitsudes, kus kurat saadetakse X-kohta (nt füüsilistesse kohtadesse, loodusesse):

*Kurat mingi koplisse, üle aia uppa. / Taha tare tatresse, saadan saba
metsa, pagan mingi pajusse.*⁴

Samuti leidub tekste haiguste sõimamise kohta: nt roosi korral silitas arstija paistetanud roosi ja lausus:

*Ühest kurjast oled tulnud, aga üheksakümne üheksa kurja sisse mine
tagasi. / Üle üheksa jõe, üle üheksa mere ja sealt iialgi tagasi ära tule!*
(Kõiva 2011: 235)

Samuti sai needusega peale pandud peavalu ja kõhuvalu leevendada ainult loitsimisega, seda võib tõlgendada ka ühe vandumise allvormina “mine X-i”. Nii nagu esinevad fraseoloogias üksused *ta paneb mu pea valutama* (ET) / *glava me boli od njega* (SL); *teeb mu südame pahaks / ajab oksele* (ET) / *želodec se mi obraca ob njem* (SL), saab inimene “teha kedagi haigeks”. Inimesed, kellel lasus needus, tundsid end sageli haigena, neil oli peavalu, ja selle mure vastu sai abi loitsudega.

Vandesõnad stiilis “mine X-i” võimaldavad saavutada distantse sõimu adressaadiks oleva isiku kui kurjuse kehastusega. Vande funktsioon sarnaneb manamise funktsiooniga – isik aetakse välja, kõrvaldatakse kui demon: oleme jutukaaslasest tüdinud, soovime, et teda ei eksisteeriks (Nežmah 1997: 131) ja et kuulaja haihtuks. Seetõttu tulebki isik eemaldada või ära saata. Selle idee väljaütlemine on ühtaegu solvang kuulajale ja katarsis rääkijale; mistõttu asub väljend talutavuse piirimail.

Haihtumise paigad

Kohamäärus fraasivormis “mine X-i” võib olla täidetud varieeruvalt, kusjuures kõigil sihtkohtadel on erinevaid ajast lähtuvaid konnotatsioone, kuigi neid ühendab kaos, kus mitte miski elav ei eksisteeri, või kurjuse päritoluallikas (need loitsud ajavad välja ka vastupidi lugedes, aga see ei väljendu kirumises).

Vandeüksustes esitatud sihtkohti, kuhu vestluskaaslane saadetakse, saab liigitada kolme suurema alamkategorია vahel:

- I. Religioossed/üleloomulikud kohad.
- II. Somaatilised (sh seksuaalse alatooniga) paigad, suguorganid.
- III. Mittetabulise markeeringuga paigad, mis sisaldavad vihjeid tabudele.

I.

Esimesse rühma kuuluvad väljendid on kasutusel nn taeva nimel vandumisena, mis on seotud Jumala nime ebakorrektses kasutamisega, nt: *Bog ter nima rad* (slov.) [Jumal ei armasta sind]; *bog daj, da bi crkno gnes* [Jumal, anna, et sa sured täna]; *jumal sind võtku, käi kuradile, kurat sinuga* (ET) jne; kristlikes kultuurides on ka tabud seotud põrgu nimel sajatamisega, suure tõenäosusega nn sõnamaagia näitena (Ljung 2011: 6) nt *naj te vrag* (SL) ‘Kuradile!’.

Vormeli “mine X-kohta” religioossed ja üleloomulikud kohamõisted pärinevad kas paganlikest (sel juhul kohtab neid enamasti murdes, vt Pšajd 2005: 57) või kristlikest religioonidest.

Kõigil juhtudel on religioosne sihtkoht alati paik, kus väidetavalt ei ela ükski inimhing, mis kontseptuaalselt seostub kaose, tühjuse, eimiskiga, nagu põrgu või kurat põrgu sünonüümina: *pojdi k huicu* (SL), *mene helvetiin* (FI), *mine põrgusse / mine Ellvetsi* (ET), *minge kuradile* (ET). Neis ütlustes eeldatakse vastaspoolelt aktiivsust, sest neid kusagile saates peaksid nad sinna justkui ise minema. Teine väljendusvõimalus eeldab inimese passiivseks muutmist ja kuradi või üleloomulike jõudude aktiveerimist. Nagu *Da bi te hudic!* (SL) ‘Kurat sind löögu!’ *Perün⁵ aj te vdari* (SL) ‘Perun sind löögu’; *Svarun⁶ te fcesni* (SL) ‘Svarun sind löögu’; *gron v fcesni, gron v tebej vstreli* (SL) ‘välk sind tabagu’, *kurat sind võtaks; pagan sind võtaks; saatan võtaks* (ET). Need ei ole “mine X-kohta” struktuuriga vormid, kuid siiski on nende kontseptuaalne taust sama. Sedasorti vandumine muudab inimese passiivseks, kuid ta võtab siiski vastu sama väljaviskava või teda tõrjuva karistuse. Kui negatiivne üleloomulik jõud inimest vigastab, võtab see ka tema hinge kaosemaale kaasa. Niisiis viib sedasorti vandumine inimese ka metafoorselt kaosemaale.

Vandeväljendeis mainitavad kohad on jäänud paganlike religioonide pärandina kohtadeks, kus on võimalik needusest vabaneda, nagu näiteks mets: *mine metsa* (ET), *mene metsään* (FI) või isegi tühjus: *mine tühja kätte, kas või tühi*

võtaks (ET), *mene tyhjäksi* (FI), *mine soo peale / mine sohu* (ET), *mine lauki* (FI), *mine uttu / tõmba uttu*. Ilmselgelt on eesti keeles säilinud solvamissõnadest paganlikud mõisted viitena kohtadele, kus miski elav ei eksisteeri. Lõunaslaavi keeltes on säilinud vaid üksikud paganlikud jumalad mõningates murdekeelsetes kirumisväljendites, ja isegi seal on nende esinemine haruldane; seega annab nende paganlike jumalate nimetamine aimu saatmise sihtkohast. Transformatsiooni väljendusena ja isikust vabanemise mõttelise meetodina on oma roll ka raskemate haiguste mainimisel. Need kirumissõnad on tänapäeval äärmiselt haruldased, leitavad pigem arhiivimaterjali hulgast, nt *Da bi te kuga! Kuga te paberi!* (SL) ‘Soovin, et katk sind tapaks!’⁷; *katk sind võtaks* (ET), aga eesti keeles sõimatakse ka haiguse kaudu: *kuradi neeruhaige; va neeruhaige; haige lehma sitt; kuradi kuutõbine; et sind tõbi teises ilmas samuti tabaks*. Nii väljendudes soovitakse inimesele hirmsat surma ja negatiivset transformatsiooni.

II.

Erinevalt esimesest sõimusõnade allrühmast on mittereligioosne tabu piiratud sõnadega, mida peetakse vulgaarseks või piinlikuks, need on üldjuhul suguorgani rahvapärased nimetused, aga ka rahvakeelsed sõnad väljaheidete, seksuaalvahekorra ja teiste varieeruvate, hälbeliseks arvatud seksuaalsete tavade kohta (Ljung 2011: 7). Sedasorti vandumine kasutab genitaalpiirkonna vulgaarseid nimetusi, mis on tänapäeva kõnekultuuris iseenesest tabuteemad. Kirumise sihtkohtadena on need sõnad saanud aja jooksul vulgaarse konnotatsiooni. Näiteks kõigis slaavi keeltes esindatud *pizda* on vana slaavi sõna emaka kohta, mis sai aga vulgaarse konnotatsiooni (ainult vene keeles säilitas see sõna mõningal määral oma põhitähenduse ja nimetamise funktsiooni); *kurac* on kuke vana nimetus lõunaslaavi keeltes. *Jebati* tuleneb seksuaalvahekorra nimetamisest, aga selline rõhuasetus ei olnud eelnevalt niivõrd esil jne. Samamoodi on eesti keeles, kus nt sõna *munni* ‘peenise’ tuleneb uurali tüvevariandist “muna”. Vaieldamatult on see sõnavara tabuline, kuid mingil juhul ei saa me eirata tõsiasja, et see on inimese elutegevusega tihedalt seotud.

Suguorganid on inimelu füüsiline päritolukoht ja kui keegi saadab teist tagasi neisse organitesse (rõhutades vanemaid, eriti ema: *pejt v pizdo materno* ‘mine ema vattu’, *mine putsi / mine vittu / mine munn* (ET), *pejt v kurac* (SL) ‘mine munn’, on ilmselge, et selle taga peitub idee saata inimene tagasi sinna, kust ta tuli. Sedasorti vandumine hakkas koguma populaarsust mitte varem kui alles 20. sajandil. Tundub, et ateismi kasvuga samaaegselt muutus asjakohaseks ja tuli kõnekeelde inimese füüsiline päritolu. Eesti keeles kuuluvad siia allrühma ka “haista X” ja “laku X” ja sloveeni keeles “suudle X” vormelid rakendavad äärmiselt variatiivsed sõimuväljendid, nagu nt *haista* või *laku perset / hanna alt / tussu / türa / puts / vittu*. Manamisega võib seoseid leida

kolmarvus, mis on (eriti lõunaslaavi sõimuväljendeis) tihti käibel ekspressiivsuse tugevdamiseks. Kolm kui mütoloogiline arv kannab olulist tähendust eri religioonides, uskumustes ja samuti folklooris, nt muinasjuttudes, vanasõnades, regilauludes. Loitsudes, mis ajavad sageli välja haigust või needust, kasutatakse kolmarvu: korrates samu sõnu kolm korda või isegi korrates tervet loitsu kolm korda (tihti leitav loitse pareerivates sloveeni vastuloitsudes). Ütlused nagu *pojdi v tri picke materine* (SL) 'mine kolme ema vittu' põhinevad ilmselt vastuolul ja oksüümoronil, aga number kolm näib andvat neile suurema tähendusliku kandvuse. Millegipärast ei tähelda me neis kollokatsioonides peale kolme ühtegi teist arvu.

III.

Üks osa eufemisme kasutab mittetabulisi sõnu. Need sõnad on kas kontseptuaalselt mõeldud kellegi kainestamiseks või harimiseks, või siis asendavad nad algse tabusõnaga kõlalt sarnast sõna originaali irooniaga või mõne teise valikuga.

Eufemismid võivad saata inimese midagi tegema, et ta tuleks mõistusele – nt *mine arene põõsas* (ET), slaavi keeltes on nad seotud soolaga⁸: *pojdi se solit* (SL) 'Mine soola ennast!'. Teisalt on nad seotud oma pea löömisega millegi vastu, mis peaks pildi klaariks tegema: *Zaleti se nekam!* (SL) 'Mine ja pörka kuskile'.

Nende ütlustega ei saadeta inimest sinna, kust ta on tulnud, ega kaosesse, vaid need toimivad lihtsalt teona, et puhastada oma mõistust. Seetõttu ei saa nad olla kontseptuaalselt seotud kurjuse väljaajamisega loitsimisel, isegi kui need eufemismid saadavad adressaate midagi tegema.

Teine eufemismide allrühm püsib vormelil "mine X-kohta", pidades kinni sõimusõna samast vormist: tabusõna lihtsalt asendub, nagu *mine seenele* (ET), *mine sirtsu sohu* (ET); *sõida potilaadale* (ET), *pejt v tri krasne / tri pirovske* (SL) 'mine kolme ilusasse / kolme õllesse', *pojdi v pisarno* (SL) 'mine kontorisse'⁹. Nn kolesõna asendus toimub eri põhjustel, mõnel on lihtsalt tabusõnaga sarnane kõla, teistel juhtudel asendatakse see algse sõna lühendatud variandiga. Eufemismide sõnastus võib olla väga varieeruv, sisaldades teatavat taustaks olevat irooniat, nagu *pojdi v tri krasne* (SL) 'mine kolmele suurele', *pojdi v tri pomuckane marjetrice* (SL) 'mine kolme litsutud karikakrasse'. Peenist tähistav vulgaarne sõna *kurac* on tihti asendatud sõnaga *klinc* 'väike oda' või lühendatult lihtsalt *k****. Tihti kasutatud eufemism sloveeni keeles on samuti *pojdi nekam* 'mine kuhugi', kus inimene saadetakse kusagile ebamäärasesse kohta või ei suudeta kindlaks määrata, mis see konkreetne haihtumise koht peaks olema.

Eesti keel asendab tabusõnad kas kirjeldusega mitteräägitust, *mine kassi saba alla* või saates inimese nii kaugele kui võimalik (*Mine kuu peale*), või isegi naljatledes *mine kuu peale kurke soolama!*¹⁰, või reaalse koha, aga ebareaalse

tegevusega markeeritud *mine Abruha hani lüpsma!*, millel puudub igasugune seos religiooni või inimese päritolu märkiva suguorganiga. Eufemism, millel pole paralleele sloveeni keeles, on *mine pane ennast põlema*, mis võib olla inkvisitsiooniaegade relikt, kuid pigem viitab üldisemas mõttes väga erakordsele alalhoiuinstinktiivälisele, kuid kiirele ja üpris jäägitule enesehävitamisele või -kaotamisele. Kontseptuaalselt saadab eufemism adressaadi põrgusse ja sõnavahetus võib näiliselt pehmendada väljendit, aga see on peidetult siiski sama tugev kui originaal.

Seos loitsimiste ja kolmarvu vahel ilmneb tihti eufemismides, mida asendavad sõnad on foneetiliselt kuidagi sarnased algupäraste tabusõnadega *pojdi v tri pomuckane marjetrice* (SL) 'mine kolme laiaks litsutud karikakrasse' või *mine kus kolmas, kao kus kolmkümmend* (ET), kus on ilmselge ellips.

Kokkuvõtteks

Kõigis keeltes leidub sõimu- ja vägisõnu tugevaks mittenõustumise väljenduseks või vastuhaku rõhutamiseks. Ei ole üllatav, et need sõnad pärinevad tabusõnavarast, mis rikub suhtlusreegleid, tabusõnade kasutamine tõmbab tähelepanu ja avaldab samal ajal teraapilist mõju (Ljung 2011; Podjed & Babič 2015). Enim ilmneb tabusõnade kasutamine seoses sõimamise või vandumisega. Sõimusõnad ongi aegade vältel pärinenud tabusõnavarast. Keelatud kontekstidest pärit mõistete ja sõnade tarvitamine lisas väljenduslaadile intensiivsust. Kuigi vandumine ja sõimamine rikuvad suhtlustava ja tabud viitavad pühadele nimelede (Hughes 2006: xvi), on see eri keeltes jätkuvalt väga tavaline. Eri aegade ja piirkondade sõimuainest uurides saame paremini aru ühiskonna sügavamatest tasanditest.

Tänapäeva noortekeeles teenib edukalt tabulisuse neutraliseerimise eesmärgi netikeele ehk omamoodi kirjaliku kõnekeele rohke lühendirohkus. Nii ei kirjutata roppe sõimuväljendeid sotsiaalmeedias ja sõnumivahetusprogrammides suheldes välja, vaid piirduakse lühenditega (vt ka Voolaid 2009). Üks populaarsemaid on just "mine X-kohta" vormelit rakendav *mv* 'mine vittu', *mp* 'mine perse', *mm* 'mine metsa' ja sellised lühendid on kandunud ka suulisesse keelde. Kohati toimivad need noorte salakeelena – vanem põlvkond (nt pedagoogid) lihtsalt ei tea, mida need lühendid või ingliskeelsed slängiroppused (eesti kooliõpilastelt kogutud pärimuse hulgas on ka küllalt ingliskeelseid, nt *sodd off and die* 'tõmba uttu ja sure') tähendavad, ja nii saab vanemat põlvkonda selle enda kuuldes karistamatult teatud kohta saata.

Sloveeni ja eesti "Mine X-kohta"-vormiliste sõimuväljendite analüüs näitab, et vestluspartneri saatmiseks kasutatavate nn teatud kohtadena on säilinud

sõimuväljendites nii teatud paganlikud paigad (*Svarun*, *Perun*, mõisted *mets*, *soo*, *mäed*), mis on oma religioosse tähenduskonteksti üldjuhul kaotanud, aga mõistetena leidub ka kaosele ja tühjusele viitavaid kohti, kus inimene ei ela. Sõimuväljendite korpusanalüüs osutab ilmselgetele seostele loitsimisega ehk kurjuse väljaajamise ja ka needmise rituaalidega. Ka loitsudes saadetakse needus tühjusesse või tema alglätesse, nii nagu “Mine X-kohta” sõimuväljendite saadetakse teine inimene või vestluskaaslane kaosesse (kontseptuaalselt sobiv põrgu või kuradi asupaigana) või tagasi tema füüsilisse algallikasse (kontseptuaalselt suguorganid).

Ühtlasi paljastavad “Mine X-kohta” vormis sõimuväljendid erinevaid arusaamu inimese päritolu ja eksistentsi kohta: kui usundid ja jumalad olid pjedestaa-lil ja kõrgemad jõud andsid inimolenditele elu, oli jumala või kuradi mainimine sõimamisel kõige hullem patt. Teist inimest põrgu lähetades saadeti ta kaosesse ja hävingusse. Seksuaalvahekorra kui inimkeha läte ning intiimmaailma tunnistamine inimeksistentsi olulise osana, aga eelkõige tabulisus ning vägisõnade sõnamaagiline kvaliteet tõid kaasa sõimusõnavara rikastumise intiimorganite ja seksuaalvahekorra ajendatud mõistetega. Saates isiku tagasi emaülesse või veelgi kaugemale ehk peenisesse, näidatakse justkui otsesõnu saatja soovi tühistada isiku eksistentsi.

Mõlemal juhul tegelevad “Mine X-kohta” vormis lausungid inimese päritolu, sünni ja eksistentsiga, proovides seda eitada või lõhkuda, justkui oleks hukkamõistetud inimene kellelegi kaela sadanud kurjus või needus, mida üritatakse eitades eemale ajada. Ühes inimese suremisega haihtuvad ka tema olemasolust tingitud peavalud ja haigused ja elu oleks palju lihtsam. Sellistes sõimuväljendites saadetakse inimene kas kohta, kus pole ühtegi hingelist, või põrgusse, või muusse algpunkti, nagu näiteks vittu või munni, kust iganes ta tuli, et elu saaks jälle värvid tagasi (Nežmah 1997: 131). Seetõttu on mitte-eksisteerivad ja algallikaga seotud paigad haihtumise kohana märgilise tähendusega. Mõlemad kohamõisted, nii religioossed kui ka füüsilised haihtumissihtkohad, on otseselt seotud inimeksistentsi ja sotsialiseerumisega. “Mine X-kohta” vormis sõimuväljendid on justkui katse eksistentsi mõlemapoolselt eitada.

Seoseid loitsudega võib täheldada ka kolmarvu nimetamises, mis on sõimuväljendite tihti kasutusel ekspressiivsuse tugevdamiseks. Arv kolm on mütoloogiline ning eri religioonides ja uskumustes sümboltähenduse ja olulise väärtusega, kolmarvuline struktuur on kasutusel folklooris laiemalt, nt muinasjuttudes, lauludes, vanasõnades, loitsudes. Loitsudega aetakse haigusi välja, lausudes ühte sõna kolm korda. Ütlused, mis mainivad arvu kolm, on ilmselgelt oksümoronid, aga see arv annab neile suurema väe ja väärtuse.

Eufemisme on kahte liiki. Üks rühm asendab tabusõnad foneetiliselt sarnaste sõnadega, mis kannavad enamasti eri tähendust. Sellised väljendid

kinnitavad vandumise lingvistilist olemust, mille funktsioon on emotsioonide intensiivsem väljendamine, kuid mida ei võeta tavaliselt otsetähenduses. Vorm “mine X-kohta” on iseenesest niivõrd tähendusrikas, et teised sõnalised elemendid ei suuda muuta ütluse funktsiooni ja algupärane tabusõna on alati leitav. Seetõttu püsib selle allrühma eesmärk muutumatu: isikut eitada või teda tõrjuda ja välja visata.

Teine rühm eufemisme on muutnud inimese eitamise kontsepti inimese saatmiseks kuhugi, et aidata tal mõistusele tulla kas soolamise metafoori kaudu, tehes teda targemaks või äkilise šokiga löögist (*zaleti se nekam* (SL) ‘löö ennast kuskile’). Need ütlused muutsid inimese saatmise kontseptsiooni kellegi kaosesse või selle derivaatidesse saatmisest kui karistusest, selle asemel soovitakse teatud kohta saatmisega harida, mida võib interpreteerida kui üleminekut teise vaimuseisundisse.

Kahe keele võrdlus kinnitab, et sõimusõnad on kui kollokatsioonid, esmaltähtsad on fraseemid ja nende funktsioon, vähem mängib rolli sõnavaraline sisutäide. Isegi kui tabusõnad asendada teiste, sotsiaalselt vastuvõetavamate sõnadega, saavad kõik rääkijad aru nende funktsioonist ja vandumise mõttest. Sõimusõnadesse suhtutakse enamasti kui sotsiaalselt taunitud väljenditesse, isegi kui nad lisavad eneseväljendusele vürtsi. Ametlikus keeles on sõimusõnad vaikiva kollektiivse kokkuleppega keelatud. Sellegipoolest on nende tarvitamine tänapäevani rikkalik, sest paljud kasutavad neid kui “valmis eneseväljenduse tööriistu”, mõtlemata nende taga olevatele mõistetele. Ropendamise aktsepteerimine mitteametlikus keeles põhineb peamiselt tabusõnade kasutamisel, mitte nende taga peituval mõistetasandil, mis tekitab vastupidiseid olukordi, kus on parem öelda: “*Pojdi v tri pomuckane marjetrice!*” ‘mine kolme litsutud karikakrassse’, mis katab pigem tegelikku mõtet kedagi eitada *pojdi v tri pizde materine* ‘mine kolme ema vittu’, kui *pojdi se solit* ‘mine soola ennast’, mis kutsub kedagi mõistusele tulema. Üldkonstruktsioonid, kategooriad ja sõnaliigid on mõlema keele sõimuväljendites sarnased, aga ootuspäraselt esineb sõnavalikutes paikseid eripärasid (sloveeni sõimuvormelites on kasutusel nt paganlike jumalate nimed, eestiomasena saab nimetada tõrjumise tähenduses ka aktiivsele tegevusele viitavaid “haista X” ja “laku X” sõimuvormeleid). Järeldusena saab välja tuua, et ka tänapäeva noortekeele sõimuväljendite põhikonstruktsioonid on püsivad, aga konkreetset väljendusviisiid ja sõnavalik on tänapäevastunud, ka “mine X-kohta” muutused on osalt meediamõjulised (nt ingliskeelsete väljendite või nende toortõlgete lisandumine nii eesti kui ka sloveeni keeles).

Tänuavaldus

Uurimus on seotud Eesti Teadusagentuuri institutsionaalse uurimisprojektiga IUT 22-5 ja Mobilitas Pluss järeldoktoritoetuse projektiga MOBJD33, selle valmimist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus – CEES, TK 145). Autorite eriline tänu kuulub Asta Õimule fraseoloogia-alaste näpunäidete ja nõuannete eest, Reet Hiemäele ja Mare Kõivale väärt ekspertnõu eest eesti loitsude alal ning artikli anonüümsetele retsensentidele kõigi asjakohaste märkuste-soovituste eest.

Kommentaariid

- ¹ Sloveeni keeles (ja sarnaselt teiste lõunaslaavi keeltega) pärineb *preklinjati* 'vandum' vanast kirikuslaavi-keelsest sõnast *klęti*, millel on oletavasti indoeuroopa tüvi *klehl – tähenduses 'kiljuma, röökima, häälitsema, hüüdma, karjuma, helisema'. Eesti k *vanduma* 'töötama, lubama; kiruma, siunama, kirumissõnu lausuma' põhineb läänemeresoome või läänemeresoome-saami tüvel; *sõimama* 'kedagi valimatute sõnadega halvustama, selliselt oma pahameelt või viha avaldama' aluseks on läänemeresoome tüvi, võib olla sama mis sõnas *sõitma*. Eesti keelest võib olla laenatud läti *zaimot* 'mõnitama' (Eesti etümoloogiasõnaraamat).
- ² Sõna *tabu* võttis kasutusele maadeavastaja James Cook ümbermaailmareisi kirjeldavas raamatus "Voyage to the Pacific Ocean" (1777), mõiste pärineb Melaneesia keeltest ning viitab komplekssele sotsiaalsele ja antropoloogilisele tähendusele, mida väljendasid pärismaalaste kuningatele, jumalatele ja pealikele omistatud pühad esemed, mis olid lihtinimestele keelatud; üldiselt tähendaski see midagi keelatud (Hughes 2006: 462).
- ³ Loitsud on sõnad või rituaalid, millel on tervendav võime või võimekus saata välja kurje vaim. Loitsimine või manamine moodustab rituaali sõnadest, maagilistest esemetest ja fikseeritud manöövritest kindlal ajal ja rituaalses kohas. Enamasti jäävad loitsimissõnad saladuseks.
- ⁴ Nõidussõnad pärinevad Jakob Hurda kogust 1895. aastast, H III 25, 302 (13).
- ⁵ Perun on paganlik slaavi sõja-, kõue- ja äikesejumal, kes oli slaavi mütoloogias kesksel kohal (Kropej 2008: 46).
- ⁶ Svarun on paganlik slaavi jumal, Svarožiči isa, eeldatavasti päikesejumal (Ovsec 1991: 123).
- ⁷ Poola keeles on kombeks ka tänapäeval hüüda "Idź w cholere!", mis tähendab 'Keri põrgu!'. Tänapäeva lõunaslaavi keeltes midagi sellist ei kohta, isegi arhiivimaterjalis esineb ainult katk.
- ⁸ Sool on lõunaslaavi keeltes kontseptuaalselt seotud tarkusega, millele annavad tunnistust: *Ne imeti niti trohice soli v glavi* (SL) 'sul ei ole isegi tera soola peas'; *Ne soli mi pamet!* (MK) 'Ära soola mu tarkust!'.
⁹ Osa eufemisme on leitav vaid internetiallikatest nagu nt <http://razvezanijezik.org/> ning neid ei ole võimalik taasleida mujalt. Me eeldame, et nad on väga piiratud kasutuse ja asendustega variandidid.

¹⁰ Eestikeelses materjalis leidub terve hulk humoorikaid kaitsevormeleid, mis näivad olevat uuemaaegsed ja pigem parodeerivad: *Mine perse kui peegel, tule välja kui neeger, oled sitaga koos kui mustikamoos, käi perse kui tuul, vahi välja kui ahv*. Mõnikord võivad ka tõrjuvad vastused olla absurdsed ja isegi naljakad: *Mine perse! – Kas see on sul kummist?; Mine ära! – Ise oled mära jne*.

Lühendid

H – Jakob Hurda kogu Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis

Internetiandmebaasid

EKFA = Baran, Anneli & Hussar, Anne & Õim, Asta & Õim, Katre (koost). Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas 1998–2005 (<http://www.folklore.ee/justkui> – 15.05.2019).

Razvezani jezik. Prosti slovar žive slovenščine [Untightened language. Open dictionary of live Slovenian language] (<http://razvezanijezik.org/> – 15.05.2019).

Slängisõnastik (<http://www.slang.ee> (kasutajate endi poolt defineeritud sõnadest koosnev slängisõnastik) – 15.05.2019).

Kirjandus

Austin, John Langshaw 1962. *How to do things with words*. Oxford: The Clarendon Press (http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:2271128/component/escidoc:2271430/austin_1962_how-to-do-things-with-words.pdf – 15. mai 2019).

Babič, Saša 2015. *Beseda ni konj. Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ISN ZRC SAZU.

Dolenc, Milan & Zupanič Slavec, Zvonka & Makarovič, Marija 1999. *Zagovori v slovenski ljudski medicini ter zarotitve in apokrifne molitve*. Ljubljana: DZS.

Gauthier, Michael 2017. *Age, gender, fuck, and Twitter: A sociolinguistic analysis of swear words in a corpus of British tweets*. Thèse. Université Lumière Lyon 2.

Grafenauer, Ivan 1937. *Najstarejši slovenski zagovori*. Maribor: Zgodovinsko društvo.

Hughes, Geoffrey 1991. *Swearing: A Social History of Foul Language, Oaths and Profanity in English*. Blackwell, Oxford UK and Cambridge USA.

Hughes, Geoffrey 2006. *An Encyclopedia of Swearing. The Social History of Oaths, Profanity, Foul Language, and Ethnic Slurs in the English-Speaking World*. London & New York: Routledge.

- Ivančič Kutin, Barbara 2007. *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU (https://zalozba.zrc-sazu.si/sites/default/files/slovar_bovskega_govora.pdf – 16. mai 2019).
- Jakobson, Roman 1960. Closing Statement: Linguistics and Poetics. Sebeok, Thomas (toim). *Style in Language*. New York & London: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology & John Wiley & Sons Inc, lk 350–377.
- Jakop, Nataša 2005. *Pragmatična frazeologija*. *Linguistica et philologica* 14. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- Krikmann, Arvo 2000. *Eesti kõnekäändude vormilis-funktsionaalseid alaliike* (<http://www.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/KKliigid.pdf> – 15. mai 2019).
- Kropej, Monika 2008. *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- Kropej, Monika 2009. Slovenian Charms Between South Slavic and Central European Tradition. Roper, Jonathan (toim). *Charms, Charmers and Charming. International Research on Verbal Magic*. New York: Palgrave Macmillan, lk 145–162.
- Kõiva, Mare 2011. *Eesti loitsud*. Tallinn: Kirjastus Pegasus.
- Ljung, Magnus 2011. *Swearing. A cross-cultural linguistic study*. New York: Palgrave Macmillan.
- Loog, Mai 1991. *Esimene eesti slängi sõnaraamat*. Tallinn: Mai Loog.
- Lyons, John 1981. *Language and Linguistics. An Introduction*. Berkley: Cambridge University Press.
- Mormol, Paulina 2018. The Perception of the Offensiveness of Swear Words in L1 and L2 Among English Philology Students. Biedrzyńska, Anna & Zięba-Plebankiewicz, Monika & Ziętala, Grzegorz (toim). *Język i jego wyzwania: język w kulturze, kultura w języku. Tom 1. Językoznawstwo*, lk 95–107.
- Nezakat-Alhossaini, Marzieh & Esslami-Rasekh, Abbass 2013. “May bread run and you run after it”: the function of cursing in Persian. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 70, lk 517–525 (doi:10.1016/j.sbspro.2013.01.089).
- Nežmah, Bernard 1997. *Kletvice in psovke*. Ljubljana: Nova revija.
- Ovsec, Damjan J. 1991. *Slovanska mitologija in verovanje*. Ljubljana: Domus.
- Pinker, Steven 2007. *The Stuff of Thought. Language as a Window into Human Nature*. New York: Viking.
- Podjed, Dan & Babič, Saša 2015. Crossroads of anger: tensions and conflicts in traffic. *Ethnologia Europaea: Journal of European Ethnology* 45/2, lk 17–33.
- Pšajd, Jelka & Kuzmič, Franc 2005. *Še zdaj, n ate sveti den, moreš Preklinjati? Psovke in kletvice iz Pomurja in Porabja*. Murska Sobota, Ljubljana: Pokrajinski muzej & ZRC, ZRC SAZU.
- Radenković, Ljubinko 1982. *Narodne Basme I Bajanja*. Niš: Udružení izdavači – IRO Gradina/Priština: Udružení izdavači – NIRO Jedinstvo/Kraguevac: Udružení izdaviči – NIRO Svetlost.

Sapir, Edward 1921. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace (<http://www.ugr.es/~fmanjon/Sapir,%20Edward%20-%20Language,%20An%20Introduction%20to%20the%20Study%20of%20Speech.pdf> – 15. mai 2019).

Searle, John R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Berkley: Cambridge University Press.

Sutter, Kadi 2017. “*Sellist sõna sinu suust mina seltskonnas ei talu!*”. *Vandesõnade kasutamisest eesti algupärase näitekirjanduse põhjal*. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Treiel, Liis 2016. *Vandesõnade tõlkimine ja tajumine audiovisuaalses meedias*. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituut.

Voolaid, Piret 2009. Lühendite alternatiivsed tõlgendused – rahvahuumor ja erikeel. Langemets, Margit & Metslang, Helle & Sepper, Maria-Maren & Argus, Reili (toim). *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat = Estonian Papers in Applied Linguistics*. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, lk 345–363 (doi: 10.5128/ERYa5.23).

Õim, Asta 2007. Tõrjevormelid kui kõnekäänuliik. Kõiva, Mare (koost) & Kronberg, Janika (sarja peatoim). *Paar sammukest XXIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 117–138 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/araamat/2007/5astaoim.pdf> – 23. mai 2019).

Summary

Swearing: Dissolution into nothingness

Saša Babič

Research Fellow

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum

Sasa.Babic@zrc-sazu.si

Piret Voolaid

Senior Research Fellow

Executive Manager of the Centre of Excellence in Estonian Studies

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum

piret.voolaid@folklore.ee

Keywords: incantation, folklore, linguistic anthropology, swearing, taboo words

This study comparatively analyses swearing material in the Slovenian and Estonian languages in order to show the lexical and structural similarities/differences between swearing and incantations present in the material and to argue that swearing is not only a way to give voice to taboos, but is similar to incantations. The basic premise underlying the analysis is the existence of the “go to X” formula found both in the material and in the two genres analysed. Place X is the place of origin, non-existence or chaos to which the unwanted is sent. There are more than 50 different variants of the formula “go to X” that we can detect in both Estonian and Slovenian languages; in addition, we

consider the phrases which carry the idea to fend off someone or send them somewhere, but they are in a different formulation.

The adverbial slot in the phrase 'go to X' may be filled by a variety of expressions, all of which have had different connotations throughout time, although they are connected with chaos, in which nothing living exists, or the place of origin to send the evil back to from where it came (spells are also expelled by counting back, but it does not reveal in swearwords). In swearing we can specify three major groups of mentioned places to which one expels another person: 1) places linked with religion and the supernatural; 2) sexual and reproductive organs as a place of extinction; 3) places signified by non-taboo expressions that connote taboo words.

The analysis of Slovenian and Estonian swearing expressions with the formula "go to X" showed not only that this material has preserved some pagan gods and concepts of sacred places (Svarun, Perun, concept of forest, swamp mountains, etc.), which are not alive in religious contexts anymore, but also the concepts of places in which a human does not live, and places of chaos and emptiness, which can also be linked with incantations. These swearing formulas are similar to incantations, i.e., words and rituals to expel the evil, including curses. Incantations send the curse into emptiness or back to its origin. Similarly, swearwords with the formula "go to X" send another person into his or her origin (inherent in the physical conception), or into chaos, which is the conceptually fitting hell or devil's place. At the same time, it reveals a different concept of human origin and existence: when religion and god were on a pedestal and higher forces gave life to the human being, the worst violation was mentioning god and devil in swearing. When someone was sent to hell, he or she vanished into chaos and destruction. By accepting that a human being originates in a human body as a result of sexual intercourse, and by accepting the world of intimacy as an important part of human existence, swearing gained lexis from the field of reproductive and intimate organs and sexual intercourse. Sending the person back into mother's uterus or even further, into the penis (which would be pre-conception period, pre-existence), can show us the sender's aim to negate the existence of that person. In both cases utterances with the formula "go to X" deal with the person's origin, birth, and existence, trying to negate him or her or to fend them off, as if the "persecuted person" were the evil, a curse which has been brought upon someone and needs to be expelled; we exorcise the person, trying to negate him or her. With his or her death, all the headaches and illnesses originating from them would vanish; our life would become nicer and calmer. With these swearwords a person can be expelled either to the place where no (religious/Christian) soul exists, like hell, or into their point of origin, with the idea that if they had not been born, if they returned to cunt or dick, wherever they came from, life would gain colours again (Nežmah 1997: 131). Therefore, these places – either places of non-existence or places of origin – have the function of places of dissolution. Both concepts of these places send one into nothingness, non-existence, where nothing living exists. What becomes obvious is the fact that in both concepts – religious or physical – places of dissolution are directly connected with the concept of our existence and socialisation. Swearwords with the formula "go to X" try to negate our existence either way.

Mütoloogia pakub vastuseid migratsiooniküsimuse lahendamiseks

Henri Zeigo

henri.zeigo@folklore.ee

Sellel aastal korraldas Eesti Kirjandusmuuseum koostöös Eesti-uuringute Tippkeskusega 13. rahvusvahelise võrdleva mütoloogia konverentsi. Konverentsi viimasel päeval oli mul erakordne võimalus intervjueerida noort ja lootusandvat Mehhiko mütoloogi Martín Cuitzeo Domínguez Núñez't, kes töötab Mexico City Sotsiaalse Antropoloogia Teaduskeskuse (CIESAS) heaks. Tema peamiseks uurimisvaldkonnaks on pa ipai rahva astronoomiline kultuur. Lisaks on Domínguez Núñez järgmise võrdleva mütoloogia konverentsi üks korraldajatest. Selles intervjuus räägib ta Mehhiko müütidest, kergitab katet 2020. aastal aset leidva konverentsi telgitagustelt ning toob paralleele Mehhiko ja Eesti mütoloogia vahel.

Martín Cuitzeo Domínguez Núñez, kuidas te jõudsite noore mehena mütoloogia juurde. Kas teie lapsepõlves oli selleks soodne pinnas?

Sellele küsimusele on arvatavasti palju vastuseid. Esiteks, lapsena mulle meeldis lugeda müüte, eriti Kreeka mütoloogiast tuntud tegelastest. Samuti tundsin huvi hispaanlaste eelsete müütide ning koloniaalperioodi legendide vastu. Kui ma alustasin õpinguid bakalaureuseõppes, tutvusin ka teistest maadest pärit lugudega, kuid lõpuks jäin kindlaks Mesoameerika ja Põhja-Mehhiko põlisrahvaste traditsioonile. Ma arvan, et Mehhiko on väga multikultuurne. Siin sa kohtud inimestega, kellel on mitmekesine kultuuritaust. Müüdid on meil osa igapäevaelust. Kui sa võtad osa mõnest mehhiko peost, siis sa äkki märkad, kuidas vanematel naistel on rääkida nii palju lugusid möödunud ajast. Mõnikord võib pulmas või suguvõsa kokkutuleku ajal keegi hakata spontaanselt rääkima noidadest, tulekeradest taevas, või sellest, kuidas kaitsta enda nahuulade eest. Nahuulad on inimesed, kellel on võime muutuda loomaks. Ma arvan, et selline kultuuriline kontekst selgitab, miks minust sai mütoloogia uurija.

Kas te mäletate mõnda müüti oma varajasest lapsepõlvest, mis on hiljem mõjutanud teie isiksuse kujunemist?

Minu vanaema jutustas mulle ja mu vennale ühe lühikese jutu sellest, miks väikesed lapsed ei tohi kunagi ropendada. See on lugu väikesest Jeesuslapsest,

kes muutus seaks, kui ta ütles halbu sõnu. See juhtus sellepärast, et Jumal arvas, et nii on tohi ükski laps käituda. Kui karistus sai läbi, muutus siga lapseks tagasi. See lugu selgitab muuseas ka seda, miks on halb süüa sealih, kuna pisike Jeesus võis olla muutunud seaks. Seda lugu räägiti meile siis, kui me käitusime halvasti.

Siis ma mäletan ühte asteegi müüti päikese ja kuu tekkeloost. See oli üks osa minu algkooli lugemisvarast. Nimelt üks jumal, kellel nimeks Nanahuatzin, tegi ohverdusi selleks, et saada päikeseks. Seda sama lootis ka üks teine jumal – Tecutzitecatl. Kui mõlemad olid päikeseks saanud, siis oli taevas hästi valge. See ei meeldinud Nanahuatzinile, kes hakkas loopima jäneseid vastu teise jumala nägu. Selle tulemusena me saime endale Päikese ja Kuu, millel on väidetavalt jänese nägu.

Öeldakse, et igal lootustandval teadlasel on olnud omad suured eeskujud. Kes on teie suurimad mõjutajad ja suunanäitajad akadeemilises maailmas?

Ma arvan, et mul on kolm peamist eeskujut. Esimene on kindlasti Leedu semiootik Algirdas Julien Greimas, kes uuris ka folkloori ja mütoloogiat. Ta on minu vaieldamatu lemmik. Greimas töötas välja narratiivide analüüsimeetodi, mida kasutan tänini müütide uurimisel. Lisaks meeldib mulle tema kontseptsioon pinnapealsetest elementidest ja lugude funktsioonidest. Teiseks mõjutajaks on Hispaania professor Tomás Pollán, kes on spetsialiseerunud mütoloogia ajaloo. Tema lühikursuste ajal Mexico City rahvusvahelises ülikoolis õppisin müütide teooriaid ja mõisteid sellistelt autoritelt nagu Levi Strauss, Bronislaw Malinowski ja Hans Blumenberg. Pollánil on väga omapärane õpetamisviis. Ta ei rääkinud ainult iga autori ajaloolisest taustast ja tema peamistest teesidest, vaid ta selgitas, kuidas on need teooriad üksteist ajaloolises järgnevuses mõjutanud. Seejärel tooksin välja Joseph Campbelli. Praeguseks olen tema vaadete osas märksa kriitilisem, aga tema kangelas kohalolu teooria kultuuris on jätkuvalt vägagi veenev.

Ma lisaksin järgnevasse loetellu siiski paar mehhiko mütoloogi veel. Nendeks on Alfredo López Austin ja Mario Arturo Galván Yáñez. Mõlemad on olnud ka minu õpetajad. López Austin näiteks arendas välja metodoloogiat, kuidas mõista Mesoameerika mütoloogiat ja kosmoloogiat. Galván Yáñez kogus tuntuks sellega, et lõi mütoloogiliste süsteemide mõiste.

Mis on teie praeguse uurimustöö teema? Kas te saaksite sellest lähemalt rääkida?

Minu praegune uurimustöö käsitleb pa ipai rahva astronoomilist kultuuri. Ma uurin seda, kuidas sotsiaalsed ja ajaloolised muutused Põhja-Mehhikos on seotud sellega, mida me mõtleme, kui räägime taevast. See on käesoleval hetkel minu doktoritöö teema. Ma rakendan interdistsiplinaarset lähenemist, mis ühendab endas astronoomia, antropoloogia, etnograafia ja semiootika.

Martin Cuitzeo Domínguez Núñez Tartus 13. rahvusvahelisel võrdleva mütoloogia konverentsil ettekannet pidamas. Alar Madissoni foto 2019.

Tartus oleku aja jooksul olete kohtunud ka semiootika professori Peeter Toropiga. Kas te rääkisite ka sellest uurimusest? Miks on tema tagasiside teile oluline?

Professor Peeter Torop on rahvusvaheline ekspert kultuurisemiootika alal, ja Tartu-Moskva semiootika koolkond on üks tähtsamaid omasuguseid maailmas. Ma tutvustasin talle oma tööd kultuuriastronoomia ja taevast kõnelevate müütide kohta. Vastutasuks andis ta mulle head nõu, kuidas ma võiksin klassifitseerida ja analüüsida välitööde ajal kogutud materjali pa ipai rahvast semiootiliselt. See tagasiside oli mulle väga oluline, sest minu uurimustöös on tähtsal kohal just nimelt semiootiline komponent. Lisaks tutvustas ta mulle bibliograafiat semiootilise metodoloogia teemal, mida on Mehhikos väga raske leida.

Kas Mehhiko müütides on midagi väga spetsiifilist, mis eristab neid sellest, mis meil on siin Euroopas?

Kui me räägime Mehhiko müütidest, siis peame tegema vahet erinevatel ajastutel. Neil müütidel, mis olid enne hispaanlaste vallutusretke ja pärast seda. Hilisemat perioodi iseloomustab katoliku ja põlisrahvaste uskumuste segunemine. Kuid see, mis eelnes hispaania kultuuri pealetungile, on tõesti Euroopa müütidest mitmeski mõttes erinev. Meie põlisrahvaste uskumustes oli hästi palju kohalikke elemente. Need müüdid rääkisid jaaguaritest, iidsetest sisalikest, krokodillidest, kes elasid just Mehhikos. Samuti on meie mütoloogias jumalaid, mida Euroopa kosmoloogias ei tunta. Näiteks, Quetzalcoatl, kes on

sulgedega ehitud madu, keda seostati tuule kultusega. Või siis vihmajumal Tlálloc, keda kujutati suurte kihvadega olendina.

Surmakultus on meil mõnevõrra igapäevasem kui mujal Euroopas. Asteekide ja maiade kosmoloogias usutakse, et surnute riiki saamiseks tuleb ületada Chignahuapan'i jõgi, kasutades selleks koera abi. Selles riigis elab surnute jumal Mictlantecuhtli. Arvatakse ka seda, et 1. ja 2. novembril tulevad hinged tagasi maa peale. Selleks puhuks jäetakse surnutele leiba ja tortillasid.

Tänapäeval elab väga palju mehhiklasi Ameerika Ühendriikides. Kas kasvava migratsiooni tõttu võivad paljud Mehhiko müüdid üle kanduda Ameerikasse ja seetõttu saada osaks teise maa mütoloogiast?

Ma arvan, et see juhtub juba praegu. Ma tean, et Ameerikasse on rännanud sadu tuhandeid põlisrahvaid. Nende lapsed kõnelevad nii inglise keeles kui ka oma emakeeles. Neil on kindlasti omad lood, mis saavad osaks Põhja-Ameerika mütoloogiast ja folkloorist. Näiteks minu ema järgib ühte Mehhiko religiooni, millel nimeks Trinitarismo Mariano. See on kombinatsioon katoliku, spirituaalistide ja põlisrahvaste uskumustest. Sellel religioonil on tänapäeval mitmeid templeid Ameerikas. Ma arvan, et tänu inimeste liikumisele on edasi kandunud ka religioossed uskumused ja müüdid. Nii võivadki ühe riigi tavad osaks saada teise omadest.

Me elame kõrgtehnoloogia ajastul, mis on võimalikuks saanud tänu arvuti- ja tehnikateadustele, kus viiakse läbi empiirilisi katseid ja tehakse täpseid matemaatilisi kalkulasioone. Miks peaks müüdid huvitama tänapäeva inimest? See ei tundu piisavalt praktiline, et selles ühiskonnas hakkama saada.

Ma arvan, et müüdid on tänapäevases ühiskonnas vägagi tähtsal kohal. Ma võin kinnitada, et Ladina-Ameerikas me suhtume müütidesse pisut teisiti, sest need on osa meie igapäevaelust. Võiksin isegi öelda, et müüdid on segunenud tehnoloogiaga. Selleks, et mõista ühiskonda, tuleb mõista elu mitmel tasandil. Müüdid võivad rikastada meie arusaama teistest ja anda meie kogemusele sügavama tähenduse. Ma arvan, et kui ameeriklased loeksid rohkem Ladina-Ameerika müüte, siis nad oleksid migratsiooni suhtes palju avatumad. Sama käib ka Euroopa kohta. Kui eurooplased tunneksid rohkem huvi Aafrika ja Lähis-ida mütoloogia vastu, siis nad oleksid altimad suhtlema inimestega võõrastest kultuuridest.

Vahepeal mulle tundub, et inimesed avastavad enese jaoks müüte ise seda teadvustamata. Mõelda vaid kui palju fänne on "Troonide mängul" või Marveli koomiksitelagastest vändatud filmidel. Kas noored on võimelised tutvuma müütidega, kui nad vaatavad neid filme?

Selle näite puhul me räägime ühest eriskummalisest sotsiaalsest fenomenist, mida on mõned filosoofid ka varem kirjeldanud. Võtame kasvõi Zygmunt Baumani, kes teeb oma käsitluses vahet identifitseerimisel ja identiteedil.

Identifitseerimine on siinkohal teatav trend, mis kätkeb endas ideoloogiat või elamise viisi. Aga identiteet on midagi palju sügavam, see ühendab sotsiaalse mälu kaudu isikliku ja kollektiivse kogemuse. See, kui tänapäeva noored vaatavad neid filme, on märk identifitseerimisest. Sellegipoolest ma arvan, et kui inimesed otsivad ja püüavad mõista neid lugusid, millel baseeruvad tuntud kassahitid, siis on nad võimelised identifitseerimise protsessi iseenda jaoks pöörama identiteediks.

Neljateistkümnes rahvusvaheline võrdleva mütoloogia konverents toimub teie kodumaal Mehhikos ja teie olete üks, kes seda konverentsi järgmisel aastal korraldab. Kas te saaksite mõne sõnaga sellest lähemalt rääkida?

Neljateistkümnes võrdleva mütoloogia konverents toimub 2020. aasta juunikuul teisel nädalal Mexico City's. Me oleme plaaninud korralda konverentsi nii inglise kui ka hispaania keeles, sest paljud mehhiklased ei saa ilma tõlketa inglise keelest aru. Konverentsi peateema on migratsioon müütides ja surma mütoloogia. Miks selline valik? Migratsioon on praegu kuum teema poliitikas, ja ma arvan, et mütoloogia on võimeline pakkuma asjakohaseid argumente, suunamaks seda debatti paremuse poole. Ebavõrdsus, sõjad, vaesus ja vägivald on provotseerinud inimesi kolmandatest riikidest rändama Euroopasse ja Ameerikasse. Migratsioon iseenesest ei ole maailma ajaloos midagi uut, ja mütoloogia saab pakkuda võimalusi, kuidas neid protsesse mõista. Näiteks asteegid uskusid, et nad on loodud seitsme koopa alal, millel nimeks Chicomoztoc. Oma impeeriumi loomise nimel pidid nad sellelt alalt liikuma Tenochtitlan'i. Selleks, et impeeriumiunistus täituks, pidi migratsioon kestma mitu inimpõlve.

Surmakultus on jällegi miski, millel on eriline koht Mehhiko mütoloogias. Meil on eriline võimalus jagada oma rikast mütoloogiat teiste teadlastega ja olla nendega dialoogis. Surma mõiste on tihedalt seotud ka migratsiooniga, sest viimasega käivad kaasas vägivald ja sõda. Vägivaldne surm on kolmandatest riikidest pärit inimestel tavaline osa igapäevaelust.

Kaasaegses ühiskonnas on surm inimeseks olemise lõpp-punkt. See ei pane ülemäära palju surma peale mõtlema. Mütoloogia võib selles osas inimeste mõttemaailma laiendada. Näiteks asteekide ja skandinaavlaste kultuuris määrab inimese suremise viis ära koha, kuhu sa teispoolsuses satud. See teadmine võib panna tõsiselt järele mõtlema, kuidas oma elu selles maailmas paremini korraldada.

Ma tean, et see on teie esimene kord olla Eestis. Kas te olete selle lühikese aja jooksul õppinud midagi Eesti mütoloogiast või siis märganud mõningaid sarnasusi, mis eestlasi mehhiklastega ühendaks?

Mare Kõiva rääkis hiljuti, et teil on mitmeid müüte vanadest puudest. Kuulates tema loengut meenus mulle, et ka meil on Mehhikos lugusid puudest. Asteegid uskusid, et viis suurt puud eraldasid maa taevast. Nad uskusid, et maailm loodi kaua aega tagasi naissoost krokodillist, kellel nimeks Cipactli. Pärast sadu

aastaid kestnud üksindust hakkas Cipactli kurbusest nutma. Tema pisarad uputasid maailma. Mille peale jumalad otsustasid eraldada maailma ja lõid selleks viis puud. Neli puud on maailma igas nurgas ja üks keskel. See on lugu puudest ja maailma loomisest.

Mõningad sarnasused peituvad ka astronoomilistes teadmistes, mille alged pärinevad rahvalauludest. Sama võib kohata ka meie folklooris. Meie rahvakultuuris on laule, mis kõnelevad tähtedest ja tähtkujudest.

Ühtlasi ma näen paralleelseid arenguid rahvapärimuse kogumises. Kui meile tutvustati teie folkloori lindistamise ja jäädvustamise tehnikaid 20. sajandi alguses, siis mõistsin, et ka meie tudengid käisid mööda maad ringi ja kogusid inimeste käest rahvaluulet. Nad käisid maapiirkondades ja panid kirja kõike, mida nad külaelanikelt kuulsid. Enamik neist lugudest on seotud põllumajanduse ja karjakasvatusega. Ma arvan, et see on ühine teema meie rahvastel.

Publikatsioonid

2018 – Mito, legitimación y memoria social a través de la imagen: La escultura prehispánica de una cabeza de serpiente en Tehuacán, Puebla [Myth, Legitimation and Social Memory Through the Image. A Snake Head Prehispanic Sculpture in Tehuacán]. *Boletín de Antropología*, Universidad de Antioquía, Medellín, vol. 33, N° 56, lk 39–77 (<http://aprendeenlinea.udea.edu.co/revistas/index.php/boletin/issue/view/3251/showToc>).

2011 – Astronomía en el Tetzcotzincó [Astronomy in Tetzcotzincó]. *El legado astronómico* [In The astronomical Legacy] Daniel Flores *et al.* (toim). UNAM, México, lk 283–292.

2010 – La articulación de la significación en dos paneles del sitio de arte rupestre Mirador de Bárcenas, Mesa de los Santos, Colombia. [Enunciative dynamic in two rock art panels at the site Mirador de Bárcenas, Mesa de los Santos, Colombia]. *Revista S* 4, UIS, Colombia [In Journal S], lk 145–153 (<https://revistas.uis.edu.co/index.php/revistaS/article/view/1960/2333>).

2009 – Las Manitas Rock Art Site in Cañada de Cisneros, Tepotzotlán, México. An Analysis Using Visual Semiotic Tools. *American Indian Rock Art* 35, lk 161–170 (<https://www.academia.edu/5243092/>).

2005 – Pintura rupestre y liminalidad [Rock Art Paintings and Liminality]. *American Indian Rock Art* 31, lk 69–77.

ABOUT US

Mythology offers good arguments for solving the puzzle of migration

Henri Zeigo's interview with Mexican mythologist Martín Cuitzeo Domínguez Núñez is available in English in *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, Vol. 76 (www.folklore.ee/folklore/vol76/).

In memoriam

Peter Grzybek

2. november 1957 – 29. mai 2019

Pärast rasket haigust lahkus maikuu lõpus keeleteadlane, semiootik ja slavist Peter Grzybek.

Peter Grzybek omandas kõrghariduse Bochumi Ülikoolis Ruhris, kus ta õppis üld- ja võrdlevat kirjandusteadust, anglistikat, slaavi filoloogiat ja keeleteadust. Ka jätkuõpingud ja stipendiumiprojektid toimusid maailma erinevates riikides Nõukogude Liidust ja Jugoslaaviast USAni, soosides huvide laienemist.

Doktorikraadi kaitses ta 1988. aastal koduülikoolis Ruhris Nõukogude semiootika teemal ("Zum Zeichenbegriff der sowjetischen Semiotik"), käsitledes Tartu-Moskva koolkonda. Alates 1989. aastast töötas Peter Grazi Ülikoolis.

Viljaka õpetlase huvid laienesid keeleteaduse kvantitatiivse analüüsi suunas, ta tegeles folkloori lühivormide, kirjandus- ja kultuuriuuringute teooriaga jpm.

Peter Grzybek jõudis kirjutada püsiväärtuslikke uurimusi eesti keele, poeesia ja folkloori alal. Teda sidusid Tartuga pikaaegsed sõprussuhted semiootikute ja folkloristidega ja lõpuks ka pereelu.

Mälestame mitmekülgset teadlast ja head kolleegi.

Mare Kõiva

IN MEMORIAM

Peter Grzybek

2 November 1957 – 29 May 2019

Mare Kõiva reminisces about the linguist, semiotician, and Slavist.

Berliinis mõtiskleti Eesti hargmaise kultuurilise identiteedi ja pärandi üle

Olukorras, kus rahvuslus on mitmel pool maailmas taas võtmas radikaalseid vorme ning traditsioonilisena kujutletud talupoegliku elulaadi väärtustamise ja rahvuslike sümbolite kasutamise taga nähakse paiguti ohtlikke parempoolsuse ilminguid, on üha paslikum arutleda ka välismaal elavate eestlaste kultuurilise identiteedi ja selle avaldumisvormide üle. Ajaloost tingituna on rahvuslikku enesemääratlust puudutav temaatika eriti tundlik valdkond Saksamaal, mõjutades omakorda sealsete rahvusvähemuste omakultuuri väljendusviise. Sellest lähtudes korraldas MTÜ Berliini Eesti Kultuuriselts KAMA 22.–24. märtsini 2019. aastal Berliinis sümposiumi “Kodus ja võõrsil – hargmaise Eesti kultuurilisest identiteedist ja pärandist”. Kohtumise eesmärk oli mõtiskleda vaimse pärandi ja kultuurimälu rolli üle identiteedi- ja lõimumispoliitika eri tasanditel ning kultuuridevahelise dialoogi edendamisel.

Sümposium koosnes kolmest osast, mis moodustasid ühtse terviku. Esimesel päeval oli kavas temaatiline filmiõhtu, teisel akadeemilised ettekanded ja vestlusring ning viimasel vaimse kultuuripärandi alane koolitus. Mitme riigiga seotud ehk hargmaiste inimeste kultuurilise eneseteadvuse küsimustele pühendatud kohtumine algas 22. märtsil lühidokumentaalfilmide kogumiku “Juured” (2018, Silmviburlane) vaatamisega Eesti suursaatkonnas Berliinis. Puudutades otseselt põlvnemise ja kuulumise küsimusi, kõnetasid kuue eri põlvkonda esindava filmitegija – Nora Säraki, Aljona Suržikova, Kersti Uiibo, Moonika Siimetsa, Anna Hintsu ja Heilika Pikkovi – isiklikud lood nii eesti kui ka rahvusvahelist publikut. Linastusele järgnes ingliskeelne arutelu projekti eestvedaja Heilika Pikkoviga. Vestlust juhtis Berliinis elav Eesti päritolu režissöör ja stsenaarist Ingrid Hübscher. Enesemääratluse küsimusi eri vaatenurkade alt käsitlevad filmid olid väga heaks sissejuhatuseks järgnevate päevade diskussioonidele, suunates kohalolijaid mõtisklema oma juurte ja identiteediloo allikate üle.

Järgmisel päeval astusid Kreuzbergis asuvas K-Salonis kultuurilist identiteeti, Eesti diasporaakogukondi ja rahvusmütoloogiat käsitlevatele ettekannetega üles etnoloog Aivar Jürgenson, kirjanik Valdur Mikita ja ajaloolane Linda Kaljundi. Nagu ütles päeva juhtinud Berliini Eesti Kultuuriseltsi esimees Aira Paschke oma sissejuhatavas sõnavõtus, kerkivad seoses 150 000–200 000 väljaspool Eestit elava rahvuskaaslasega üles uued küsimused hargmaisest eestlusest, kultuurilise (mitmik)identiteedi igapäevastest avaldumisvormidest ning päritolu ja kultuurisümbolite rollist identiteedi kujunemises, hoidmises ja haldamises. Seetõttu on oluline nende teemade üle arutleda.

Aastakümneid eestlaste diasporaa uurimisega tegelenud Aivar Jürgensoni ettekanne “Eestluse elujõust võõrsil” käsitles ühelt poolt rände- ja kohanemise-/assimilisatsiooniteooriaid. Miks ühed otsustavad kodumaalt lahkuda, samal ajal kui teised jäävad paigale? Miks pöörduvad ühed tagasi, teised aga mitte? Need küsimused suunasid kuulajaid mõtlema ka enda ja/või eelkäijate tehtud valikute peale. Analüüsides eestlaste esimest ja teist väljarändelainet ning suhtumist nendesse, mõtiskles Aivar Jürgenson ka eesti kultuuri säili(ta)mise võimaluste üle nii ida-diasporaa eesti külades kui ka Lääne suurlinnades. Siberis, Kaukaasias ja Argentiinas toimunud välitöödele tuginedes arutles ta eesti päritolu ja eestluse rolli üle erinevate inimeste ja kogukondade silmis.

Valdur Mikita kui viimase aja üks olulisemaid eesti rahvuslikku identiteeti ja kultuurimälu kaasajastanud tekstide autoreid jätkas identiteedi temaatikat, kõneldes Eesti rahvussümbolitest ning eestlaste enesemääratluse konstrueerimisest seoses maastiku ja loodusega. Identiteedimuutusi puudutava ettekande "Metsaeestlus ja mõnda ehk "Kukeeene kuulamise kunst"" järgses diskussioonis mõonis ta ka enda rolli müüdi loomes, looduse osatähtsust linnastumisega kaasnevate kohanemiskustega toimetulekus ja metsarahva-kuvandi rahvusvahelist mõõdet, mis ulatub 19. sajandi saksa, skandinaavia ja vene rahvusluse mõjuvälja.

Eesti ja naabermaade kultuurimälu mõju rahvuslikule identiteedile ja ajalookäsitlusele uurinud Linda Kaljundi puudutas eestlaste enesemääratluse küsimusi ettekandes "Eesti rahvusmütoloogia – kohalik või globaalne". Kuidas mõista, tõlgendada ja mõtestada Eesti rahvuslust muutunud poliitilises kontekstis, arvestades nii Lääne-Euroopas siiani laialt levinud rahvusluse kriitikaga kui ka sealsamas pead tõstvate uusrahvuslike ja populistlike liikumistega? Asetades Eesti tänase rahvusluse ilmingud, sümbolid ja praktikad varasemate arengute taustale, tõi ta kõrvutusi 19. sajandi ja 20. sajandi alguse rahvusliku ideestiku ja kultuuriga, osundades rahvusvaheliste kontaktide, rahvusüleste motiivide ja ideede rollile eestlaste rahvusliku eneseteadvuse kujunemisel.

Ettekannetele järgnenud elav keskustelu tõendas, et käsitletud teemad ja tõstatatud küsimused ei jätnud auditoriumi ükskõikseks. Päeva lõpetanud vestlusringis osalesid lisaks eelkõnelejatele ka etnoloog Helgi Põllo ja Brüsselis elav Airis Meier, kes mitmekultuurilise pere emana taotleb topeltkodakondsusega lastele õigust säilitada sünnijärgne Eesti kodakondsus. Arutleti nii päritolu tundmise tähenduse, eesti identiteedi määramise viiside ja nende psühhosotsiaalsete tagamaade, rahvusluse ja pärandi suhete kui mitmikidentiteediga seotud teemade üle. Palju vastukaja pälvis kodakondsuse küsimus, näidates, kui oluline on see enesemääratluse vorm keele, tuumväärtuste ja vereliini kõrval väljaspool Eestit elavate Eesti päritolu inimestele. Siin jäi kõlama Linda Kaljundi mõte, et muutunud maailmas oleks õige aktsepteerida erinevate identiteetide kõrval ka erinevaid viise, kuidas määratleda end eestlasena ja hoida eesti identiteeti. Eestlaste väärtusmaailmas võiks olla ruumi selleks, et inimesel võib olla mitu rahvuslikku identiteeti ja ta võib tunda ennast koduselt mitmes kultuuris. Paindlikuma identiteedi määramise vajadusega nõustuti ka saalis. Aivar Jürgenson tõdes idadiasporaad ja Eestit võrreldes samuti, et eestlane saab olla väga erineval moel, kattuvusi eestlaseks olemise eri viiside vahel võib tegelikult olla üpris vähe. Eesti identiteet ongi mitmenäoline.

Kuivõrd kultuuriline identiteet põhineb üldjuhul positiivsel (enese)kuvandil, nähakse oma grupi puhul enamasti eelkõige positiivseid külgi. Mis juhtub, kui kuvand oma kultuurist hakkab muutuma? Kui märgatakse, et kultuuri tuumväärtused ei ühti enam inimese isiklike väärtustega? Kuidas mõjutab see mitmikidentiteediga inimese kultuurilist enesemääratlust? Nagu Aivar Jürgenson nendele küsimustele vastuseks osundas, ei tarvitse mitmikidentiteet olla kultuurilise identiteedi keerukuse teooria kohaselt kuigi püsiv, asendudes konfliktide korral ainuidentiteediga. Kuigi meedial on Eestis toimuva kajastamisel oma osa, mõjutavad eespool esitatud küsimustele antavad vastused seega ka eesti kultuuri püsimist väljaspool Eestit. Kui välisriigis elavad eestlased ei suuda end enam seostada Eesti muutunud väärtustega, võib see mõnede väliseestlaste arvates ohtu sattuda. Kaude seostub sellega ka saalist kostunud küsimus kultuuripärandi kasutamisest päevapoliitiliste eesmärkide saavutamiseks, mis võib

samuti viia väärtuste konfliktist tuleneva (sisemise) distantseerumiseni seni omaks peetud traditsioonidest, sümbolitest ja rahvakultuuri sündmustest. Nagu Valdur Mikita nentis, ei seostu rahvuslus kõikide silmis poliitilise seisukohavõtuga. Selle eeldamise tõttu on aga sageli raske kõneleda rahvuslusest kui osast positiivsest identiteedist. Mitmed hääled publiku seast osundasid ka eestlaste ebakindlusest, alaväärsuskompleksist ja Eesti väiksusest tulenevatele olemuslikele hirmudele ning ärakadumise, teiste seas lahustumise ohust lähtuvale pidevale püüdele teha Eesti (enda kaalukategooriast) suuremaks. Kuidas leida rahu ja enesekindlust, et ei oleks tarvis kogu aeg muretseda selle pärast, kes sa oled eestlasena? Kas inimestel, kes on Eestist mõnda aega eemal olnud, on selle sisemise veendumuseni lihtsam jõuda? Oma kultuuri uskudes püsib see ka väikeses kogukonnas, võõral maal. Siis ei saa *teine* seda ohustada.

Kokkuvõttes nenditi identiteedi ja väärtuste üle peetavate diskussioonide vajalikkust ja erinevate kogemuste kajastamise olulisust, sest see viib lähemale mõistmisele ja muudab ehk osalejad enesetunnetuse küsimustes ka senisest enesekindlamaks. Millised oleksid need positiivsed väärtused, mille pärast noored peaksid valima eesti identiteedi? See oleks koht, kus kaasa saaksid rääkida ka väliseestlased ja Eestis elavad teise päritoluga inimesed. Helgi Põllo tuletas seejuures meelde, et Eesti väiksusest tulenevalt on raske leida peret, keda väljaränne eri aegadel lähemalt või kaugemalt puudutanud poleks. Nii teavad peaaegu kõik neid lugusid ja nendega seotud meeleolusid. Muga- vus- ja lodevuspagulaste stereotüüpidest kaugemale jõudmiseks ja hargmaise Eesti mitmekesisuse esiletoomiseks tuleks Airis Meieri sõnul välismaal elavatel eestlastel oma kogemustest siiski rohkem rääkida ja arvamust avaldades Eesti ühiskondlikust elust senisest aktiivsemalt osa võtta. Publiku aktiivne osalus tõendas, et arutelu mitme riigiga seotud olevate inimeste kultuurilise enesemääratluse üle tuleb jätkata.

Kultuurilise identiteedi püsimise ja edasiandmise eeldus uuel asukohamaal on, et inimene tunneb oma kultuuri ega häbene seda. Vältimaks ühesuunalist assimileerimisprotsessi – kultuuriliste eripärade kadumist ja sulandumist vastuvõtvasse ühiskonda – ning toetamaks lõimumist tuleb aga sageli kõigepealt teadvustada oma juuri ja pärandit. Sealt algab nii enda kui *teise* kultuuri väärtustamine, mis on aluseks vastastikuse lugupidamise ja üksteisemõistmise tekkele. Sellest arusaamast lähtudes toimus sümposiumi viimasel päeval, 24. märtsil vaimse kultuuripärandi koolitus, mis algas Helgi Põllo ettekandega “Kodune kultuuriruum ja muutuvad kogukonnad”. Ettekanne käsitles arenguid kodu, pere ja kogukonna suhetes ning nende mõju indiviidi enesemääratlusele. Helgi Põllo kõneles Hiiumaa näitel ka viisidest, kuidas alkatada ning läbi viia elava pärandi märkamise, hoidmise ning väärtustamise alaseid arutelusid ja ettevõtmisi. Loengule järgnes seminar, mille raames said osalejad mõtiskleda lähemalt endale ja teistele omaste traditsioonide ning nende teadvustamise ja edasiandmise viiside ja võimaluste üle. Esitatud küsimused on eriti aktuaalsed diasporaakogukondades, kus väline keskkond ei pruugi päritolumaa kultuuri alalhoidmist toetada ja soosida, nõudes selleks sageli teadlikku pingutust.

Sümposiumi pakkus võimaluse ühelt poolt enda ja teiste kultuurilise identiteedi väljendusvormide, sh kodust kaasa saadud oskuste ja teadmiste (ning sealjuures ka nende edasiandmisest loobumise põhjuste) üle järele mõtlemiseks. Korraldajad avaldasid lootust, et arutelud inspireerisid ja motiveerisid kohaletulnuid (jätkuvalt) tegelema omakultuuri mõtestamise, hoidmise, väärtustamise ja edasiandmisega, toetades nõnda esmajoonel perekondlikku järjepidevust ning aidates kaudselt kaasa ka eesti kultuurilise

identiteedi väljakujunemisele ja püsimisele väljaspool Eestit. Vastukajas mainiti nii suurenenud motivatsiooni kui vajadust hargmaise Eesti kultuurilise identiteedi küsimuste mõtestamist jätkata. Võib öelda, et see kohtumine tugevdas sildu nii kodu- ja väliseestlaste kui ka erinevate põlvkondade vahel. Samas on ilmne, et välisriigis elavate eestlaste valmisolekut ja motivatsiooni oma päritolumaa kultuuri alal hoida ja edasi anda mõjutab nii see, millises suunas Eesti edasi areneb, kui ka see, milliseid sõnumeid nad Eestist enda kohta saavad.

Sümposium sai teoks Emakeele Seltsi, Eesti Kultuurkapitali, Haridus- ja Teadusministeeriumi, Eesti Instituudi, Berliini Eesti Suursaatkonna ja Berliini Eesti Kultuuriselts KAMA liikmete toel.

Kristi Grünberg

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

25. aprillil pidas Pihla Maria Siim ARSi kõnekoosolekul ettekande “Jututamise meetodist laste rändelugude uurimisel”. Ülo Valk esitles Tartu Ülikooli kirjastuselt ilmunud khoibukeelset eepost “Tlou Rachaanaad” (‘õpetussõnad’), mille on inglise keelde tõlkinud, toimetanud ja kommenteerinud TÜ folkloristika ja pärandirakenduste magistriõppe esimene lõpetaja Tolheishel Khaling. Enn Ernits ja Väino Poikalainen tutvustasid Eesti Muinastadeseltsi poolt välja antud kataloogi “Rock Carvings of Lake Onega 2: The Besov Nos Region: Karetski and Peri Localities”.

Seejärel toimus ARSi üldkoosolek, kus valiti järgneavaks kaheks aastaks uued juhatuse ja revisjonikomisjoni liikmed.

30. mail kuulutati ARSi aastakoosolekul välja Eesti folkloristika aastapreemia laureaat. Aastapreemia pälvis TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna professor Ülo Valk. Preemia väljakuulutamisele eelnevalt pidas ettekande eelmise aasta laureaat Anu Korb (Siberi eestlased Eestis: paigaseosed ja võrgustikud). Ettekandes oli juttu Siberisse väljarännanud eestlaste järeltulijaist Eestis ja nende võimalustest läbi sotsiaalsete suhete väärtustada ja kinnitada oma paigasidemeid. Vastilmunud väljaandeid esitlesid Mall Hiimäe (“Väike loomaraamat rahvapärимusest”, EKM Teaduskirjastus), Reet Hiimäe (“Eesti õpilaste üleloomulikud kogemused”, Eesti Folkloori Instituut, EKM Teaduskirjastus) ja Ingrid Rüütel (“Virumaa rahvalaule ja pillilugusid” (Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist), EKM Teaduskirjastus, Viru Instituut).

Kärri Toomeos-Orglaan

Eesti Rahvaluule Arhiivis

Aprillis ja juunis tegi Jüri Metssalu välitöid Märjamaa kihelkonna looduslikes pühapaikades.

1. aprillil intervjueris Jüri Metssalu Ruila Põhikoolis Ruila mõisa omanike järeltulijat Thuve von Bremenit, salvestades mälestusi sõjaeelsest Ruilast ja Bremenite perekonnast.

5. aprillil pidas Risto Järv Võrumaa Kääpa Põhikooli õpilastele kaks folkloori ning ERA tegevust tutvustavat loengut.

5. aprillil rääkis Taive Särg Jõgvamaal vallas Maetsma külas Asutava kogu 100. aastapäeval oma vanaisast, esimese Asutava Kogu liikmest Arnold Süvalepast (Schulbachist).

10. ja 11. aprillil korraldasid Eesti Rahva Muuseum ja Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv noorte humanitaaride konverentsi “Noorte hääled” (korraldajad Lona Päll ERAst ja Liisi Jääts ERMist). Konverentsi avapäeval pidas plenaarettekande Saša Babič lühivormidest kaasaegse kultuuri kontekstis. Kahe päeva jooksul sai kuulda kaheksateist ettekannet, 10. aprilli õhtul toimus lokaalis Arhiiv konverentsi pidu, mida aitas kaaskorraldada Tartu Nefa Rühm, teiste diskorite seas astus üles ka ERAst Risto Järv.

10. aprillil rääkis Lona Päll Kuku raadio hommikuprogrammis noorte kultuuriteadlaste konverentsist “Noorte hääled”, **11. aprillil** Lona Päll koos Airika Harrikuga Vikerraadio saates “Huvitaja” noorte kultuuriteadlaste konverentsist “Noorte hääled” ja folkloristika õppimisest ning folkloristide uurimisteemadest avaramalt.

11. aprillil avati ERA trepigaleriis Kairi Kalmanni ja Külle Kordemetsa loodusfotode näitus “Omadena metsas”, näituse organiseeris Mari-Ann Remmel.

14.–17. aprillini Hispaanias Santiago de Compostela toimunud SIEFi XIV kongressil esinesid ettekandega Ave Goršič rahvaluulearhiivi korrespondentide Mary Kaasiku ja Gustav Kallasto kirjavahetusest arhiiviga nõukogude ajal (*All material is available – the contribution of Mary Kaasik and Gustav Kallasto*), Risto Järv Kr. J. Petersoni tehtud muudatustest ja eestiainelistest lisandustest K. Gananderi teose “Finnische Mythologie” (1789) tõlkimisel (*The transformations and additions of the material in K. Ganander’s – K. J. Peterson’s “Finnische Mythologie”*), Andreas Kalkun obstsöönseks peetavate regilaulude kasutuskonteksti ja tähenduse otsingutest (*Estonian Carmina Obscoenae: Seeking the lost context of obscene songs*), Anu Korb rahvaluule kogumise välitööpäevikutest uurimisallikana (*Fieldwork diaries as valuable source of research*), Aado Lintrop seosest Seto kuningriigi päeva ja Petseri kloostri jumalaema uinumise püha vahel (*About two Seto holidays held in August each year*), Lona Päll arhiivimaterjalide kasutamisest ideoloogiapõhises võitluses Paluküla hiiemäe konflikti näitel (*Archive materials in the context of ideological battle: the case of Paluküla sacred hill conflict*), Janika Oras poliitilistest rahvalauludest ja nende loomiskogemustest Stalini aja Eestis

(Soviet folklore and its representation. Texts and experiences connected to the creation of political songs during the Stalin Era in Estonia), Liina Saarlo rahvaluulekoguja Priidu Tammepuu tegevusest *(The toil of a diligent schoolteacher. On collecting of folklore by Friedrich Eichenbaum (Priidu Tammepuu))* ning Mari Sarv valikulisusest rahvaluule kogumisel, arhiveerimisel uurimisel ning neid valikuid suunavatest teguritest *(From folklore to heritage: values, community building and constitutional law)*.

A. Goršič korraldas koos Sanita Reinsonega (Läti Folklooriarhiiv) paneeli osalus-arhiividest muutuvas maailmas *(Participatory archives in a transforming World)*, J. Oras koos Venla Sykäri ning Niina Hämäläisega (mõlemad SKS) paneeli ideoloogiatega, tegevusplaanide ja toimevõime mõjust folkloori alase teabe loomisel ja esitlemisel *(Tracking the impact of ideologies, agendas, and agency in the processes of producing and representing knowledge of folklore)*. A. Goršič kaasjuhatas koos Maryna Chernyavskaga SIEF arhiivide töörühma koostumist. Nii A. Goršič kui ka M. Chernyavska valiti järgmiseks kaheks aastaks töörühma juhtimist jätkama.

16. aprillil tutvustas Mari-Ann Remmel Läänemaal Ullastes rahvusparkide koostöökogu aastakoosolekul Läänemaa pühapaigauuringuid.

17. aprillil toimus Eesti Kirjandusmuuseumis elulooapäev “Mälestuste Tartu”, mille üks korraldajatest oli Astrid Tuisk.

17. aprillil tegi Taive Särg Keilas üritusel Regivägi helisalvestusi.

Aprillis tutvustas Risto Järv Vikerraadio rubriigis “Vanasõnad on kuldseid sõnad” erinevaid vanasõnu.

Mais ja juunis tegi Valdo Valper välitöid Martna ja Kirbla kihelkonnas, inventeerimaks looduslikke pühapaiku.

4. mail pidas Ingrid Rüütel avakõne rahvamuusikatöötlaste festivali Mooste Elohelü konkurss-festivalil ning osales ka žüriis. Eesti Rahvaluule Arhiivi eriauhinna pälvis ansambel Naized, ERA tunnustas ansambli emotsionaalselt mõjuvaid seadeid, kõrget vokaalset taset ja kohustusliku laulu omapoolset sisulist tõlgendust, lootes auhinnaga, et lauljad saavad oma loominguks rahvamuusikast inspiratsiooni ka edaspidi.

5. ja 6. mail filmis Janika Oras koos Celia Roosega (TÜ VKA) Mikitamäel leelokoori Helmine 30. aastapäeva tähistamist ja Värskas koos Celia Roosega lauluemade haudadel käimist ja jüripäeva kirmast.

7. mail pidas Janika Oras koos Tuul Sepaga Kaikal Viljandi Kultuuriakadeemia pärimusmuusikatudengite laagris loengu “Laulmine evolutsioonibioloogia ja etnomusikoloogia vaatepunktist”.

14. mail viis Andreas Kalkun koos Merili Metsvahiga (TÜ) läbi praktilise koolituse rahvaluulekogumisest ja materjali arhiveerimisest. Koolituse korraldas Seto Instituut projekti “Külakogukondade tugevdamine koostöö kaudu” raames.

17. mail toimus Jüri Metssalu juhendamisel kohapärimuse kogumise koolitus Karula rahvuspargi külastuskeskuses Ähijärvel.

18. mail Tallinnas Eesti Lastekirjanduse keskus toiminud 27. Sten Roosi muinasjutuvõistluse lõpuüritusel andis žürii liige Risto Järv üle ERA eriauhinna, mille pälvis Tallinna Saksa Gümnaasiumi 6. klassi õpilane Anne-Marie Alalooga jutuga “Jahimees ja nutikas toatüdruk”.

18. mail esines Ingrid Rüütel Tallinnas Tantsupeo Muuseumis üle-eestilisel muuseumiööl „Öös on mustreid“ ettekandega “Kihnust ja kihnlastest, eriti naistest”. Lona Päll koos Saaremaa muuseumi Mihkli talumuuseumi juhataja Maris Sepaga korraldasid Mihkli talumuuseumis traditsiooniliste suhtemustrite teemalise õhtu, esinejateks Merili Metsvahi (TÜ) ja Reet Hiiemäe (KM FO).

20.–24. maini Vilniuses toiminud 49. ballaadikomisjoni konverentsil inimsuhetest lauludes ja laulmisel (*Human Relationships in and through Songs: Meanings and Contexts*) esinesid Liina Saarlo ettekandega lastelaulude kogude kontekstualiseerimisest (*Tee, tee titmouse! On contextualization of child-lore collections*), Janika Oras õues laulmise praktikatest, kogemustest ja tähendustest Eesti traditsioonis (*Singing outdoors in Estonian oral tradition: practices, experiences, meanings*), Mari Sarv suhtlusaktidest eesti regilauludes (*Me, You and my Old Coat: Communication Acts in Estonian Runosongs*) ja Taive Särg muinasjutulauludest (*Singing in folk narratives*).

21. mail esines Aado Lintrop Eesti Rahva Muuseumi hõimuklubis loenguga “Tiivuline hobune ja püha põlev vesi. Mansi rahvaluulest ja selles peegelduvast maailmapildist”.

24. mail pidas Kärri Toomeos-Orglaan Haapsalu raamatukogus VI muinasjutukonverentsil “Muinasjutuvägi. Muinasjuttude salakeel” ettekande “Lumivalgekese peegeldusi”.

24. mail pidas Andreas Kalkun Värskas Seto talumuuseumis loengu riitusest seto lauludes (Rõiva’ seto lauluh), ürituse korraldas Seto Käsitüü Kogo ja see oli üks Seto rahvarõivaraamatu koostamisele eelnevatest teemapäevadest.

26. mail tutvustas Mari-Ann Remmel pärimuspaiku Naiskodukaitse Tartu akadeemilise ringkonna aastapäevamatkal Pühajärve ääres.

28. mail rääkisid Klassikaraadio saates “Delta” Baltica festivali ajaloost Liina Vainumets, Ingrid Rüütel ja 2019. aasta Baltica festivali tegevjuht Monika Tomingas.

30. mail pidas Anu Korb Akadeemilise Rahvaluule Seltsi aastakoosolekul Eesti Kirjandusmuuseumis ettekande “Siberi eestlased Eestis: paigaseosed ja võrgustikud”. Esitleti ka Mall Hiiemäe raamatut “Väike loomaraamat rahvapärimusest” (illustreerinud Mari Hiiemäe, kujundanud Pille Niin, kirjastas EKM Teaduskirjastus) ning Ingrid Rüütli duubel-CD-d “Virumaa rahvalaule ja pillilugusid” (toimetanud Janika Oras, kujundanud Krista Saare, väljaandjad EKM Teaduskirjastus ja Viru Instituut).

31. mail andis Ingrid Rüütel Tallinnas rahvusvahelise pärimuspeo Baltica avakontserdil üle Kristjan Toropi 2019. aasta rahvatantsu ja rahvalike lõbustuste kogumispreamia kanneldajatele Tuule Kannile ja Pille Karrasele. Mari Sarv filmis kontserti arhiivi jaoks.

31. mail oponeeris Lona Päll Tartu Ülikooli semiootika osakonna magistrandi Alise Birnbaumi magistritööd inimesekesksusest ja loomadele inimese omaduste andmisest loomaõiguskampaaniates (*Anthropocentrism and anthropomorphisation in animal advocacy campaigns*).

4. juunil oponeeris Lona Päll Tartu Ülikooli semiootika osakonna bakalaureusetudengi Julius Koppeli bakalaureusetööd "Semiootika representatsioonid Eesti meedias".

5.–7. juunini toimus Viljandimaal Kopra talus Kultuuriteaduste ja kunstide doktorikooli (KTKD) konfliktisemiootika kevadkool, mille korraldajateks olid Lona Päll, Merit Rickberg ja Katarina Damcevic. Seitse rahvusvaheliselt ja Eestis tuntud teadlast viisid läbi loenguid ja töötubasid, lisaks pidasid ettekande kaheksa eesti doktoranti ja magistranti. Ürituse koduleht: semioticsofconflict.com.

Lona Päll ja Tõnno Jonuks (KM FO) viisid kevadkooli raames läbi töötoa usundilisest, rahvuslikust ja looduskaitsest diskursusest keskkonnakonfliktide kontekstis (*Religious, national and nature protection discourses in the context of environmental conflicts*).

6. juunil esines Ingrid Rüütel Obinitsas pärimuslike väärtuste ööpäeval loenguga "Minu mälestused Setomaa loo kogumisest välitöödel".

6. juunil filmis Astrid Tuisk endise eesti asunduse Simititsa surnuaial külaelanike ja nende järeltulijate eestvedamisel aset leidnud mälestuskivi paigaldamist ja haudade koristamist.

8. juunil toimus Rannu rahvamajas rahvamaja ning ERA koostöös Herbert Tampere 110. sünniaastapäeva piduliku tähistamine (ERA poolt korraldas Taive Särg). ERAst esinesid ettekannetega Taive Särg (Rahvalaul elab) ja Mall Hiimäe (Isiksuse rollist rahvaluuleteaduses. Aasta oli siis 1965). Muusikat tegid Marju Varblane, Kulno Malva ja pärimusrühm Liisu.

8. juunil esines Risto Järv Riias Eesti Vabariigi Suursaatkonnas Emakeele Seltsi keele-retke "Kristjan Jaak Petersoni radadel" avakonverentsil ettekandega „Eesti mütoloogia keel/teel“.

8. juunil viis Janika Oras läbi kaks seto leelo õpituba: Nedsaja külas Lummo Kati laulu-laagri koorile ja Obinitsas EFN korraldatud pärimuslike väärtuste ööpäeval osalejatele.

9. juunil salvestas Mari Sarv Kullamaa kiriku torni ehitamise 150. aastapäeval torni ehitusmeistri talupoeg Adam Kellmanni meenutuseks peetud kõnesid ja ettekandeid.

13. juunil salvestasid Jaan Tamm ja Janika Oras mitme kanaliga Madara leelokoori Põlvas.

14. ja 15. juunil käis Mari-Ann Remmel välitöödel Hanila ja Lihula kihelkonnas.

15. juunil intervjueerisid ja Olga Ivaškevitš ja Liisi Laineste (FO) lõotsapillimehi Pajusi masina- ja lõotsapäeva raames, üritust filmis rahvaluulearhiivi jaoks Kätlin Luht.

17. juunist 31. juulini eksponeeriti üle-eestilise väliseesti näituste festivali raames Tartu Oskar Lutsu nimelise Linnaraamatukogu Annelinna harukogus Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti Kunstiakadeemia ühistööna valminud näitust “Siberi eestlased” (koostajad Anu Korb ja Kadri Viires).

17.–21. juunini osales Lona Päll Kanadas Vancouveris Briti Kolumbia ülikoolis rahvusvahelise keskkonnakommunikatsiooni assotsiatsiooni (IECA) 14. konverentsil ja doktorantidele suunatud seminaril. 17. juunil toimunud doktorantide seminaril arutati publitseerimise, teadusprojektide kirjutamise ja akadeemiavälise tegevusega seotud teemadel.

14. keskkonnakommunikatsiooni konverents (*Waterlines: Confluence and Hope through Environmental Communication*) keskendus veega seotud keskkonnateemadele, Lona Pälli ettekanne 20. juunil (*How to communicate the importance of wetlands? Controversial meanings and narratives about Estonian mires in the context of restoration discussion*) käsitles soodega seotud narratiivse soode taastamise diskussiooni kontekstis. Ettekanne oli ette valmistatud koostöös Eestimaa Looduse Fondi soode taastamise LIFE projekti keskkonnateadlikkuse spetsialisti Piret Pungas-Kohviga.

18. juunil osalesid Jüri Metssalu ja Mari-Ann Remmel Tallinnas Muinsuskaitseametis looduslike pühapaikade eksperdinõukogu koosolekul, kus arutati Ida-Virumaa looduslike pühapaikade riikliku kaitse küsimusi.

24. juunil tutvustas Ingrid Rüütel Klassikaraadio saates “Suvila” oma duubel-CD-d “Virumaa rahvalaule ja pillilugusid”.

24.–26. juunini Prahas toimunud värsimõõdu kvantitatiivse analüüsi konverentsil (*Quantitative Approaches to Versification*) pidas Mari Sarv 25. juunil ettekande eesti regilaulude värsimõõdu varieeruvuse kujutamisest kaartidel (*How to visualize regional variation of folk meter?*).

28. juunil osalesid Tartu autorite raamatulaadal ERAst Mall Hiimäe, Risto Järv, Aado Lintrop ja Anu Korb.

29. juunil viis Mari-Ann Remmel Seto Folgil Värskas läbi kohapärimuse kogumise õpitoa.

24. juunil korraldas Taive Särg viktoriini kalendrikommete ja kohaliku ajaloo teemal Jursi küla jaaniõhtul Saaremaal.

30. juunist 2. juulini osales Anu Korb Balti Kultuuripärandi Võrgustiku suvekoolis “Eestlaste kultuuripärand võõrsil. IX. Kunsti- ja kultuurikogud” Tartus ja Tallinnas.

Juunis sai tervikuna avalikuks interaktiivne digiõppekeskkond “Identiteet ekraanil”, mis avab identiteedi teema kaudu Anton Hansen Tammsaare romaani ja selle põhjal vändatud filmi “Tõde ja õigus”. Maastiku ja loomadega seotud alaosa aitas ette valmistada Lona Päll, õppekeskkonna loojateks on TÜ semiootika osakonna juures tegutsev transmeedia uurimisrühm koosseisus Alexandr Fadejev, Alexandra Milyakina, Maarja

Ojamaa, Tatjana Pilipoveca, Merit Rickberg ja Peeter Torop. Õppekeskkond on nähtav leheküljel identiteet.haridusekraanil.ee.

Risto Järv, Mari Sarv

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

5. aprillil pidas osakonna teadur Saša Babič Tallinna Ülikoolis loengu eesti ja sloveenia rahvaluule lühivormidest (vanasõnadest, väljenditest, mõistatustest) tänapäeva kultuuridialoogides.

14.–17. aprillini osalesid Mare Kõiva ja Reet Hiimäe Santiago de Compostelas rahvusvahelise etnoloogia- ja folklooriühingu (SIEF) 14. kongressil “Track Changes. Reflecting on a transforming world” Mare Kõiva pidas paneelis “Tracking the ritual year in different cultural settings and systems of values – The Ritual Year Working Group” ettekande “Changes in Calendar Holidays 1992–2018”, Reet Hiimäe esines konverentsil ettekandega “Hundred forms of spirituality in the least religious country of the world”.

19.–22. aprillini osales Mare Kõiva Minskis rahvusvahelisel konverentsil “Religioon ja kommunikatsioon” mittetraditsiooniliste religioonide sektsioonis ettekandega “Изображения деревянных божеств как элементы создания нового религиозного пространства”.

23. aprillil esines Reet Hiimäe Kodavere Pärimuskeskuses ettekandega “Jüripäevast ja tulemaagiast”.

Mais tutvustas Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” igal kolmapäeval rubriigis “Vanasõnad on kuldsed sõnad” erinevaid vanasõnu.

15. juunil intervjueerisid osakonna vanemteadur Liisi Laineste ja Olga Ivaškevitš (ERA) Pajusi masina- ja lõõtsapäeval pillimehi, filmis rahvaluulearhiivi jaoks Kätlin Luht.

18. mail esines Reet Hiimäe muuseumiöö raames Mihkli talumuuseumis ettekandega “Kirg, kadedus ja tasakaal: suhtemustritest eesti pärimuses”.

22.–24. maini osales Mare Kõiva Itaalias Pescaras rahvusvahelise jutu-uurijate seltsi (ISFNR) töörühma Charms, Charming and Charmers konverentsil “Language of Magic” ettekandega “From silence to replacement names. The fringe areas of incantations and verbal charms”.

29. maist 1. juunini osalesid Peterburis Venemaa Herzeni-nimelises Pedagoogilises Ülikoolis 5. rahvusvahelisel huumoriuuringute konverentsil “Naer ja kommunikatsioon” ettekannetega osakonna vanemteadurid Liisi Laineste (*Trauma and humor in world war II comics*), Piret Voolaid (*Who will lift the dog's tail: Mocking and joking through proverbs*) ja nooremteadur Anastasiya Fiadotava (*Jokes about mother-in-law in family context: negotiating generic peculiarities and narrative distance*).

5.–7. juunini osales Tõnno Jonuks Viljandimaal Kopra talus Kultuuriteaduste ja kunstide doktorikooli (KTKD) konfliktisemiootika kevadkoolis, kus viis koos Lona Pälliga läbi töötoa usundilisest, rahvuslikust ja looduskaitsest diskursusest keskkonnakonfliktide kontekstis (*Religious, national and nature protection discourses in the context of environmental conflicts*).

10.–14. juunini toimus Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis 13. rahvusvahelise mütoлогия konverents ja Eesti-uuringute Tippkeskuse 8. aastakonverents, mis tõi Tartusse mitme põlvkonna tuntud uurijad kõigilt mandritelt.

Folkloristika osakonda esindasid ettekannetega Elena Boganeva (*Center for the Belarusian Culture, Language, and Literature Researches*, Minsk, Valgevene). Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov esinesid ettekandega “Myths Related To Trees”; Reet Hiimäe pidas ettekande “Mapping The Trajectories Of The Plague Spirit: A Case Study Of Handling Collective Fear”.

Konverentsi korraldasid Rahvusvaheline Võrdleva Mütoлогия Assotsiatsioon, Eesti-uuringute Tippkeskuse usundi- ja müüdiuuringute töörühm ja IUT 22-5. Konverents toimus Haridus- ja Teadusministeeriumi (IUT 22-5) ning Euroopa Regionaalarengu Fondi (Eesti-uuringute Tippkeskus; institutsionaalne arendusprogramm teadus- ja arendusasutustele ja kõrgkoolidele (ASTRA) projekt EKMDHUM) ja Eesti Kultuurkapitali toel (teesid <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2019/mytholog>).

25.–29. juunini osalesid Tartus Euroopa religiooni-uurimise assotsiatsiooni (EASR) 17. konverentsil “Religion – Continuities and Disruptions” Mare Kõiva ja Reet Hiimäe. Mare Kõiva pidas koos Elena Boganevaga ettekande “The first people in Belorussian and Baltic-Finnic tradition”, Reet Hiimäe pidas ettekande “Schoolchildren’s Supernatural Experiences in Contemporary Estonian Folklore”.

28. juunil osalesid Tartu autorite raamatulaadal folkloristika osakonnast Eda Kalmre, Piret Voolaid ja Henri Zeigo.

29. juunil pidas Mare Kõiva Moskva Meditsiiniaantropoloogia sümpoosioni plenaarsessioonis Skpye’i teel ettekande “Специфические черты постсоциалистической медицины: народная (вернакулярная) благотворительность и солидарность”.

1.–6. juulini osalesid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Kaasanis 13. ülevenemaalisel antropoloogia ja etnoloogia kongressil “Systems of Kinship: Connections and Communications” ettekandega “Три необычных святынь в Болгарии”.

14.–17. juulini osales Piret Voolaid Madridis Rahvusvahelise Kehakultuuri- ja Spordiajaloo Ühingu (ISHPES, *International Society for the History of Physical Education and Sport*) kongressil “Milestones in the Histories of Sport and Physical Culture”, kus ta pidas koos Kalle Voolaiuga ettekande “Sports Commentators’ Figurative Language as a Way to Document Sports History”.

Teisipäevaseminarid

Seminarid toimusid Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi (IUT 22-5) ning Euroopa Regionaalarengu Fondi (Eesti-uuringute Tippkeskus) toel.

9. aprillil tutvustas Saša Babič oma järeldoktoriprojekti “Traditsioonist ja innovatsioonist ehk kuidas väikse kühvliga terve põld üles kaevata” (*Tradition and Innovation ... or how to take a big bite with a small spoon*) seniseid tulemusi.

17. aprillil andis Ekaterina Anastasova ettekandes “Usundi, maagia ja esoteerika vahel: Püha Cyprianus ja tema riitus” ülevaate Püha Cyprianuse palve (*Kipriyanova molitva*) päritolust ning ajaloost Bulgaarias ning arutles selle tähenduse üle kaasaegses linnakultuuris. Tegu on kirikliku riitusega, milles liturgia põimub maagia elementidega. Võrdlevaid näiteid toodi ka teistelt slaavi ja Balkanimaade rahvastelt. Püha Cyprianuse palvel on laiem katoliiklik, samuti esoteeriline praktiseerimise kontekst.

18. juunil käsitleti nutirakenduste kasutusvõimalusi folkloristlikel välitöödel. 10. juunil kaitses Tartu Ülikooli Arvutiteaduse Instituudi informaatika õppekava tudeng Airis Kruus bakalaureusetöö “Mobiilirakendus Eesti Kirjandusmuuseumi grafitibaasile”, mida seminaril tutvustati. Räägiti androidirakendusest, mille abil saab lisada materjali olemasolevasse grafiti andmebaasi www.folklore.ee/Graffiti. Seminaris tutvustasid Airis Kruus ja grafiti andmebaasi koostaja Piret Voolaid nutirakenduse toimimist ja arutlesid, milliseid funktsionaalsusi peaks selline välitöörakendus sisaldama.

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

25. aprillil oli Eesti Kirjandusmuuseumi saalis (Vanemuise 42) Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kõnekoosolek. Esinesid Pihla Maria Siim (Jututamise meetodist laste rändelugude uurimisel) ja Ülo Valk (Khoibu rahva eepos “Tlou Rachaamad”: kas testament või rahva sünnitunnistus?) (raamatuesitlus). Enn Ernits tutvustas väljaannet “Rock Carvings of Lake Onega 2: The Besov Nos Region: Karetski and Peri Localities”.

Koosoleku korraldasid Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond ja Akadeemiline Rahvaluule Selts.

6. mail pidas dr Luka Šešo (Horvaatia Katoliiklik Ülikool) loengu “Traditional Beliefs in Supernatural Beings and Ethnological Fieldwork” ja **7. mail** loengu “Cases of Remythologization in Contemporary Croatian Society”.

8. mail pidas prof dr Karénina Kollmar-Paulenz (Berni Ülikool, Šveits) eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas loengu “Every-day Religious Practices in Mongolia: Pilgrimage-tourism” ja **9. mail** loengu “Protector Deities in the public space: Religion and politics in the Tibetan exile-community”.

14. mail pidas dr Mrinal Medhi (Gauhati Ülikool, India) loengu “History of Folklore Study in North East India” ja **15. mail** loengu “Narrative Structure of Assamese Folktales”.

25.–29. juunini toimus Tartus Euroopa Religiooniuuringute Assotsiatsiooni 17. aastakonverents “Religioon – järjepidevused ja katkestused”. Konverentsi korraldasid Eesti Akadeemiline Usundiloo Selts ning Tartu Ülikooli usuteaduskonna ja kultuuriteaduste instituut, toetasid Euroopa Regionaalarengu Fond, Tartu Ülikool ja Tartu linn.

28. mail avati Kuressaare linnuse bastionikäigus Martin Rattase koomiksitel põhinev rändnäitus “See oli siis, kui Soome läksime”, kus tuuakse esile eestlaste lood Soome minemisest. Näituse avamisele järgnes ettekandeõhtu.

10. juunil pidas prof Hagar Salomon Heebrea Ülikoolist, Jeruusalemmist loengu “Bumper Stickers in Changing Israel” ja 11. juunil loengu “The Western Wall in Personal Stories on June 1967”.

Kaitstud magistritööd

Yuliya Len kaitses **27. mail** magistritööd “Jewish community of Berdychiv and the early Soviet policies” (Berdõtsivi juudi kogukond nõukogude võimu algusaastatel), juhendaja Elo-Hanna Seljamaa, oponent Ergo-Hart Västrik.

Kateřina Fuksová kaitses **27. mail** magistritööd “Memory of Stalinist deportations in Moldova: an analysis of Chisinau memoryscape” (Stalinistlike sundväljasaatmiste mäletamine Moldovas: Chisinau mälumaastiku analüüs), juhendaja Ene Kõresaar, oponent Christiana Holsapple.

Michele Tita kaitses **27. mail** magistritööd “Tarantism: from an Ancient Syndrome to a New Form of Heritage in Southern Italy” (Tarantism: iidsest sündroomist Lõuna-Itaalia uueks pärandivormiks), juhendajad Ülo Valk ja Elo-Hanna Seljamaa, oponent Dario Tamburrano.

Denise McKeown kaitses **27. mail** magistritööd “Folklore and the vernacular of companion dog cloning” (Kodukoera kloonimise folkloor ja argikeel), juhendaja Maarja Kaaristo, oponent Kristel Kivari.

Airika Harrik kaitses **3. juunil** magistritööd “Folkloristlik vaade KalambuuRile Facebookis”, juhendajad TÜ dotsent Tiiu Jaago ja kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur Piret Voolaid; oponent kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur Liisi Laineste.

Liilia Laaneman

NEWS IN BRIEF

Researchers contemplated Estonian multinational cultural identity and heritage in Berlin

On 22–24 March, a symposium under the heading “At home and abroad: On the cultural identity and heritage of multinational Estonia” was held in Berlin. The aim of the meeting was to contemplate the role of intangible heritage and cultural memory on different levels of identity and integration policies and in fostering the dialogue between cultures. An overview of the symposium is given by ethnologist Kristi Grünberg.

Calendar

A brief summary on the events of Estonian folklorists from March to July 2019.

Kaastööst

Mäetaguste toimetuse avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitatavalt ingliskeelne resümee.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -kõlgede numbrid – sulud lõpevad.
- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.

- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus